

KORTARS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2017 07-08

KORTARS 2017 07-08

BAJI MIKLÓS ZOLTÁN munkáival

AMBRUS LAJOS: Kert-ember monológja

SAJÓ LÁSZLÓ, KIRÁLY LÁSZLÓ, VILLÁNYI LÁSZLÓ versei

FERENCZES ISTVÁN, VINCZE FERENC prózái

SZIGETHY GÁBOR – Az Írószövetség sorsfordító napjáról (1956. 12. 28.)

MONOSTORI IMRE, KEMSEI ISTVÁN, UDVARDY ZOLTÁN kritikái

Ára: 980 Ft
Előfizetőknek: 668 Ft
www.kortaronline.hu

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

NKA
Nemzeti Kulturális Alap

SZERENCSEJÁTÉK ZRT.

SZERENCSE A KULTÚRA SZOLGÁLATÁBAN

Mindannyian hiszünk abban: a ma tehetségeiből
lesznek a jövő világhírű művészei, alkotói.

Ezért vagyunk büszkék arra, hogy a Szerencsejáték Zrt.
csak a tavalyi évben több milliárd forinttal támogatta
a hazai kultúra fejlődését.

Köszönjük, hogy játékával Ön is hozzájárul
a magyar tehetségek sikereihez!

**MERT VANNAK ÜGYEK, AMIKET NEM BÍZHATUNK
CSAK A SZERENCSERE.**

BUDAPESTI OPERETTSZÍNHÁZ – KÁLMÁN IMRE TEÁTRUM
MŰVÉSZETI VEZETŐ: KERO®

KRE
KAPCSO

ATÍV
DLATOK

Lukács Anita
Frankó Tünde
Kendi Lajos
László Boldizsár

Szerző: Beischer-Matyó Tamás • Szövegkönyv: Mechler Anna Eliza • Dramaturg: Mátrai Diána • Karmester: Dubóczy Gergely
Diszlet: Pallós Nelli • Jelmez: Pattantyus Dóra • Videó: Varga Vince • Világítás: Bányai Tamás • Fotó: Nagy Gergő
Rendező: Székely Kriszta

www.operett.hu | Felelős kiadó: Lőrinczy György | @operettszinhaz

Superhit

fidelio

JEGY.HU

LIFE1

Operett

BUDAIKULT

MIBI MAGYAR

TARTALOM

- 3** SAJÓ LÁSZLÓ: Juhász Ferenc sírja (Halotti beszéd J. F. szavaiból) (*vers*)
- 10** KIRÁLY LÁSZLÓ: Ami nem nincs; A tört. oktatás buktatói; Árkádia. Békeidők (*versek*)
- 12** FARKAS WELLMANN ÉVA: Minden gondodnak alján; Sem a máséból, sem a magadéból (*versek*)
- 13** FERENCZES ISTVÁN: Veszedelmekről álmodom 6/1 (*regényrészlet*)
- 46** TORNAI JÓZSEF: Az ördög káromló; Csörgőkígyó-avar (*versek*)
- 48** VILLÁNYI LÁSZLÓ: Folyton folyvást; Életemen túlra (*versek*)
- 49** VINCZE FERENC: Ahová Isten kuporodik (*próza*)
- 58** FINTA ÉVA: Mártonka balladája (Egy autóbalesetre) (*vers*)
- 59** PÉNTEK IMRE: Fessen fest Teri; Vert hadak; Pókhálós helyek (*versek*)
- 61** TATÁR SÁNDOR: Tudom én azt...!?!; „Hazudsz, hazudsz, én örült nem vagyok”; Téli (b)etűd (*versek*)
- 63** KELECSÉNYI LÁSZLÓ: Kettős vereség – avagy kilenc jelenet egy szerelemből meg egy házasságból (*dráma*)
- 80** AMBRUS LAJOS: Kert-ember monológja (*szülőföldem*)
- 86** NOVOTNY TIHAMÉR: Homo orans Mozaik-frottázs BMZ (Baji Miklós Zoltán) művészetéről (*képzőművészet*)
- 91** MÁRKUS BÉLA: „...leszek, aki vagyok” – Sütő András életműve körül
- 105** STURM LÁSZLÓ: Értekező műfajok Vas István életművében
- 117** SZIGETHY GÁBOR: Hol volt, hol nem volt Írószövetség... (1956. december 28. – egy sorsfordító nap átvilágítása)
- 128** LENGYEL ANDRÁS: Ignotus, Rippl-Rónai és a Nyugat kaposvári estje
- 136** TANOS MÁRTON: „Tévedés-e vagy igazság, hogy alattvalók vagyunk?” – Mészöly Miklós Anti-Machiavelli című művének értelmezési lehetőségeiről
- 148** SZAKOLCZAY LAJOS: A néprajzi tárgytól a megigazulásig – Olasz Ferenc művészetéről
- 156** MONOSTORI IMRE: A szépírói pálya csúcán (Ács Margit: Párbaj)
- 161** HAMMERSTEIN JUDIT: A hátország szélhámosai (Munk Artúr: A hinterland)
- 166** KEMSEI ISTVÁN: Villányi László / egyszer csak
- 168** KOSZTOLÁNCZY TIBOR: Bánffy Miklós / Milolu
- 170** UDVARDY ZOLTÁN: Szakolczay Lajos / Korunk farsangja
- 171** PAPP MÁTÉ: Papp Tibor / emlékmeder
- 172** SÁJTER LAURA: Mózes Huba / Fényes körútjain a végtelennek
- 174** GÁBOR SÁMUEL: Nádas Péter / Az élet sója
- 175** HEGEDŰS IMRE JÁNOS: Deák Ernő / Az Öreghegytől a Schneebergig. Utam állomásai
- 177** MAYER ERZSÉBET: Papp Endre / Vári Fábián László
- 179** BERETI GÁBOR: Juhász Tibor / Ez nem az a környék
- 181** BAÁN TIBOR: Láng Csaba / A madarak alkonyi hangja

E számunkat BAJI MIKLÓS ZOLTÁN munkáival illusztráltuk.

A borítón: Őrzők új klónsorozat (Kobra kapitány), 2015–16 (részlet);

Nyugalmozott háborús hős (Félkarú transzvesztita katona), 2015

Kortárs 60

Ez év szeptember 28-án ünnepeljük a *Kortárs* folyóirat 60. születésnapját az Írószövetségben.

Az elmúlt évtizedekre megemlékező esten irodalmi előadásokkal és kerekasztal-beszélgetéssel elevenítjük fel a hatvan év legszebb emlékeit, és természetesen lesz nagy, közös torta is.

Minden szerzőnket és minden kedves olvasónkat szeretettel várjuk!

KORTÁRS

Támogatók: NEMZETI KULTURÁLIS ALAP,
KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, MAGYAR NEMZETI BANK,
EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA

Szerkesztőség:

THIMÁR ATTILA (főszerkesztő, tanulmány), thimar.kortars@gmail.com
AMBRUS LAJOS (próza), kemenesalja@gmail.com
PÉCSI GYÖRGYI (vers), pecsigy@freemail.hu
STURM LÁSZLÓ (kritika), sturml67@gmail.com
NOVOTNY TIHAMÉR (kép), prinotipa@gmail.com
KOVÁCS NÓRA (tördelőszerk.), babajaga1960@gmail.com
BORNEMISSZA ÁDÁM (olvasószerk.), bornemissza.adam@gmail.com

Lapterv: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com)
1062 Bp., Bajza u. 18.
Szerda: 11–14 óráig
Csütörtök: 10–13 óráig
Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531
Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemléli a megújult

www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.
Nyomdai munkák: *mondAt Kft.* www.mondat.hu

Előfizetési díj 1/2 évre 3680 Ft, 1 évre 7350 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 105 €. (Az áthúzódó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzártá: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

A Kortárs folyóirat pályázatot hirdet, melynek címe: „Hallgatni arany?” – Napjaink személyes kommunikációjának értékszerkezete.

A *Kortárs* folyóirat pályázatára olyan munkákat várunk, amelyek arra próbálnak választ adni, hogy új kommunikációs eszközeink mennyiben építik vagy rombolják, sematizálják a személyes kapcsolatokat, az egyéni gondolkozásmódját. Újjáalakuló kommunikációs szokásaink mennyit fognak megőrizni abból a kulturális hagyományból, amelyet generációk óta hordozunk magunkkal?

A pályázatra 35. évüket be nem töltött fiatal szerzők munkáit várjuk.

Az értekezés terjedelme 35 000–50 000 leütés között lehet.

A pályamunkákat **2017. szeptember 25-ig** várjuk a kortars.kommunikacio@gmail.com emailcímmre.

Az 1. díj 200 000 forint, a 2. díj 150 000 forint, a 3. díj 100 000 forint.

További információk és részletes kiírás:

www.kortarsonline.hu

www.kortarsonline.hu

SAJÓ LÁSZLÓ

Juhász Ferenc sírja

(Halotti beszéd J. F. szavaiból)

SAJÓ LÁSZLÓ (1956) Budapest

*Bár élve tövisek között haladtam:
Rózsák alatt fogok rohadni majdan;
A kerepesi temetőben
Síromnak lesz virága bőven*
Reviczky Gyula

Engem csak a halál érdekel. Engem már csak a halál érdekel. Én sok halált (haldoklást és meghalást és nemcsak halottat) láttam magam is, az örökös halállal élek boldog-boldogtalanul folyamatos hétköznapijaimban, annak félelem-nélküli állandósúlt tudatával. Ez költészet-kutatásaim és lét-kutatásaim alapja, állandósága, ez minden percem lényegi foglalata vagy tartalva

a halállal éltem mindíg. Ó, hány koporsó mellett álltam én, hogy kíváncsi és riadt gyermekszememmel egy-vonalban illatozott a csipkeszemfödő és a papírcsipkés fátyszemfödő, menyasszonyokon, katonákon, öngyilkosokon, nagyapákon, csecsemőkön és gyereklány-anyákon, ott párologták csöndjüket gyermek-orrlikaimba, s a fenyőkoporsók, dühödtek és lángoló virágok, mirtuszkoszorúk, dohszagú ünneplőruhák, halotti kontyok és halotti fehér harisnyák illata, az oszlást-kezdeni akaró testek és emlékek illata, mécsesek lángja-illata és gyertyák füstje-illata beszötte gyermek-szívemet, Hány halottat vittem a sírhoz én? Hány halottat? Hány barátot! Vittük a halál-nehez koporsót, fiúk, hosszú falusi utcákon a porban. Veritékünk a sárga porba csöppent, s feketelukat fúrt a porba füstölögve. Vittük a halott barátot a koporsóban, rezesbanda szólt, az asszonyok imádkoztak. És nehéz volt a koporsó, És a temető-oldal kutyatejes és krisztustövisek, zöld bársony-csacsifüles, kék korongtalajrózsás dombjába fúrva a nagy vasbogár-szögekkel kivert rozsdás pléh-ajtajú halottaspince, hullapince, bonc-pince, kődoboz-üresség ablakán vaskeresztek-rács (dohszag és halálbűdösség fújódott ki onnan, mint a Sátán végbélszele), az ajtón nagy szivalakú fekete vaslakat. Be-beleskelődtem olykor (mert akkor is a halál töltötte be szívemet élő óriás-sejtjeivel!) s láttam a mohos és varangy-nyirkos kék tűzzel varangypislogó hosszú

kőfélhenger közepén nagy X-lábú faasztalt, azon hatalmas szikrázó bádogtepsit. Mást semmit. Csak zöld dögszagcsönd örvénylett halálhomályával kamasz-orrlikaimba, s a voltak barna nem-lét csöndje, nincsenek-ott-csöndje ömlött be tág kamasz-pupilláimon szívemig: betömve a szív lüktető gödreit és vonagló húsát barna rothadatlan és rothadhatatlan rongyaival: az Elmúlás. a patkány hogy zabálja az emberszívet, s patkány patkányon, mint sírkő sírkövön elhagyott, elhasznált falusi temetőben, patkány patkányon, mint cseréptetőn egymásra lapozva a piros cserepek, a sárgán csámcsogó cincogott, nyávogott, rotyogott, forrt, nyüszített, vinnyogott, sikított, a hömpölygő, buborékvó, tolongó, tülekvő bajszos lakodalom, szóké, vörösön pöfögött, buborékvó, páfrányos, pamacsos, pálmás, pávatollas enyvlábbal a levegőbe fölgráulva, mint lázadó olvadt enyv, fröccsent az örvénylő, füstölő patkány-halálhalom, arra mentem éppen, ott ódöngtem fölszabadultan és szív-rohadtan, s néztem a mohó hullaevést, Ott feküdtem én, ha önmagamra vágytam. A sírok közt, vagy frissen ásott sírgödörben. Mellettem kövér szürke-zöldfoltos varangy mászott a sírban. A sírfal kockasárgáján kaparászott. Néha eső is esett. Feküdtem a sírgödör agyagsárgaföld koporsóalján hanyatt, néztem a sárgaföld-sírfal szivacs-üregeiből, sárga spongya-likacsából kimászó átlátszó üvegforgács-csokor bogarat, Feküdtem a sírban hanyatt, kezeim nyakam alatt, s néztem az ásóval sárga függőlegesre metszett földfalból kimászó bíbor zománcspárga fonálférget. és nem is tudta, hogy a függőleges, halálos földön mászik, és nem is tudta, hogy a halál sárga föld-dobozában kaparászik gyűrűs zománc-cérnaként vonagolva, hiszen neki csak a mászás a dolga, a titok teremtő

törvényei szerint, és nem is tudta, hogy ez a félig napfényes-félig árnyas föld-dohos sárga halál-doboz holnap betelik halállal, betöltődik hullával, deszkával, ronggyal, selyemmel, virággal, papírral, bűdösséggel és sárga tiszta sárral, hogy lesz majd erjedés, húsláng, hullagázfingás, hullaenyv, halálpép. Hiszen hogy is lehetne másképp? S lesz majd durranás, pukkanás, zubogás, zuhogás, tenyésző robbanás, belső füst, forró köd, forrón csöpögő tűzpára, s összetörik majd a földben a doboz, az elsiratás fekvő-szekerénye, lesz hullavizelés, fortyogó, pőfögő zöld gázbuborékolás, kéksárga láng. Feküdtem a sírban hanyatt, s a sírgödör üvegfödőjét néztem, a szikrázó kék téglalapot, a napfényanyag kék eget, a napszötte kék koporsót, Feküdtem a sírban. Néha bárányfelhők göndörödtek sűrű lágy pamacsokkal, néha eső esett, s a frissen ásott sír agyagdeszka-alján fölgyűlt a sárga víz, a sárfesték sárgáját kioldva, s nagy szétpattanó esőhólyagok úsztak a víz gyűrűző hártáfelületén, szivárványszínű buborékok, félbemetszett, hosszában elvágott vízhártágyolyók pezsegtek hemzsegtve a sírban, s durrantak szét laza gyűrűzéssel. És a víz, mint a hullalé. És a vízben a sírvarangy pislogva ült, És ha már nagyon fáj: a sírból kimásztam. És vissza se néztem és mentem hazafelé. Hazafelé. Hazafelé. Hazafelé. Mikor a sírből kimásztam! elkapva a sírszél zöldsárga agyagélét, fölhúztam magam a temetőtalajra! És futni kezdtem, hogy élve maradjak! Aztán a sírba újra lemásztam, nem is másztam, de ugrottam én kecskebéka-könnyedén, szöcske-könnyen, sáskapillanattal. S kotortam tovább a holtakról a sírkukac-zsirt, a rothadáshabot, a hullaférges halottsárga földet! És a sírből megint kimásztam! Ó, hányfajta sírből másztam ki én? Három méter mélyben álltam a fagymeleg büztelen sírgödörben ültem a frissen-kiásott sírgödörök barna gyökér-bőrrel, koporsófoszlányokkal, korhadt és avas ruhacafatokkal, gyöngyházgombokkal, kiszáradt tökhéjat utánzó koponya-hólyagdarabokkal, ásóval félbevágott véres varangyokkal és fehér rovar-penészhabbal kevert izzó, babérlevél, menta, tömjén, mustármag, törökszegfű, gyömbér, szerecsendiószagú földkupacon; És temető-járó mindig! A sírásót nagyon szerettem. Voltam hát halott-kihantoló, ástam a temető-tömegsír-földet, s üvöltöző és jajgató rokonok, gyerekek, feleségek, anyák, apák, testvérek, fiúk gyász-koszorújában (mert úgy bozsogtak ott, mint élő seb körül gyűrűsen, koszorúsan, szőrösen, kristályosan, lüktető pehely-pontokkal a tömegsír körül, mint a fekete legyek!) mint fagyott deszkát, megőszült deszkát, deres deszkalapokat emeltem ki az önmagukba-rohadt, egymásra-rétegesen rárohadt holtakat, akiknek bajsza volt már csak, meg szempillaszőre, koponyaszőre, csíkos gatyájuk a lábszárcsontra száradt, ingjük elrohadt, rárohadt sárga habrózsákkal a kő-hegedűvázakra, barna deszka-görccs-luk csigolyákra, a fehér tajtékhabban, sárga penészhabban dermedeztek, már haláltalanul, földdel és kövér halálpenésszel beragadt koponyájuk elgurult, mint a sáros hógolyó, azt földobtam a tömegsír-mélyéből a hozzátartozóknak, hogy tegyék az új koporsóba, az új koporsókba, amik ott fénylettek aranyírásos gyászshazugsággal,

ott feküdt, anyám méhéből nőtt viaszrózsa, kis kék koporsóban, fagyott könnycsepp a csipke alatt. fekszik hullaszag-felhők alján a gyermek-felnőtt. S vastag kék jácint-csokrot tettem rózsza-arcára, Az már bőrére száradt, húsa tengerré áradt, koponyájára olvadt, kék rothadás-gödörök, fekszik besározott csontjaival, gyökérrel-lekötött kezeivel, rög-lombú, sose-száradó tüdejével, varangyosbékát fészkelletető állakapcsaival porcelán-csillag-csigolyával,

Halott apám a szétnyitott szobaasztalon volt kiterítve. Aztán arról az asztról ettünk, mint azelőtt is, az ünnepeken. Karácsonykor. Húsvétkor. Ott feküdt a káposzta-lilaterítős szoba-asztron, ahol a karácsonyfa szokott állani vala. Ahogy apám nyitott, kék, sárga-eres és vérhálós szemébe néztem a szoba-asztron ravatalon. megfogtam homlokodat, a hajad olyan eleven volt, hallottam növést, láttam, ahogy álladon serkednek ki a sörték, reggelre már fekete volt az állad, másnapra, mint kígyószisz szára a géged, kiszőrösödött sárgadinyeszelet, kék-káposztás bőrű, sárga hernyó a géged. a koporsós, kis, baba-arcú ember, azt mondta, fogjam meg a lábad és tegyünk szépen a koporsóba, de ökredezni kezdtem a félelemtől, Csak halott apám lábát nem tudtam megfogni akkor, hogy a koporsóba tegyem. Halott apám halott lábait. A fekete koporsó a szobában a földön. Mellette apám hullája, apám holtteste a földön. Fehér ingben, fekete ruhában, fehér harisnyában. korán ment a földbe, túl korán alászállt az erjesztő földbe, fehér harisnyában, rózsafűzérrel átkötött kezekkel, tenyerében harmatos rozmaring-ággal. Apám elrohadt a föld alatt. Most már talán csak csont, vagy az se! A Papa csontjai közé akar feküdni: anyám, Hogy neki még egyszer mindent megadjon, csontjára rárohadjon,

Állok halottas-szobádban, szemhéjaid simogatom: hül a meleg a hullában, hideg lesz a forró atom. Ez volnál te? Ez a kemény, tátott-szájú test-tartomány? s jobb lábad sárga, körmös viasz-kucsmagomba nagyujján a kis drótnyelű sárga papírzászlót is csak másnap láttam, a dögcédulát, s rajta a halál írás-szakállá: „Juhász Ferencné született Andresz Borbála.” Az állkapcsok szétlazulva. Az alsó gégéig esve, a felső szemhéjig húzva. A felső a szemcsontra dül, az alsó mellcsontra csurran, mint fehér cseppkőbarlang-űr fekete selyem-sátorban. Tátott koponyád, mint fehér magas-szárú fűzőscipő, Selyemharisnyád elrohadt, Zöldek a csontok körmei. Száraz mák-szár vagy, koponyád: mákhólyag-csonthéj-daganat. Az Isten se ismerne rád, csak asszony-testedből fiad. Eddig belülről láttalak. Láttam koporsód belsejét

És Kórbonctani Intézet. Fulladás. Gégeporctörés. És halotti ruhák.

Feje hátraesve, kilátszik rózsaszín fejbőre. fehér haldoklás-lepedőn meghalás vizelet-tócsa. Tenyér-ránc halál-lepedőn haldoklás ürülék-csöppje, megállt a kis óra, megfulladt ketyegése, mint halállal töltött gége haláلود ütés-csönd percében, a vég-ütés pillanatban, a szív-fibrillációban, a megalvadt dobbanásban. Az utolsó varázsban. Most halsz meg.

a virrasztók elfújták a halott mellett a gyertyát, a halott arcát egy percre kitakarták, megnézték, megszagolták, hogy büdös-e?, aztán a virrasztók a halott arcát gyorsan betakarták, hogy ne lássák a sárga dugó-vigyort, a virrasztók kinyújtott nyelvükön jobb mutatójuk sárga bögyét végighúzták, az ujjhegyet benyálazták, s nyálás ujjhegyükkel sárga szemhéjukat törülgették, nyállal dörzsölve mosták a piros szemhéjakat, a virrasztáspiros dióhéjfeleket, mint szája nyálával sebeit a bogár, a légy, szája nyálát mellső tenyértalpára kenve, a virrasztók sárga arcukat hideg vízzel mosták a lavórból, két kézzel kanalazva arcukra a hideg vizet, s arcuk is sárga, a gyertyacsönd is sárga, szemhéjuk is sárga és sárga a halott a szobában a szobaasztalon, s tudták: nemsokára a koporsóteknőt is hozzák, meg a koporsótetőt, a fekete dobozt, meg a fekete doboztetőt s rajta ezüsttel, vagy arannyal az írás, az életkor, a szám, a név, s rajta a csipkés, vagy fodros aranyfeszület, vagy ezüsfeszület Mert el kell temetni a halottakat. El kell temetni szépen. Megmosni őket ecetes könnyű vízzel, megmosni testüket. A kezeket, lábakat, a hátat, a nyakat, a vállakat, a hónaljakat és a combokat, karokat, lábszárakat, a combok ágyék-közét, az elsődleges és a másodlagos nemi szőrzetet, az alvadt szőrös diót, a herezacskót, s a barnaszeplős, sárgapettyes kékmakkú árva péniszt, a viaszemlőket, s a szőrbolyhos ráncos barna emlőtányér száradt lila bogyóit, a segglikig csúsztatva az ecetes szappanos mosórongyötörést. Le kell dörzsölni lágy lassú szivaccsal a testre-száradt halálveriték-inget, a halálcelofán-inget, a halálüveg-inget, celofángatyát, üveggatyát és akkor úgy vedlik a halott, ahogy a gyík, vagy a kabóca kegyetlen, száraz felsőbőrét levedli, cafatos hártaronyokban és boldogtalan hártacsíkokban, celofánszalagokban, még tenyere, talpa is vedlik, akár egy ugróvillás lábu énekes bogár. A halott arcát kölnivizes vattával kell lemosni, vastagon csurgatva a kölnivizet a drága üvegből a vattacsomóra. És le kell törölni az alsó szemhéjak pillás féldíósrá forrasztott másik-féldió felső szemhéjakat, a halál-szempillásakat és az orrot és az orrlíkok viasz hüvely peremét, s az orrlíkok szőrös és pihés üregeiből ki kell törölni hideg kölnivizes vattarépával a haláltaknyot, vérbolyhos hulla-vizet és a száj sárga kettős viaszhernyóját is le kell törölni és a fülkagyló hátát az eres lapulevélhátat és a fülkagyló bepöndörödött rózsaszírom-peremét, a fagyott kagylóhús-állatszárnyakat is le kell törölni csöndesen és a fülkagylók hullasárga járatait, és a gégét és a homlokot és a halántékokat! És fel kell öltöztetni szépen a halottakat, ingbe, gatyába, bugyigóba, hogy elfödve legyen mind a bőr, a szőr, a szemérmetlen testi halálkimutatkozás és melltartó kell az asszonyokra, nőkre és minden halott lábaira harisnya, selyemharisnya, pamutzokni. És halotti ruhájuk, mint a Csönd ruhája és halálos arcuk megnyúlt, összezsugorodott, viaszbéka-orrú, vagy sarlógyík-orrú pikkelyes, varangyos Második Ragyogás. A halottakat koporsóba kell tenni, ha lehet. S a halottakat el kell temetni szépen. Sírva, vagy könnytelenül. Egyszerűen. nem láttalak téged sohasem ruhátlan Csak ott az öltöztetés előtt a szalmazsák-magányban A halottat meg kell mosni. A halottat fölboncolják. A halottnak koporsó kell. A halottnak sír is kell. Fölöltöztetni a halottat. S aztán a koporsóba tették. A tükröt is betakarták fekete kendővel. Mécszet is tettek feje mellé. Szenteltvizet a borospohárba. A vízbe rozmaring-ágot. mint a nyitott-ablakú üres halotti szoba. Holt-teste nincs, csak szaga.

néztél a kítátott szájú hártás sárga szegényre és azt mondtad: „Exitus!”, azt mondtad: „Vége!”, s ujjhegyeiddel a szemhéjakat a halott szemgolyóra húztad! Te tudod? Te tudtad?

Boncoláskor? Koponyafűrészeléskor? Vagy amikor magad vágod föl a halottat kis gyorsan-rezgő elektromos embertest-fűrészszel gégétől a húgyhólyagig, a hanyattfekvőt függőlegesen, hosszan, vagy mikor gyakornok-asszisztensként álltál a bűdös emberhalál-koszban és nézted,

a véres testbelső milyen színes? Amikor tépted a szívről, a májról, a vesékről, a belekről az emberzsiradékot gumikesztyűs kezekkel, A halottak: mint romlott halkonzerv, dobozteteje alumíniumkulccsal kulcsra-tekerődve csigaforgácsosan, fölnyitva! fölvagdosott, szétfűrészelt és összevagdosott tested belső szerveinek nincs canopus-edénye, az agynak, a szívnek, a tüdőknak, a májnak, a lépnek, a veséknek, a húgyhólyagnak és a heréknek, a nyelvnek, a beleknek, a gyomornak, az epehólyagnak, prosztatának, a te canopus-edényed a te fölvagdosott, szétfűrészelt, összevagdosott, szétnyiszált kicsi tested, üres testedbe visszadobálták kihúzott, átgúrt, átpaszírozott, fölszeletelt, szétvágott, ollóval szétvagdosott belső szerveidet, mint fekete szemetestartályba, sárga szemétkannába, piros szemétvödörbe a szemetet, alsó koponyádba az agyat visszatették, aztán a hajas felső koponyafödőt rányomták

félfejedre, gégétől a nemzőszervig vaginásan széthúzott testüregedbe a szívet, a májat, a

tüdőt, a gyomrot, a beleket, veséket, a húgyhólyagot és a fáradt zsíros emberárnyat

szelíden visszadobálták, kis bűdös testedet, a vaginás mellső testhasadékot, az aranyfüstszövet bőrt összevarrták nagy tűvel, nagy öltésekkel, gumikesztyűs kezekkel, zöld műanyagfonállal, prospektura-boncasztalon a halott embertestből kivett szív lila halálcsomóján a zöld hullalegyek, mert a halott szív ott fekszik a fölvégott bűdös meztelen test mellett véres zománctálban a boncasztalon, Ravatal-éjszaka. Halottlemosó-éjszaka. Halottöltötzető-éjszaka. Kórbonctanok hullá-éjszakája. Prospekturák halál-éjszakája. Hullameztelen éj.

Akik nem gyászolnak: a friss sírokat nézik. Akiknek gyásza új: a friss sírokat nézik. Hervad az aranybúcsúírás a fehérselyem koszorúszalagban, s az aranyfésű-szalagrojtok ájultan aszalódnak, mint sárga kukacok, s a sárga hangyák, mint cigarettából kihúllt dohányszemek, fehér cigarettahüvelyből kihúllt sárga dohányszálak új halottra várnak, Vándorolnak a temetők mint a madarak ősszel Nincsenek ők oly mélyre temetve. A kutyák emberhúst ettek. a föltámadás-nélküli temetőben, Örök napnyugtát néző temető, nyárfák, akácok, nyírfák, jegenyék könyörgés-púpja lassú dombtető, élők halála, holtat etető késő-földkori agyag-hordalék, sárgaföld-uszály ember-korhadék. S a zöld púpban a koporsó-tömeg, mint vízbe-süllyedt hajók, csónakok, mint kivándorló-menekült sereg holt-tolongás fulladtan hempereg, az iszap-rohadt bárkák, ladikok nyálán égnek a szőrös, zöld vakok. Ünnepruhában mind e néma nép, harisnyában, sárgán, cipőtlenül. Orrcimpák, nyelvek, hónaljszőr-kefék, hüvelyek, fülek, péniszek, herék, emlők izzása a halál-belül. S bárányfelhős kék a halál-kívül.

De mikor halott a halott? Amikor a szív megáll? Csak amikor az utolsó agysejt is meghal, s ezzel bomlásba kezd, amikor a koponyára csatolt E.E.G.-gép (elektroencefalográf) szeizmográfúje cikcakkjait írván félbeszakadva megáll a papíroson. Mint egy félig-megszületett grafit-villám. Akkor már kinyílnak zártságaink, nyílásaink nedveiket kibocsátják, szemnyílásaink, fülnyílásaink, nemzőszerv-nyílásaink, szájnyílásaink, végbélnyílásaink folytatnak vizeletet, könnyet, taknyot, excrementumot, vizenyőt, nyálat, ejakulátumot, s nyitottságaink bezárulnak. A szilárd hab folyni kezd, meglazul. ravatalrongy, halottmosó törülköző, hullatestéről levált rothadó hajas koponya: szempillaszőrei a szemgolyóban Éj-lila holttest, ruhátlan. Libatalp-sárga fogsor. Arcuk, mint nyitott papírcementes-zsák. Arcuk, mint üszög-daganatos zöld kukoricacső. rothadó haj, hónaljszőr, szeméremszőrzet Rothadás, csönd, üdvösség. Ott a temető-föld alatt a koporsóban, az elszáradó testhúsra száradt vázsoningben, fehérselyem alsósoknyában, ráncosan-legyezősen berakott feketebársonyszoknyában, amely mint harmonikásan szétnyitott, fatoll-koszorúsan széthúzott fekete körlegyező a Rothadás föld-kezeiben. A halott öregasszonyok alsótestén, szemérmén nincs selyembugyigó, fehérvászón alsónadrág, beparfümözött picinyke asszony-gatya, térdig-száras vagy combközépig-száras nőstény-alsótest gatyakesztyű, levágott-ujjvégű kétujjú kesztyű-nadrágocska, vagy az istenkard hasitékát, a szőr-méhecske-arcot, a hártás comb-golyókat, az ürítés gyáspontját befedő selyemháromszög-zsákocska, az oldalt két-szemnyílású. Mint egy sárga selyemkoponya, fehér vászonkoponya. Úgy rothadoznak ott szemérmetlenül a temető-föld alatt a koporsóban, az

feketerigó? Milyen halál vár engem, milyen halál, halott feketerigó? Ki hozza majd az én halálomat? a proszektúrán fekszem fölbontva, mint egy halál-jelentés, vagy fölbontatlanul piros márványasztalon bűdös bádogtálon, spárgával, vagy vékony drótszállal odakötözött dögcédulával. Majd belepnek holtan nyüvek, zöld döglegyek. S zöld zománcruha lesz rajtam a halálom szarja Isten létünk halandó húsára, élő sebeibe és hullauregeibe Fölfaló Fehér Angyalait, sárga dermedéskürt orrlikaimon csöndre-vicsorgó szájamra másznak a hullafalánk, döghúsomra éhes áttetsző angyalok, Isten fehér szárnyashangyái, Igy kizabálva fekszem majd én is? Kizabálva Isten angyalaitól? Hajas és körmös üres hártyszobor leszek én, halott feketerigó? Meghalok, meghalsz, meghalnak! Meghalnak, meghalsz, meghalok. Meghalsz, meghalnak, meghalok. Meghalunk. És szájból forró dagadt habrózsa nő, halottak a földben romlottan átszagosznak koporsóig és holttestemig, mint kíváncsi kutyák. Csontvázkutyák. Hullakutyák! S holttestem fölött az éji gyáva föld, mint folyékony sárga parázs! És maguk közé vesznek a halottak. Maguk közé a föltámadást-nemváró halottak. Boldogan befogadnak. Halottnak a halottak. Halottat a halottak. Igy válik a költő is csak döggé, változik a költő kukacos halottá!

Ravatal. Babér-ág. December. Semmi Fáj az istent roncokban látni, a kozmosz-szívűt Néztem: sírodat gyorsan bekapálják! Ó, mennyi föld, mennyi föld zuhant rád, mennyi sárga puha föld! Mennyi föld, mennyi föld, mennyi! Ahogy koporsóra zuhan a hant. most tél van és alíg-hó. Tél, Tél, Tél, Óriás Halálzuhogás. Sorsa míg a téllel lassan megtelik: betömi fehérrel csönd-üregeit. Nagy tél lesz! A férgek tudják, olyan mélyre lehúzódtak. Temető. Tél. Deszkaládában ólomöntvényben aranybáb. Gigászi kék légyszem az ég: millió kúpdombbá összetorlódo jéghasáb. Rohadnak a rózsák. Új tavasz jön. A rózsákat meg kell metszeni megint.

A temetőben már tavasz volt. az irgalmatlan, gyönyörű agyvelő, amely talán már lángolva elenyészett a riadt, dühödő föld-sírban, a Farkasréti temetőben. Sírodon gyűrt villamosjegy, rozsdás konzervdoboz homályában poshadt esővíz, fekete-kukacú szentlélek-gerinccel a tavalyi gyertya rózsaszín hányadéka, itt rothadt szét szíved, itt folyt szét agyad, kimászva a könnyű koponya szétnyílt csonthólyagából, mint kinyílt kagyló-kéregszárnyakból a puha állat, a koponyából kidőlve folyt szét, mint széttört köcsögből a rózsabarna kenőszappan, elméd itt lett fehér kukacok, zuzmara-öltönyű lárvák fehér ösztöne, itt feküsznek csontjaid a föld fekete lapjaiban nézem a ropogó, száraz, zöld-foltos kövér varangyot, amely téged is evett, csak csontokat, csontokat, csontokat, csontokat, csontokat, sárga csontokat, s ruhád elrohadt foszlányait, nem adatott meg a föltámadás, csak a megmaradás, és nem bújjik ki a földből, magáról a penészt, a deszkaorhadékot, a gyökeres-port lesöpörve az utolsó ítélet elképzelhetetlen piros trombita-dühére, csillag-okádó angyaltrombitákra, akartam otthoni édes temetőt, vidám halált, jókedvű temetőt, Mert neked ez se jutott, otthoni temető, aki a teljesség atyja voltál és nincs sírhelyed önmagadban, neked nem jutott ecetfa, bodzafa, akácfa, jegenyefa, cserepekké-széttört, kopott-mázú, a földtől csontpókháló-trombitákká kiszívott, csontselyembábbbá rostosodott, likacsos csontjai, vagy megkristályosodó csontjai ott feküsznek a lassan kitavaszkodó és lassan eláruló Kerepesi temetőben.

Útmenti temető poros ecetfák kökényes árok Üvegfa-bürcök zöld üvegernyője kéklángú csalának Meszelt sírkövek kápolna száradó koszorúk Mosolygó temető űzöd a bánatot borút Mosolygó temető a falut a dombról vigyázza Májszínű feketemárvány sírkövek Kimehetnék a faluvégi téli temetőbe: ponty-pikkely-kérgű téli bodzafák, rothadt és fagyott krizantém-fejek, nyálkás és pernyés őszirózsa-csomók, rozsdá-márvány bürcökcsipkék, behavazott növényi vas-koronák közé, elhullott kakastollak, földből-kimászott embercsontok, koporsó-rothadékok, koszorú-foszlányok, mocskos szemfedőrongyok Krisztus-árnyéka alá, hazamegyek szülőfalumba és kifutok a hó-foszlányos, jegeseső-kocsonyás, őszivirág-halott temetőbe, ahol a kék-gombás márványsír-köveken lassan-csordogáló, fekete-likacsú hőszeletek ülnek, mint átázott kenyérdarabok, s a fakeresztek arany-írásait, ezüst-évszámait megolvastja az eső, a hó, a hólé, leszívja a falun-hömpölygő hatalmas köd-polip, ahol a rózsaszín, világoskék porcelánkeretbe szorított, üveg alá feszített fényképek arcát,

göndör haját, bajuszát, kezeit, nyakkendőjét, máslijait, nyakgyöngyeit lassan elmállasztja, üveghez-tapasztja, fölkkorítja, felpörgeti, elvigyorítja, megráncosítja, vízgyökerekkel átszővi, cserepekrebontja a télvégi olvadás és az eső. Kimegyek a rothadt koszorúk, fehér krepp-papír-pólya-foszlányos koszorúdrótok, elfagyott-üstökű virágok, üszkös-sárban-heverő csontok, kopasz, szélsuhogásos jegenyék, akácok, ecetfák, bodzafák, orgonafák, friss-meszelésre-váró durván-faragott Jézusok, vastag-hullafoltos bánatos Szűzmária-fejek, márvány-töviskoszorúk, rozsdás konzervdoboz-gyertyatartók, lucskos gyertyacsonkok néma földjére, az otthoni temetőbe

Csak meghalni megyek, meghalni oda vissza, meghalni megyek, csak meghalni megyek édesanyám: kiteríthetsz majd a szülői házban, eres kezeiddel megmoshatod testem, mirigyos szemhéjam lezárhatod csókkal. S majd ha a húsom bomlik széjjel, bűzben és virágban rothad a testem, akkor leszek véred-ivó magzat, akkor leszek a kisfiad újra,

Virrasztom magamat.

KIRÁLY LÁSZLÓ (1943) Kolozsvár

KIRÁLY LÁSZLÓ

Ami nem nincs

Amikre nem emlékszünk.
 Ácsorognak az útszéleken.
 Mindig és kitartón a mi útjaink szélén.
 Rejtegetve az arcukat, s rajta az időt.
 És **úgy szeretnék**, hogy észrevegyük őket.
 (Vagy–talán–inkább–mégse...)

Ó, ez a ribanc negyven-ötven év és a
 körénk, közénk húzott árkok, kerítések!

Rajongva hazudták, hogy frigidek,
 holott csak féltek,
 istentől, szülőtől, szomszédtól, hatalomtól
 vagy saját bizsergő ágyékuktól, igaz?

És már nem lehet **visszamenni** – semeddig!
 Holott odaát – most is, és mindig: szerelem.

Tudod – ahogy a forrás vizére hajoltál a Bükkben,
 s a hajadban életem egyetlen virágszála.
 Efölött nem és nem múlik az idő.

Mennyi asszony, férfi, gyilkos és gyerek,
 a hűtlen elbujdosó napokban, halálokban...
 De abban az egyben – semmi se változik.

Nem éget, nem fáj, nem ríkat, nem neveltet.

Csak örök. Csak nem nincs. Csak áll.

A tört. oktatás buktatói

Barlangrajz 1965-ből

Minden hely foglalt!
 Elegen vagyunk.
 Setét zugok vészes mocorgása.
 Acsargómedve hangulat.
 Jól egymáshoz vagyunk csirizelve.
 Szellőzködik egy balzsamos fehérnép,
 Harmadosztályú monalíz.
 Nincs már helyünk.
 Nem is lesz soha. – –
 S ilyenkor lázítja fondorlat a szavam:
 repülni! S éled gyilkos szelídségem is:
 A SZOVJETÚNIÓ HŐSEI(NEK SEM?!)

Hát ez meg mi lehet? – torpan meg
 valahány repülő kés a levegőben. –
 Hogy kerül ide? – – Itt és most!
 Fenyegetés?
 Húzózkodjunk csak össze egy kicsit.
 Székelykocsárd, Tejus, Blázs.

Nincs levegő, a hétszentségít...
 Csak ennél rosszabb ne legyen! –
 zengi a nemzeti dal.

4002-es. Mindörökké.
 Gőzös. Sok-sok szerelem.
 Szátumáré – Bukaresti Nord.

Személy.

Árkádia. Békeidők

Lövetei Lázár László úrnak

...és ha már (majd) a költők mindahányan
 kedvesük feszülő-lágyuló tomporán
 legelésznek éjet nappá téve,
 s fölfedezve végre
 az igazi hogyismondjákat,
 a legeredetibb ezasztánigent,
 s legott versbe is kényszerítik azt...,
 és így tovább. ÉS ÍGY TOVÁBB!

Mind tudja, ki él s remegve ír e földön,
 hogy csupán csak akkor...
 Csakis akkor.
 Bizony.

FARKAS WELLMANN ÉVA (1979) Békéscsaba

FARKAS WELLMANN ÉVA

Minden gondodnak alján

Leszek neked, mint síkságnak a Gangesz,
soknak a több, kevésnek a mennyi.
A világ, amilyennek fested, olyan lesz.
Én nem szeretnék *ilyen*, sem *olyan* lenni.

Hosszú távra terveztem, ezerízig.
Hogy foglalhatnál hát kőbe, mázakba?
Ki anyaggá tesz, azé lesz, vele bízik,
szövetséges, ki ellenem lázadna.

Neked látni, megfogni lételem –
s a kép színe fénytől, időtől halvány.
Én nem fakulnék, hogyha kérhetem,
csak ott lennék minden gondodnak alján.

Sem a máséból, sem a magadéból

Szépen beszéltem eddig veled, ember.
Előfordult, hogy ígértem neked –
bár parancsomra felelhetsz te nemmel?
Most bízom benned: torkodon reked

minden széljegyzet, minden észrevétel,
s tudomásul veszed: csak így lehet.
Ne ölj! A földi élet-piactéren
mindig csak adhatsz, kezéd nem vehet

sem a máséból, sem a magadéból.
(Gondolkodtam, hogy így vagy úgy esetleg...
De nem lehet, nem hagyható a téboly.)

Neked ha bárki teremtett felesleg,
azzá lesz békéd számomra is, éppoly
silány kacat. És többé nem kereslek.

FERENCZES ISTVÁN

Veszedelemről álmodom 6/1

FERENCZES ISTVÁN (1945) Csíkszereda

Augusztus van, jobbágy-kéken, mély türkizben tündököl az éjszakai égbolt, s én hanyatt kiterülve, egy ölnyi szénán nézem, nézem Szent Lőrinc hulló könyveit. Nem jön álom a szememre. Szikrázik minden, mintha Csaba királyfi bujdosó, hazát kereső vitézeinek rongyos lovai rúgnák a tűzköves Hadak útját, patkót csattogtatva, csillagot pattintva vonul a Hargita fölött, át a Csíki-havasokon valami fogcsikorgató, földrengéses arcú, riadalmas keserűség.

Augusztus van, visszaadták a földeket, a havast, a szentséges havast. Tehát kaszára érett a fű. Tehát honunkká kell tenni újból a nagy garral, istenkáromlással, pofozásokkal, a hódítók, a gyarmatosítók göggyével elorzott, gyönyörű, mítoszokat lengető havasainkat, akik így vagy úgy, sosem nagyúri mód, krózsusian ugyan, de adták kenyerét a csíki, gyergyói székelynek. Amíg ki nem irtották a szívből is. De hát ki lehet-é irtani egy tájat, mely bölcsőt és koporsót, megváltó jászlat ad?

Augusztus van, elő hát az élesre kalapált kaszákat, elő a nyikorgó szénás szekeret, elő a régi katonaládát, amellyel az öreg nagyapa masírozott Isonzó vagy Lemberg felé. Lemállott oldaláról már a tulipán, a szegfű, a rezeda, a jázminvirág, égbe röppent a szabadság szelíd madara, a vadgalamb is, díszesnek egyáltalán nem díszes már ez a régmúltakból üzenő fekete doboz. Szükszavú, akár megrozszant, öreg gazdája, de azért még szolgál, hűvösen tartja a havasi elemózsiát, a túrót, a szalonnát, a málélisztet, a vereshagymát, s ha jószerencsénk is segített, a Feteşi-en gyártott paszulykonzervet. A tejet és származékait pedig hozza magával a két szomorú szemű, szekér előtt bandukoló piros-tarka tehénke. Mert augusztus van, „Hazánk reménye, Nagyboldogasszony hava”, „Szent István király” évszaka, aki elé – Kós Károly országépítő szerint már akkoron – oly elhagyatott mód, társakat keresőn vonultak fel apró, kesely lábú, bozontos lovaikon valami furcsa, napbarnított, cserzett arcú, tömzsi seregek innen, a Hargita szederjeskékre ütlegelt rengetegeből. Vissza kell hát venni ezt a rengeteget, ahonnan Szakállas Ábel boldult bele a nagyvilágba, átlódulván az országon is, ahol Uz Bence és utódai etették be a királyi és elvtárs úri vadászatorgiákra a Kárpátok büszkeségét, a barna vérmedvét. Vissza kell venni ezt a legendától viselős tájat, ahol Szűzmáriás királyfiak próbálnak üdvözülni. Jégtörő Mátyások hajolnak a források fölé, bújnak át a szivárvány bolthajtásai alatt a csoda, az átváltozás reményében, s ahol Szép Domokos Annák átkozzák ezt a cudar világot.

Vissza kell venni a havast, de hol van? Megvan-e még? Ebből a csillagzaporos augusztusi éjszakából szomorúan jelentem, hogy nincs meg, de keressük. Mert ami itt van, az már nem a Havas. Áttiporták, megirtották, fölmarták üszök-sebesre mindent egybemosó közös gazdálkodásunk mioritikus, szocialista nyájai, miként a balkáni karsztokat Pán félisten kecskenyájai. Tanktalpak nyomai, harckocsik nagy téringőzései a szocializmus védelmére, a világ-békére felesküdt dicső hadseregünk még dicsőbb hadgyakorlatainak, vak-töltényes éleslövészeteinek ótvartait viseli ez a hegyarc, ahol nem lelek meg semmit és senkit. Az erdősáv helyén hitvány, seggvakaróval benőtt cserjés trágárkodik, s a forrás, a drága élet vize, ahová a ránk szakadó szürkületben, félelmet elűzendő, oly szeppenetes füttyöréssel mentem, most áporodott,

selymés vizével valami bivalyferesztő dagonyára emlékeztet. És a fű? Hol van az illatos, baltacímes, imolás, szarvaskerepes, tárnicsos, pucaviolás, murvaleveles ezerjófű, hol van? Szittyó, sziksófű, hélazab, zászpa, aszat, acsalapú, ordináré tyúkorrfű, s ki tudja, miféle számkivetettjei tenyésznek itt még a vegetáriumnak, amely fölött átsuhan a kasza. Ebből aligha leszen tejfakasztó széna, de még kötélrevaló sem a fejünk fölé... Ezt a havast visszavenni csak úgy lehet, miként megboldogult, atyai nagyapám, nevezett Ferencz S. László vevé vissza világgá indult puliszkáját. Így történt: épp estebédhez főzte a puliszkát. Kint, a szállás előtt, a szabad tűzhelyen. Keményre, kiadósra kavarta, mert így szerette. Mikor kész lett, kiborította a piros csíkos szóttesre, mely a tűzhely mellett asztalként is szolgált a szabad földön. Történt pedig egy ilyen mélabús alkonyaton, hogy az üstből kiborított málékerék függetlenítette önmagát. Elindult lefele az oldalon, mert a havas olyan oldalas. Gurult, gurult, s eltűnt a szegélyerdő homályában. Nézte apó, nézte, s aztán lehuppant a földre. Csönd lett, csönd, mint királygyilkosság után a tragédiákban. Aztán fölkapta a túrós dobozt, s a puliszka után dobta: „– Ne, cseszd meg, vigyed, legyen meg a kötséged es, ha már elvetted a kenyeret. Lakjál jól, ha megirigyelted tőlünk ezt a semmit.” Aztán újra csönd. Idő teltén megszólalt az Isonzó sebeivel ékesített öreg hadfi: „– Menj, kicsi fiam, hozz vissza valamit belőle.” Rettegve, félve a sötét fenyevest indultam el, mert félelemnél nagyobb úr, az éhség bitorolt. Vissza is hoztam a murva szénával panírozott puliszkát s a túrós dobozt. Sikerült megmenteni két „medvebocsra” való, parázson süthető túrós gombócot. Nem laktunk jól, de megcsaltuk magunkat illatának ígézetével. Ilyen volt hát a hajdani havas, mely életemnek legcsodálatosabb, legkatartikusabb élményeivel, az igazzal, a szabadsággal ajándékozott meg. És olyan emberségnek tett a megismerőjévé, megtanulójává, amelyet később, tudor borjú koromban nagy íróink, de leginkább Tamási Áron műveiben leltem fel újra. Későbbi olvasmányaimból azt is értésemre adták aztán, hogy hát ez a világ egy szürrealista, mitizált, idillikus, idealizált vitézkötéses, trágyaszagú milió, mely meghamisítja a könyörtelen realizmust. S mindezeket állítják azok, akik zöld kalapban, tiroli nadrágban futottak át e tájon, csodabogár-keresendő, lepkefogóval közeledvén embereihez. Eskü alatt vallom, állítom: Tamási hősei épp olyanok voltak, mint akiket e havasokon megismertem. Éppoly csavarintós észjárásúak, éppoly tüzet árulok, szerelmükért bicskára vete-medők, éppoly pogányok, mint Szász Tamás, mint Külü Benke, mint Tündöklő Jeromos s a többiek, akik fölött annyiszor elaludt lehajtott fejjel a gondviselés. Suhogtak hajnalban a kaszák, hóharmat hullott, jött az istentelen küzdelem az elemi erőkkal. De eljött az este is. Kint a hegyen megszólalt a tárogató, Feri bácsi bicskával faragott tárogatója, hogy azt mondja, hogy azt mondja: Olyan kihalt, olyan árva Krasznahorka büszke vára, mert zokog a szél Késmárk fölött, és a nagymajtényi síkon eltörött a zászló, és megjött a muszka százezer emberrel, hát nem csoda, hogy ahol én elmegyek, még a fák is sírnak, s nekünk a legszebbik estét fekete gyászra festették. De most egy kicsit ha elaggottan, fáradtan, elgyötörten is, de boldogok vagyunk, mert együtt vagyunk, egy cseppnyi szilvórium is jut, velünk az ének s ígérete a mesének...

Augusztus van, döbbenetes nyárutó a Hargita fölött. A székely visszanyerte a havast, amely már nem a régi. Daciával jön, kaszálógéppel, rohan, küzd a szinte semmiért, meglelte újbóli küldetését: a gürcölést. Mert ez a mostani havas nem ad semmit. De velünk a remény, öröktől fogvást velünk volt, úgy fordítja az ég felé arcaink, mint aki bizton tudja, hogy egyszer leszállnak azok a Tejúton nyargaló vitézek, s beállnak közénk kalákát kaszálni. Mert más nem jön segíteni. Legfeljebb a még fentebb lakó. De ő hol adja, hol veszi. Úgy teszen, mint néhai Ferencz S. Lászlóval az imént. Vitte a vihar, vitte a lábai alól az apró murva szénát. Hiába lépett rá, hiába feküdt rá, az első mozdu-

latnál csak elsöpörte, repült a kóst. Megunván e keserves hiábavalóságot kezébe vett egy maréknyi szénát, s földobta a magosságba: „ – Ne, b... meg! Ha akarsz adni, adjál, ha nem, vidd az egészet, de belőlem csúfot ne űzz! Ezért a kicsi szénáért térdre nem esek előtted!”

Viszi most is. A semmit. A semmit. De térdre nem esünk előtte. Mert augusztus van. Mert velünk a Hold, a Nap s a csillagok.

•

Midőn ezeket írom a kilencvenes évek elején, még tele volt derűlátással a Kárpátok hurkába kapaszkodó székely kishaza. Dühöngött az optimizmus. Olyan felhőtlennek tűnt minden, olyan jövődősnek, hogy szinte fájt, képzeletbelien, mint a lecsontolt végtag helye, melynek mélyén már ott nyüzsögtek a kételyek alattomos pondrói. Hess, te hitványul ólalkodó kicsinyhitűség, hiszen a miénk újra a föld, a birtok, ami mindig is a miénk volt, a magunk gazdái és urai lettünk megint, s a többit majd meglátjuk, a lényeg az, hogy két lábbal állhatunk rá arra a földre, amelyet már-már feledtetni akart az idő, a kor, a történelem! A fiatalabbak valóban elfeledték, még a meséinkből sem hitték már, hogy valóban létezett, valóban a miénk volt. Nem is érdekelte talán őket. A hirtelen kinyílt világban, a ránk romlott demokráciában nekirohantak a nagyvilágnak. Hadd menjenek, épp csak hazatértük jófajta cseh kaszákat hozzanak, mert igazi kaszánk sem maradt, de nem baj. Szerzünk. Kaszát, kaszakövet, kaszaverőt, szekeret, jármot, ekét, boronát, sarabolót, vetőgépet, lovakat, a lovakra hámot, kiséperjűk a pókhálós csúrt, istállót – fel Belgrádra! Kezdhetjük. Előlről. Azaz: folytassuk. Onnan, ahol valamikor abbahagytuk.

Mint az első világháború végén, mikor a frontról hazatértünk, vagy a fogásból való kiszabadulás után. Vagy mint a második világháború után, a '46-os nagy aszály után. Vagy mint az ötvenes években, a mezőgazdaság szocialista átalakítása előtt, amikor a háborúk utáni rablásoknál is nagyobb rablások történtek, mert a földdel együtt a közösbe, a kollektív felelőtlenség birtokába vettek szerszámot, jószágot, mindent, csak a csóré seggünkkel maradtunk.

Az idősebbek, talán még az én korosztályom is azt hitte, hogy ott folytatódik minden, az ötvenes évek közepére virágzóknak látszó egyéni kisgazdálkodásnál, amikor a székely gazdák még a maguk urainak tündek, bár talmi látszat volt ez is, mint sok minden a virányos szocializmus éveiben. Illúzió volt ez a hit, egy-két év alatt kiderült, hogy nem lehet ott folytatni, ahol abbahagyták. A havast sem. Néhányan még muszáj-Herkulesként megkeresték kaszálós helyeik, amelyeket nem nőtt be az erdő, kitakarították, talán még kaszálóházat is eszkábáltak a közepére, augusztusban összekínlódtak egy-két szekérenyi szénát, hogy télen majd a szánúton lefuvarozzák. Aztán kiderült, a kutyának sem kell, hisz a bentiben, a réteken, a tanorokban termetnek sem kerül gazda. Évtizednek sem kellett eltelnie, kiderült, hogy nincs szükség a havasra. Nincs, mert a bennlévőt sem tudják megművelni. Előbb az erdők alatti szántókat, majd a dombokon lévő teraszokat hagyták begyepesedni, kaszálóvá örökzöldülni. A szántóföldi gazdálkodás végleg leköltözött a völgyi mezőkre, a medence lankáira. Nem kell már a havas, mert már állat sincs annyi, mint az ötvenes években, amikor abba kellett hagyni. Szülőfalumban mára alig van tucatnyi nagyállat. A juhnyáj, amelynek egykoron a szokásjog szerint a havas leghátsó felében volt a legelője, most a faluhoz legközelebb eső erdőalján tanyázik, a Várdomb körül, ott, ahol hajdanán a lólegelő volt, ahol annak idején olyan keservesen elbolondultam vala. Sic transit gloria...

•

A mi havasainkkal Orbán Balázs külön is foglalkozik, mert különleges státusuk volt. „...szükségesnek látom itt néhány szóval megismertetni a már fel- említett, s ezután többször előforduló N e g y e d f é l m e g y e h a v a s á t” – kezdi ismertetését a székely enciklopédista.

„Ez a havas a szentmártoni Kereszthavastól kezdve felnyúlt a Gyimeshez, és állott Hosszúhavas, Szellő, Borjústelke, Borda, Piricska, Pereshavas és Galambhalma nevű havasokból. E havasokat pedig Báthori Kristóf fejedelem ajándékozta Negyedfél megyének jutalmul azért, hogy a Piricske szoroson a Szulcza vize mellett beütött török portyázókat hősileg kiverték. Negyedfél megye pedig azért, mert azt 3 és fél egyházmegyét (egyházközséget) alkotó 7 falu bírta, név szerint Ménaság, Mindszent és Sz.-Lélek, Delne és Pálfalva, s végre a fél megyét alkotó Csobotfalva és Csomortány. Az eredeti adományle- vél 1562-ben elégett, minek következtében 1666-ban a Negyedfél megye né- pei összegyűltek a Csomortányon felül lévő Vasondkapuhoz, hol 20 pontban e havas birtoklására törvényeket és rendszabályokat hoztak, melyeket Apafi 1675-ben Fehérvárott megerősítvén, törvényerejűvé tett. Ezen határozatok- ban oly sok eredetiség, az akkori magánjog körére oly becses világot vető adatok vannak, hogy annak érdekesebb pontjaiból kivonatilag egyet s más- t közölni nem lesz érdektelen.

Választott, esküdt havasbírótság volt, mely a rendre és birtoklásra fel- ügyelt, mely egyszersmind ítélethozási és büntetési joggal volt felruházva.

Tavasszal, cantaté vasárnapján minden marha kilitatott ezen havasokról, ha azután marha ment oda, a havasbírák behajthatták, megtizedelhatték. Havasórizni mindenki tartozott kimenni a havasbíró rendeletére; ki nem en- gedelmeskedett, 1 fertig büntették.

Kaszálni Szt. Lőrincz-napkor kezdtek, pedig nem volt ott senkinek elkülö- nített birtoka, hanem mindenkinél a kaszások száma volt meghatározva, mégpedig a havasbírák ötöd-magokkal, nemes nyolczad magával, lófő ne- gyed-magával, darabont harmad-magával, ökrös jobbágy ketted-magával, zsellér egyedül. Helyet foglalni napkeltekor lehetett, de dolgot kezdeni csak naphaladtakor, hogy az ünnep meg ne szegessék; ki ez ellen vétett, a havasbírótság kitiltotta a havasból, s csak három forint lefizetése után vétetett vissza. Ha valaki maga kaszálni nem mehetett, rész fűvét másnak el nem ad- hatta, csinált szénáját is idegennek csak úgy adhatta el, ha a bebírókból vevő nem találkoznék. A kaszálás alatt a havasbírákból legalább háromnak mindig ott kellett lenni; ki a havasbíró pecsétjének nem engedelmeskedett, kiveszett a havasból (kitiltatott); hatalmaskodása ugyanazonos volt a más törvényszé- kek ellen elkövetett ily vétségekkel, még ha gyilkosság vagy haláleset fordult is elő, akkor is más törvényszék teljes kizárásával, a havasbírótság hozott íté- letet. Ha valaki vagy valamely falu idegen procatort vagy bírát akart behozni, 100 aranyforintra büntettetett, ugyanennyire azon falu vagy egyén, ki a közös havasok felosztását indítványozná, és 200 aranyforintra, ki idegent csem- pészne be. Ezen havasbírótság ítéletének semmi más appellatum-foruma nem volt, azt megváltoztatni senkinek hatalmában nem állott stb. Az ezen rendszabályok és törvények alapján való birtoklás egész 1849-ig, sőt azután is érvényben volt; de 1852-ben, a Bach-rendszer alatt oly roppant adót róttak ki, hogy a birtokos községek azt fizetni nem bírván, 1858-ban községenként felosztották a nevezett havasokat, kivéven a Moldovába folyó Szulcza vizén levő 20 fűrészmalmot, melyeket, hogy örökösen közösen használjanak és soha fel ne osszanak, változtathatatlanul elhatározták.”

•

Orbán Balázs leírása annyira felkeltette érdeklődésemet, hogy elhatároztam, megkeresem azt a törvényt. Nem kellett sokat kutakodnom, két forrásban is ráakadtam: a Székely Oklevéltárban, illetve Imreh István *A törvényhozó székely falu* című könyvében. Innen idézem, zárójelbe írván a latin szavak magyar megfelelőjét.

Menaság, Mindszent, Szentlélek, Várdotfalva, Csomortán, Pálfalva és Delne csíkszéki székely falvak rendtartása közösen bírt havasaik és erdeik használatáról

1620 körül

„Mi, Balás Imre, Antal István, Tamás Pál ménaságiak; Imre János, Vitus Péter, Czikó György, Kelemen Miklós mindszentiek; Gergely Deák István, Marsó Vertes Benedek szentlélekiek; János deák, Domokos István várdotfalviak; Péter Pap és Miklós János csomortániaiak; Antal Bálint, Ágoston István pálfalviak; Csató János és Gergő István delneiek, Csíkszékbán lakó nemesemberek, az több közönséges lófő széke-lyekkel egyetemben, veres darabontokkal és szabad széke-lyekkel egyetemben, kik ez felül megírt falukban laknak, adjuk emlékezetére mindeneknek, az kiknek illik, de kiváltképpen az mi posteritásinknak, hogy az mennyi kaszáló havasunk mireánk az mi régi praedecessorainktól (elődeinktől) maradt, kit közönségesen Hosszú havasnak hírnak, több hozza tartozandó kaszáló- és juhtartó helyekkel, úgymint Kereszthavas, Borda havasa, Nyírlenk, Borjútelke, Piricske és Nagy Guzurának egy része, erdeivel, mezeivel és akármiféle birodalmaival egyetemben, mely helyeket mind az mi régi praedecessoraink, mind pedig annak utána magunk is mindezedig békességesen bírtunk mint szabad nemes jószágunkat minden embernek contradictioi (ellenkezése) nélkül, tetszett annak okáért közönséges akaratból, hogy az minémű szabadságokkal, erős törvényekkel és büntetésekkel az mi régi eleink az megírt helyeket bírták, magunk is bírtuk és most is bírunk, in memoriam sempiternam posteritatum articulatum (az utódok örök emlékezetére cikkelyeként) megíratnók és megerősítők és megtartanók és maradványainkkal is megtartanók, melyeket előtte való időkbén is az boldog emlékezetű meghalt Báthori Kristóf erdélyi fejedelem igaznak lőttenek lenni comperiálván (kiderül) helybenhagyott és confirmált (megerősített) volt. Melyek így következnek:

- 1. Az törvénytételekre, büntetésekre és egyébféle gondviselésekre való bírácának választására örökké való szabadságok volt és vagyon most is, úgy, hogy valaki-
ket akarhatnak és ismeretnek jó lelkiismeretű, jó ítéletű és tisztességbeli szemé-
lyeket, nemesembereket választani magok közül választották.*
- 2. Külső idegen embereket, kik nem az negyedfél megye közül voltak, törvény-
tételre, avagy prókátorságra behozni senkinek szabadsága nem volt, most is nin-
csen, ha ki behozna, annak büntetése 200 arany forint.*
- 3. Valamennyi törvényt az havas bírói töttenek, azzal minden rendnek consensu-
soknak kellett lenni, úgyhogy mikor finaliter decidáltatott az causa (végérvénye-
sen eldöntődött a per), soha se székre, se táblára nem transmittálták (más bíró-
ságra nem terjesztették át).*
- 4. Az hol eszténa hely vagyon, oda egyenlő akaratból és kérelem szerént vittek
juhokat, és az esztenához régi módjuk szerént az mezőben száraztóhelyeket
adatnak.*
- 5. Ha valaki juhát, avagy egyéb marháját akarat nélkül az közönséges havasnak
tilalmasába vitte és tartotta, az bírác ráválasztottak, behozatták, megtizedelték,
az tizedet törvényre kezesen kiadták, és a marhás embert törvény szerént bün-
tették.*
- 6. Ha valaki az féle marhabehajtó emberekre támadott, vagy pásztor, vagy mar-
hás ember, és erőszakkal elvötték az marhát, az hajtók az bírácnak értésikre ad-
ták, az bírác az esztenára is ráküldöttek, és ott megtizedlették; az rátamadót pe-*

dig ha megtalálták, megfogták (szabad volt pedig mindenütt megfogni), behozták és törvény szerént büntették meg; sőt, ha az kártételtől elszaladott az marháival, a Tatrosig es utánamentenek, ott is megtizedlették.

7. Mindenféle marhát pünkösdt-napig az havasban tartani szabad volt, annak utána, ha ki nem hozták belőle, behozták, megtizedlették, és az marhás embert törvény szerint büntették.

8. Ha az negyedfél megyén kívül lakó nemesembereknek vagy lófőknek, avagy egyéb rendeknek is az negyedfél megyében valamelyik faluban jószágá és jobbágya volt is, magának oda bírni szabadsága különben soha nem volt, hanem kérelem szerint, az egy meghalt csicsai vitézlő Lázár Jánoson kívül, kit az mi jámbor praedecessorink az ő sokrendbeli gondviseléseieért sponte (önként) közikbe vettek és fogadtanak volt.

9. Az kaszálás rendiben ilyen mód tartatott: az havas bírái és prókatorai ötödmagukkal, lófő ember negyedmagával, veres darabont és szabad székely harmaddal, az ősjobbágy másodmagával, és ki nem örökös jobbágy, egyedül.

10. Ha ki ez kívül belement, az havasból kiveszett, és annak utána könyörgés által annak módja szerint jött bele, mely büntetést mostani időben mi sokaktól floccipendáltatni (semmibe venni) agnoscálván (beismerve), végeztük, hogy az ki úgy pertinaciter (konokul) az havasból kiveszésének utána engedelem nélkül kaszálna, az mely szénát csinál, az az negyedfél megye közü vesszen, és annak felett az minor potentián (kisebb hatalmaskodáson) maradjon.

11. Ha ki maga oda a havasba kaszálni nem mehetett, avagy szüksége nem volt reája, az részét másnak szabad nem volt eladni; ha eladta, kiveszett az havasból.

12. Ha valaki szénát csinál maga számára, és annak utána megismeri, hogy szüksége nem lészen rá, szabad eladni, de így, hogy elsőben az negyedfél megyebeli embereken megkínáljon véle, ha azok közül valaki meg nem veszi, idegenek is eladhatja; de ha valami szín alatt valaki ezt cselekedné, az havasból kivesszen érette.

13. Ha valaki valami oly dolgot venne eszibe, ki ennek az végzésnek ellene és az negyedfél megyének kárára lenne, meg nem jelentene az havas bíráinak, annak rátudódik, kiveszett az havasból.

14. Ha valakit az havas bírái, avagy a havasban való károknak meglátására vagy marhabehozásra, avagy egyéb közönséges szükségre elfognak, el nem megyen, egy forintra büntetessék.

15. Ha mi bírságok, úgymint verekedésből, avagy szénalopásból és egyéb mián történt esni az járásban, annak az bírságát mindörökké a havas bírái vették meg.

16. Ha valakit törvényhez hitt, elsőben jött (?) vött (?), azután vagy evictióra (megoltalmazásra), vagy bizonyosságra kellett menni, megengedetett, harmadszor törvénye lött. Ha kinek penig dolga súlyosbodott, egyszer tereh nélkül, másszor terével prókatorát meghíhatta, de több remedium (perorvoslat) nem engedtetett.

17. Ha mikor az közönséges szükség és havasnak oltalmára való dolog kívánja, hogy valami pénz kellekik egymásra felvenni, valaki meg nem adja: kivesszen az havasból.

18. Ha mikor kaszálásnak ideje az havasban lévén, valami tilalom történt lenni, avagy történnék: senki az tilalomra alá ne tartozzék jönni, akárki tiltaná, hanem az bírákba [!], kételenség alatt ott lévén, mindjárást törvény szerint eligazodjék; ha csak két bíró lészen is, törvényt tehessenek, és se üdövéttel, se egyéb törvény-prorogatio (elhalasztás) admitáltassék (megengedtetessék), hanem mintegy brevis (rövid peridőszak) úgy revideáltassék (felülbíráltassék).

19. Az kaszálásnak ideje, bizonyos napja az 1612. esztendőbeli végzés szerint így peragáltassék (keresztülvitessék), hogy Szent Lőrincz napján az foglaló felmenjen, napnyugtakor foglaljon, de senki ne kaszáljon, hogy az isteni méltóság az ünnepszegésért miellenünk haragra fel ne gerjedjen; ha ki penig ez napnak előtte felmenne és csak megszállana is: az havasból kivesszen.

20. Ha valamely singuláris persona (magánszemély), több is, egy, két, avagy három falu is abban indultatnék meg és abban titkon, avagy nyilván vagy más emberek által practicálna (ügyeskedne), hogy az havas megoszoljon ismét, mint ennek előtte, tehát a felül megírt 200 aranyforint kötélen maradjon; annak utána, ha az negyedfél megye ráigyenenedik, úgy oszoljon meg.”

•

Gyermekkoromban, az ötvenes években háromszor voltam fent a havason. Az elsöre csak a világgá gurult puliszka jóvoltából emlékszem. Másodszor talán öt-hatodikos koromban, szomszédunk, Kopacz Gabi vitt magával. Az egészvágás szekér elé fogott két tehénkével nem a szokásos erdei úton, Remetefeje, Egret felé mentünk, hanem Csíkszépvíz felé, az országúton, fel, Pálos, Szalonka felé. Igen, itt gyülekeztek hajdanán a madéfalvi veszedelem előtti hetekben a csíki s háromszéki székelyek. A Negyedfél megye törvényei már csak remnizscenciákban léteztek, nem is volt szükség rájuk, hiszen a 19. század végi arányosításkor havasaink is magánparcellákká tépettek szét. Nekünk két kaszálónk volt Gozorúban, egy kisebb és egy nagyobb, az egyik apai, a másik anyai örökségként. Az én havasra való felköltözésem tulajdonképpen akkor került szóba, amikor Gabi elvállalta, hogy megkaszálja a miénket is. Az ő kaszálójuk benn volt a völgyben, a mi kaszálóink alsó végén keresztülhúzó erdőszáv alatt.

Határozottan emlékszem, hogy augusztus 12-én, tehát Szent Lőrinc napján szekereztünk fel a Kopaczok kaszálójára. A Negyedfél megye törvényei szerint tehát Kopacz Gabi másodmagával, vagyis velemmel, az ősjobágyi státusnak felelt meg, de ha valaki felemlegette volna ezt, annak odalódított volna egy bogot a tehének sónyalójából. A szekér derekában a fényesre élesített három kasza, vasvillák, fagereblyék, fejszék, csergék, pokrócok, rongyszőnyeg takarók mellett, az otthoni széna alá takarva ott volt Gabi katonaládája és a nagyanyám fehér-kék csíkos gyapjútarisznyája, amelybe édesanyám a nekem két hétre való eleséget csomagolta: szalonna, túró, máléliszt, száraz keksz, cserépfazékban szilvalekvár, félkenyér... A tojásokat mint törekeny dolgokat induláskor átcsomagolták a katonaládába, amelyet csak azért neveztek a Gabiának, mert nem sokkal előtte szerelt le vele a munkaszolgálatos katonaságtól, akkorjában ugyanis az ő korabeli legényeket csak ebbe a „fegyvernembe” rokkultatta be a román néphadsereg. A valamikor kékre festett, kivirágzott katonaláda elég kopottan nézett ki, tulajdonképpen anyai nagyapjától vagy még annak is a nagyapjától, Lajos Gyuri bácsitól örökölte, akinél én mindig megbámultam a bejárati ajtó melletti kis polcra kiállított dumdumgolyó-maradványt, amelyet első világháborús szomorú emlékként hozott haza a jó öreg.

Késő délutánra érkeztünk meg. Szekerünk átdöccent a kicsi patakon. Hopp. Megérkeztünk, mondta kacagva Gabi. Legelőszőr friss füvet kaszált a tehéneknek, aztán egy nagy fenyőfa alá állást, ideiglenes jászlat eszkabált a jószágoknak. Kaszálóházuk nem volt, a tüzelőhely tavalyi kövei, nyomai, az üsttartó ágas jól látszottak, lekaszálta a környékét, helyet kanyarítva a nyári szállásnak, a fenyőgallyakból építendő kalyibának. De előbb egyet falatoztunk, hiszen az aznapi ebéd elmaradt. Aztán Gabi járomba fogta a teheneket, s elindult kifele az erdőszélig, ahol kivágott három növendék lucfenyőt, s bevontatta az aljban lévő tűzhely mellé. Gyorsan, szaporán dolgozott, pillanatok alatt legallyazta a fenyőket, megfelelő méretűre ródalta, én csak bámészkodtam és bámultam, pillanatok alatt kész lett a kalyiba váza, amelynek karvas-tagságnyi karóit a közeli mogyorófabokrok vékonyabb vesszőiből hasított gúzsokkal rögzítette egymáshoz. A szálláskészítés következő fázisában már én

is részt vettem, odavonszoltam és a keze alá adtam a fenyőgallyakat, azokkal földvén be fél háztetőre emlékeztető szállásunkat, amelynek nyitott eleje a tűzhely felé nézett. Alkonyodott, mire elkészültünk. A szekérből az otthonról hozott szénát én hordtam be a tető alá derékaljnak. Elterítettük, s az otthonról hozott csergéből, takarókból elkészítettük a fekhelyeinket. Aztán a környékről összegyűjtöttük a száraz gallyakat. Gabi nekiállt a tűzgyújtásnak, s engem elküldött vízért. Honnan hozzak vizet, kérdeztem nagy bután, honnan, honnan, nagymessziről, a patakából, főzni az es jó. Mire visszaértem az agyagkorsóval, a lobogó tűz fölött már melegedett a fekete falú ércüst. Fél órába sem telt, elkészült a puliszka, amelyet egy deszkalapítón lévő lenvászon szalvétára borított. Fakanállal ellapította, egyenletesre tapogatta a sárig-sárga málét, majd bőségesen meghintette juhtúróval, s aztán az egészet feltúrta. Az így elkészült fatörzs formájú alkotását betakarta a szalvétával, s lapítóstól együtt rátette az egyik tűzhely melletti forró lapos kőre. Miért – kérdeztem. Sokat ne kérdezősködj, azért, hogy a túró hezsaolvadjon a puliszkához. Csak azért kérdezősködöm, mert olyan éhes vagyok, hogy szikráznak a szemeim – mondtam neki. Nohát itt van, monda, miközben vékony cérnával felszeletelte a mi túrós puliszkánkat. Én azóta sem ettem olyan jót. Kiderült, hogy Anna néni, Gabi édesanyja a katonaládába kovászos uborkát is csomagolt egy háromliteres cserépfazékba. Dugtig ettem magamat, amitől úgy elálmosodtam, hogy Gábor különösebb biztatása nélkül hamar fekhelyemre vonultam, pedig izgalmasnak ígérkezett az este, hiszen már vacsora közben elkezdtek tűzhelyünk köré szállingózni a szomszédok. Előkerültek a köménymagpálinkás üvegek, koccintgattak, viccelődtek, ugratták egymást, tátott szájjal hallgatóztam... Te – kezdte valaki –, Fülöp bá', a bikagondozó olyan német kukkert talált a Nyírtetőn az egyik lövészárokból, hogy a bikaistálló előtt látta Gál Zolit a Lószardombon kaszálni! De ez semmi, hallotta azt es, ahogy nyög, bökkedezik, fingik kaszálás közben... Aztán arról vitatkoztak, hogy ki hozott jobb puliszkalisztet. Az-e a jobb, amit az üzletben vásároltak, vagy amit a Gabiék szomszédjában a Jováki bácsi malma darált. Az a jobb – mondták, s én nem tudtam elképzelni, hogy miért az jobb. Nekünk, gyerekeknek a három méter átmérőjű vízkerék alatti nyári fürdőzéseink, pucérra vetkeztető pancsolásaink miatt maradt emlékezetes a nyomorék lábú Jováki bácsinak a malma, mely mára végképp eltűnt emlékezetünk mélyein... Ugratták Gábort, aki hencegve mutogatta vadonatúj, kilencvenes kaszáját. Mit akarsz azzal a kaszával, hiszen nagyobb náladnál, leszakítja a karodat. Valóban, töprengtem én is a cserge alatt, minek kell ennek a kicsi embernek a legnagyobb méretű kasza, el se bírja. Aztán a következő napokban láthattam, hogy ez a kicsi ember miként vág csak azért is mindenkinél szélesebb, másfél méteres sarjúrendeket, egész testi valójával beleveteszkedve a kaszálásba. De ilyen volt mindenféle munkában.

Állig betakarózva néztem a szúrós gyapjúcserge alól a sötétkék eget, valóban Szent Lőrinc éje volt, mert szikráztak, hullottak a csillagok. Hiába voltak körülöttem sokan, akkor este mégis féltem, hiszen az eddigi, otthoni megszokott négy fal biztonsága után kint aludni, szinte a szabad ég alatt, a sejtelmesen zúgó erdők félelmetes moraját hallgatva, farkasokról, medvékről, kisértetekről, lüdercekről képzelődve, eléggé megszeppenve hallgatóztam, próbáltam nem elaludni. Ha! – szólalt meg valaki a vendégek közül –, Csomortáni Feri bám rázendített. És valóban, valahonnan messziről, a fejünk fölötti hegy teteje felől idáig borongott a tárogató hangja. Előre elnémultán hallgatta a társaság, aztán elkezdtek halkan énekelni, kíséni az öreg egy szál bicskával faragott tárogatójának dallamait. Zokog a szél Késmárk fölött... Nagybercsényi Miklós...

Hamar bealudtam a nótaszóba. Az éles-érdes havasi levegő ölen úgy aludtam, mint a tej...

Kora reggel a kaszák pengő, suhogó hangjaira ébredtem, valaki, valakik már a kaszákat is verték. Nem nagyon akaródzott kibújni szénaillatú vackomból, de valaki kiáltott, hogy szomjas vagyok, s azt már az előző esti eligazítás-kor tudtam, hogy én leszek a vízfordó. Gyorsan kiugrottam a szállásról, leakasztottam az ágasról a nagy cserépkorsót, s elindultam a patak felé. Nem onnan, te – kiáltotta Gábor, miközben intette, hogy merre menjek –, az erdő alatti forrásból hozzá innivalót, s a pálinkát se felejtse odabent. A kétszáz méterre lévő forrást megtaláltam, de a pálinkát nem vittem, mert féltem, hogy összekoccantom a korsóval. Tehát kétszer kellett járjak, kikapaszkodjam a meredek oldalon, mert kalákáztak, voltak vagy heten-nyolcan, akik kora hajnal óta a harmaton lekaszálták a Kopacz Gabiék kaszálójának már szinte a felét. A legények olyan hosszan ittak, olyan mohón húzták a korsóból a friss forrásvizet, hogy csak ámuldoztam. Jól megszomjaztak – mondtam nekik, miközben a hátukra, mellükre tapadt lucskos ingeiket néztem. Meg, de ha gyorsan hoznád a pálinkát, az még jobb lenne – currantottak a katonaláda legértékesebb beltartalmi kötsége felé. Akkor nem tudhattam még, hogy nemcsak a nehéz kaszálástól voltak szomjasak, mint ahogy azt sem, hogy a hajnali kaszálás kezdetéig egyedül voltam, színegyedül aludtam a kalibánkban, mert a havas népe egész este, talán egész éjjel mulatott, kaszálótanyától tanyáig járva ünnepeket, borzalmasan mulatott. Talán már a havas hattyúdaltát énekelte. Mert a következő években már nem volt ilyen nagy kivonulás, ilyen kalákázás, a fergeteges esti mulatások is elmaradoztak, mindenki magának, három-négy nap próbálta elvégezni a teendőit, s voltak, akik már fel sem jöttek, különösen azok, akik szanaszét szóródtak különböző ipartelepeken. Hiszen már húsba kezdtek vágni a mezőgazdaság szocialista átalakításának pántlikás kacorjai.

•

Az évre nem emlékszem pontosan, talán '57-ben, '58-ban még egyszer voltam a havasunkon. Ekkor édesapámmal. Azt sem tudom, hogy kihez társultunk, ki fuvarozott fel. Csomortán felé mentünk, fel az Aracs patakán, Remetefeje, Egret, Ondorné felé. Laci nagyapám katonaládájába csomagolt édesanyám, s kicsi nagyanyám ebből az alkalomból végképp nekem ajándékozta a kicsi, gyermeknek való 60-as kaszát. Akkor már tudogattam kaszálni. A szállásunk sátor volt, a háború végén a nagyapámék udvarán felejtettek a németek egy ágyúvédő sátorlapot. A kaszálóház, az már rég eltűnt, vagy szétlopták, vagy felgyújtották, csak a hatalmas, háromöles, villámhúzó fenyőfa, tövében a tiszta forrással, jelezte valamikori helyét. A sátrat kínkeservesen, jóval arrébb húztuk fel, a mogyoróbokrok közé, mert esett, zuhogott az eső, és az egyhétnyi idő alatt, amíg fent voltunk, végig szemerkélt, szitált. Szomorú, bús, letargiába ájult, kora őszi es arcát fordította felénk Nagy-Gozorú északos oldala. Talán apám komor kedélyét visszhangozta. Nem vagyok benne biztos, hogy édesapám havasra vonulásának igazi célja a szénacsinálás lett volna. Inkább egyféle menekülés lehetett a gyalázatos benti világ elől, hisz ekkor már nagyon cseszegették. Iparengedélyt nem akartak adni, csak ha megépít hatalmasan megszabott bérért ezt vagy azt. A delnei kultúrházat, a társulások gabonaraktárait, istállóit. Bizonyára szerette ő is a havasainkat, de kaszálni, szénát takarni, mezőgazdálkodni egyáltalán nem szeretett. Jóságunk, felszerelésünk sem volt, az alig kéthektárnyi kicsi birtokunkat mindig más művelte meg. Amíg Gáll nagyapám élt, mert volt igás állata, édesanyámnak ő segített, illetve aratáskor Juliska nagymama, aki egy szál sarlóval is képes volt nekiállni a Nyírgödörnél a sárgára érett árpavevésnek. Édesapámmal csak lekaszáltuk a nagyobbik kaszálónk fűvét, napokig forgattuk, aztán félszázaran összehordtuk, ráboglyáztuk az alá terített vontató-ágakra: Egy hét múlva, az idő kiderültekor Kopacz Gabi vontatta be a kaszáló-

jukra, megszáritotta és fuvarozta haza kínos munkánk maradékát. Mert kínos volt az egész, hiszen kénytelenségből, az esős időben több időt töltöttünk alvással a sátor alatt, mint a pállott sarjúrendek körüli tüsténkedéssel. Még a tűz sem akart tisztességesen lobogni. Ideje lehetett volna a mesélésnek, de apám az időhöz igazította szavait, ridegre, ritkára szabta. Alig telt ki a hét, valakinek odahagyva a másik kaszálónkat, cuccainkat felraktuk Dávid Györi bácsi szekerére, s a félig végzett munka után hazadöcögtünk. Ennyi volt az egész, amire édesapám gazdálkodásából, földhöz való kötődéséből, viszonyulásából emlékszem. A havast szerette, de a földdel való gürcölés idegen volt tőle, nem ebben találta élete értelmét.

A kollektivizálásig a földjeinket felesbe László Cs. Józsi (Béla) bácsi művelte. Csendes, jámbor, alapos kicsi emberke volt, földjeink feles művelését az édesanyámmal való egyezkedéskor egy feltétellel vállalta: legyen valaki segítségére. Legyen, aki vezeti a teheneket a barozdában, ráüljön a boronára, segítse a tézsolát s az ekét felrakni a szekérre, segítsen megrakni szénával vagy gabonával az egészvágás szekeret, majd otthon a csűrben leüríteni a hazahozott termést. Józsi bácsi nagy ölekben dobálta fel a szénát a tartóra, a gabonakévéket egyenként – mert akkor még bent csépeztünk –, és nekem kellett továbbrakni, dobálni, végső rendbe rakni. Mondanom sem kell, hogy az egyezés szerint én lettem s voltam Béla Józsi segítője. Erre a státusomra egy kicsit büszke is voltam. Szerettem Józsi bácsival együtt lenni, együtt dolgozni. A munkák közül volt, amit szerettem, volt, amit nem. Ma is melegíti lábaimat – ha rágondolok – a Sebepestya szürke, omló, vulkáni meleg podzola, amelyben olyan jó volt mezítláb a tehenek előtt taposni. Egyszerűbb volt így, mezítláb járni a friss szántásban, mert a bakancsba behullott föld jobban sértette az ember lábfejét, mint a meztelen lábat az omló barázda. A szántást, vetést, a burgonya sarabolását, töltögetését szerettem, de az aratásnál kinnal, keservesen segédkeztem. A kéveköti bogozása, a kéveösszekötés, a kalangyázás, felhordásuk a csűrbe, majd később a kötelezővé tett faluvégi szérűre gyötrelmes feladat volt. Szúrtak a gabonakötegek, mert hiába jártuk aszatólókéssel egész tavaszon a vetéseket, mégis tele voltak aszattal, csormolyával, konkollyal, fekete üszöggel. Lábszáraim, karjaim karcolásuktól vörösre sebesedtek, ingem alatt a pelyva a vakarózástól még jobban szította a tyúktetű borzalmat. De gyalázatos volt a lennyüvés is. Emlékszem, a delnei mezőben árválkodó Árpád-kori templom mögötti Torda-völgyébe döcögtünk ki Józsi bácsival lent vetni. Akkor nem értettem, hogy miért zsummog, ereget enyhe káromkodásformákat az öreg, miért mondja, hogy ezek a gazemberek mahónap azt is parancsba adják, hogy mikor, mennyit s milyent szarjon a nép, most már tudom, hogy a mezőgazdaság szocialista átalakításának kezdeti, alattomos formája, a kötelező vetési terv miatt zúgolódott. Na, de ne es törődj, Istánka, legalább a cukorrépát megúsztuk, megúsztatok, mert az nem került bé a tervetekbe, ejsze azért, mert kicsi a birtokotok, a birtokom. Ez a kicsi birtok annyit mégis adott, hogy ősszel be kellett vonatni az udvarunkra a gőzgépet s a cséplőgépet. Kalákával egy fél nap alatt meglett a cséplés. A következő években azonban már kötelező módon a falu két végére berendezett szérűkre kellett szállítani s asztagba rakni gabonánkat. (A szérűs cséplés bevezetésével már 1947-től kísérleteztek, de a gazdák ellenállása miatt nem lehetett bevezetni. Maros megyében 1949-ben két gazdálkodót, a nyárádszeredai Kacsó Istvánt és a vadasdi Sántha Józsefet megfélemlítésképpen kivégeztek a szervek. Csak úgy. Sem vádemelés, sem tárgyalás, sem ítélet (adatbank.ro). Itt már nem lehetett el-elorozni, a szalmatörek alá rejteni egy-két zsáknyi életet, mint amikor otthon, a gazdák udvarán dübörgött a gép. Itt is ellenőrizték, de a kalákások, a gépész mindig a gazdák cinkosai voltak, még úgy is, hogy le-leitatták a hatalom emberét, de a cséplés vége felé szinte mindig állítottak

annyit a gépen, hogy az a gabona egy részét is belefújta a pelyvába, amiből később aztán kiostálták. A szérűn a cséplést szigorúan, árgus szemekkel figyelte az aktivista státusban lévő, szarházi cséplési ellenőr, aki szigorúan külön rakatta a beszolgáltatási tervben szereplő gabonaféléket. Csak a maradékot hagyták meg a gazdáknak. Volt olyan év is, amikor egyetlen szem rozsot, kenyérgabonát sem vihettünk haza. Az már a nagy hegyi rabló rendszer pófátlanságát tükrözte, hogy a beszolgáltatnivalót is a gazda kellett befuvarozza a közös raktárba. Tulajdonképpen ez a szigorúan ellenőrzött cséplés, a szérű volt a mezőgazdaság szocialista átalakításának másik alattomos előhírnöke, amely hasonlatos volt az ipari növények termesztésének ránk erőszakolásához. Jobb lett volna rozsot, árpát, lucernát, lóherét vetni vagy burgonyát ültetni arra földre, de hát rostlenvetést köteleztek ránk.

Délelőtt megszántottuk a 14 árnyi földet, kétszer-háromszor is megboronáltuk, amíg vetőágyas lett. Faltunk egyet, szusszantunk, s aztán Józsi bám nyakába akasztotta a lenmagos általvetőt, egy maroknyit kivett belőle, s a háta mögé szórta a madaraknak. Felsőhajtott, hogy Istenem, segíts meg, adj szép termést, de nem ezeknek, hanem nekünk. Ancinak, hátha marad belőle, nem kell az egészet beszolgáltatni, osztovátára is marad belőle. A vetőmagot elszórta, majd a teheneket befogta a henger elé, engem ráállított a hengerrámára, ő a teheneket vezetve végighengereltük a lenvetést. Estére értünk haza. Tordavölgye felé csak ősszel mentünk, kinyűni az elég dús termést adó rostlent. Na, az volt a kegyetlen munka. Az agyagos, tippadt, kiszáradt talajba annyira belegyökerezett, hogy alig lehetett kinyűni. Véresre vágta a tenyerünket a szép szál, kék lenvirág rostjai. Estefelé szekérre raktuk az egészet, s átfuvaroztuk a csicsói begyűjtőhöz. Nem emlékszem, hogy egyáltalán hoztunk-e néhány maradék kévét haza a kenderáztató tavakba, a kender mellé, hogy a tilókra, a rokkára, a fonókerékre, a csévéltre s nagyanyám osztovátájára is maradjon valami finomabb, bár féltucat törülközővászonhoz szőni való lenfonál...

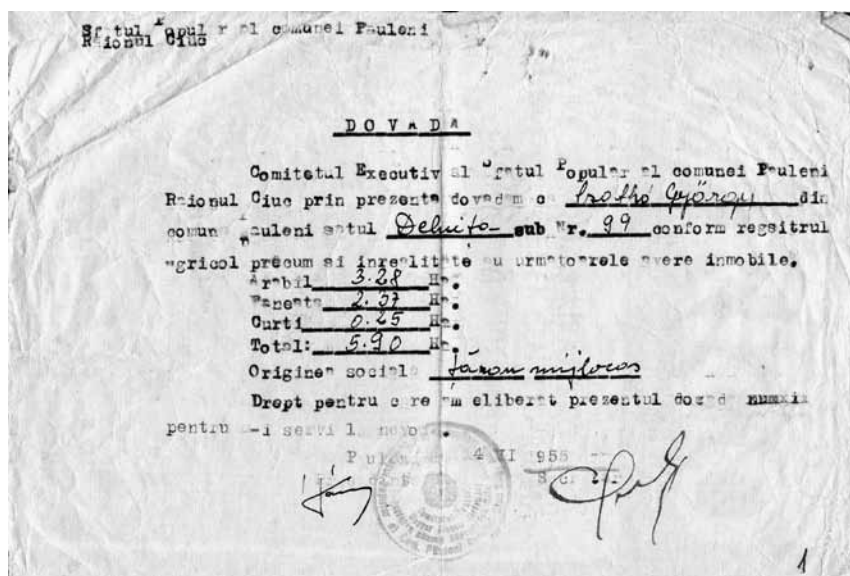
•

Ezekben az időkben, az ötvenes évek közepe táján, bár évről évre emelték a beszolgáltatási kvótákat, valahogy csak boldogultak a gazdák. Kinek több maradt, kinek kevesebb. Nekünk kevés maradt, minekutána a termés felét Béla Józsi bácsinak kellett adni. Emlékszem olyan évre is, amikor a beszolgáltatás után szinte üresen maradtak a gabonás karok. Kenyérgabonát, rozsot nagymama adott, árpa talán kétzsáknyi, ha maradt. Édesanyám naponta háromszor a lóherepelyvát forrázta a malacos kocának. Ebbe az ázalékba morzsolt szét kevés főtt pityókát, mert abból sem voltunk bőviben. Örvendett, ha kétmaréknyi árpadarát szórhatott a hízó moslékjába vagy a majorság kevertjébe. Édesapám halála után anyám a beszolgáltatási könyveket, papírokat, nyugtákat elégette, úgyhogy megközelítőleg sem tudom elképzelni a ránk kirott (úgy mondták, hogy kivetett, s ez így talán pontosabban fejezi ki helyzetünket) kvóták nagyságát, mennyiségét. Szinte látom anyámat, amint a faluban házal, olyan gazdát keres, aki élő állatot ad le a kollektálónak nevezett átvevőnek, hogy a ránk kivetett ötven-hatvan kilónyi marhahús beszolgáltatási részt is beszámítsák, mert akkor éppen beszolgáltatási kampány volt. A falu vezetése dübörgött. Vállalták, hogy határidő előtt teljesítik a beszolgáltatási tervet. Talán augusztus 23., a nemzeti ünnep, talán november 7. tiszteletére. Ebben a húsleadási cécióban az volt a morbid, hogy a kvótában előírt ötvenhatvan kilóért sokat kellett fizetni, mert az igaz ugyan, hogy az állam valami gyalázatosan nyomott árat fizetett a beszolgáltatott mennyiségért, de a gazda, aki felvállalta, hogy a mi részünket is besorolja a sajátja és mások kötelevénye mellé, piaci árat kért az élőhús kilójáért. A különbség az államilag meg-

szabott és a piaci ár között elég jelentős volt, így nem volt túlzás, amikor a beszállító gazdák útszéli kommunista rablásnak nevezték az egész rendszert. De mégsem volt olyan hatalmas a baj. Dolgoztak, gürcöltek az emberek, a ráfordított munkának nem számolták ki az értékét, minden furfangot kitárláltak, hogy boldoguljanak, mert értelmet láttak a munkában, mert az övék volt még a FÖLD! Még a miénk volt. Az a kicsi birtok is, amelynek minden parcelláját úgy ismertem és szerettem, mint a tenyeremet. Éppúgy tudtam örülni a Nyírgödörnél sárguló árpatablának, mint Béla Józsi bácsi, s legalább annyira szomorkodtam, mint ő, a Hosszúban, a nyári viharban földre rombolt rozstábla látványa fölött. Mert a miénk volt.

Ha nehezen is, de csak boldogult a falu jobbik fele. Nem lenne igaz, ha azt állítanám, hogy száz százalékban rosszul ment minden. A közepes, jobb módú és okos gazdáknak eszükbe jutottak a hajdani, ezüstkalászos tanfolyamokon tanultak, egyre több takarmánynövényt, lóherét, lucernát, zabos-bükkönyt kezdtek termesztani azokon a területeken, amelyek nem estek a vetési területek alá (innen jutott nekünk is lóherepelyva). Jobbnál jobb haszonállatokat kezdtek tartani, kiválogatni. Ennek az egésznek a legbeszédesebb jele a tejszarnok volt. Az ötvenes évek második felében, de még a társulások és a kollektív gazdaságok megalakulása előtt a kötelező tejbeszolgáltatási kvótánál jóval több tejet hordtak. Annyit, hogy naponta háromszor fordult a tejgyár hűtőkocsija. Aztán egy szép nap csak egyszer jött, mert termelési váltás történt. Tejszeparátort szereltek a tejszarnokba, a begyűjtött tejet lefölozték, s csak azt vitte el a tejgyár. A lefölozött tejet pedig beoltották, s a kicsapódott túrót jókora, négyzet alakú formákba öntötték: ipari sajt lett belőle, kazein, a feliramló vegyipar nyersanyaga. Bakelitot gyártanak belőle – mondta a tejszarnokos –, ilyet ni, s letépte valamelyik báméskodó kölyök kabátjáról a szürke gombot. Ennek az iparszerű tejmanipulálásnak volt egy haszna is: a zöldes-sárgás színű tejsavó a faluban maradt, amiért hosszú sorokat álltunk, hogy pár baniért egy-két vödörnyivel hazavihessünk. Nekünk ez direkte jól jött, mert a forrázott herepelyvamoslékot lényegesen feljavította, gyönyörű malacokat ellett és nevelt a szürke foltos, Berta néven szólított kocánk.

Már csak ilyen dolgok miatt sem lehet a mi családunk mezőgazdálkodását relevánsnak tekinteni. Ellenben a feleségem máig is őrzi apósom, néhai Csathó György ugyan hiányos, de elég beszédes dokumentumait az akkori időkből. Egy 1955 áprilisában keltezett igazolás szerint összesen 5,90 ha birtoka volt, amely 3,28 ha szántóból, 2,37 ha kaszálóból, 0,25 ha udvarból tevő-

dött össze. Az igazolványba azt is beírták, hogy „țăran mijlocăș”, ami magyarul „középparasztot” jelent, de mivel a földműves, gazda embereket sohasem neveztek parasztnak, mert azt megalázónak, lealacsonyító minősítésnek érezték. Csak a kommunisták hatalomra jutása után kezdtek parasztolni.

Valamelyik környékbeli faluban az egyik Csík rajoni pártfőnököt a kollektív gazdaság szervezésekor el is küldte az egyik székely melegebb éghajlatra: „Paraszt magának az anyja piccsája!”, amitől az elvtársnak egyből megszakadt a szava, aznapra felfüggesztette a szervezést.

•

A csíkdelnei Csathók primorok voltak. A „negyedfélmegye” egyik törvénykezője Csathó János, egyike a „Csíkszékben lakó nemesembereknek”. Az 1767-től vezetett egyházi anyakönyvben még két Csathó Jánost találtam, akiknek a neve előtt ott szerepelt a dominust jelző *D* betű. Csathó János volt feleségem nagyapja is, aki a harmincas években halt meg. Ekkorra már csak halványuló emlékek s bizonyos szokások emlékeztetnek a hajdani rendi tagozódásra (például a zsinór színe a székely harisnya vitézkötésén). Tehát Csathó János neve előtt már nincsen *D* betű. De jó, nagy gazda volt, sok gyerekkel. Halála előtt jegyzőt hív, és végrendelkezi birtokát. Az iratot én a rendtartó székely falu beszédesen szigorú, példaértékű dokumentumának tartom. Halála előtt úgy elrendezte gyermekeit, olyan igazságosan osztotta szét birtokát, hogy mindenki elégedett volt, pontosan végrehajtotta előírásait. Harag, pereskedés, viszály ezért nem volt soha az utódok között. A négy fiú mindegyike egyformán részesült a kintvalóból, és mindegyik tisztességes házzal, gazdasági épületekkel rendezett bentvalót örökölt. Így lett belőlük a szocializmus korára „középparaszt”. A lányok is megkapták a maguk részét, egy szántót és egy kaszálót, azonkívül a kistafírungozást jelző perefernumlevelet, amelybe még az utolsó zsebkendőt is felírták. Néhai Csathó János azt is hátrahagyta, hogy a legkisebbik leányt, Rózát a két kisebbik fiú (apósom volt a legkisebb) bizonyos kinti birtokrész ellenében férjhez menésekor ki kell stafírungozza.

Csathó György legkisebbként az ősbén marad. Látszatra ő járt a legjobban, hiszen területileg nagyon jól nézett ki az telek, mögötte ott volt a két és fél hektárnyi kaszáló, amelynek közepén átfolyt a Borzsova pataka, tehát öntözni is lehetett, aminek eredményeként háromszor kaszálhatott. Azonban a lakóház és a gazdasági épületek már nagyon elöregedtek, újat kellett építeni a helyükbe. Csathó György, immár maga gazdájaként, neki is áll, a '46-os szárazság után, '47-'48-ban olyan gazdasági épületet épített, amelyet irigyel a fél falu, s amely azt jelzi, hogy egy kitűnő, nagy terveket dédelgető földműves ember a tulajdonosa, aki büszke arra, hogy jó, módos gazda, aki szereti is, megszállottan tud gazdálkodni. A ma is szolidan álló épület közepére építette a kétfelé kötős istállót, amelybe elméletileg tizenkét fejőstehénnek lett volna jászol. Ő bizonyára úgy képzelte, hogy ha az Isten is megsegíti, ha nem is fog annyit tartani, legalább hat fejős lesz. Az istálló másik fele marad a borjaknak, tinóknak, növénydekeknek. A kitűnő lugosi, csengettyűként pengő cseréppel fődött épületegyüttesben helyet kapott még a juhkarám, a sertésistálló és szekérszín is, ahol a félvágás szekér mellett megférnek a szerszámok, segédeszközök is. A csűr megépítése után a fél kertbe gyümölcsöst telepít. Minden adott volt tehát, hogy a tulajdonos magabiztosan nézzen a jövőbe, hogy a biztosnak, rendíthetetlennek tűnő magánbirtokából több mint tisztességesen megéljen, eltartsa családját, felnevelje gyermekeit. S bizonyára minden úgy történt volna, amint képzelte, ha be nem köszönt virányos tájainkra a Brave New World...

•

Az első, tintapacás, 1954-ben készült cetliről egyfajta vetési tervet vélek kiolvasni, amelynek az az érdekessége, hogy „bemondásra” készült. Ez azt jelentette, hogy a hatalom kötelezővé tett egyfajta vetési tervet, de egészében a gazdára bízta, hogy mit és mennyit vet be, talán csak a terményféléket nevesítette. Eszerint 4 árnyi rozsot, 8 árnyi tavasz búzát, 14 ár árpát, 7 ár zabot, 5 ár pityókát és 4 ár lóherét mondott be apósom a néptanácsnál a vetési tervért felelős tisztviselőnek. (Működik a tudatalatti, mert amilyen szertelenül verem a billentyűzetet, elsőre *tisztvizelőt* írek vala...) Egy ilyen „bemondásos vetési terv” nem kelthette azt a benyomást, hogy lesz még ebből rosszabb is, hiszen 1950-től már öt-hat csíki faluban működtek kisebb kollektív gazdaságok, amelyeknek sikereitől hangos volt az akkori propaganda. Azt kell, hogy mondjam, hogy pártunk és kormányunk elég jó taktikával, az emberek éberségét altatva, lépésről lépésre etette meg a mákonyt. Ó, Gyuri bácsi – mondhatta legyintő módban a tisztviselő –, nincs evvel semmi baj, csak jó, ha tudjuk, hogy ki hogyan gazdálkodik, hogy lássuk, mint tartják be a vetésforgót; „mert a Román Munkáspárt Központi Vezetőségének 1949. III. 3–5-i plenáris ülése megjelölte a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetségének szüntelen erősítését, és a mezőgazdaság szocialista átalakítására vonatkozó fontosabb politikai irányelveket”. Ezentúl tervszerűen kell gazdálkodni, Gyuri bácsi...

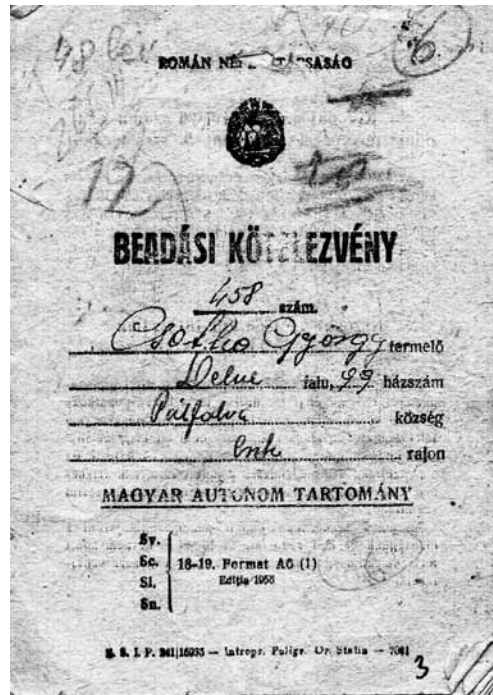
Ennek a „bemondásos plánnak” az az érdekessége, hogy egy iskolás füzetbe van bejegyezve, amelybe valószínűleg sógornóm a román házi feladatait írta. A terv mellett közvetlenül a következőket olvasom: „La 3 VI. 1953 Dictare. Un coleg de școală a lui Vladimir Ilici povestește următoarea întâmplare: în școală în care învăța Volodia, clasele paralele țineau împreună lecțiile de limbă moderne. Într-o zi, premiantul din clasa paralelă ia cerut lui Volodia caietul de cuvinte, pentru a învăța limba germană.” (1953. VI. 3-án diktálás. Vladimir Illicsnek egy iskolatársa a következő történetet mesélte: Abban az iskolában, amelyben Volodja tanult, a párhuzamos osztályoknak együtt tartották a modern nyelveket. Egy napon a párhuzamos osztály első tanulója elkérte Volodja szöszedetét a német nyelv tanulása érdekében.) „Temă de casă. La 5 VI. 1953. Iată cum povestește pionierul Mișa Coleșov întâmplarea lui cu tovarășul Stalin:” (Házi feladat. 1953. VI. 5. Íme, mint meséli el Misa Koleszov pionír Sztálin elvtárssal való találkozását:) Vajon mint? És vajon miért adta oda Vladimir Illics a német szöszedet az osztályelsőnek?

Ami késik, nem múlik. Az 1960–61-re készített vetési tervet már a helyi szervek írják, készítik, apósom meg is jegyzi: „úgy van, ahogy N. F.-nél van”. Ez befogja szinte az egész szántó birtokát. Tehát: őszi búza 0,35, tavasz búza 0,49, árpa 0,85, zab 0,70, lóhere 0,21, pityóka 0,56, cukorrépa 0,10 ár, összesen 3,26 hektár.

Vetési plan. 1961-er.
 Ugyvan ahogy N.F.-nél van.

Búza '02	= 0.35
tav. búza	= 0.49.
árpa	= 0.85.
zab	= 0.70.
her	= 0.21.
pityóka	= 0.56.
répa	= 0.10.
	<hr/>
	32.6

- Hogyan ellenőrzik a községben a vetési terv teljesítését, Ladó elvtárs?
- teszik fel a kérdést községi párttitkárunknak a Csík rajoni pártaktíva ülésén.
- Keadveas aeltársak és aeltársnők! – hangzott a válasz. – Mi a párt és a kormány vezetésével hetente felmegyünk a templomtoronyba, körültekintünk a sík mezőn, és megszámláljuk a mezőn szorgoskodó szántóvetők elejét, akik homlokuk verejtékével teljesítik a tervet hazánk felvirágoztatásáért.
- Nagyon helyes, elvtársak – mondja a rajoni főelvtárs. – Így kell a klerikális reakciót a mi hasznunkra fordítani.

A vetési terv bevezetése csak az első lépés volt. A helyzet tovább fokozódott. 1952-ben törvényileg szabályozták a mezőgazdasági termények kötelező beszolgáltatását, ami nem jelenti azt, hogy ennek előtte nem kellett volna a dolgozó parasztságnak segítenie a proletariátust. Már a háború utáni években megkezdődtek az erőszakos begyűjtések. Márton Áron püspök úr egyik körlevelében tiltakozik ezek ellen, és megemlíti olyan esetet, amikor a dagasztótekenőből a kenyérsütéshez előkészített lisztet is elvitték. Aztán jött a kulákságnak mint osztálynak a nevesítése, a rekvirálások második időszaka, amelyre mint a padlásseprések korszakára emlékeznek. Ezeket az időket az anarchia jellemezte. Nem volt bennük rendszer és kiszámíthatóság. Ezt rendezte az 1952/131-es számú rendelet, amelyből az 1956-ban kiállított könyvecske belső borítóján a következő cikkelyt idézi a „kiadó”:

„Az egyéni gazdaságok és a lakosok által a mezőgazdasági – növényi és állati – termékekre vonatkozó beadási kötelezettség elmulasztása anyagi felelősséget von maga után, ami abból áll, hogy az illetőket bírósági úton pénzbírság megfizetésére kötelezik. Ez a pénzbírság a késedelmesen beadott termékek értékének kétszereséig terjedhet a parasztpiaci árak szerint számítva. (Az anyjuakat! Bezzeg a beadott termékeket államilag meghatározott áron fizették, ami töredéke volt a szabadpiaci áraknak. Igen, az aljasságnak is ezerféle fokozata volt a szocializmusban...)

Az előző szakaszban foglalt pénzbírságon kívül a bíróságnak el kell rendelnie az idejében be nem adott termékmennyiségek természetben való kényszerbehajtását.”

Lapozzuk tovább a könyvecskét:

...458... számú beadási kötelezvény

..... Csathó György...

...M. Aut... tartomány... Csík... rajon... Pálfalva... község... Delne ...falu ...99... házszám alatti, a községi mezőgazdasági lajstrom ...57... szám alá beírt gazdaságának van összesen ...5,80... ha területe, ebből szántó összesen ...3,43 ha. Kvótával megrótt szántó ...2,97... ha, tejkvótával megrótt ...2... tehén és bivaly, ebből ...2... járomban használt és összesen ...9... juh, ebből ...7... tejjel megróva, összesen ...kecske, ebből ... tejjel megróva.

A ...4172 számú Törvényerejű Rendelet és a ...121... számú minisztertanácsi határozat, mindkettő az állati termékek kötelező kvóta beadásával kapcsolatban, valamint a ...96199... számú Törvényerejű Rendelet és a ...595... számú minisztertanácsi határozat, mindkettő a növényi termékek kötelező kvóta beadásának alapján, a gazdaság 1956 évre begyűjtési áron beadja a jelen kötelezvényben megjelölt mennyiségeket.

A termékek beadása a néptanácsok véghatározataiban előírt átvételező központoknál történik.

A termékek minőségének meg kell felelnie a minisztertanácsi határozat által megállapított normáknak.

.....
kiróvást végző szerv aláírása

.....tisztsége

.....kézbesítés kelte

A könyvecskét tovább forgatva egész pontosan megtudjuk, hogy 1956-ban Csathó György mennyi és milyen termékeket szolgáltatott be.

Az első táblázat a tejbeszolgáltatást taglalja. Összesen 440 litert írtak ki, amelyet a csökkentések rovat szerint 44 literrel mérsékeltek, végül 396 litert kellett a tejcsernekbe behordani. Negyedévekre felosztva 96, 100, 100, 100 liternyi mennyiségekben. Apósom ezt bizonyára tisztességesen, határidőre leszállította. Ennél többet nem. Egyrészt tehenei jármások voltak, tehát nem adtak jaj, de sok tejet. Ha maradt is fölösleg, azt viszont az akkori, megszabott áron nem volt érdemes értékesíteni, inkább otthon feldolgozták, sajtot készítek.

A következő capitolusban a juh- és kecsketejkvóta szerepel. A kecsketejről csak annyit, hogy a mi vidékünkön kecskét nem tartottak, mi több, megvetették, a szegény ember tehenének tartották. (NB.: A kollektív gazdaság megalakítása után, különösen a nyolcvanas években aztán lett belőlük bőven.) Apósomnak a 7 juh után 1956-ban 49 liter juhtejet írtak elő, amelyet megemelték még 7 literrel, tehát összesen 56 liternek megfelelő sajtot kellett az esztenáról lehozni a beadnia. Gyanúm szerint ez több mint fele lehetett az évi termelésnek. Gyapjút ebben az évben 8,50 kg-ot ad le június közepén, amit egy Nagyné nevű átvevő aláírása igazol.

A húsbeadási tervben egy kalap alá vették az egészet. Az beadandó össz mennyiség után külön rubrikában kiemelték a sertéshúsadagot. Az egész évre szóló terv szerint 126 kiló húst kellett beadjon, amelyből 48 kilót, majdnem fél disznónyt terveztek-köteleztek az elvtársak. Ha, mondjuk, két, egyforma gazda beadott egy 300 kilós bikaborjút, a külön kiemelt sertéshús miatt mégsem volt rendben a szénája egyiknek sem. Egy harmadik gazdával kellett egyezkedni az ügyben. Az évi kvótát felosztották negyedévi határidőkre. Az első negyedévben március 25-ig 30 kilót (amelyből 18 kg a sertés), a másodikban június 30-ra 36 (sertésből 10) kilót, a harmadikban szeptember végére 60 (sertésből 20) kilót kellett jóval a naptári év vége előtt a bőség ko-

sarába hordani, hiszen már dübörgött a szocialista munkaverseny, amelyben mindent határidő előtt óhajtottak teljesíteni.

H U S					
A kötelezettség leírása	Készlet mennyiség		ÉVNYERŐI		
	Összesen	ÉRŐN szerző	I	II	ÉRŐN szerző
Kvóta hátrahékok Folyó évi kötelezettség kvóták	126	48	30	18	36
Értékek					
Összesen	126	48	30	18	36
Beadandó kötelezettség kvóta Összesen					
Beadandó kötelezettség kvóta Összesen					
Módszerek					

G Y A P					
A kötelezettség leírása	Összesen		Piacon gyapjú		E B
	kg	gr	kg	gr	
Kvóta hátrahékok Folyó évi kötelezettség kvóták	2	65			
Értékek	0	85			
Összesen	2	65			
Beadandó kötelezettség kvóta Összesen					
Módszerek	8	10			

PELOSZTAS					
II	ÉRŐN szerző	III	IV	Módszerek kétféle	A módosított végző aláírása
60	20				
60	20				
430					

J U					
B Ó L	Fűlétes gyapjú		Vastag gyapjú		A módosított végző aláírása
	kg	gr	kg	gr	
			7	65	
			0	85	
			8	10	

A „Növényi Mezőgazdasági Termékek” táblázatain 410 kiló gabona (217 kg búza, 193 kg árpa), 2323 kg burgonya, 320 széna íratott, annyi, amennyit a könyvecske utolsó lapjain található bejegyzések szerint például be is adtak.

Néhai apósom elmondása szerint lett ennél rosszabb is, hiszen a beadási kvótákat évről évre emelték, olyan év is volt, amikor az egészvágás szeker, a szénahordó derekát kellett megrakni gabonával, s befuvarozni a csíkszeredai állomás melletti magtárba. (Egy rongyos cetli szerint 1959-ben már 157 kiló volt a húsbeadási kvóta.)

NÖVÉNYI MEZO	
A kötelezettség leírása	Összesen
Kvóta hátrahékok Folyó évi kötelezettség kvóták	410
Összesen	410

GAZDASÁGI TERMÉKEK				
MÉRTÉK MEGNEVEZÉSE				
Búza	Árpa	Más gabonák	Más termékek	Összesen
217	193			
217	193			

NÖVÉNYI MEZŐGAZDASÁGI TER	
A kötelezettség leírása	Összesen
Kvóta hátrahékok Folyó évi kötelezettség kvóták	3543
Összesen	3543

MÉREK	
A kötelezettség leírása	Összesen
Kvóta hátrahékok Folyó évi kötelezettség kvóták	320
Összesen	320

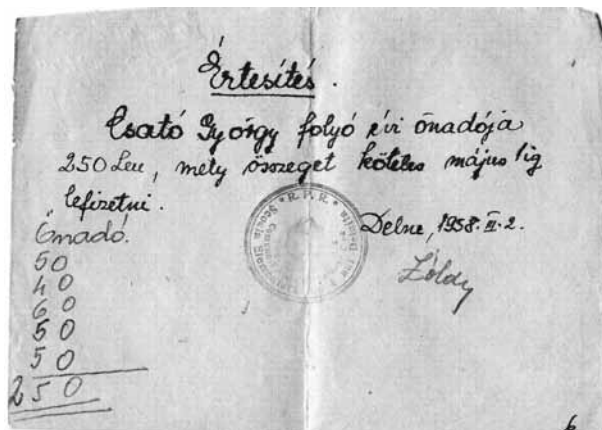
Csathó György eleget tett kötelezettségeinek. Mert ő jó gazda volt. De voltak gazdaságok, ahol csak gyűlt bajra a baj. „Kötelező húskvótában – olvasom a Csíkpálfalvi Néptanács Végrehajtó Bizottságának valamikor ugyanebben az időben készült jelentésében – az évi tervünket 88%-ban valósítottuk meg, míg a sertést 77,8 %-ban. Községünkben az év folyamán a 131-es törvényt 27 esetben alkalmaztuk, amelyek át lettek adva a bíróságra büntetés végett. Megemlíthetünk községünkben olyan termelőket, ahol nem lehet alkalmazni a 131-es számú törvényt és nincsen lehetőség arra hogy az állammal szembeni kötelezettségeiknek eleget tudjanak tenni. A rajoni néptanács Végrehajtó Bizottsága már több esetben kérte ezen termelők névsorát, hogy a beszolgáltatási kötelezettségek

alól mentesítsék, de még a mai napig a tartományi néptanács nem hagyta jóvá, ami összesen kitesz 1008 kg összhúst, melyből sertés 357 kg.

Ami nagyban tervünk telyesítésének rovására megy.”

Én most utólag és okosan azt mondom, hogy nem föltétlen a népgazdaság növekvő szükségletei miatt tették ezt, hanem egyfajta kényszerítő taktikaként is alkalmazhatták, hasonlatosan a kulákpréshez, azt képzelvén, hogy a beszo- gáltatási terhek elviselhetetlenné fokozásával az utat egyenetlik a közös gazdaságokba való belépés irányába. Előbb-utóbb csak megunják ezek az ősmaradiak, s maguk fogják kérni a belépést a közösbe...

A beadási könyvecskében találtam egy értesítést is, amely azt írja, hogy Csathó György önadója 1958-ra 250 lej, amelyet köteles május 1-jéig kifizetni.

Hát így építették eleink önként a szocializmust.

De ennél is rosszabb volt a kollektívben, amikor az egykori, saját kaszá- lómról csak minden harmadik boglyát vihettem haza munkadíjként – mondta volt apósom, néhai Csathó György.

A hajdani Csík rajonban az első mezőgazdasági kollektív gazdaságok 1950- ben alakultak meg. Elsőnek talán Csíkkarcfalván 1950 júniusában. Daczó Ka- talin újságíró jóvoltából birtokomba került egy *Felcsíkon új győzelem született* című újságcikk a Romániai Magyar Szóból, „amely arról értesíti az olvasókat, hogy a csíki kulákok és az egyházi reakció minden kártevő erőfeszítése ellenére megalakult a kollektív gazdaság. Végig a csíki medencében – írja szerző – gyorsan terjedt el a hír.” Hogyne terjedt volna, amikor Csíkszentdomokos, Csík- szenttamás, Csíkjenőfalva, Csíkdánfalva, sőt még a távolabbi Csíkmadaras la- kossága is tudta, hogy milyen küzdelem előzte meg a csíkkarcfalvi kollektív gazdaság megalakulását. „A zsiros parasztok és a klerikális reakció évek óta szívós aknamunkával a maga szilárd támaszpontjává szerette volna kiépíteni a felcsíki medencében központi fekvésű Csíkkarcfalvát. [...] ortvámadásokkal, lelki terrorral harci álláspontot szeretett volna kiépíteni belőle [...] Csíkkarcfalva egyik legszebb kétemeletes épületén vasárnapról kezdve vörös tábla hirdeti, hogy kár- tyavárként omlott össze a sötétség lovagjainak mesterkedése, megalakult a Vö- rös Zászló kollektív gazdaság.”

Hát nem megmondta Gheorghie Gheorghiu-Dés elvtárs? Mert „Tudnia kell úgy az alcsíki, mint a felcsíki dolgozóknak, hogy egyedüli helyes út, amely a bő- ség és a jólét felé vezet, nem lehet más, mint a nagyüzemű szocialista mező- gazdálkodás, amely szükségszerű és elkerülhetetlen a társadalmi fejlődés során...”

A csíki földművesek is meg kell, hogy értsék azt, hogy a szocializmus teljes győzelme hazánkban csak akkor valósulhat meg, ha a falvakon is felépül a szocializmus. A munkásosztály, akárcsak a dolgozó parasztság és az értelmiség létérdekei a haza megerősítésének és felvirágztatásának érdekei megkövetelik az erős, szocialista gazdaság létrehívását.

Alcsíkon, Csíkbánkfalván is sikerült megalakítani a „Vörös Partizán” nevű kollektív gazdaságot, amelybe 35 család lépett be 68 hektárnyi szántóbirtokkal, 58 hektár kaszálóval. A tagok 3 lovat, 2 ökröt, 10 tehenet, 1 bivalyt vittek a közösbe. 16 szekér, 6 járom, 7 eke, 3 kapagép, 1 malom, 1 cséplőgép, 25 lánc, 4 kötél gyűlt a szerszámrészelegre. Bánkfalva után következtek a csíkverebesi „Vörös Csillag”, a tusnádi „Lenin Útja” (e kettő később egyesül), a csíkkozmasi „Augusztus 23.”, a csíkdánfalvi „Új Élet”, a csíkmadarasi „Új Barázda”, a csíkszentimrei „Dózsa György” nevezetű gazdaságok. Valamennyinek a nagysága tagság és beadott birtok tekintetében hasonló volt a bánkfalvihoz. A kezdeti lendületnek nem volt érdembeli folytatása, talán még Csíkszentmártonban alakult kollektív, de egy 1959-es rajoni pártbizottsági jelentés is csak 8 kollektív gazdaságot említ 480 taggal, akik 1554 hektáron gazdálkodnak. *Ugy-e, megmondotta pártunk szeretett vezetője, Gheorghe Gheorghiu-Dés elvtárs!*

A Magyar Autonóm Tartományban ebben az időben „691 közös gazdaság volt, ebből 132 kollektív gazdaság, 557 társulás, amelyekben 77.065 család dolgozik együtt 199.083 hektár területen. Tartományunkban két rajon, Székelykeresztúr és Sepsiszentgyörgy teljesen szövetkezetesített, Udvarhely rajonban nagy vonalakban befejezték a szövetkezetesítést.” (Idézi Daczó az *Agitátorok zsebkönyvéből.*) Azok a kurva csíkiak – toporzékolhatott Banc Josif elvtárs Vársárhelyen. Ott. Fent a pártnál.

Ezekbe a kis kollektív gazdaságokba általában a nincstelen vagy szegényebb gazdák léptek be, a módosabb gazdákat pedig a zsarolás ezerféle változatával kényszerítették legalább birtokuk kisebb hányadával a közösbe, de jelentős volt azoknak az állami alkalmazottaknak a száma is, akik földbirtokkal rendelkeztek. Elegendő volt egy fenyegetés, hogy kirúgják állásukból, sírva és dalolva irtak alá. És a közöshöz csatolták az elkobzott, gazdátlan vagy örökösök nélküli, államosított földeket is. A nincsteleneket és a szegény gazdákat nem kellett sokat győzködni, még a tetveik is táncoltak, hiszen a közös birtokot a falu legkiválóbb termőterületeire tagosították, amelyek még hitvány gazdálkodás mellett is jól teremtek. Volt is nem egy botrány a földcserék miatt, a vasárnapi bálokon, a kocsmában emiatt sokszor csattant a pofon, villant a bicska. A közöst az állam is támogatta. A tagok csökkentett, kisebb adót fizettek, mint az egyéni gazdák, a mezőgazdasági gép- és traktorállomások kedvezményesen dolgoztak a közös gazdaságokban, s az állam nemegyszer adott kedvezményes vagy vissza nem térítendő hitelt is.

Azért mégsem volt annyira fényes a közös jövő. A rajoni néptanács akkori iratait kutatva a levéltárban a csíkszentimrei kollektív kapcsán leltem egy érdekes adatra, egy kimutatásra azon tagokról, akiket kizártak, mert ők beadták a kilépési kérést. Sándor Gyula 3,37 hektár szántóval és 2,34 ha kaszálóval lépett ki, és még 20 000 lej kártérítést is kapott. Kolumbán Lajos szintén kilépett. Mindez 1953-ban történt, mert ekkor járt le az a három év, ami után az akkori alapszabályzat szerint ki lehetett lépni. Az alapszabályzatot közben megváltoztatták, törölték ezt a passzust, de országszerte mégis tömegesek lettek a kilépések.

Megfélemlítés, verés, zsarolás, kényszerszermunkára ítélet, a leghetlenebb éjszakai órákban zörgetés az ablakokon, falhoz rendelés, vigyázzba állítás a néptanácsnál vagy a milícián. A terrornak a legkülönbözőbb változatait alkalmazták ezekben a kezdeti hónapokban, időkben. Az évre már nem

emlékszem pontosan, de valamikor '53-'54 nyarán rokonaim elvittek a háromszéki, kicsi Petőfalvára, hol már működött a közös, s ahol az öregek sokat meséltek a környéken történt atrocitásokról. Féltek, nagyon féltek. Ezért álltak be. Ma is élénken él emlékezetemben, amit Sepsigidófalváról meséltek, amelyet körülfűrt a katonaság, a faluban a milícia rohamosztagai lövöldöztek, több embert ki is végeztek 1950-ben. De más falvakban is történtek borzalmak, sok családot Dobrudzsába deportáltak, másokat börtönbe zártak. A gidófalvi eseményeket '90 után néhai író társunk, Balogh László írta meg dokumentumregényében. Innen tudom, hogy a falu a deportálandók védelmére kelt, összecsaptak a kirendelt milicistákkal. Az összecsapás során Jancsó Vilmost és Zsigmond Andrászt lelőtték.

Az atrocitások országos méreteket öltöttek, talán ezért állítják le ősszel egy időre az erőszakos kollektivizálást. Új taktikát keresett pártunk és államunk.

•

*Már csak cövek jelzi a mezsgyét
az aprócska földek között,
roggyanó jel, holnap már emlék,
előnti a lüktető zöld,
a felszökkenő búza, árpa,
a napraforgó-rengeteg,
hol volt a jel, holnap hiába
keresnéd, itt már nem leled.*

*Törjük a tüskés mezsgyeárkokat,
pusztul a dudva, a bozót
százados köves vakvilágot
szagatnak szét a traktorok.*

.....

*Hány kéve fulladt vaksötétbe
tövissek, burjánok miatt.
Hiába szikrázott a nap!
Gondunk a végtelen határból
csak a barázdákat fogta át, –
vaksi mezsgye tépte zilálón
életünk arany asztagát.*

*Mezsgye, bozót, nyulak tanyája –
ha csak gyereklepedőnyi volt,
akkor is egy darabba vágva
már tíz, már száz, már ezernyi hold!*

.....

*Százezernyi szekér csikordul
volt mezsgyék termése alatt,
faluk szárnyalnak ki a porból,
vetkőzik régi rongyukat...*

Kórusban szavaljuk a tananyagból Létay Lajos *Egy földműves társulása* című versét az iskolában a rajontól kiküldött elvtárs tiszteletére. Ő azért jött közénk, hogy meggyőzzön a társas gazdaságok feletti üdvözítő voltáról, hogy majd az iskolából hazamenve mi is meggyőzzük szüleinket. Talán el is hittük

neki előterjesztését, hiszen olyan érdekesnek, logikusnak, igaznak tűnt az egész, de nem hiszem, hogy sokan akadtak volna közöttünk, akik apjuk, anyjuk elé merészkedtek volna a belépésre buzdító javaslattal. Hogy milyen hülyeségeket tanítanak nektek – mondta édesapám –, amikor felmondván a napi leckét, elszavaltam a Létay-verset. A rajoni elvtárs előadásáról ezek után meg sem pisszentem. Pedig olyan okos vala az elvtárs.

„Ha megvizsgáljuk a szétaprózott kis parcellák helyzetét, azt látjuk, hogy az átlagtermések csökkenésének egyik oka, hogy itt nem lehet a korszerű mezőgazdasági gépeket használni, és nem lehet alkalmazni a fejlett agrotechnikát. A szétaprózott parcellák szélein 20-30 cm széles barázda keletkezik, amely elválasztja az egyik parcellát a másiktól. (Komám! A hétszentségit! Megint elszántottál a földemből. A csárdaslábú istenit az anyádnak! Az én földem három vilányele széles vót, a teéd négy. Most az enyém kettősfél, a teéd négyenél es ölesebb, ha ebbe a szenthejbe vissza nem szántod, itt ütöm beléd a vellát! – történet a nép ajkáról a szerző gyűjtéséből.) Ezeken a barázdákon jórészt csak gyom terem, alatta pedig egerek és más állati rágcsálók tanyáznak, melyek a termést károsítják. Ha számítást végzünk, akkor döbbenünk rá, milyen veszteséggel jár az egyéni kisparcellás gazdálkodás. Például Tusnádon 11 573 parcella van. Egy földparcella melletti sávot 30 cm-nek véve, s a hosszúságot 100 méternek – vannak 2-700 méteres parcellák is –, akkor is egy földparcellához tartozó barázda területe 30 négyzetméter, tehát $0,30 \times 100 = 30$ négyzetméter, azt megszorozva 11 573-al, a parcellák számával, 35 ha terméketlen területet kapunk. Dánfalván még rosszabb az arány, mivel ott a parcellák száma 13 172. Rajonunk területén 214 119 parcella van, amelyeknek barázdái 642 ha területet foglalnak magukba, amelyeken csak gyom terem. Ha ezen a területen hektáronként átlag 2000 kg-s búza- vagy rozstermést érnénk el, akkor 1284 tonna kenyérgabonával termelnénk többet évente, ami elegendő lenne 7704 dolgozó évi kenyérszükségletének fedezésére.

Ehhez még hozzájárulnak a barázdákról a kultúrnövények közé jutott gyomok és kártevők okozta károk (Mihez? A kenyérszükséglet kielégítéséhez, Gheorghiu-Dés elvtárs?), egy barázda alatt ha csak 10 egérfészket számítunk évi 4-5-szöri szaporodással, rajonunk területén 42 800 000, tehát községenként 1 800 000 egérnek adunk lehetőséget a termények pusztítására. Ha egy egér csak 10 dkg gabonaszemet pusztít el, azt jelenti, hogy községenként 1,7 vagont, rajonunk területén 42,8 vagon kárt tesznek az egerek.”

Az anyjukat! Nagyobb kárt tesznek, mint az osztályellenség. Amint Gheorghiu Gheorghiu-Dés elvtárs megmondta, irtani kell asztot, elvtársak. Menjen ki mindenki a földjére, vigye ki otthonról a macskákat, a kutyákat, állítson egérfogókat, szereljenek fel madárijesztőket, mert nemcsak az egerek, hanem a verebek is dézsmálják a termést, vegyenek példát a pionírokról, akik a pityókabogár elleni küzdelemben vívják a harcot az amerikai imperializmussal, amelyik ejtőernyőzi nekünk ezeket a kártevőket. Elvtársak, a tanulóknak minden vasárnapra kolorádoakciókat szerveztünk, de akción kívül is állandóan figyeljük a krumplit, és találtunk is bogarat egy párat, amit el is pusztítottunk. Állandó jelleggel figyeljük, és éberem őröködünk a krumpliterületeken, hogy idejében tudjunk védekezni a bogarak és lárvák ellen. Az igaz, hogy a tanerők szabadságon vannak, de mindig van egy beosztott szolgálatos tanerő, akik megadják a tanulókkal és a pionírokkal a segítséget a kolorádóbogarak felderítésére, ha a társulás vezetősége értesíti a tanügyi kádereket, akik vasárnaponként megszervezik az akciót... Én csak arról akarom kérdezni a rajoni főagrár elvtársat, hogy ott, ahol nem harminccentis barázda van a parcellák között, hanem, mint a mi falunkban is, a dombos oldalakon, ahol teraszosítva vannak a földek, ott egy-egy parcella között két-három méteres muzsda is van, ott megszámlálták-e az egereket, és azokat a muzsdákat fel kell-e szántani, s ha felszántják,

hová menekül az a sok egér, rágcsáló, féreg, miegymás, mert ha nem pusztulnak el, akkor bújónek a faluba, a házba, békótenek a tollú ágyneműbe, s akkor az osztályharc után megérdemelt pihenésnek annyi. A nagy búzatábla közepibe sereglenek, s onnan folytatják alattomos munkájukat a dolgozó parasztság ellen. Én azért mondtam el ezt, mert az egerek, férgek, miegymás ellen nemcsak az egybeszántással kell és lehet harcolni, hanem valamilyen megsemmisítéssel is. Példát vehetnénk a kulákokról, akik ősszel, a krumpliásáskor a korótüzet egyenesen az egérfészkek felett gyújtják meg, látnák csak, mint futkosnak felgyújtva, mint cincognak, sírnak a lángoló egerek, futnának belé a vízbe, ha lenne. Én azt mondom, elvtársak, hogy tűzzel-vassal kell irtani a kártékonykodókat. Valami nagy-nagy tüzet kéne tenni...

Az előadó elvtárs megfélemedkezett a poszméhekről, amint a nagy Liszenko elvtárs megmondta, a poszméhek a felelősek a lóhere beporzásáért, a házi méhek nem. Csak ezek tudják béporozni, igen, ha az egerek nem pusztítják el a mézből kifolyólag a fészkeiket, ha egérellenség macska nincs, heremag sincs, elvtársak! És akkor hol vannak a sóskaborbolyák, elvtársak? – kérdezem én, aki tudom, hogy köztes növényei a gabonaüszögnek, ott teremnek a mezsgyéken s a muzsdákon, s akkor csépléskor csak csudálkozunk, hogy feketebbek vagyunk a kéményseprőknél az árpaüszögtől...

Eltársak, kérem szépen, azért ne öntsük ki a cseberrel együtt, a víz s a kecske es megmaradjon...! Mert az es igaz, hogy nemcsak gyom terem ott, hanem számos hasznos gyógynövény, cickafark, ökörfarkkóró, gyújtóványfű, orbáncfű, árvacsalán, lósódi, seggvakaró stb. Azt javasolom, hogy készítsenek erről is számítást, nem-e többet érnek a gyógynövények, mint az egerek okozta kár. A pionírokkal, addig is, míg egybeszántunk, ezeket a gyógynövényeket be kell gyűjtetni drága hazánk felvirágoztatásának érdekében... Vidáman köszönt a Pionír! Kedves elvtársak és elvtársnők! Mi, Csíkpálfalva község hetedik osztályos szorgalmas tanulói jelentjük, hogy sokat tettünk ebben a tanévben is a szocializmus útján menetelő népünk, szüleink, hős vezetőink terméseredményeinek fokozásáért. Amint az igazgató bácsi elvtárs mondotta, kalászbegyűjtő csoportokat szerveztünk a nyári vakációban az aratáskor elhullajtott kalászkok összegyűjtésére, aminek eredményeként 31 kilogramm kicsépeelt gabonát adtunk át a szövetkezetbe, hogy több kenyér jusson asztalunkra. De mindezzel nem elégedtünk meg, gyűjtöttünk még 42 kiló szárított csalánlevelet, 35 kg rózsabogyót, 100 kg bükkmakkot, amiért annyi pénzt kaptunk, hogy vásárolhattunk iskolánk tanulóinak egy igazi, bőrből varrt futball-labdát. Ezentúl nem a rongylabdákkal, a tehénszorból összegyűrt golyókkal kell az egészséges életmódot küzdeni az ép testben ép lélekért, a szocializmus napfényes útján, hanem olyan igazi focilabdával, amilyennel Puskás kilötte a majomkapus beleit... Pionír becsületszavunkra... Harcolunk a békéért! *(Viharos taps)*

•

A kollektív gazdaságok szervezésének kudarcai után meghirdették a szovjet, TOZ típusú (oroszról: Tovaricsesztvo Szovmesztnoj Obratbotki Zemli = társulás a föld közös megművelésére) mezőgazdasági társulások szervezését, amelyek megalakítását 1952 januárjától kezdték el. Az ilyen típusú gazdaságokban a föld és a termelőeszközök magántulajdonban maradtak, s nem volt muszáj beállani a termőterület egészével. A területeket tagosították, közösen dolgoztak, a termést a beadott terület arányában osztották szét. A beszolgáltatási kvóták maradtak, némely tételt csökkentettek, emellett a beállt gazdák bizonyos könnyítéseket élvezhettek, például néhány százalékkal csökkentték adójukat, a mezőgépezés-állomások pedig kisebb béreket kértek a társastagoktól. Ez a szervezési forma egyfajta maszlag volt, a kollektív gaz-

daságok előszobája, nem csoda, ha sokan gyanakodva fogadták. Döcögösen haladt a szervezésük. Szülőfalum nem járt az élen. „Augusztus 23.” néven 1958. augusztus 23-án alakult meg ünnepélyesen. Közösen gazdálkodni tehát csak 1959-től kezdenek. 180 család lépett be 606 hektár területtel. Csíkdelnén már 1954-ben megalakult „Szikra” néven a társas, amelybe 157 család 957 hektárt vitt be. A községhez tartozó Csomortán faluban 1960-ban alakult meg a „Testvériség” nevű társas gazdaság.

Íme, a néptanácsához címzett gépirati bejelentés, amelyhez hasonló lehetett a másik két falué is:

„Pálfalva község Csomortán falu dolgozói megértve Pártunk, a Román Munkáspárt útmutatásait a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatosan, rátértek a szövetkezeti gazdálkodás útjára, 159 földműves család töltötte ki a belépési nyilatkozatát s ezzel falunkban meg vannak a feltételek arra, hogy a társulást törvényes keretek között felavassuk a legrövidebb időn belül.

A kezdeményező bizottság azzal a kéréssel fordul a Községi Néptanács Végrehajtóbizottságához, hogy értsen egyet a társulás megalakításával, s egyeben tolmácsolja a Román Munkás Párt rajoni Bizottságának, a Rajoni Néptanács Végrehajtóbizottságának Csomortán falu dolgozóinak ezt a kívánságát.

A társulás kezdeményezőbizottsága a dolgozók véleménye alapján »Testvériség« nevet javasolja a társulásnak.

A társulás alakuló közgyűlését 1960. március 26-án délután 2 orakor tartjuk meg a kulturotthon helyiségében.”

•

A mezőgazdaság szocialista átalakításának ezek az 1956 utáni évei számunkra, kamaszodó vásott kölykök számára egész más dolgok miatt maradtak emlékezetesek.

Az ideológiai kardcsörtetés, mint valami hidegrázás, meg-megborzongatta szülőfalunkat. A hébe-hóba megjelenő aktivisták, a falu kommunistái hiába papoltak a jövőről, hogy hát előbb vagy utóbb be kell állni a közösbe, bambultan bólogattak rá az emberek, hogy igen, igen, de ejsze jobb lenne utóbb megcsinálni az egészet, addig még az atomot is levethetik. Azt már nem mondták ki az elvtársak előtt, csak egymás között lebbentgették, a csalfa vak reményt, hogy előbb vagy utóbb jönnek az amerikaiak, amiről biztosan sejtették, hogy se előbb, se utóbb nem lesz belőle semmi.

Az ilyen-olyan gyűléseken a pálfalviakat a bezzeg, cifra delneikkel csesztették, hogy lám-lám, ők megértették az idők szavát, ni, mint szikrázik a „Szikra”, milyen terméseredményeket értek el, miután egybeszántottak, nekik több kenyér jut az asztalukra, mint a böcs pálfalviaknak. Arról már nem beszéltek, hogy a cifra delnei szikra a mező szívét, a Hosszút, a legjobb termőföldeket szántotta egybe.

Hatodik osztály elvégzése után Páll Pista barátommal munkába álltunk. Édesapámnak muszáj volt elvállalnia a delnei társulás magtárának építését. A muszáj zsarolás volt, feltétele az iparendély megadásának. Megígérték minden segítséget, különösen munkaerőben, de a társas tagjai ritkán vagy egyáltalán nem akartak építkezési segéd munkások lenni. Édesapám két inassegédjéből, Gáll Ödiből és Becze Jóskából s a két szakképzetlen Pistából állott az egész brigád. Gyenge legények voltunk mi, az osztály legkisebbjei. Ketten hordtuk, adtuk a segédek keze alá a követ, a téglát, az agyagot, kavartuk, hordtuk a maltert. A mai fejemmel azt kell mondjam, hogy szinte erőnket meghaladó volt ez a segéd munkási helyzet. Az első hetekben esténként hideg vizes borogatással próbálták anyáink enyhíteni végtagjaink lángoló fájdalmait, izom-

lázaink állandósultak egész nyárra, s ha eljött a hajnal, sokszor sírva indulunk gyalog Delne felé, szégyenlettük kimondani, hogy nem akarunk menni, nekünk nem kell ez a munka, nem kell a pénz, a kereset. Összevegyültünk a mésszel, tenyereink véresre soványodtak, csípett, égetett a verejtékünkkel elvegyült, majd a bőrünkre száradt téglapor. És a lábszárán annak, aki hátul fogta a malterhordó ládát, a falra fektetett meredek pallón felkapaszkodóban végigömlött a malter, megtelt a bakancsa meszes habarccsal. Ha édesapám nem volt jelen, a két, nálunknál csak három évvel idősebb huncut inas hol ezzel, hol azzal basztatott, állandóan kiabáltak a malterért, a tégláért. Telerakták a malterhordó ládát. Na, vigyétek, mondták röhögve. Ha pedig csak félig raktuk, abban sem volt köszönet, mert akkor többször kellett felkapaszkodnunk a pallón. Legalább ennyire nehéz volt a malter elkészítése és megkavarása is. A homok–mész–víz összekavarása pépessé sűrűsödőben egyre nehezebb volt, ha haladni akartak, nekünk is segíteni kellett. Így telt el a nyár, keservesen, beleöregedtünk a segédmunkási gürcölésbe.

Már nem emlékszem, hogy azon a nyáron befejeződött-e a delnei magtár építése, csak annyit tudok, hogy a szarvazat építésén, az épület befödésén már nem napszámoskodtunk. Lehet, hogy a következő évben fejezték be. Egy néptanácsi gyűlés jegyzőkönyvében a következő szöveget olvasom a delnei magtárról: *„Zöld Dénes elvtárs hozzászólásában beszél arról, hogy bizony a magtárépítés nagy munkát igényelt, de a társulástagok lelkesen bekapcsolódtak a munkába, és odaadással dolgoztak (a bogos lófaszt, Zöld elvtárs!), aminek meg is lett az eredménye, mert nem kellett úgy elfoglalják a kulturházat, ahogy Pálfalva és Csomortán. Javasolja, hogy az elvtársak vegyenek példát Delnéről, és fogjanak hozzá a raktárépítéshez, mert igen nagy hasznát veszik.*

Székely Gyula elvtárs hozzászólásában bírálja a pálfalvi társulás vezetőtanácsát, hogy a csépléssel nem osztották ki párhuzamosan a gabonát. Csomortáni viszonylatban is el van foglalva a kulturház, és a cséplés befejeztével a különböző gabonanemeket azonnal osztják ki a társult tagoknak, és nem halmozzák fel a kultúrotthonba a gabonát.”

A néptanács végrehajtó bizottsági gyűlésének a témája a kultúr munka volt, aminek keretében jobbára a tanerőket csesztették, de lám, a fel- és alépítmény közötti összefüggések, a lét és tudat viszonyai is begyűrűznek a hétköznapokba, illetve a végrehajtó bizottsági gyűlésbe. A tudatnak piszkosan bekavar a lét, mert elfoglalta a tudat szentélyét, gabonaraktárrá silányítva azt. S akkor csudálkozunk, elvtársak, hogy az utcán a gyermekek még mindig dicsértessékekkel (NB.: Dicsértessék a Jézus Krisztus!) köszönnek. *Mi az oka ennek – kérdezi Nánán elvtárs a rajontól. Ferencz Árpád elvtárs megadja a választ: A tanulók tudományosan vannak nevelve, de a szülők részéről arra vannak kötelezve, hogy az utcán úgy köszönjenek. Javasolja, hogy ha még ilyennel találkozik valaki, jegyezze fel a nevét, hogy lehessen foglalkozni a gyerekkel. Ladó Gyula elvtárs hozzászólásában rámutat arra, hogy a kettős nevelésnek nem a tanítók az okai, hanem még a szülőkkel nem lehetett megértetni, hogy mennyire káros a gyermekekre a kettős nevelés. A tanítók igyekezzenek minden szabad időt kihasználni, és a gyermekeket foglalkoztatni, de Csomortánban még jobban megvan a kettős nevelés.*

Ezek a maradi csomortániak! Náluk még nagy bajok vannak a tudattal. Képesek voltak átmenni Delnére a bálba, ahol elkezdtek verekedni, bicskázni, ripityára zúzták a kultúrotthont, még a padlódeszkákat is feltépték, azokkal verekedtek, igaz, hogy könnyű volt azt a százéves zsindeletetős épületet, amelybe csorgott bé a hólé, megontani, tönkretenni, használhatatlanra ontani, úgyhogy Zöld elvtárs ne hányja a szemünkre a gabonátárolást a kultúrházakban. Ők azért nem tárolhatták a gabonát a kultúrotthonban, mert Delnén máma nincs is olyan, mint kultúrotthon. De ha nem tették volna tönkre a vere-

kedésben a csomortániak, akkor sem lehetett volna oda gabonát hordani, mert a kántor kocája a színpad alá bémalacozott. Sokat kell még fejlődjünk, elvtársak, amíg a csomortáni legények leszoknak a verekedésekről, a bicskázásról, a túlzott alkoholfogyasztásról. Mert ez az oka mindennek, rászáll a köd az agyukra, s akkor se Isten, se ember. Szegény Balló Ferit, az Európa-bajnok birkózót, aki itthon volt akkor, s csendesítette a verekedőket, el akarta választani őket egymástól, jót akart ő is, de vagy tíz helyen megsúrták. Ez a hála, amiért mint élsportoló világhíressé tette a falut. Meg kell értetni, elvtársak, a dolgozókkal, hogy a szocialista erkölcsből idegenek az ilyen reakciós cselekedetek, s hogyha még sok ilyen burzsoá-földesúri szenvedélynek hódolnak egyesek, úgy lesújt rájuk a proletárdiktatúra, a munkásosztály vasökle, mint a pinty, holnap-holnapután attól fognak koldulni.

•

A csomortáni legények, élükön a rezesbanda trombitásával, egy évvel későbbi nyári vasárnap délután Pálfalvára is levonulnak a kultúrház megrongálásának céljából. Mert asztot nem lehetett elviselni, hogy a bőcs pálfalviaknak vadonatúj, gangos, emeletes, nagyszínházi előadásra is alkalmas mívelődési palotájuk legyen. Vak Karcsi, a borzsovai primás világtalan szemét a mennyezetre emelve, hajlongva, jobb lábával a taktust verve, egész valójával átélve bandájának zenéjét, éppen asztot húzta és énekelte, hogy enyém a legszebb lány szereleme, enyém a legszebb rózsaszál, amely az utcasarkon áll, amikor a nagyteremben keringőző fiatal párok hirtelen leálltak, mert az előcsarnokban nagy tumultus, ordításoknak, csattogásoknak, piff-puffoknak csatazaja támadta. Vak Karcsi, mint akinek nagy tapasztalata vala az ilyen helyzetek kezelésében, pillanatra felkapta a vonóját a hegedűje húrjairól, majd belevágott a legmélyebb hangba, s elkezdte szaporázni vadul a csárdást, vagyis hogy jegenyefán fészket rak a csóka, barna kislány tanított a csókra... Nem tudni, hogy ennek a hatására-e, vagy valamilyen nagyhangú, kacskaringós káromkodás következményeképp az összeakaszkodott, egymást püfölő tömeg kitépült a főtérre a lájbitépés általánossá tételének a szándékával, mely szándék oly kérészetű levett, hogy a bicskák előrántására sem maradt idő... Mit akarnak ezek a fapipás csomortániak, kérdezték a főtér távolabbi részében álló idősebb, lassan a vénlegénység felé ballagó férfielemek, csak nem rombolászni, mint Delnén tevék? No, megállj, Kovács Lajika, egy nagy erejű, öles vállú vasmunkás – mintha egy fűzfaágat – a Remete patak martjából kitépett egy másfél-két méter hosszúságú, karvastagságnyi cöveket, meglóbálta a feje fölött, s az anyátok hétszázát felkiáltással elindult a randalírozók felé... Adok én nektek kultúrházrongálást! Arra már a krónikamesélő sem emlékszik, hogy egyáltalán ütött-e azzal a cövekkkel, de az egész rohamnak nagy csend és pánikos futás lett leve az eredménye, amit később úgy emlegettek, mint a csomortániak véraláfutása. A patakpartból kitépett husángokkal az Országkerten át kergették felfele a vadonatúj kultúrházuk meggyalázására felbuzdított beözönlőket, akiknek talán ez lett a baszhattyukból eredeztetett hattyúkdala. Kisebb csetepaték, verekedések ezután is voltak a szombati, vasárnapi, ünnepnapos táncmultságokban, de a nagyobb, szomszéd középcsiki falvak közötti csetepaték, mint nem haladó „néphagyományok”, kedves elvtársak, kezdtek kimenni a divatból, ami a magasabb rendű szocialista erkölcs diadaljának kivirágozását bizonyítja, hirdeti a mi akáclombos kis falunkban is... Karcsi! Tangót, a kirielejzumat!

•

Apámnak sokáig nem tudtam megbocsátani (ha egyáltalán törődött ő az én haragommal, megbocsátásommal) azt az 1957. decemberi akcióját, amelyet a lázas kultúrház-építési rohamban a családukra ömlesztett. Egy kora hétköznapi alkonyaton fogta magát, s kivezette az istállóból fiatal, vemhes, Bimbó nevű pirostarka tehenkénket.

A kapu előtt várta az új gazda, már nem emlékszem, hogy ki volt, nem is bátorkodott bejönni az udvarunkra, én pedig toporzékolva szaladtam édesanyámhoz, hogy né, mit művelt apánk. Anyám sorsába beletörődve próbált megvigasztalni, hogy hát azért kényszerült apád drága tehenünk eladására, mert a kultúrotthont januárban fel kell avatni, nagyjából el is készült, de a színpad megépítéséhez – év vége van – a néptanácsnak nincs pénze. Azt ígérték apádnak, hogy a kölcsönadott pénzt, vagyis tehenünk árát (8-9000 lej?) majd visszafizetik, s akkor másikat veszünk. (...hattjuk! Soha nem fizette vissza a rajon tehenünk árát – mert ők valának a fő hitelutalványozók –, de a pálfalvi új kultúrháznak, az akkori időkhöz viszonyítva, korszerű, egyfajta forgószínpada lett, apám „dicsőségére” s az én nagy bánatomra...)

Édesanyám, ha bosszankodott is apám cselekedete miatt, Bimbónk eladása fölött nem bántódott. Élete legnehezebb munkájától, a fejestől mentesült. Bimbónak ugyanis olyan kemény tőgye és feszes emlői voltak, vagy amint nálunkfelé mondták, olyan nehezen jártak a csicsei, hogy szegény édesanyám, különösen az esti fejésnél, sohasem tudta kifejni tisztességesen. A reggeli fejést, a kevesebb tej kifejesését még valahogy elvégezte, de este, amikor a legelőről duzzadt tőgyekkel hazajött a csorda, amikor több volt a tej, akkor szakadtak le a karjai, éles fájdalmak álltak csuklójába, homloka gyöngyözött a verítéktől. Próbáltam én is segíteni, hiszen nagybátyámnál megtanultam, de vézna, pipaszár karjaimmal még annyira sem mentem. Néha egy-két pohár pálinkáért a szomszéd férfiak, legények valamelyike kisegített, mondván, hogy azért teszik, mert ha nem fejik ki teljesen a tejet, az hosszú távon rossz lesz, mert egyre kevesebbet fog adni Bimbócska. Még az is elhangzott, hogy ilyen tehenet nem tanácsos tartani; amikor tehenet vásárolnak a gazdák, nemcsak azért végeznek próbafejést, hogy lássák a hozamot, hanem a fejés könnyedségét is vergálják. (Miután megborjadzott, akkor nem volt gond a fejéssel, mert a kicsi ünnő kiszopta az utolsó cseppig a maradékot. Én mind azt hajtogattam, hogy tartsuk meg azt is, akkor majd két tehenünk lesz, befoghatjuk majd anyát és lányát a járomba. De nem. Nem lehet, hiszen csak egy tehennek való szénánk terem, minden lábára egy szekér, azaz négy. A kicsi borjút levágni nem mertük, mert akkorjában azért börtön járt. Hát eladtuk.) A próbafejés mind igaz, csak hogy a mi esetünkben a vásárt kizárólag Bimbó külleme, szelídsége döntötte el, mert előhasú, vemhes üszöként vásároltuk. („Kedves elvtársak és elvtársnők, én arra akarok rámutatni, hogy kormányunknak ezen nagyszerű intézkedése a mesterséges fedeztetéssel sok megtakarítást eredményez pénzben és anyagban. De elvtársak, sokszor megesisik, hogy az ondó nem elegendő, és a nyakkendős bika elvtárs sokszor ezért nem tud beondózni egyes teheneket. S ezenkívül az es megesisik, hogy a kitűzött órára a technikus elvtárs nem jelenik meg. Elvtársak, vannak olyan tehenek, melyek 2-3-szor voltak beondózva mesterségesen, s mégsem maradtak vemhesen. Javasolom, elvtársak, hogy engedélyezzük a pálfalvi és csomortáni gazdáknak, hogy fedezni a teheneket az apaállatokhoz, vagyis a bikákhoz hajtsák...” – szemelvények a községi v. b. hozzászólásaiból.)

Én roppant büszke lettem, amikor bekötöttük az istállóba, hogy végre nekünk is van nagyállatunk, nem üres az istállónk, nem vagyunk a világ elesettjei, hogy esténként én is várhatom a csorda hazajövetelét, terelhetem be a kapunkon Bimbómat, előbb a kútnál lévő itatóvályúhoz, majd be a jászol mellé, fejés előtti csemegének sarjút, abrakot adni neki, lekefélni, pléhvakaróval le-

kaparni faráról a szarcsimbókokat, hogy ragyogjon, a legszebb legyen a tehenek népes seregletében. És jó volt az is, hogy a pásztorfogadás előtti tavaszi napokban, illetve az őszi lerekedés utáni fattyú legeltetéskor Bimbómat terelgetve mehettem én is feltarisznyálva a falu többi kölykével az erdőre, az őszi kikericses kaszálókra, a tarlókra. Mert jó volt velük lenni, velük játszani, hiszen nem akartam én „úri” fiú lenni vagy annak látszani, egy lenni velük volt a jó. Nem, nem akartam náluknál másabb, több lenni.

A mi kérészetű tehéntartásunkat a kényszerűség diktálta. A háromgyermekes családnak kellett a tej, amely rendszeres része volt a mindennapi étkezésnek, s amelyet addig valamelyik gazdától szegődtünk. Bimbó azzal is könnyített életünkön, hogy fölös tejét a csarnokba hordva biztos jogunk lett a savóhoz. Azok, akik tejet szolgáltatnak be, elsőbbséget élveztek a kazein-készítés után maradt tejsavó elosztásakor, ugyanis azok a gazdaságok, ahonnan nem adtak le tejet, csak a maradékból kaptak, ha kaptak. A disznótartást abrak hiányában ez a zöld színű lé valamelyest könnyítette.

Apám 1957 decemberében kivezette egyetlen tehenünket az istállóból. Mert kultúrházat épített, a közjó érdekében fel kellett azt ünnepélyesen avatni, mert el kellett játszania „a csizmadiát mint kísértetet”, s én azóta tudom, hogy nincs szomorúbb való az üres jászol oldalán csüngő fényes tehénlanc látványánál. Amelyet aztán lassan barnába aljasít a rozsdával testvér idő... Számomra nem volt tehát újdonság 1961–62-ben, a kollektivizálás befejezésének időszakában az üres istállója küszöbén könnyeit hullató székely gazda reménytelen elkeseredésének legendákba züllő históriája, aki káromkodva, ostorral, láncsal, vendégrúddal búcsúztatta, terelte a közös szálláshely felé jószágait.

•

Csíkpálfalván a kultúrház építésének igénye még a kicsi magyar világban felmerült. El is készült egy tervrajz, de a háború hosszú időkre keresztülhúzta az építkezési szándékot. A néptanács irattári anyagát kutatva ráleltem egy 1954. szeptember 5-én kelt „Vállalási szerződés”-re, amely a községi Néptanács és apám között kötött a kultúrház építésére. Tehát már véget ért édesapám regáti bujdosása, amelyre testvéreimmel úgy emlékeztünk, hogy évek hosszú során át tartott. Kiderült, hogy csak alig másfél évet. A Sztálin halála utáni enyhülésben, úgy látszik, „megbocsájtottak” a szervek, elfeledték, hogy miért küldték utána a fekete autót. El tudom képzelni azt is, hogy épp a kultúrház építésének okán borítottak fátylat a múltra, s jöhetett haza Moineşi-ről édesapánk.

A rossz gépirattal készült szerződés olvasása elég nehezen ment, de megpróbálom a lényegét ideírni:

Vállalási szerződés

Létrejött 1954 szeptember 5-én egyrészről Csíkpálfalvi Néptanács bizottsága másrészről Sal mon F. Imre (?) csíkpálf lvi építész között következőkben:

1/ Salamon F. mre építész vállalja T rományi Néptanács 740/49 1953 számú deviz al pján 27.000 az z huszonhétezer leiért elvállalja a csíkplfalvi kulturház felépítésének földél lá tételét mely a következő munkál tokból áll:

a/ Alap elkészítése, a fronton f r gott kővel.

b/ Téglá f lazás és kémények kir kása.

c/ Karz t és szinpad al p.

d/ Felső gerendázás, s arvazat, lécezés, cseréppel v lo befedés.

e/ Lépcsők etkészítése.

2/ A Néptanács Végrahajtó Bizottsága a munkálatok előrehaladásához mérten minden hón p II-ik hetében fizeti z esedékes összeget./szombaton/

3/ A biztosítási díj t a Népt nács fizeti.

4/ A munkálatokat ellenőrzi és átveszi a Népt nács Vég. Bizottsága és z építési bizottság a kéth ti fizetéseknel.

5/ A vállalt összeg 10% ddig nem fizethető ki mig z elvált t munkál t k t h v t los n át nem veszi Rajon ált l kiküldött sz kember.

6/ Az építéshez szükséges an grol és sz kember k mellé szükséges segéd munk a rőröl a népt nács v. Bizottsága gond skodik.

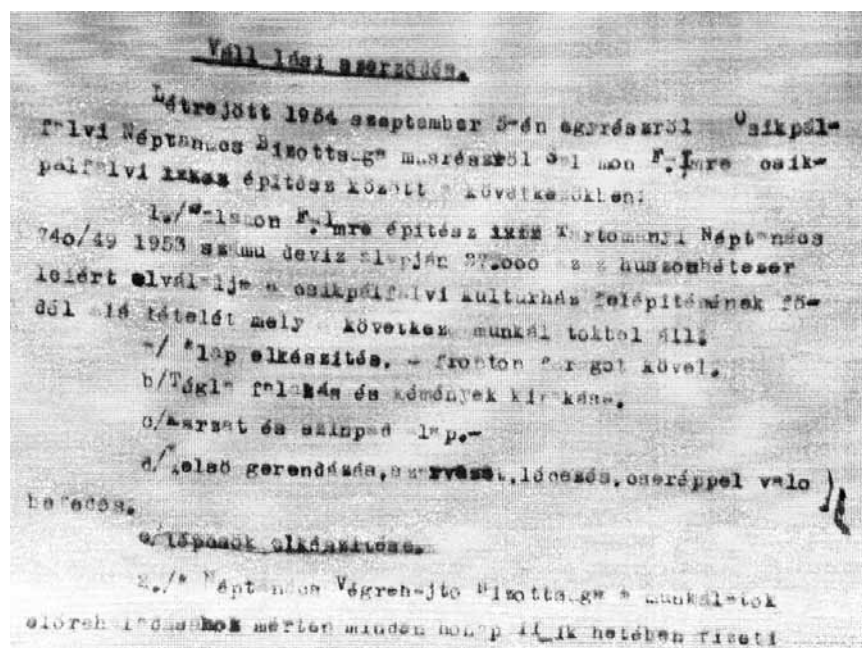
7/ Az ezzel k pcsolatos hiányosságok t köteles S l mon F. Imre váll lkozo a Néptanács elnökének jelenti, kinek intézkednie kell zonnal. kadalyok elh ritás végett a munk folytonosságot biztosí nia kell.

Jelen szerződés a m i naptol mindkét fél részéről kötelező er vel elfog dt tott és l ir tatott.

K.M. F

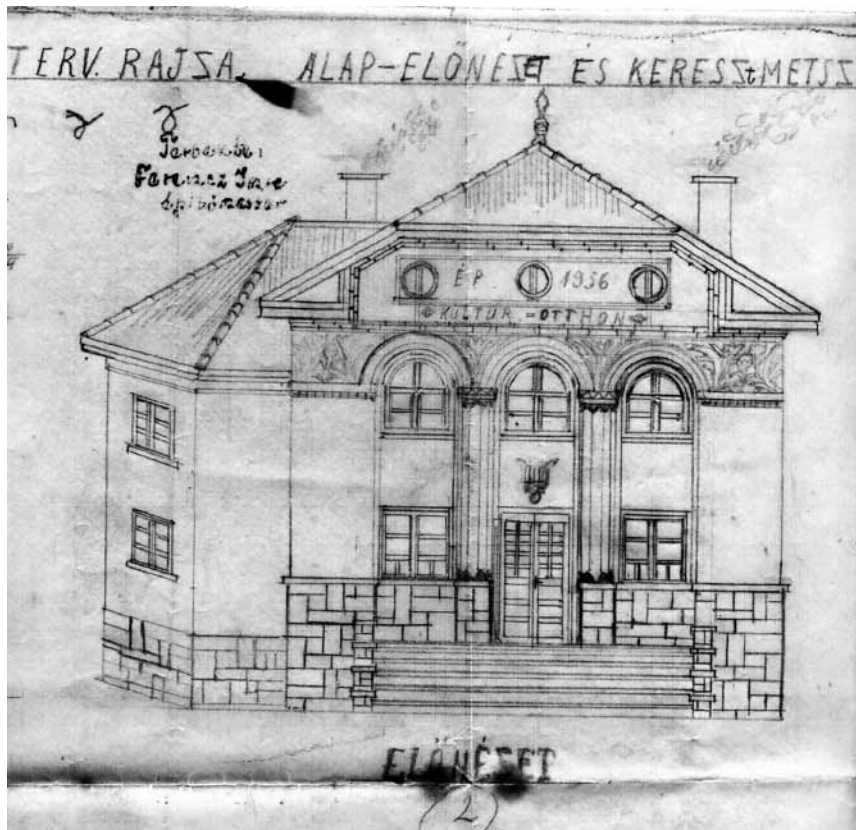
El ttünk

Váll lk zo

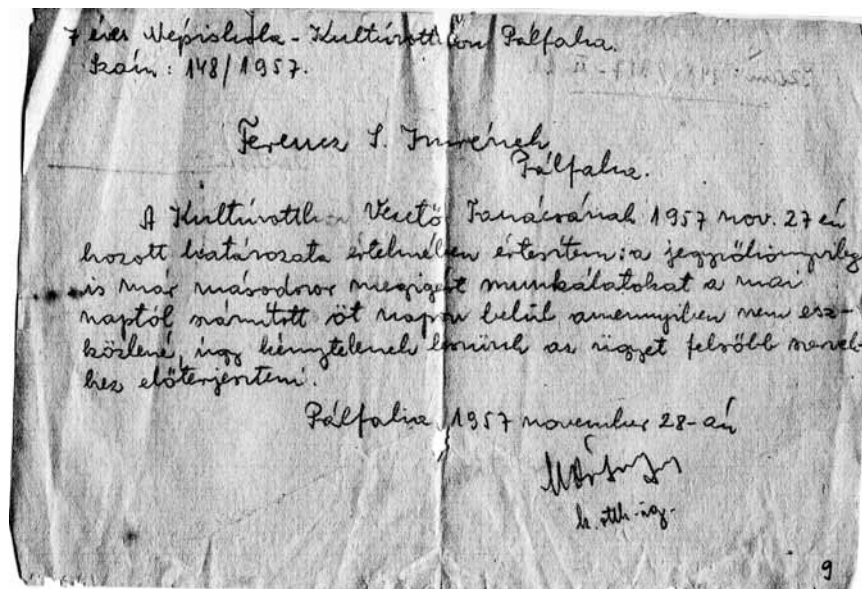
Nem értem, miért Salamon F. Imre néven kötötték apámmal a szerződést, hisz az iratok szerint Ferencz S. Imre volt a hivatalos neve, de úgy látszik, a falu köztudata a hajdani, nagyapámféle vér szerinti névre emlékezett. A szerződést akár tisztességesnek is tekinthetjük, bár a mai fejemmel azt gondolom, hogy vannak hiátusai. Példának okáért nem tiszta számomra, hogy a szakmunkásokat, a kőműveseket és az ácsokat ki fizette. Apám-e abból a szerződés szerinti 27 000 lejből, vagy a néptanács? A segédmunkaerőről a néptanács gondoskodott a kötelező közmunka révén, s az olyan is volt, mindig hiányzott valaki, valami. A szakembereket, négy-öt kőművest, ácsot bizonyos, hogy apám fizette. Ennek függvényében pedig eléggé egyértelműnek tűnik, hogy ez a kultúrházépítés nem volt egy sikeres vállalkozás. Én egy-két szóváltásra emlékszem apám–anyám között, amelynek az volt az eredője, hogy ama minden második szombati „esedékes” összeg kifizetése után apám kevesebb pénzt hozott haza, mint akármelyik mesterembere. Ne búsulj, mert a végén mindent megkapok, mondta apám. Anyám pedig azon tusakodott magában, hogyan tudja ennyire hinni, jóindulatúan lenyelni az elvtársak magyarázatait. Mindenesetre a szerződés keltezése eligazít a kultúrház építésének történetében. Arra nagyon jól emlékszem, hogy édesapám egy télen keresztül rajzolta a tervrajzokat, s ez csakis 1955 telén történhetett. Osztoznunk kel-

lett az asztalon, amely mellett tanultam. A zizegő pauszpapírokat félrebb tolvá, leckét írni az asztal sarkán, csak akkor foglalhattam el helyemet, ha apám nem volt otthon, este, estefelé. A tervek elkészítése elég sok időt vehetett igénybe, nagyon meg kellett gondoljon minden vonalat, részletet, mert az épület számára kijelölt terület behatárolta lehetőségeit. A kultúrház építésére a helyet a főtéren, a szobor mögé, a régi, fagerendás községháza helyére jelölték ki. A leendő épületet, hogy beilleszkedhessen a térbe, meg kellett törni, a nagyterem előtti emeletes részt, a homlokzatot harmincöt-negyven fokban elfordítani, ami által építészetileg tisztességes arculata lett szülőfalunk központjának. Tövisy Zsolt műépítész szerint édesapám nagyon jól oldotta meg ezt az architektúrai feladatot.

Emlékezetem szerint a régi községházát 1955 tavaszán, nyarán bontották le, hordták el a törmelékét, ásták ki az alapot. A bontás pillanatait a szélben szétszóródó rengeteg papírfecni, iratkötegek, irodakacatok tették felejthetetlené. Egy régmúlt adminisztráció emlékei, elvegyülve a káposzta és molylepketetek sokaságával, elárasztva a közeli utcákat, udvarokat, felfelrepülve lebegtek a végső megsemmisülés felé. Én egy régi, talán még Monarchia-béli iskolai atlaszt menekítettem ki ebből a zűrzavarból. A kultúrház alapjait még abban az évben lerakták, kijöttek a földből, a homlokzat faragott kőből épített része is elkészült. Az egész épület a következő év tavaszán, nyarán került tető alá. Még mi, iskolások is közmunkáztunk. Hordtuk, adogattuk a téglát, rostáltuk a homokot, kavartuk a maltert, ősz fele pedig a fedés, a tetőcserepek feladogatása a belécezett szarvazatra szinte az egész falut megmozgatta. '56 őszére az építés körül minden elcsendesedett. Nem tudom, hogy ezek után kötöttek-e új szerződést 1957-ben a munka folytatására, a belső terek bepucolására. Ha lassan is, immel-ámmal csak haladtak, de nem volt minden rendben a finanszírozással. Meg aztán más feladatokat is ráerőszakoltak apámra. Például a társulások magtárainak, istállóinak az építését.

A helyzetet jól jellemzi az a kézzel írt felszólítás, amelyet Márton Ferenc tanító bácsi mint kultúrrotthon-igazgató intézett apámhoz 1957. november 27-én, amelyben megfenyegeti, hogy amennyiben nem folytatják az építkezést, azaz, ha nem eszközlené „a jegyzőkönyvileg is már másodszor megígért munkálatokat”, kénytelenek lesznek a „felsőbb szervekhez” fordulni.

Hogy az akkori időkben mit jelentettek ezek a „felsőbb szervek”, arról jobb nem beszélni. A proletárdiktatúra, kéz a kézben az osztályharc, beberontott a házakba, valamiféle alattomos félelem, az idegekbe felszivárgó aggodalom, gyanakvás igazgatta az emberek mindennapjait. '56 októbere után még nyomasztóbbá vált a közhangulat. Mit tehetett volna a szegény palér? Összegyűjtötte a segédjeit, a falu mesterembereit, kőműveseit, ácsait, lakatosait, asztalosait, kerekeseit, s nekiálltak befejezni, használatra alkalmasnak tenni a templom után a falu második legfontosabb középületét. S kivezette istállónkból Bimbót.

A kultúrházat 1958 januárjában avatták föl, egy héttel január 25., a falubúcsú, Szent Pál megtérésének ünnepe előtt. Jaj, arról szó sem lehetett, hogy a két ünnepet egy kalap alatt szervezzék. Milyen is lenne a szocialista kultúra hajlékának az avatása olyan napon, amikor boldog-boldogtalan a déli ünnepi misére rajzik, mindenki a templom alatti téren tolong a mézeskalácsosok, a cukorka, vattacukros, papagájos jóvendómondó plánétások, simlabdások, a gyermekjátékárosok sátrai körül? Kész klerikális reakció; majd hazagyúródnak a nagy ebédek mellé, ahol bőven leszen pálinka, bor, danászás, a környék cigánybandái végigmuzsikálják a falut. Ismerünk olyan házat, ahol másnap reggelig cincog a hegedű. Szóval, elvtársak, ezekkel nem lehet elvegyülni, mert mi haszna lesz, ha az esti ünnepélyre, a szalagvágásra odatöreklik borgőzősen, seggrészezen. Az ilyen népek mit fognak megérteni pártunk üzenetéből, vívmányainkból, amelynek kézzel tapintható bizonyítéka ez a csodálatos hajlék, a szocialista kultúra jóvendő, csíkpálfalvi fellegvára?! Nem és nem. Nem vegyitünk. Úgy igyekezzenek az elvtársak, hogy egy héttel a búcsú előtt készen kell állnia az avatásra...

A közösség még egyszer fölmutatta az összefogási képességét. Decemberben, de különösen január első heteiben, aki tudott mozdítani valamit, ott

volt. Volt, aki egy ölelés tűzifát hozott, mert tüzelni kellett, hadd száradjanak a falak. A belső terek nagybani, durvázó vakolásával még az őszön, a nagy hidegek beállta előtt végeztek, de a simítás, az oszlopok, a párkányok, a nyílászárók bepucolása, meszelése, kifestése, a belső, emeletre, a karzatra vezető lépcsők öntése már kemény téli fagyok idején történt. Ha csak annyit segített valaki, hogy éjszakára szolgálatot vállalt, tüzelt, táplálta a dobkályhákat, az is segítség volt. Az asszonyok a függönyöket varrták, hímezték, pucolták az ablakokat, festették a hajópadlót. Sántha Jenő bácsi a szeredai villanytelepről nagy teljesítményű akkumulátorokat szerzett, és két teherautó-reflektort, a karzatról világítván a színpadot. Mert Iljics lámpái még nem gyúltak ki a mi kis falunkban. Villany abban az időben még nem volt. A világítást a kisebb termekben petróleumlámpákkal oldották meg, a nagytermet pedig nyomás alatt működő, benzines Petroluxokkal, amelyek mellett állandóan résen kellett lenni, mert a legváratlanabb pillanatokban borultak lángokba. Kopacz Gabi azonban aránylag jól karbantartotta a benzines fényforrásokat. Mindenkinek akadt munka, nem is kevés... Élénken él emlékezetemben édesapám alakja, amint a színpad fölötti homlokzaton a domborművet, a tulipáncsokrokat, a múzsák hárfáját mintázza, faragja. És mindez nem volt elég. Nem volt elég az egész napi, fizikailag és idegileg is kimerítő munka, mert este színdarabpróbára kellett menni. Az iskolában lévő régi színpadon készülni az avatónnap utáni bemutatóra. A közkívánat a *Mária főhadnagy* mellett tette le a voksát, de hát azt nem engedélyezték. Lebstück Mária legendás történetét, aki Lebstück Károly néven az 1848-as bécsi forradalom leverése után csatlakozott a magyar szabadságharchoz, túl magyarnak, nacionalistának ítélték a szervek. Nem kellett Huszka Jenő operettje. Maradt Szigeti József népszínműve, a *Csizmadia mint kísértet*. Apám a suszterinast játszotta. Én az egészből csak arra emlékszem, hogy a publikum vastapsa közepette egy csizmasámfával ide-oda hadonászik, kergeti a kísértet, aki a fiatal szerelemes pár boldog egymásra találása ellen ármánykodott, a szép leányasszonyt (vagyis a mi első tanító néninket) az inasnál rangosabb kérőnek akarván kezére játszani...

Az avatónnap fénypontja előtt azonban voltak szónoklatok. Egy elvtárs a rajontól dübörgött ékesen, a néptanács elnöke is felolvasott valamit, beszédüket falunk öreg tanítójának, a nyolcvanas éveiben járó Péter Sándor tanító bácsinak százszoros ódája koszorúzta be. Aztán bál, muri reggelig. És még tovább. Egy hétre rá falubúcsú, Szent Pál megtérésének ünnepe. Közkívánatra *Csizmadia* s aztán a bál. És bál hétfőn is, Kicsi Szent Pálkor, ekkor ütötték nagykorúvá a sor alá éretteket. Bál kedden a fiatal házasságok szervezésében, majd a sor alá érettek rendeznek reggelig tartó mulatságot. A csíkpálfalvi búcsús ünnep mindig is hosszan tartó, többnapos volt, mert a tél közepén, a legnagyobb fagyok idején más dolguk nem volt az embereknek, ideje volt a mulatásnak, a farsangnak, mert nem várta sürgős mezei munka a népeket, csupán a háziállatokat kellett ellátni reggel-este, javíthatni tavaszra a szerszámokat, városi munkára sem jártak még tömegesen a népek. Irigykedtek is a környékbeliek, akiknek nyári napokra estek a szentjeik, szűkre szabott a dínomdánom. Ebben a kéthetes pálfalvi ereszedelahajamban azonban volt valami végzetes, valami vígan halunk meg hangulata a kacagás mögötti sírásnak, nem tudták, de sejtették, tudatuk mélyén érezték, hogy az a világ, az életforma, amelyben eddig éltek, végzetesen a múlté, Atlantiszként süllyed lassan a gyökerek alá.

Az új kultúrotthon felavatása után megpezsdült a kulturális élet. Egymást érték a Csíki-medence falvainak vendégszereplései. Szinte minden hétvégére jutott egy színjátszó csoport, de az állami színházak, a sepsiszentgörgyi, a marosvásárhelyi színház és a virágkorát élő Állami Székely Népi Együttes is vendégszerepelt a kicsi falu színpadán. A helyi, de főleg a rajoni pártszervek

azonban mégsem voltak elégedettek, mert ezek csupán a szórakozást szolgálták, nem az új ember nevelését, főleg nem a falu szocialista átalakítását. Lám, Delnén nincsen kultúrotthon, az ottaniak mégis megértették az idők szavát, már 1954-ben megalakították a Szikra nevű társulást, ellenben Pálfalva és Csomortán népe milyen maradi és milyen reakciós, sehol semmi. Rá is szállnak mindkét falura. Időről időre agitációs csoportok lepik el, házról házra járnak, szónokolnak a barázdák eltüntetésének hasznosságáról, a gépesítésről, a nemesített vetőmagvakról, a nagy Szovjetunió szocialista mezőgazdaságáról, s a jóisten tudja, még mikről. Ez utóbbi hathatott a legsemmisebben, mert a szovjet fogságból hazatérők elmondtak egyet-mást a kolhozokról meg a szovhozokról. A leghatékonyabb szervezési módszernek azonban a fenyegetés, a zsarolás bizonyult. Pálfalván végül 1958. augusztus 23-án megalakul a társulás, amelybe 180 (?) család lép be 606 hektár földdel, ami az összes szántó birtoknak talán egynegyede. Egybe is szántják már ősszel a falu birtokának a legjavát, a Nagymezőt, a Hosszút, a Kaszát, a Vereskertet és a Vízremenőt. Egy parcellát be is vetnek az államtól kapott vetőmaggal, a híres szovjet fagyűrő Bezosztája fajtájú őszi búzával. Botrány botrány hátán, a földcserék miatt minden napra jutott konfliktus, hiszen aki nem állt be, annak is a közöshöz szántották a földjét, s valahol a dombtetőkön mértek neki birtokot. És akinek csak a hegyen, a dombokon volt birtoka, azon vette észre magát 1959-ben, hogy a Nagymezőn arat. Ez már harc volt, ha nem is az agitátorzsebkönyvekben leírt osztályharc, de a gyűlölködésnek, az irigykedésnek, a haragnak az általános iskolája. Tovább kell tehát fokozni az ideológiai harcot, a kultúrmunkát pedig még inkább a tömegek szocialista nevelésének szolgálatába kell állítani. Ezt tükrözi a községi néptanács végrehajtó bizottságának egyik gyűlése is, amelynek egyik társjelentésében azon veszem észre magamat, hogy mint negatív példa vagyok említve. Valószínű, hogy a nemzeti ünnep tiszteletére rendezett kultúrműsort elemezték: *„Így például a pálfalvi kultúrcsoportok nagyobb részét diákokból (NB.: Rólunk, már középiskolás tanulókról van szó, akiknek az őszi tanévkezdéskor kötelező volt hivatalos papírral is igazolni, hogy hasznosan töltöttük a vakációt...) álltak össze. Ezen tevékenységért dicséretet érdemelnek Csiszér Anna, Sántha Pál, Sántha Imre és Gál Ibolya. Több segítséget vártunk volna el Pál István, Bíró Ernő, Ferencz S. István és Ferencz Eta tanulóktól, valamint a néptanácsnál dolgozó ifjú tisztviselőtől, aki egyetlen próbán sem volt jelen.”* „Zöld Lajos (NB.: néptanácselnök) elvtárs kérdezi, hogy milyen létszámmal működik a dalárda. Csomortán és Delne falvakban megvan-e szervezve, és kinek a vezetésével? Javasolja, hogy a szövetkezeteknek kiadott könyv (NB.: broszúrák) kiadását céljából a tantestület tagjai a pionirokból szervezzenek csoportokat, akik házról házra járva árusítják a könyveket. A faliújság-szerkesztő kollektívát szervezzük újra, és egy jól megszerkesztett munkaterv alapján dolgozzanak. Úgyszintén szükséges volna egy karikatúra-szerkesztő bizottság létesítése is. (NB.: A jelentésben nagyon elmarasztalták Bajcsi László magyartanárt, mert nem foglalkozott a feladatkörébe tartozó agitációs brigádok szervezésével...) Az ifjak nevelése alkalmával foglalkozzunk a hazaszeretetre való nevelés kérdésével is. Továbbá javasolja, hogy a sportpályát sürgősen létesítsük meg az országkertbe, és a Sántha Lajos és Ferencz Imre (NB.: kulákok) által eltagadott területekből a cserét ejtsék meg.” „Márton Ferenc (NB.: iskolaigazgató) hozzászólásában rámutat, hogy jelenleg a dalárda 40-50 taggal működik, de nem állandóak, ami nagy nehézség számára a szolamok betanításánál. Tömegdalokat is tanítunk, ami, látom, nem nagyon tetszik az ifjaknak. Hiányzik az ellenőrzés a néptanács v. b. és a pártbizottság részéről, amit jó néven vennénk, mert látnák az ifjak, hogy nem csak mi szorítjuk a kultúrmunkára, hanem a néptanács és a pártbizottság is. Most az utóbbi időben a rajoni szervektől kapott ellenőrzés alkalmával is a rajoni szervek meglegedésüket

fejezték ki a kultúrmunkával kapcsolatban, azonban helytelen volt Bodó elvtársnak az a kijelentése, hogy miért nem tanítunk csak egyszólamú énekeket. Gondolja, hogy a pálfalvi ifjak nem képesek arra, hogy betanulják a többszólamú énekeket? Javasolom, hogy a jövőben azon ifjakat, akik nem játszanak a színjátszó csoportokban, azokat ne válasszák be mint rendezőket, hogy ezen keresztül is érezze, hogy elsőrendű feladatnak tekintjük a kultúrmunkát. Továbbá javasolja, hogy ha az ifjak a néptanácshoz jönnek, beszélgessenek el velük, kérdezzék meg, melyik kultúr csoportnak a tagjai, és akik nem akarnak egyáltalán tevékenykedni, azokat hívassák be a néptanácshoz, és az elnök elvtárs személyesen foglalkozzon velük.” „Ladó Gyula (NB.: községi párttitkár) elvtárs kérdezi, hogy milyen tankönyvek hiányoznak még, s a begyűjtött hulladékanyagok el vannak-e szállítva, és ha nincs, milyen intézkedéseket vettek azok elszállításra? A nyár folyamán begyűjtött kalászt melyik gépnél csépezték ki? A kultúrtevékenység a lefektetett munkaterv szerint folyik-e? A művelődési körök taglétszámát tudja-e az igazgató elvtárs? Vállalja, hogy a sportpálya létesítése érdekében felveszi a kapcsolatot a rajoni néptanácossal.”

„Szentés Árpád, a kultúrotthon igazgatója a feltett kérdésekre megadja a választ. Továbbá hozzászólásában rámutat, hogy a hozzá tartozó falvakban szakember hiánya miatt nem működnek az agrotechnikai körök. Javasolja a végrehajtó bizottságnak, hogy vegyék fel a kapcsolatot a rajoni mezőgazdasági osztállyal azon célból, hogy biztosítsanak ide is szakembert. Megemlíti, hogy a könyvtárban szükséges lenne egy könyvtári üveges szekrény, úgyszintén a kultúrotthonok tűzifával csak január 1-ig vannak ellátva, ha nem gondoskodik a végrehajtó bizottság a további ellátásról, akkor minden kultúrélet megszűnik január 1-vel, tűzifa-hiány miatt.”

Csak a legjellegzetesebb szövegeket idéztem ebből a nagy, kultúrmunkával, ideológia-neveléssel foglalkozó ülésből, amely terjedelme folytán a többi ülésekhez viszonyítva talán fontosabb, jelentősebb volt abban az évben, mint a többiek. A jegyzőkönyvben sehol sincs nyoma, de valahol ott lappanghatott megszervezésének hátterében egy, az egész falut megrázó tragédia, egy gyilkosság is, amely nem volt mentes az „osztályharcos” felhangoktól sem.

TORNAI JÓZSEF (1927) Budapest

TORNAI JÓZSEF

Az ördög káromló

Addig voltam legény,
míg lányok és illat
el nem hervasztotta
jövő-koszorúmat.

Szeretném asszonyom
gyöngyvirágnak tűzni
a mellemre büszkén,
azután jöhet a szívverésen túli.

Szívem talizmánja
százszor is megvédett
nyelvem csöndje ellen,
míg aztán sötét lett.

Sötétség, szabadság,
már hiába váltok
holnap el egymástól,
ki tollát forgatja,
nem fogja sem átok,

sem gonosz, sem gúnyos
kísértetek karma,
ma még halált-alszom,
s új kardom vág holnap

ragyogást, varázsost,
éltető koporsót,
föltámasztó hajót,
mint minden földön-botló
ördög káromlónak.

Csörgőkígyó-avar

Öreg fa nem szül gyümölcsöt,
 én is hiába égetem
 a fejem, agyamban
 egyetlen vers ünnepe
 sem töri föl a hétköznapi

üres burkát, be van zárva
 a hallgatásba minden elfelejtett
 emlékem is. Fogoly vagyok,
 lesek ki ablakomon s látom,
 az eső-keselyűk szárnyától,

hogyan vergődnek a fenyők, nyárfák
 a Vadgalamb-tisztáson,
 hol azelőtt a tüzet raktam,
 és a Nap keze korbácsolt.

Soha többé, soha többé
 nem altat kint a vadon,
 nem csodálhatom a telihold üdvözlését,
 sárgarigók sem ráznak föl
 zenekarukkal hajnalban a fák csúcsairól,

fácánkakasok sem álmodnak nekem alkonyatot,
 nem ereszkedek le a Dunába
 soha többé a sás, szittyó kapuin,
 nem szabadítom ki a sikló
 szájában jajongó kecskebékát,

ősz közeledtén sem hallgatom a zöld
 szélrohamokat, zivatar örült dühét
 a tipi vásznán, arra festett
 kitért szárnyú sast barátom keze,
 fiammal sem heverek a kis
 lángok táncán ámulva félmeztelenül
 éjszaka.

Hej, ilyen száradt izmokkal
 nem taposom már le-föl a homokos
 gyökér-ösvényeket.
 Erdők hitehagyottja vagyok.
 Jaj, krisztustövis-fák véres
 áldozata, míg az se leszek.
 Csörgőkígyó-avar fölöttem.

VILLÁNYI LÁSZLÓ (1953) Győr

VILLÁNYI LÁSZLÓ

Folyton folyvást

A gesztenye gömbölyödésén méri a nyár múlását.

Kitől kapott felhatalmazást, aki folyton folyvást Istenre hivatkozik?

Az ágak közé biciklizik, hadd simítsanak végig arcán a szomorúfűz levelei.

„Álmomban évtizedekkel később ért hozzám az átadás; már nem tudtam levenni a labdát.”

Ezen az állomáson szállt vonatra, hogy megérkezzen hozzád; integetsz a hajdani lánynak.

Mintha szerelembe vihetné, úgy gombolja be kockás ingét.

Valaki más életéből ér utol a zápor.

Életemen túlra

„Nem ismertem rá; eltakarta az öregség.”

Ha egymás mellé lehetne függeszteni, milyen pulóvereket hordott gyerekkora óta, láthatnánk életrajzát.

Időzz el egy megfáradt kéz szépségén. Évtizedről évtizedre.

„Már alig emlékszem arra a valakire, aki a vasútállomás pénztáránál, a kérdésre, hogy meddig kéri a jegyet, azt felelte: reggelig.”

A júliusi délutánban egy vörösbegy egészíti ki Vivaldi nyarát.

Valaki életemen túlra vitt álmomban. Értetlenkedtem, aztán vigasztalón felöltött: hamarosan találkozom Deák Lacival.

Fut az időből, ki, egy másik időbe.

VINCZE FERENC

Ahová Isten kuporodik

VINCZE FERENC (1979) Marosvásárhely

Mire Ida aznap kiment, hogy megetesse a tyúkokat és a kacsákat, már megvirradt. Csípős, nyár eleji reggel volt, a harmat megült és tompán csillogott a hátsó kerítés menti szilvafák levelein és a tavaly lepotyogott szilvamagokból erősen megindult jövések rügyein. Ehhez már kapa kell, nézett végig a jövészeken Ida, miközben marékkal szórta a szárnyasok elé a kukoricát. Ákos, a nagyra nőtt, csóré nyakú kakas türelmetlenül, csőrével jobbra-balra vágva tülekedett előre, mígnem az asszony egyetlen rúgással odébb tessékelt. A csórényakú ekkor sértődötten visszavonult a tyúkketrec felé, ahonnan kisebb-nagyobb nekifutással figyelmeztette az arra tévedőket, hogy eljön még az ő ideje, csak Ida hagyja el a terepet.

Az asszony azonban Ákos legnagyobb bánatára nemigen akart visszavonulni, sőt, kezét barna köpönyege zsebébe dugva megállt a hátsó kerítésnél, és az onnan kiválóan belátható országutat fürkészte. A másodrendű út, mely egészen a következő községig futott végig a Körös mentén, kihalt volt, még egy megtévedt kamion sem járt arra. Pedig, csütörtök lévén, érkeznie kellett a postásnak. Ida már ki is készítette a fiának szánt levelet a kredencre, nagy ívből kerekítettet betűkkel meg is címezte, éppen csak feladni kellett.

A postáskocsi csütörtökönként jött, vagy minden második csütörtökön, ahogy éppen alakult Hart Jancsi élete. Szabott munkarendje nem volt, az igények és a levelek alakították jövetelét. Ha volt levél, hozta, ha nem, hát elmaradt néha hetekig. Senki sem hiányolta, ezt ő is tudta. Bizonyosság csak arról volt, már ami a jövetelét illette, hogy hó elején mindenképpen befutott, és kihozta a nyugdíjakat, számlákat, majd ezzel a lendülettel el is vitte a számlákért járó összegeket. Vízet és villanyt fizettek nagyobb részt a faluban, némely portánál még egy ideig megtartották a gázt, de aztán a falu kibeszélte az urizálókat, így maga Ida is határozott, és egy tavaszi napon elköltötte, majd nyáron átállt, és a következő télen már fával fűtött. Hart Jancsinak így még egyszerűbb lett az élete. Ugyan a szolgálati Volkswagenben nem volt légkondi, és nyaranta kellőképpen izzadt, mikor bejárni kényszerült a széles pusztaság falvait, azonban a gáz fokozatos megszüntetésével, a kéthavi vízszámlákkal igencsak egyszerűvé vált munkája. Hart Jancsi természetesen az egyszerű munka híve volt, mi több, úgy tartották róla errefelé, hogy még a benzinen is tud spórolni, ha nagyon akar, így hát nem erőltette a dolgot. Viszont, és ezt Ida is tudta, a postáskocsi néha betévedt a szomszédos faluba, ott sem máshová, mint Vízkeletinéhez, született Hetyelán Máriához, aki az összevont tanyai iskolák alsós tanítónője volt. És Ida tudta, hogy ezek a betérők szintén esetlegesek voltak, elsősorban attól függtek, hogy a vékonydongájú Vízkeleti Péternek, a szaktársai által franciakulcsnak csúfolt kamionsofőrnek éppen mikor vezetett határokon túlra az útja. És bár az esetlegesség kiszámíthatatlan, Ida éppen a minap látta egyik hajnalon a határ felé elporozni Vízkeleti sötétzöld kamionját, és visszafelé még nem jött. Legalábbis tudtával nem. Így hát a csórényakú legnagyobb bánatára Ida továbbra is ott strázsált a hátsó kerítés mellett, és az utat figyelte.

Gyula, Ida szembeszomszédja egészen másért várta Hart Jancsit. Az öreg nem akart már levelet írni, és ha megkérdezik tőle, talán idejét sem tudná meg-

mondani, mikor írt utoljára levelet, nem dolgom az, mondaná rágyújtva. De hát senki sem kérdezi meg tőle. Senkinek sem jut eszébe, hogy Gyula levelet írna, vagy hogy lenne egyáltalán kinek levelet küldenie. Nem is ezért állt ki az öreg a kapuba, és pislogott nagy, álmos szemekkel a látóhatár azon részére, ahonnan Hart kocsija várható volt. És bár meg nem beszéltek, de az öreg ugyanúgy tudta, mint Ida, hogy a sötétzöld kamion nemrég a határ felé vette az irányt, tehát elterjedt a hír, hogy nemsokára postáskocsi érkezik a faluba. A szintén zöld Volkswagen kisbuszt várta Gyula is, ahogyan Ida. És míg Ida a hátsó kerítés mentén várakozott, addig az öreg az utcán ácsorgott, és fürkészte a határt, majd a szilvafák alatt észrevett Idát. A nő kezében világoskék műanyag tál, és térdig érő barna otthonkájának köszönhetően szinte eltűnt a fák között. Jól emlékezett az öreg, hogy sok-sok évvel ezelőtt, valamikor még fiatalasszony korában az egyik augusztus végi búcsún szembementek egymással a polgármestéri hivatal mögötti csúrnél. Éjszaka volt, a hivatal előtt Kiscsipásék húzták a talpalávalót, kissé megfáradva ugyan, de a nép elégedett volt, és irdatlan hangon énekelt. A hegedű és a brácsa hangja mellett a férfiak artikulálatlan üvöltése kitöltött mindent, és így Gyuláékat sem hallotta senki. Jól emlékezett az öreg, barna virágmintás szoknyát viselt Ida, piros blúzt, alatta fekete melltartót és széles hófehér bugyit. Eleinte tiltakozott kissé, el-ellökte a férfi kezét magáról, de a harmadik vagy negyedik kísérletnél Gyula érezte, amint a nő az öléhez húzza a kezét. Ahogy elnézte a szilvafák között ácsorgó Idát, az öreg maga előtt látta, szinte kristálytisztán, amint a nő maga húzza fel barna szoknyáját. Ilyet addig nem látott a férfi, és azóta sem volt ilyesmihez szerencséje, felesége csak széttette alkalomadtán a lábát, arcát a fal felé fordította, száját összeszorította. Öröm élni, gondolta olyankor Gyula, de aznap reggel jólesett emlékezni arra az augusztusi éjszakára. Azóta sem beszéltek erről, mintha meg sem történt volna, és némely italos pillanatában az öreg meg volt győződve arról, hogy csupán képzelte és kitalálta az egészet, mivel a búcsú másnapján a Köröshöz vezető földút árkában ébredt. Mindenesetre jönnie kell Hartnak, állapította meg magában Gyula, és lajbija felső zsebéből egy csomag cigarettát vett elő, baseballsapkáját kicsit hátrtolta homlokán, és rágyújtott.

A füstöt eregetve lett először figyelmes arra a keskeny, ám folyamatosan növekvő porfellegre, mely a másodrendű országút vége felől közeledett. Előbb azt hitte, csak káprázik a szeme, vagy a dohányfüst tekeredik-bodorodik eléje olyanformán, hogy Hart Jancsi kocsija felverte pornak nézni, mint ahogyan Ida barna szoknyája is többször fel-felelevenedett emlékeiben, öntudatlanul, csupán a vágyakozás puszta termékeként.

A porfelleg azonban egyre csak közeledett, és az öreg megnyugvással látta, Ida is mozgolódni, csipeszkedni kezdett a hátsó kerítés mellett, így kétségtelenné vált számára, valami történik amott, a látóhatár szélén. És mint-hogy Hart Jancsin kívül más ebben az órában nemigen történhetett, Gyula a cigarettát eltaposva megfordult, a kaput benyomva elindult a ház felé. Mire ideér, mindent előkészíték, gondolta, és a ház felé menet lajbiját levette, és az ágyásban hagyott ásóra akasztotta.

A láthatáron történő mozgolódásra Ida is beadta a derekát Ákos legnagyobb örömeire, és az asszony a maradék kukoricát a tyúkok elé vetette, a tálat megrázta, befelé indult a házba. A pénz, a pénzt még nem vettem elő, gyorsított léptein, és miután a tálat az udvari asztalkán hagyta, barna otthonkáját alaposan leporolta, azért Hart Jancsi mégsem láthatja koszosan, tyúkszarosan, legyen neki bármilyen szeretője is az a Hetyelán Mária. Mielőtt belépett volna az ajtón, még éppen látta a cigarettáját az úton eltaposó Gyulát, aki baseballsapkáját szemébe húzva indult szintén befelé. Az is hogy megöregedett, s amint a koszos kezű, trágyaszagú férfira gondolt, hirtelen még a hideg is kirázta, hogy egyszer magához engedte.

A porfelleg, mit sem törődve a faluban zajló eseményekkel, rendületlenül közeledett, a felvert poron megcsillanó napfény előbb furcsa lepellé, majd bozontos férfiarccá állt össze, hogy mire majd elérje a település legszélső viskóit, lelassuljon, és fokozatosan kitisztuljon a kép. Hiába tisztult, hiába tűnt fel a fellegben kézikocsiját maga után vontató, feketébe öltözött férfi alakja, ezt ekkor még senki sem látta, mivel – bár a hír, hogy Hart Jancsi újra a faluba érkezik, a cikázó fecskét meghazudtoló gyorsasággal terjedt házról házra – mindenki levelét, elmaradt számláját készítette, ruháját porolta, és akadtak asszonyok, akik sietősen kávéit is lefőztek.

Míg Ida megmosta az arcát, és végezetül barna otthonkája lecserélése mellett döntött, Margit, Gyula felesége, elkerekedett szemmel figyelte, amint férje a húsz éve nem használt bőröndjét az ágyra dobja. Kezét mellén keresztbe fonva állt az ajtóban, és leste férje kapkodó mozdulatait.

– Maga mit csinál? – kérdezte egy kis idő után.

– Nem látja? Pakolok – bökte oda a férfi, miközben a szekrényben turkált, és néhány megfoltozott ing után pár szakadt alsógatyát is az ágyra hajított.

– Nem mondta, hogy megy valahová.

– Nem.

Leszámítva a kétéves katonaságot Gyula kétszer volt huzamosabb ideig távol a faluból. Egyszer még közvetlenül a leszerelése után lakott egy ideig a fővárosban, mivel valahol a város hegyvidéki részén villát építettek, és kőművesként mindennap szükség volt rá egy ideig. A várost nem ismerte, egyet tudott, hogyan lehet a pályaudvarról eljutni az épülő villához és onnan vissza. Más nem is érdekelte. A többiek, jól emlékezett, esténként lejártak arra a nagy térre az egyik kocsmába, Marosnak hívták talán, ahol olcsó volt a bor, és a vizezett sörért sem kellett túl sokat fizetni. A férfi nem járt velük, nem látta értelmét, nem akart inni, főként nem elinni az amúgy sem túl sok fizetését. Kosztot adtak, másra nem kellett költeni, és mire felépült a villa, Gyula szép kis summával tért haza a faluba, ahol aztán felvásárolta az apjától örökölt ház mögötti határban lévő földeket. Irigykedtek is rá a falubeliek, úgy mondták, megszédte magát városban, és bár volt benne némi igazság, a férfit ez nem igazán érdekelte. Miután megvoltak a földek, egyik délután átsétált a szomszédos utcába, és megkérte a volt állomásfőnök lányát, Margitot. Ha két évvel azelőtt teszi, Margit még jó partinak számított volna, de mióta megszüntették a szárnyvonalat, Margit apja sem volt több, mint Biró Jancsi, a falusi sintér, aki álló nap itta a fröccsöt a Fekete Tulipánban. A hajdani állomásfőnöki dicsőség mulandóban volt, és Margit sem volt fiatal, akkor már a harmincat töltötte nyáron, és szedett-vedett pletykák keltek lábra a faluban, hogy bizonyára az apja mellett fog megvélni. Mindenki örült, legfőképp Gyula, aki ezzel előkelő helyet vívott ki magának a kocsmában: volt ház, volt föld, volt feleség, már csak a gyerek hiányzott, és a férfi ez utóbbit könnyen teljesíthetőnek ítélte.

A második alkalommal egy közeli városba utazott, ahol három hónapnyi kőművesmunkával annyi pénzt szedett össze, hogy tudott volna még venni pár hektár földet a Körös ártere mellett. Jó földek voltak azok, s bár időnként a folyó elöntötte a vidéket, mióta megmagasították a töltést, egyre ritkábban fordult ez elő, és az ottani jó zsiros föld gazdag termést hozott. Hozott volna, állapította meg Gyula, miután lecsúszott a földekről, mivel mire hazatért, addigra azt a pár hektárt is eladták a szomszédos faluba telepedett gazdaságnak. Azok mindent felvásároltak a környéken, szinte már talpalatnyi föld sem maradt, amit meg lehetett volna vásárolni. Így Gyula ott maradt a pénzzel, amit aztán lassan feléltek, s mivel bevételük nem volt, a maradék pénzt disznókba és birkákba fektette. Így aztán az állatok jutottak Gyulának, és a dinnye. Nemesített dinnyét termesztett a hátsó kert mögötti földrészén, az egész falu és a vidék is csodájára járt a hatalmas sárga görögdinnyéknek. A férfi büszke

volt rá, csak Margit utálta a dinnyéket, mert Gyulát furkósbottal sem lehetett kihajtani a pajtából vagy a dinnyék közül. És ha nem ott volt, akkor ebéd után elsétált a kocsmába, ahonnan csak estére, etetésre imbolygott vissza, és az állatok ellátása után azonnal betámolygott az ágyba. Öröm élni, gondolta ilyenkor az asszony, de volt rosszabb is, sokkal rosszabb. A szemközti házban Gulácsi Péter, ha beivott, minden alkalommal a kapanyéllal verte el Erzsit, aki ilyenkor egészen Margitig szaladt, így hát szinte minden este ott ültek az eperfa alatt. Margit elővett ilyenkor egy kis szilvapálinkát, és némán ittak. Van rosszabb is, gondolta lefekvés után, miután Gyula a másik oldalára fordult, és seggével odébb lökte az asszonyt.

– Aztán hová megy?

– El.

– El?

– Há' nem hallja, el.

Gyula még egy nadrágot belegyúrt a bőröndbe, aztán még egy törülközőt is, végül lecsukta, és a szobaajtóba állította. Ekkor nézett először az asszonyra, aki a bőröndöt nézte.

– Munkát kapott valahol?

– Nem, elmegyek.

– Hová megy?

– El innen. És ha van egy kis esze, akkor maga is elmegy.

Az asszony elkerekedett szemmel bámulta a férjét. Ez most tényleg el fog menni, hirtelen nem tudta, mit is gondoljon.

– És mi lesz az állatokkal meg a dinnyével?

– Adja el az állatokat, a dinnye meg szépen lerohad.

– Az le fog.

– Tudom.

– És akkor ne várjam vissza? – kérdezte az asszony továbbra is a férjét bámulva.

A férfi megfogta a bőröndöt, és kilépett a szobából. A tornácon megállt egy pillanatra, félig visszanezve bökte oda:

– Ne.

Aztán elindult, imbolygó léptekkel ment a kapu felé.

– Ha ott kimegy, vissza ne jöjjön – szólt utána még az asszony kissé keserűen, bár érezte, tettetett a keserűség, nem akar rátörni a kétségbeesés, holott elsőre megijedt, hogy magára marad az állatokkal. A birkák még hagyján, de a disznókat nem szerette, főként azt a nagy kant, mindig félt tőle. De eladja őket, mind egy szálíg eladja, és vesz helyükbe libákat meg kacskákat a tyúkok mellé. Az úgysis jobban megy, és egy szebb, félkilós libamájért még háromezret is megadnak a városi piacon.

Gyula ekkor már kint állt az utcán, bőröndje mellette az árokparton, és kezét szeméhez tartva figyelte az országúton közeledő porfelleget. Lassan jön, állapította meg magában, pedig Hart Jancsi nem arról volt híres, hogy negyvennel közlekedik. A porfelleg nem kapkodta el a dolgot, s mialatt a férfi összepakolt, ugyan közelebb került a faluvégi házakhoz, de még mindig nem volt a faluban. Gyula gondolkodóba esett. Mi van, ha ez mégse Hart Jancsi? Mi van, ha ez csak valamelyik korán kelő gazda a szomszéd faluból, aki szénát visz szekerén az állatoknak? Azzal azért mégsem mehet világgá, főként nem a fővárosba. Szép is lenne lovas kocsin nekiindulni a világnak. Sosem érne oda.

Ida is elkészült időközben, már kint állt a kertben, ahogy Gulácsi Erzsike is kimerészkedett a kertajtóba, és főleg azért volt ilyen bátor, mivel férje már hajnalban átugrott a kocsmába egy tüskéért. Ida a levéllel kezében nyugtázta, hogy még nem késte le Hart Jancsi postásautóját, de közben lassan benne is kétség támadt, vajon tényleg a postásfiú érkezik-e a porfellegben, hiszen ha ő

lenne, már itt kellene lennie. Ida át-átpislogott az utcán ácsorgó Gyula felé, és minthogy a férfi továbbra sem mozdult az árokpartról, az asszony megnyugodott, valakinek jönnie kell, ha a férfi rendületlenül vár odaát.

Aztán a porfelleg oszlani kezdett.

Előbb egy nagyobbacská utánfutóra emlékeztető kézikocsi körvonalai tűntek elő, majd lassacskán a falubeliek megpillanthatták az előtte haladó férfit. Az ember két kézzel húzta maga után a kézikocsit, vállán keresztben hevederszíjat vetett át, így testével is segítette a kocsi haladását. Fekete nadrágjába tűrt fekete ingjét, arca a többnapos borosta miatt szintén feketén csillogott. Mikor elérte az első faluszéli házat, megállt. A kézikocsit letámasztotta, kibújt a hevederből, majd zsebkendőjét vett elő nadrágzsebéből, és megtörölte izzadt homlokát. Szemügyre vette az előtte elterülő falut. Kettő, talán három utca, nem sok. Aztán odalépett a kézikocsi oldalához, kinyitott egy rekeszt, és meghúzta az oda rejtett üveget. Ismét felnézett az előtte várakozó falura, gyanakodva méregette. Akárhogy nézte, templomtornyot nem látott, és ezen láthatóan – már ha látta volna valaki – felderült az arca. Jó lesz, gondolta, majd eltörölte a száját kezféjével, az üveget visszadugta a helyére, beállt a kocsi elé, felemelte a kétkezes húzókart és elindult. Nem lehetett könnyű a kézikocsi, egészen nekifeszült, testsúlyát előrehelyezve haladt a falu felé.

– Na, ez nem Hart Jancsi – mordult fel Gyula az árokparton, mikor a kézikocsit húzó férfi ráfordult a falu főutcájára. Cigijét messzire pöckölte, és bele-rúgott a bőröndjébe. Az eldőlt. A fekete ruhás férfi lassan közeledett az utcán.

– Maga ismeri? – kiáltott át a túloldaltól Ida.

– Nem, még nem járt erre. Biztos valami házaló, hoz magának fehérneműt – szólt vissza Gyula somolyogva, mire Ida hevesen legyintett egyet a kerítés mögül.

A kézikocsi férfi egyre csak közeledett, nemsokára pedig már le is állította maga vontatta kocsiját Ida és Gyulának háza között. Az eseményre Erzsike is előmerészkedett, aki eddig a kertajtó mögül leste az utcaszélen álldogáló Gyulát. Óvatosan közelítette meg a kaput, minduntalan a kocsi felé pislantgatott, hátha felbukkan az ura, és nem akarta volna, hogy az a kertben találja, vagy netalántán az utcán. Nem kell felesleges alkalmat adni annak a rohadéknak. De úgy tűnt, a kocsmába még nem érkezett meg a kézikocsi híre, különben már itt nyomakodnának mind, nagyokat mondogatva a kocsi mögött. Mire Erzsike kilépett a kapu elé, a fekete ruhás férfi már hátrament, és elkezdte szétnyitogatni a kocsiját.

Ekkor figyelték csak meg jobban a kézikocsit. Több rekesz rejtőzött az oldalán, és a tetejét egy asztalhoz hasonlatosan le lehetett nyitni. A férfi felnyitotta előbb egyik, majd másik oldalát, és a két szárnyat egy-egy retesszel a kocsi oldalához rögzítette. Miután ezzel megvolt, az egyik rekeszből kissé koszos, de távolról kellően fehérnek tűnő terítőféleséget húzott elő, amivel letéritette a kocsi kinyitott tetejét.

Gyula közelebb húzódott a kocsihoz. Ida is elhagyta a kapu biztonságos közelségét, és már szintén az árokpartról figyelte a készülődést. Mert bizonyára készülődés ez, most pakolja ki a portékát, még meg is terít neki. Ezt azért nem gondolná róla az ember így első pillantásra. Ida kék otthonkája zsebébe dugta az addig szorongatott levelet, és észrevette, hogy Erzsike is ott áll a kapuban. De ekkor már Margit is kint állt a porta előtt, és nem tudta eldönteni, hogy Gyula vagy inkább Erzsike mellé álljon.

A fekete ruhás férfi nem nézett fel. Egy rekeszből hosszú nyakú borosporharat vett elő, felemelte a magasba, úgy vizsgálta. Feltehetőleg nem erősen lehetett elégedett a tisztaságával, mert zsebkendőjével áttörölte, aztán ismét a fény felé tartotta. Továbbra sem volt megelegedve, mert ismétellen nekiesett a zsebkendővel a pohárnak. Ej, de kurva alapos valaki, gondolta

Gyula, és nemigen tudta mire vélni a törölgetést. Harmadik vagy negyedik próbálkozásra és az asszonyok látható meglepedésére végre tisztának bizonyult a borospohár, amit a férfi a fehér abrosszal leterített asztal közepére helyezett.

Ida érdeklődve szemlélte a poharat, és vélhetőleg Margitnak is tetszett, mivel pár lépéssel még közelebb húzódott a kocsihoz. Otthon nem volt ilyen poharuk, pedig mennyire elegáns, szépen metszett, s ahogy megcsillant rajta a fény, Margit még azt is megkockáztatta, hogy esetleg kristálypohár. Mindenesetre jól mutatna a vitrinben, sőt, amikor Erzsike átjön verés után, jól tudnának koccintani vele. Margit benyúlt a zsebébe, és mozdulatát egyszerű kótárszással palástolva próbálta kiszámolni, mennyi pénz is lapul a kötényzsebben.

Gyula rágyújtott. Ha ez minden poharat ilyen alaposan fog eltörölgetni, akkor sosem lesz kész. Remélem, nem csak poharakat fog árulni, azzal sokra nem megyünk, azért kár volt idevonszolni ezt a kocsit. A férfi észrevette a háta mögött álló feleségét, majd szemügre vette Idát. Ebben a kék ott-honkában egészen tetszetős, bár már efölött is eljárt az idő, állapotot megvigyorogva.

A fekete ruhás férfi a poharas rekeszből elővett egy tányért. Mielőtt a pohár mellé helyezte volna az asztalra, azt is tisztára törölgette a zsebkendőjével. A pohártól balra tette, majd kicsit hátrébb lépett a kocsitól, és szemügre vette az asztalt, a poharat és a tányért. Nem tetszhetett, mivel a tányért kicsit távolabb tolta. Újra szemügre vette őket.

Erzsikének tetszett a piszkosfehér, porcelánnak tűnő tányér. Nagy, kerek lapostányér volt, ilyen még a szomszédos község vasedényboltjában sem kapni, ott csak közepesen nagy lapostányérokat árultak, ilyen csak a tévéműsorokban látott elegáns éttermek használtak. Nagy tányér, kevés étel, szokták volt mondogatni egyesek, és most már Erzsike a tányér nagyságát látva érteni vélte, mire is mondják. Elkelne pár ilyen tányér, mivel Péter egyik este magára rántotta az egész polcot, amin a tányérok voltak. Ami nem tört el, azt hozzávágta. Szerencséje volt, csupán kettő maradt épen.

A férfi kis zsákot húzott elő, abból egy fél kenyeret, és bicskájával vágott egy szeletet. A kenyeret visszatette a zsákba, azt a kocsi, majd a szeletből apró darabokat tört, és ezeket a tányérra helyezte. Aztán a kocsi másik oldalából előhúzza az üveget, és félig töltötte a poharat.

Gyula megdörzsölte a szemét, mert lassan nem hitte, amit lát. Ez nem akar semmit sem eladni, ez nekiáll enni itt az utcán. Mi meg nézzük, mint valami állatok, hogy rohadna meg, meg Hart Jancsi is megrohadt, hogy nem eszi már ide a fene. Elnézett az országút felé, de híre-hamva sem volt porfellegetnek vagy közeledő autónak, vagy bárminek. Hogy fog így elmenni? Oldalt sandított, az egyre közelebb merészkedő feleségére, az árokparton heverő bőrdőnyére, majd vissza a kocsira. Ez nem fog elvinni, ennyi erővel gyalog is mehetek.

Közben a férfi újra szemügre vette a megterített asztalt. Elégedettnak látszott. Leporolta a nadrágját, ingeről a kenyérmorzsákat, majd a kocsi hátlájához lépett, és elővett egy fekete köpönyeget. Ugyan bele tudott volna bújni a köpönyegbe, de nem tette, csak a vállára vetette, és végül megnyálazta a tenyerét, hogy haját félresimítsa. Úgy tűnt, elkészült.

Ekkor pillantott először a közben köréje gyűlt falubeliekre. Kicsit meghajolt feléjük, fejével biccentett, és alaposan végignézett rajtuk. Látszott, elgondolkodott valamin.

– Dicsértessék – szólt hangosan, és várt.

Gyula meghökkenve figyelte a férfit, és ahogy Ida, úgy ő sem tudta mire vélni a dolgot. Erzsike és Margit szinte egyszerre léptek hátra.

Válasz nem érkezett. A férfi ismét meghajolt.

– Hát jó. Áldás, békesség!

Erre már Gyula és Ida is hátráltak egy-egy lépést. Ez meg mi a francot csinál, húzta fel még jobban Gyula a szemöldökét, és önkéntelenül is zsebre dugta a kezét.

Válasz továbbra sem érkezett, a férfi csak a csodálkozó arcokat látta.

– Erős vár a mi Istenünk – mondta, és kivárt kicsit. Minthogy megint senki nem szólt semmit, folytatta: – Akkor jó, egy az Isten.

Továbbra sem szólalt meg senki, az asszonyok pedig Gyulát nézték, szólni már valamit, elvégre ő a férfi. De Gyula csak nézte tágra nyílt szemmel az embert. Az ismét megszólalt: – Sálom.

Ida ekkor már nem bírta tovább.

– Hát jó napot! Mondja csak, maga mit árul?

A férfi meghökkent a kérdésen.

– Jó napot! Nem árulok semmit.

– Nem?

– Nem.

– Akkor meg minek pakolt itt ki? Csak nem enni készül? – csatlakozott Gyula a beszélgetéshez.

– Enni? – a fekete ruhás férfi még jobban elképedt. – Dehogyan akarok enni, miből gondolja? Misézni jöttem, vagy istentiszteletet tartani.

– Ide? Minek? – kérdezte Gyula most már teljes elképedéssel, és immár szinte bizonyos volt abban, hogy futóbolonddal van dolguk. Hátranézett Margitira, és a kapujuk felé intett, mintegy jelezve, zárja már be, mielőtt még betéved ez a kézikocsis. Az asszonyt nem kellett nagyon biztatni, már amúgy is egészen az ároktopartig hátrált, onnan gyorsan a kapuhoz lépett, és ráfordította a kulcsot.

– Hát hogyhogy minek? Messziről látszik, nincs templom a faluban, és elhoztam maguknak Istent – mondta a férfi, és lesütötte a szemét.

– Hogy mit hozott el? – kérdezte hangosan Erzsike, aki a három asszony közül egyedülként nem a faluból származott, és annak idején még járt katolikus hittanórára. És amennyire emlékezett, nem szokták Istent kézikocsin hurcolászni. Legalábbis István atya ilyesmiket nem mesélt. Mesélt az sok mindent, felére sem emlékezett, de az bizonyosan megmaradt volna, ha lett volna olyan mese, amiben Istent kézikocsin húzzák be a faluba vagy bárhová.

– Hát Istent hoztam el maguknak, hogy maguk is részesedhessenek dicsőségében – mondta a férfi, és ismét meghajolt.

Gyulának kezdett elege lenni. Nem elég, hogy Hart Jancsi nem dugja ide az orrát, még ez a futóbolond is idetéved és marhaságokat beszél. Még hogy Isten, persze, egyenesen a mennyekből.

– Mondja már meg, hogy mit akar! Ne tartson fel minket, a postást várjuk – dörrent rá a fekete ruhás férfire.

– Mondom, misét tartok vagy istentiszteletet. Csak mondják meg, mik maguk, mert nem erősen válaszoltak a köszönésemre.

– Magának ahhoz semmi köze – mondta Ida, de aztán eszébe jutott valami. – Amúgy református vagyok.

– Én meg katolikus – tette hozzá Erzsike. – Akkor most mi lesz? – az asszonyok láthatóan kezdték élvezni a helyzetet.

– Megoldjuk. Előbb tartok misét, aztán istentiszteletet. Vagy ha akarják, tarthatunk ökumenikusát. Áldozhatnak is, vagy magukhoz vehetik az úrvacsorát, ahogy szeretnék. Persze az kicsit többbe kerül. Ha anélkül akarják, akkor egy ezres fejenként, ha áldozás is kell vagy úrvacsora, akkor ezeröttszáz. És ha éneket is szeretnének, az fejenként még háromszáz forint.

Ida számolni kezdett.

– Ha mindent szeretnék, akkor ezernyolcszáz, jól mondom, ugye?

– Jól, de akkor a többieknek is fizetniük kell az énekért, elvégre ők is hallják – válaszolta a férfi csípőre tett kézzel.

Gyula kiköpött oldalra. Még az hiányzik, hogy ez itt énekelni kezdjen fényes nappal az utca közepén.

– Én biztos nem fizetek magának egy fillért sem. Mi maga, pap? – mordult a férfire Gyula.

– Ahogy szeretné, lehetek pap vagy tiszteletes, bármelyik.

– Azért is külön kell fizetni? – kérdezte elkerekedett szemmel Erzsike.

– Nem, az benne van az árban. Viszont aki katolikus, és gyónni akar, na annak plusz ötszáz forint.

Gyula elfordult, odalépett a bőröndjéhez, és leült. Elővett egy cigarettát, meggyújtotta.

– Na jó, én várom Jancsit, ti azt csináltok, amit akartok – bökte oda az asszonyoknak. – De gyorsan csináljátok, ne várjátok meg, míg Péter hazajön, mert most nemcsak Erzsikét veri meg, hanem titeket is. Meg magát is, az biztos!

A férfi ijedten összerezzent. Eddig még verést misézésért nem ígértek neki, bár volt falu, ahonnan sietősen távozott, a felhorgadt hívek elégedetlenség voltak a szolgáltatásokkal, legtöbb esetben savanyúnak és kevésnek találták a bort.

Erzsike félősen közelebb húzódott Margithoz, és minduntalan a kocsmá felé tekingettek, nem látják-e felbukkanni az ura imbolygó alakját. Az utca kihalt volt, nem mozdult senki, csak néha rikkantott egyet-egyed Ákos Ida hátsó udvarából.

A férfi a tanácstalan asszonyokra nézett.

– Akkor most mi legyen? Katolikus vagy református?

Az asszonyok egymásra néztek, aztán a férfire.

– Mondja csak, van még abból a pohárból? – kérdezte Margit.

– Nincs, csak az az egy, de ne féljen, miután isznak belőle, megtörlöm, nem kapnak el semmit.

– Nem azért kérdem, jóember, megvenném.

– Mit venne meg? A misekelyhet? Az nem eladó.

– Kár, adnék érte háromszáz forintot – próbált alkudozni Margit, egyre felbátorodva a hangjától.

Gyula a feleségére nézett. Ennek teljesen elment az esze.

– Mondja csak, minek magának az a pohár? – kérdezte Gyula Margittól.

– Ahhoz már semmi köze, azt mondta, elmegy. Azzal foglalkozzon, ne velem.

Erzsike és Ida a bőröndön üldögélő férfire néztek.

– Elmegy? – kérdezték szinte egyszerre.

Gyula bólintott, és az asszonyok kérdően néztek Margitra. Az megvonta a vállát, és legyintett.

– Katolikus legyen, vagy református? – kérdezte ismét a férfi halkán, bár hangján érződött, lassan feladja. – Ha kell, házassági tanácsokat is adok – tette hozzá még gyorsan Gyulára nézve, aki erre úgy nézett rá, hogy a fekete inges istenszolgája lehunyta a szemét.

– Ha eladja a poharat, én megveszem a tányért – nézett rá Erzsike.

– Mondtam, hogy egyik sem eladó, misét lehet venni, vagy istentiszteletet, mást nem – mondta a feketeruhás, és kezdte elveszíteni a türelmét.

– Az nem kell – válaszolta Ida, és közben egyre csak a bőröndön cigarettázó Gyulát nézte. Ez el fog menni. Ez tényleg el fog menni, hiszen összepakolt. Aztán Margitra pillantott. Az asszonyon nem látszott vagy nem mutatta, hogy megviselte volna a dolog. Egykedvűen nézte a fekete ruhás fickót, aki kö-

pönyegét éppen visszatette a kocsiba. Aztán felhajtotta a pohárba töltött italt, eltörölte zsebkezdőjével, és a poharat visszatette a rekeszbe. Majd a kenyérdarabokat körbe kínálta.

– Kérnek egy falatot?

– Ingyen? – nézett rá Margit.

– Ingyen, ingyen. Vegyék csak nyugodtan.

Ott álltak félkörben, és csöndesen eszegették a kenyeret. Erzsike néha elpillantott a kocsmá felé, de mivel senki sem közeledett, még vett párszor a kenyérből. Friss fehérkenyér volt, szinte még ropogós héjjal. Miközben ettek, jutott eszébe Idának, lassan oda kellene tenni az ebédet is, mindjárt ebédidő lesz.

– Na megyek, elment az idő! – mondta Ida a többieknek, és odabiccentett a fekete ruhás férfinak, aki éppen felhajtogatta a kinyitott úrasztalát.

– Én is – lépett hátra egyet Erzsike, aztán megfordult, és besietett a kapun, amit betett és be is kulcsolt maga után.

Margit lenyelte az utolsó falat kenyeret, aztán odafordult Gyulához.

– Akkor isten áldja! – nézett a férjére.

– Magát is! És vigyázzon az állatokra!

Erre már Margit nem válaszolt, megrántotta a vállát, kikulcsolta a kaput, majd bezárta maga mögött.

Csak Gyula és a fekete ruhás férfi maradtak az utcán. Mire Gyula elszívta a cigarettáját, a férfi összepakolta a kézikocsit.

– Indulás előtt nem kér egy áldást? – nézett Gyulára.

– Na, induljon szépen – mutatott amaz az országút felé.

– Még egy kérdés, a szomszédos faluban van templom?

Gyula kicsit elgondolkozott.

– Ha egyenesen megy tovább, akkor van, de ha az első elágazásnál letér balra, na, ott nincs.

– Rendben, köszönöm – mondta a kézikocsis férfi, a hevedert átvette a vállán, megragadta a húzókart, és elindult az országút felé.

Ahogy elhaladt előtte a kézikocsival, Gyula elvigorodott. Felkapaszkodhatna a tetejére, jó pénzért biztos elhúzza a szomszédos faluig. Bár azzal sokat nem érne. Onnan sincs buszjárat a legközelebbi városig. Csak meg kell várnia Hart Jancsit. Mikor idáig jutott gondolataival, észrevette, hogy Ida intget neki a kertkapu mögül.

– Nem megy? – kérdezte az asszony.

– Gyalog nem, megvárom Jancsit. Csak ideeszi a fene még ma.

– Nem ebédel?

– Megmondtam Margitnak, többet nem megyek vissza – válaszolta Gyula.

– Azért enni még kell. Hozok egy tányér levest – mondta Ida, és a választ meg sem várva befordult a házba. Mire visszajött, Gyula már ott állt a kerítés mellett.

– Nem kellett volna, kibírom.

– Tudom, hogy kibírja, de enni kell. Vegye el, a tányért meg a kanalat majd visszaadja. Ha jön Jancsi, kiáltson be, van egy levelem.

– Rendben, bekiáltok – mondta Gyula, és a tányér levessel visszaült a bőrröndjére. Éppen csak felmelegíthette Ida, még át sem melegedett a tányér. A fekete ruhás férfi már az országúton járt. Testével nekifeszülve húzta maga után a kocsit. Ahogy távolodott, egyre nagyobb porfelleget vert maga körül. Gyula kanalmazta a vékony zöldséglevest, és közben újra arra gondolt, hogy Hart Jancsi Volkswagenje helyett a kézikocsi tetején üldögél. Szinte már oda képzelte magát a kocsi fölött gomolygó porfellegetbe. Egészen kényelmesen utazna, csak éppen sehová sem jutna.

FINTA ÉVA (1954) Sárospatak

FINTA ÉVA

Mártonka balladája

(Egy autóbalesetre)

Az úrból lecsapott egy sötét angyal
nem alszanak a pataki asszonyok
keresik gyermeküket éjjelente
merre jár, mit evett, mit ivott.
A gyermeki mosoly tejszínű máza
arcukon ott van-e, mint égi fény
vittek-e kulcsot, hogy lépnek a házba
születik-e újabb rémregény.

Mártonka most minden családba átjár
borzongatja az anyaszíveket
szétzilál boldogságot, biztonságot
elhiteti, hogy hinni nem lehet.
Garázdálkodik lelkünkben a téboly
minden merénylet portánkig sündörög
szétloccsan boldogságunk békearca
oltáraink gyalázzák ördögök.

Álmukban felsírnak a boldogságok
a szülők eszét szétszedi a bánat
a monszunesők sem sírhatnak többet
zokognak függöny mögé rejtett házak.
Húszéves ifjúsága gyenge fátyol
dereng előtte múltba rajzolt képben
mint ama bibliai jászlat
mutatja magát a kiürült éden.

Az úrból lecsapott egy sötét angyal
nem alszanak a pataki asszonyok
retteg a rend a csillagközi térben
a ködben halvány gyermekhang zokog.
Ki jár kertünkben, sorsunkat ki zúzza
ki roncsolja erős platánok törzsét
milyen sötét vákuum nyílt meg fölöttünk
sorsunk edénye ki kezében tört szét?

PÉNTEK IMRE

Fessen fest Teri

PÉNTEK IMRE (1942) Zalaegerszeg

Mégis festő lesz Terike!
Bár a három B-s ceruzát
a konyhakredencen döfi át,
hogy ne maradjon nyoma se!

Rajzol óvatos csigát,
ahogy a nyálkán andalog,
nem cipőben, csak úgy, gyalog,
szinte kopik a hasa már...

Előtte zúg a megafon,
hullámok csapnak köveken,
nádszálnak hajlik a töve lenn,
s a mélyben turkál a kis vakond.

Ó, mennyi téma arra vár,
hogy megihlesse Terikét,
legyen belőle hősi kép,
mit nem köt gúzsba vak szabály.

Angyalnépség s Szűz Mária
ecsetjéből vászonra kél,
ezt látni öröm, tiszta kéj,
színekből szőttes ária.

Néha anyu is besegít,
egy-két foltocskát korrigál,
hogy szebben ömöljön a báj,
kevesebb legyen a sitt.

Csüggedne olykor, semmi vész,
ápolja szellemét eszes,
ki mindig-mindig lukra tesz,
ügyetlenségben is vitéz.

Bár szólnak néha ellene
némely hazátlan ótvarok,
ledönti őket vasmarok,
és győz a mester kelleme.

Akárhogy fessen, fest Teri,
az örökifjú fiatal,
kisujjában a diadal,
mellyel a versenyt megnyeri.

Vert hadak

Hová csörtettek, vert hadak?
Elült a rémes lárma.
A dárda rezegve megáll
az istálló vén falába.

Vetkez a legelső vitéz
a csörgeteg patak partján,
látni, ahogy a vízbe lép,
lebben megannyi hajsza.

Piros szemcsék csorognak szét
az áramok nyomában,
s megvillan a penge él
suhogva, szállva, bátran.

És persze, a fájó áldozat!
S a nyughatatlan álom.
S siklik a szarvasfogat
messze már, hét határon.

Pókhálós helyek

Vannak pókhálós helyek!
Elvadult ó alomban.
S ha viszket a tenyered,
söpörd el őket nyomban!

Előtűnik ezüst kacat,
az ellopott kanál is...
És messze még a virradat,
a nyomtalan kanális.

Üldöznek majd a vén manók
fáradhatatlan lábbal –
Ekkor esne jól néhány bók
a vadalmás kerti bálban.

TATÁR SÁNDOR

Tudom én azt...!?

Juhász mesternek, hódolattal

Milyen volt rőzsésége, nem tudom már,
De rőzse-rézsűtől erős a Tisza-part;
No és a lángja!... Ha sehol semmi nem lobog már,
A fagyhaláltól ez még visszatart.

Milyen volt laskasága, nem tudom már,
De némely gombák, tudom, mérgezők;
S ha figyelmeztetőleg jókor nem huhogtál,
Gyomorgörcsömben újra érzem őt.

Milyen volt rackasága, nem tudom már,
De nála jobb legföljebb Teri vót;
A ... gyapja ... filces bár, de lelki békét rongál,
És megszegyenít minden merinót.

„Hazudsz, hazudsz, én örült nem vagyok”

Mint aki győzni indul el
Kapu döndül nyomában
Kivételt nem tesz senkivel
Szívébe' csak homály van

Halk dallam, bágyadt pentaton
Görget pár régi holmit
Mint otffejejtett kertvaden
A széleken kifoszlik

Végiggörög a falvakon
Zöldes káromlástócsák
(Hová botorkálsz félvakon??)
Az ősz színes bohóság

Esélyutánzat-pirkadat
Ötölt farsangi fánkot
Előretolt hajtáshadak
A függöny elparázslott

Két katica a serpenyőn
Köcsögszárítón pendely
„Van még húsz deka tetteróm”
Nincs-több-repeta menhely

Ami emlék csak odagyűl
Hüppög keserű gyöngyöt
Szétrág', mihez csak foga fűl
Lepókhálózott ördög

TATÁR SÁNDOR (1962) Törökbálint

Éji ágyásban félelem
 Veréb száradt a drótra
 Céllövésből elégtelen
 Téged sem vált valóra

Téli (b)etűd

A hegygerinc mögött, árnyékban jár az év.
 Vigyázz, vigyázz, egy rossz szó elítél.
 Dér gyűrűje kórok és fák bokáján –
 utcától térig országot a tél.
 Sötét a hajnal, az a reggel is.
 Gyér fény szítál a borzas verebekre.
 Az ember kedvetlenül kortyolja a kávé;
 nem szól, csak kráskog berekedve.
 Komor s lassú a Duna, mint a Sztűx,
 nincs túlpárt, csak a köd;
 csak öregség és szürkeség van, cél nincs.
 De várj, majdcsak akad.

KELECSÉNYI LÁSZLÓ

Kettős vereség

avagy kilenc jelenet egy szerelemből
meg egy házasságból

KELECSÉNYI LÁSZLÓ (1947) Budapest

Szereplők:

Yvette, negyvenes évei elején járó szobrászművész

Gábor, szintén negyvenes ügyvéd, Yvette férje

Tamara, húsz év körüli énekesnő, Gábor szeretője

1.

Kívülről egy férfihang kezd beszélni.

GÁBOR Komolyan?... Nem, ma nem tudok... Sehogy se jön össze... Nem azért...
(*benéz, látja, hogy nincs senki, aztán visszahúzódik*) Holnap megcsöngetlek...
Igen, a szokott időben... Én is... Tudod jól... Nagyon...

YVETTE (*az utolsó mondatoknál oldalról belép*) Gábor! Kivel beszéltél?

GÁBOR (*még kintről*) Itthon vagy, szívem?... Senki, csak egy ügyfél.

YVETTE Tegeződsz vele?

GÁBOR (*belép, de nem válaszol a kérdésre, futólag megcsókolja az asszonyt*)
Szervusz, szívem. Mi újság? Történt valami?

YVETTE (*picit még gyanakodva*) Semmi az égvilágon. Ja, képzeld, megismerkedtem egy lánnyal, egy fiatal lánnyal.

GÁBOR Hogyan?

YVETTE Benn voltam a Szövetségben, tudod, az új megrendelés ügyében. Persze semmit se tudtak mondani...

GÁBOR A szemetek.

YVETTE Azok. (*nézi a férje arcát*) Mi az a folt rajtad? Mutasd csak!

GÁBOR Folt, miféle folt?

YVETTE Ja, csak egy árnyék... Szóval, ahogy jöttem hazafelé, megláttam, hogy nyílt egy turkáló a megszűnt dohánybolt helyén...

GÁBOR Netán bementél?

YVETTE Kíváncsi lettem, hogy működik egy ilyen.

GÁBOR Vettél is valamit?

YVETTE Nem, de megismerkedtem valakivel.

GÁBOR Azzal a lánnyal.

YVETTE Vele, mondtam már.

GÁBOR Annyira érdekes volt?

YVETTE Hát lehet, hogy a te érdeklődésed is fölkelte volna.

GÁBOR Szívem!

YVETTE Jó, tudom, nem lesz több ilyen, megígérted...

GÁBOR (*végigdől egy fotelban*) Elég volt.

YVETTE Elég... nekem is. Szóval a lány, akivel összejöttem...

GÁBOR Mi is van vele?

A darabnak ez a változata az eredeti, kétrészes, egész estét betöltő dráma felolvasó-színházi alkalomra rövidített verziója.

YVETTE Elég érdekes csaj.
 GÁBOR Csaj?
 YVETTE Hogy mondjam másként? Csaj...
 GÁBOR Nem szoktál ilyen szavakat használni.
 YVETTE De ez csaj volt.
 GÁBOR Jó, akkor csaj ... Mi volt vele?
 YVETTE Meghívtam egy Camparira.
 GÁBOR Camparira? Eszeden vagy?
 YVETTE Nagyon izgalmas beszélgetés volt. Rólad is szó esett.
 GÁBOR Rólam? Két Campari közt? Képzem. Egyáltalán, hogy jutottatok odáig? Tudtommal a turkálóban találkoztatok, nem?
 YVETTE Persze, hogy ott. Össze is szólalkoztam vele.
 GÁBOR Nem ismerek rád.
 YVETTE Ugyanaz a blézer tetszett neki is.
 GÁBOR Megvetted? Hol van? Mutasd.
 YVETTE Sehol. Otthagytuk.
 GÁBOR Na, ilyenek vagytok. Előbb öltre mentek egy rongyért, aztán meg dobjátok.
 YVETTE Sokkal többet ért egy rongynál, amit mondott.
 GÁBOR Éspedig? Hallgatom.
 YVETTE Most miért vagy ilyen cinikus?
 GÁBOR Nem vagyok cinikus, csak kíváncsi. Hallgatlak.
 YVETTE Elveszed az ember kedvét az egészszől.
 GÁBOR Kezdd már el, kérlek!
 YVETTE Igazán nem is vagy rá kíváncsi.
 GÁBOR Van itthon Campari?
 YVETTE Ha meg nem ittátok azzal a kelekótya barátoddal.
 GÁBOR Nekem is jár egy korty.
 YVETTE Micsoda gyerek! Úgy viselkedsz, mint egy nagy gyerek. Nem, mint egy kisgyerek, egy óvodás.
 GÁBOR *(keresgél az italok közt)* Ez is jó lesz. *(tölt magának)* Te nem kérsz, szívem?
 YVETTE Ittam Tamarával.
 GÁBOR *(a név hallatán megremeg kezében a pohár)* Jég nincs?
 YVETTE Tudod jól, hol van.
 GÁBOR Tudom. *(jég nélkül iszik, egy hajtásra)*
 YVETTE Egs! Ez gyorsan ment.
 GÁBOR Tamara...
 YVETTE Ja, igen. Egyszóval arra tanított, hogy nem szabad törődni a múlttal. Zabálja az energiákat.
 GÁBOR Ki zabál? Mit zabál?
 YVETTE A múltad zabálja az energiáid, ha sokat rágódsz rajta.
 GÁBOR Szép gondolat.
 YVETTE Nincs kudarc, csak tapasztalat.
 GÁBOR Ezt is ő mondta?
 YVETTE Ó.
 GÁBOR Tamara?
 YVETTE Igen, Tamara.
 GÁBOR Konyhalélektan.
 YVETTE Lehet, hogy még fogunk találkozni. Megadtam neki a számomat.
 GÁBOR Az én okos feleségem, a Munkácsy-díjas szobrász egy turkálóban talál magának pszichológust. Mindenesetre két Campari olcsóbb, mint Winter doktor a tizenötzres órabérével. Nem is egy óra, csak negyvenöt perc.
 YVETTE Negyvenöt perc... és egy élet. *(elmélázva)* Az egész életem...
 GÁBOR Jaj, ne kezd elölről.

2.

Tamara és Gábor ülnek egymás mellett a Budapest Eye „városkerekén”.

TAMARA Tudod, tegnap történt valami.

GÁBOR Ne nagyon mozogj.

TAMARA Félsz?

GÁBOR Nem, csak olyan ingatag ez a fülke.

TAMARA A levegőben vagyunk. Majdnem repülünk. Nézd! A Bazilika. Emberek vannak az erkélyén. Sokan.

GÁBOR Szóval, mi történt tegnap?

TAMARA A koncert alatt, amíg ott voltál, biztonságban éreztem magam. Volt értelme annak az estének. De amikor elmentél...

GÁBOR Muszáj volt. Vártak rám.

TAMARA ...megint ott álltam az éjszakában, idegen emberek zajától szétszedve, függetlenül és egyedül. Akkor megvilágosodott valami. Ha akarnám, se tudnám úgy élvezni a céltalan éjszakákat, mint régebben. Rájöttem, most már mi a fontos. Csak azt harangozta az agyam, felnőttél, kislány, felnőttél, kislány... A menedzserem félt engem, röhejes. Tudja, hogy jó vagyok, s azt is, ha túlbonyolítjuk az életet, balhé lesz, égés. Ha a mi kettőnk szerelme tiszta és erős, ki fogunk tartani, ugye, Gábor? Tudni fogjuk, mikor adhatjuk fel a semmit a mindenért. Az élet igazságtalan játéka, hogy nem vagy szabad. De mégse irányíthatom már úgy az életemet, mint egy reménytelenségbe hulló lány, akit csak a szenvedély éltet. Vannak sokkal fontosabb dolgok. Amitől élet az élet. Létezik egy varázsszó. Mondd ki ezt a szót, Gábor! Kérlek, mondd ki! Itt, a világ tetején.

GÁBOR *(zavartan)* Miféle varázsszót?

TAMARA Nem mondasz semmit?

GÁBOR Nem szeretem, ha kényszerítenek.

TAMARA Én kényszerítenélek bármire is? Gyáva vagy.

GÁBOR Nem vagyok gyáva. Nem ígértem olyasmit, hogy szakítok a feleséggel. Hogy felrúgok mindent, amit felépítettem.

TAMARA Akkor mi ez az egész, ami köztünk van?

GÁBOR Sokat köszönhetek neked.

TAMARA Igazán?

GÁBOR Megváltoztattad az életem. Más embert teremtettél belőlem.

TAMARA Valóban?

GÁBOR Nem tudok úgy ébredni, hogy ne te legyél az első gondolatom.

TAMARA Tényleg?

GÁBOR Ha egy nap nem találkozunk, este már alig bírok magammal.

TAMARA Ez mind szép, főként, ha igaz.

GÁBOR Már arra gondoltam, hogy szétzúzom ezt az egészet. Itthagytok mindent, praxist, irodát...

TAMARA A feleségedet is?

GÁBOR *(rájön, mit mondott)* Mindent és mindenkit, csak téged nem.

TAMARA Ezek szavak, Gábor. Te a szócsavarás mestere vagy, abból élsz. De én a szívemet adom neked, te meg rám csapod a telefont, ha megjelenik a feleséged. Legalább becsülj annyira, hogy ezt nem teszed, ha már egyszer felhívsz.

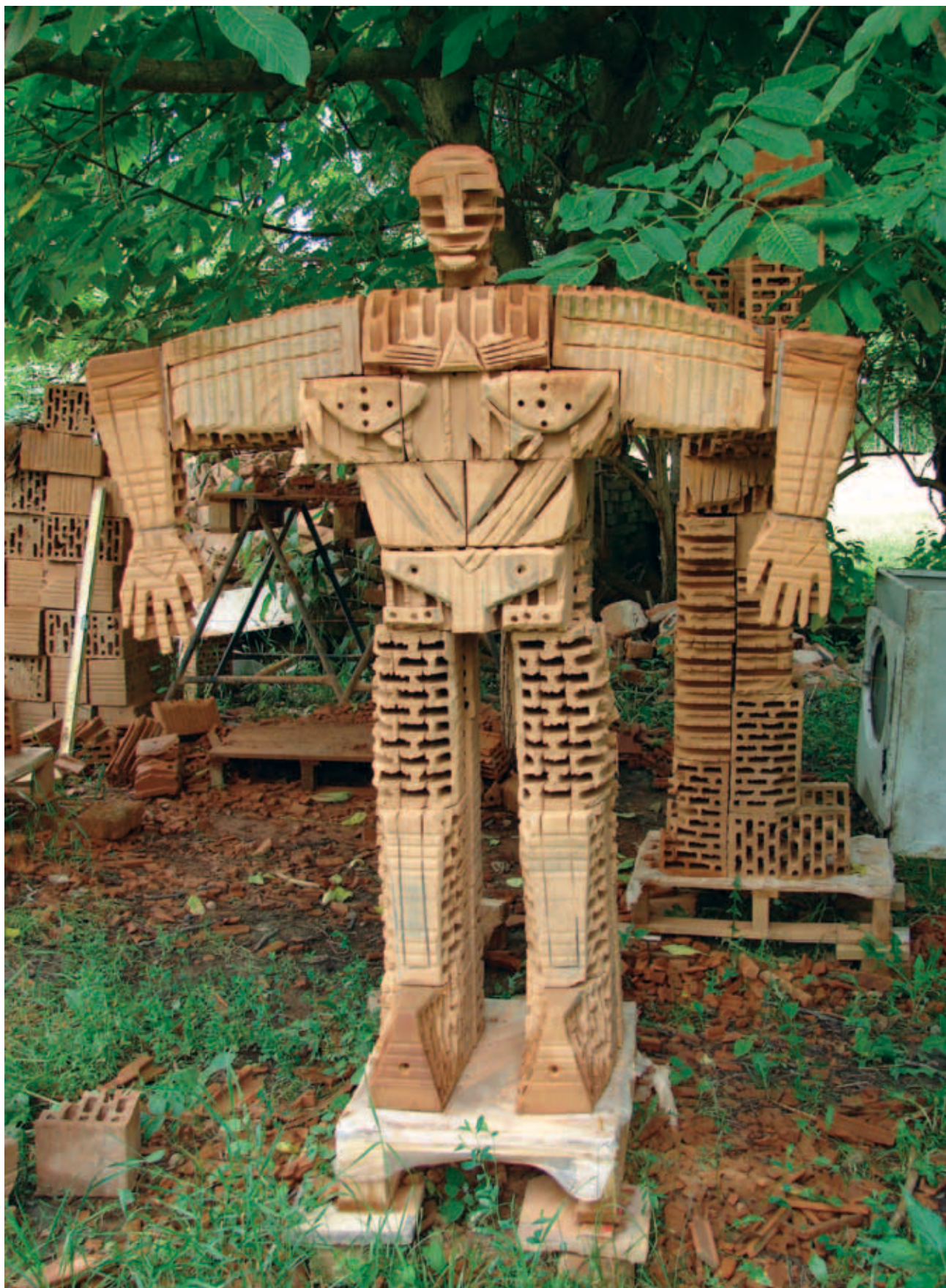
GÁBOR Értsd meg, ez nem olyan egyszerű. Yvette gyanakszik. Nem ismered őt, kettőnk közül, úgy értem, mi kettőnk közül ő az okosabb, ravaszabb.

TAMARA Nem érdekel, szarom le.

GÁBOR Nem tehetjük, Tamara. Csak óvatosan. Te nem tudod, mire képes.

TAMARA A szerelemhez is bátorságra van szükség. Ez pokol, ez a pokol. *(sírni kezd)*

BMZ, Őrző – vadász jóstartásban (Dél őrzője), 2016–17

BMZ, Őrző – káros hatások megsemmisítése tartásban (Észak őrzője), 2016–17

3.

A háttérben Tamara énekel.

GÁBOR *(idegesen besiet, magában beszél)* Csak ez hiányzott. *(Egy ideig némán hallgatja a dalt. Cigaretét vesz elő, de nem gyújt rá, morzsolgatja, aztán összetöri a dohányrudat.)* Micsoda ötlet! *(előveszi a telefonját, megnézi a kijelzőt)* A rohadt életbe! *(hallgatja a dalt, miközben fel-alá járkál, majd megáll, bólint)* Igen, ez az, jól van. Jól csinálod, Tami.

A dal véget ér.

TAMARA *(izgatottan be)* Milyen voltam? Hogy tetszett? *(megölelné Gábort)*

GÁBOR *(elhárítja Tamara közeledését)* Jó, nagyon jó voltál.

TAMARA Csak ennyi? Így, simán? Jó voltam, persze hogy jó... ez a dolgom, hogy jó legyek, hogy jól énekeljek. Te meg el se akartál jönni. Csoda, hogy mégis itt vagy.

GÁBOR Tudod, kivel barátkoztál össze? Tudod te, kinek a kiállításán énekeltél?

TAMARA Nem érdekel. Az érdekel, hogy itt vagy, hogy veled lehetek.

GÁBOR Persze, muszáj volt eljönnöm.

TAMARA Muszáj?

GÁBOR Igen.

TAMARA Viccelsz?

GÁBOR *(rezignáltan)* Dehogyan.

TAMARA Meg se öleltél.

GÁBOR Sokan vannak.

TAMARA *(körülnéz)* Szerintem ketten vagyunk. *(átöleli Gábort)*

GÁBOR *(eleinte húzódozik, de aztán nem tud ellenállni a lánynak)* Csak óvatosan.

TAMARA Ne törődj velük! Ne törődj senkivel!

Miközben ölelkeznek, Yvette lép be két pohár pezsgővel a kezében. Gábor és Tamara nem veszik észre.

YVETTE *(összekoccintja a két poharat)* Csin-csin!

A pár szétválnak. Gábor zavartan, Tamara kihívóan néz Yvette-re.

GÁBOR A feleségem...

TAMARA Komolyan?

YVETTE Szóval ő a kis pártfogoltad? Miatta vannak a kimaradozások? A szex nélküli éjszakák.

GÁBOR Ő Tamara.

YVETTE Tudom, most már mindent tudok.

TAMARA *(Yvette-hez)* Hidd el, hogy nem tudtam.

YVETTE Miért, ha tudod, akkor leszállsz róla?

GÁBOR Yvette, ne légy közönséges!

YVETTE Én vagyok közönséges?! Van pofád ezt mondani? Telehazudod a lakásunkat, és még neked áll följebb?!

GÁBOR Ne csinálj botrányt!

YVETTE Ti vagytok a botrány. És mióta tart ez a kis ... *(gúnyosan)* liezon?

TAMARA Micsoda? Li...? Nem mindegy, mióta?

YVETTE *(undorral méregeti a lányt)* De. Abszolút mindegy.

TAMARA Szeretem Gábort.

YVETTE Ezt a pofátlanságot! Gábor, állítsd le, mert nem állok jól magamért.

GÁBOR Menjünk innen!
 YVETTE Ezt tudod mondani? Hogy menjünk innen?
 GÁBOR Miért, ez jó neked?
 YVETTE Micsoda? Nem vagy eszeden.
 TAMARA Tényleg menjünk.
 YVETTE Szemetek!

Yvette a pezsgőket dühödten Gáborra lötytyinti. Tamara védelmezően Gáborra borul. Yvette zokogásban tör ki.

4.

Yvette hálósobájába. Az asszony az ágyon hever, Gábor járkál, és a telefonba beszél.

GÁBOR *(egy üres gyógyszeres dobozt forgat a kezében)* Nem tudom pontosan, mennyit vett be... Nem tudom, hány tableta volt benne... Igen... Mikor jönnek?... Siessenek, kérem... *(kinyomja a telefont)* Yvette! Yvette! Miért csináltad? *(ütögeti az arcát)* Gyerünk, gyerünk! Várj, hozom a kávé. Mindjárt itt lesznek. Kimossák a gyomrod... *(kimegy)*
 YVETTE *(felül az ágyon, körülnéz)* Úristen! *(a haját igazgatja)* Micsoda éjszaka volt!... Utoljára kamaszkoromban aludtam ruhástól...
 GÁBOR *(hozza a kávé)* Yvette! Magadnál vagy?
 YVETTE Hol lennék egy ilyen nap után?
 GÁBOR Mit vettél be?
 YVETTE Altatót.
 GÁBOR Mennyit? Meg tudod mondani?
 YVETTE Két szemet.
 GÁBOR *(meglepetten)* Kettőt? Csak kettőt? Biztos? Akkor hol a többi? *(mutatja az üres dobozt)*
 YVETTE Szétszóródott. Itt kell lennie valahol a földön. *(nyújtózkodik)*
 GÁBOR *(letérdel, benéz az ágy alá)*
 YVETTE Gábor... te azt hitted, hogy én...
 GÁBOR Azt.
 YVETTE Normális vagy? Hogy ezért a majd megmondom, kiért...
 GÁBOR A mentőkért is telefonáltam. Mindjárt itt lesznek.
 YVETTE Te tényleg bediliztél. *(keserűen nevet)* Azt hitted, megszabadulsz tőlem?
 GÁBOR Nézd, Yvette...
 YVETTE Igen, mit néztek, Gábiel?
 GÁBOR Ez egy különleges eset volt.
 YVETTE Igazán? Elég különleges, hogy a megnyitámon csókolózik a férjem ezzel a...
 GÁBOR Én mondtam neked, hogy ne hívd meg őt, hogy keress mást.
 YVETTE Még neked áll feljebb?
 GÁBOR Nagyon nehéz sorsa volt.
 YVETTE Hogy jön ez ide? Egyáltalán, hogyan ismerkedtetek meg, hol szedted össze ...
 GÁBOR A védencem volt.
 YVETTE Tényleg? Üzletszerű kéjelgés?
 GÁBOR Ne légy gusztustalan!
 YVETTE Én? Gusztustalan?
 GÁBOR Közlekedési szabálysértés, illetve más minősítés.

YVETTE Kitalálom. Ittas vezetés.

GÁBOR Nincs jogosítványa se.

YVETTE Persze, honnan is lenne? A nép egyszerű gyermekének.

GÁBOR Nem születhet mindenki belvárosi értelmiségi családba.

YVETTE Ezt nem akarom hallani. Tehát vádlott volt.

GÁBOR Felmentették.

YVETTE A te segítségeddel. Aztán jött, ami jött.

GÁBOR Voltak enyhítő körülmények. Az eset napján veszítette el az édesanyját.

YVETTE Képzelem, milyen ékesszólóan érvelhettél. Hagyjuk ezt, nem érdekel. Ide figyelj, kedves férjem! Ha megtudom, hogy megint talákoztok, köztünk vége, érted, vége mindennek. A szíved legyen itt, s tőlem a faszod lehet máshol. Világos?

GÁBOR *(halkan és őszintétlenül)* Világos, persze.

5.

Tamara egyedül.

TAMARA *(lassan, szomorúan)* Semmim sincs. Senkim sincs. Nem tudtam belépni az életébe. Vannak, akik félnek szeretni. Egyedül vagyok, egészen egyedül. *(kis szünet után elgondolkodva)* Nem szabad szeretni. Senkit se szabad szeretni. A szerelem veszélyes. Kiránt magadból, aztán nézhetsz. Kiszolgáltatót leszel. *(megint szünet)* De nő vagyok. Mégiscsak szeretni akarok valakit. Érezni, hogy kellet valakinek, hogy odatartozom. Hogy engem, csakis engem akar valaki. Miért? Miért nincs senki? Miért? *(dudorászva tovább megy)*

6.

Gáborék lakása. Yvette és Tamara ülnek egymással szemben.

YVETTE Igyál még, Tami! Jó ez a viszki, ugye? *(tölt mindkettőjüknek)* Csin-csin.

TAMARA Nem lenne szabad. Megfogadtam Gábornak, hogy nem...

YVETTE Neki? Kinek is tettél te fogadalmat? Az én férjemnek?

TAMARA Gábornak.

YVETTE Mert még a férjem.

TAMARA Kidobtad.

YVETTE Hohó, ez nem úgy van. Csak küldtem neki egypár szükséges holmit, míg észre nem tér.

TAMARA Szerintem az eszénél van most is.

YVETTE Kötve hiszem. Majd ezután fog észre térni. Ebben biztos vagyok.

TAMARA Mitől?

YVETTE Ismerem a férfiakat, főként a férjemet. Tudom, hogy mi a fontos neki. Nem lehet az elmúlt tizenvalahány évet csak úgy eldobni.

TAMARA Szeretem Gábort, és ő is engem.

YVETTE Olyan biztos vagy ebben?

TAMARA *(némi bizonytalansággal)* Igen.

YVETTE Hát én a helyedben nem vennék rá mérget. Isten-isten. *(iszik)* Igyál csak, van utánpótlás.

TAMARA Te le akarsz itatni engem.

YVETTE Nem kell téged itatni. Megy ez neked magadtól is.

TAMARA Megfogadtam Gábornak, hogy nem iszom.

YVETTE Gábor, Gábor, mindig csak Gábor. Beszélgethetünk másról is, nem csak róla.

TAMARA Miről?

YVETTE Bármiről. Az életről, a te életedről. A jövődről. A karrieredről.

TAMARA Mit akarsz te tőlem?

YVETTE Ne gyanakodj! Semmi rosszat.

TAMARA Nem vagyok érdekes. Főként neked nem.

YVETTE Olyan nincs. Mindenki érdekes valamiképp. Te is.

TAMARA Na jó, lehet hogy érdekes vagyok.

YVETTE Na, ugye. Lazulj el, dobd le a cipőd, a gátlásaid, ha még vannak.

TAMARA Mi vagy te? Agykurkász?

YVETTE Dehogy, kicsim. Csak egy húszassal idősebb, azt hiszem, és annyival tapasztaltabb. Mármint nálad.

TAMARA Úgy beszélsz, mint az anyám.

YVETTE Aki meghalt.

TAMARA Ezt is tudod?

YVETTE Gábor említette volt.

TAMARA Említette volt? Jól nyomod.

YVETTE Sokat szenvedett?

TAMARA Anyám? Nem. Agyembólia. Két nap alatt ment el.

YVETTE Hány éves volt?

TAMARA Negyvennyolc.

YVETTE Pár év múlva én is annyi leszek. Ha belegondolok, hogy sorra kerülnék...

TAMARA Ne szarj be, te biztos nem úgy éltél, mint ő.

YVETTE Az lehet, könnyen lehet.

TAMARA Sok pénzt keresel, úgy értem, a szobrászattal?

YVETTE Nincsenek gondjaink.

TAMARA Elképzelem. Van mit a tejbe aprítani. Anyukám néha ezt mondogatta, ha nagyobb pénzhez jutott.

YVETTE Majd megmutatom a műtermem. De láttad a kiállításomat, bár akkor inkább mással voltál elfoglalva.

TAMARA Gábor nem akarta, hogy elvállaljam a szereplést.

YVETTE Hagyjuk őt ki ebből! Most nincs, most nem létezik.

TAMARA Kérek még, üres a poharam.

YVETTE Ez a beszéd. *(tölt)*

TAMARA *(iszik)* Ez jó.

YVETTE Nekem mondod? Kicsivel előbb kezdtem.

TAMARA Úgy érted, hogy te is?

YVETTE Alkoholista sose voltam, mindig tudtam, hol a határ, hol kell megállni. De a jó piát szeretem, és ez nagyon jó.

TAMARA *(újra kortyol)* Tényleg jó.

YVETTE Látod, van, amiben egyet tudunk érteni.

TAMARA Lehetséges.

YVETTE Sőt, talán nem csak ebben.

TAMARA Miben is?

YVETTE Nem érdekes, ne legyél annyira kíváncsi. *(tölt, iszik)*

TAMARA De, nagyon kíváncsi vagyok.

YVETTE Végül is művészek vagyunk mind a ketten.

TAMARA Élet... életművészek.

YVETTE Ez az. Mondd, Tami... ha szólíthatlak így, mindig érdekelt, mit érez egy ember, ha odaáll sok száz másik elé. Nagyon gáz? Néznek, nem is néznek, bámulnak, mint a birkák, te meg kiteszed magad, a lelked is.

TAMARA Hát ez az. Csak egy megoldás van. Befelé figyelni, csak magadra. Úgyse látod őket, szemedbe vakítanak a reflektorok... Áh, ezt nem értheted. YVETTE Dehogynem. Értem én.

TAMARA *(felbátorodva)* Tudod, mit szeretnék? Játsszani.

YVETTE Azt csinálod, nem?

TAMARA Nem úgy értem. Játsszani, színházban. Szerepeket, olyanokat, aki én vagyok, meg nem is én vagyok.

YVETTE *(kis csodálkozással)* Szóval színésznő akarsz lenni?

TAMARA Gondolod, hogy menne? Szerinted milyen szerepek valók nekem?

YVETTE Talán egy-két Tennessee Williams-darab.

TAMARA Az kicsoda?

YVETTE Ja, te nem ismered, Tamikám... Az egy amerikai író. *(kioktató hangnemben)* Egy nagyon sikeres és nagyon jó író.

TAMARA Miket írt?

YVETTE Blanche, igen, az lehetnél.

TAMARA Ki az? *(nyújtja a poharát)* Adj még!

YVETTE *(tölt)* Tessék. Szóval Blanche. Hogy ki az? Egy nő, kicsit idősebb nálad. Menekülnie kell az otthonából, mert ég a lába alatt a talaj, és elmegy a testvéréhez...

TAMARA Mi az, hogy ég a lába alatt a talaj?

YVETTE Pasik, szerelmi csalódás, pia... Tudod, hogy megy ez.

TAMARA Na, kösz. Ezt osztanád rám?

YVETTE Jó szerep. Hálás szerep. Nagy szerep.

TAMARA Köszönöm. Nem kell. Ez nem kell.

YVETTE Szerelmes kislányokat akarnál játszani?

TAMARA Valami mást. Olyat, ami fölemel, amitől többnek érezhetem magam.

YVETTE Mást, mint aki vagy?

TAMARA Szerinted mi vagyok? Ki vagyok?

YVETTE Szerintem te sem tudod.

TAMARA De mégis. Szerinted?

YVETTE Ha megmondanám...

TAMARA Mondd csak. Vagy olyan rettenetes, amit mondanál? Ki vele, gyereünk!

YVETTE Te készen vagy, kislány. Megint leittad magad. Ahogy szoktad. Ezért nem lesz belőled soha semmi. Érted? *(lassan, tagolva mondja)* Soha, semmi.

Hirtelen Gábor lép elő.

GÁBOR *(dühösen)* Elég! Ebből elég. Ezért hívtál ide, hogy azt hallgassam, hogyan basztatod őt?

YVETTE Bravó, ügyvéd úr! Népszerű lesz a fiatalok körében, ha a tárgyalásain is így szólal meg. Az alkoholisták védőszentje...

GÁBOR Yvette, elég legyen! *(Tamarához)* Gyere, Tami, menjünk innen. *(nyúl a lány felé, de az nem tud felállni)*

YVETTE Látod. A kis védenced. Totál kikészült.

Gábor felnyalábolja Tamarát, és kitámogatja.

YVETTE Vigyed csak! Vidd a pokolba, vagy akárhová. *(egyedül maradva leborul és zokog)*

7.

Tamara idegesen járkál, Gábor ül.

GÁBOR Mi van, szívem? Bánt valami?

TAMARA Nem, semmi bajom nincs.

GÁBOR Nem hiszem. Látom, hogy valami nincs rendben veled. Ismerlek már annyira.

TAMARA De hidd el, hogy semmi bajom nincsen.

GÁBOR Mégse hiszem.

TAMARA Ne csináld ezt velem!

GÁBOR Szóval, minden jól van?

TAMARA Jól.

GÁBOR Akkor miért sírtál?

TAMARA Én? Sírtam? Mikor?

GÁBOR Ma reggel. Hallottam a fürdőszobából.

TAMARA Nem érdekes.

GÁBOR Sírtál vagy nem?

TAMARA *(nem túl őszintén)* Tévedtél.

GÁBOR Szóval tévedtem? Na jó.

TAMARA Gábor, akarok tőled kérni valamit.

GÁBOR Mit, szívem?

TAMARA Kellene egy kis pénz.

GÁBOR Mennyi?

TAMARA Illetve nem is kicsi.

GÁBOR *(meglepve)* Nemrég adtam.

TAMARA Ez most más.

GÁBOR Mi más? Láttál egy jó ruhát? Vagy valami piperét?

TAMARA Nem egészen.

GÁBOR Akkor mire kell?

TAMARA Szóval adnál nekem?

GÁBOR Ha megmondod, mire kell, adok.

TAMARA De épp az lenne jó, ha nem kérdeznéd.

GÁBOR Csak adnék? Hát ez nem fog menni. Mi vagyok én, bankautomata? Az nem kérdez vissza. Tudod, hogy mindig adtam, ha szükséged volt rá. De mióta együtt vagyunk, szeretném tudni, mire megy a lé, a zse, ahogy te mondod.

TAMARA Ez olyasmi, amit nekem kell megoldani.

GÁBOR Nem, Tamara, nekünk együtt kell megoldani a problémáinkat. Együtt vagyunk, együtt élünk, együtt oldjuk meg, amit kell. Vagy megmondod, mi az, amire kérsz, vagy...

TAMARA Vagy nem adsz?

GÁBOR Úgy van. Nem adok.

TAMARA Terhes vagyok.

GÁBOR Micsoda? Ez igaz?

TAMARA Persze, hogy igaz.

GÁBOR *(lelkesen)* Nem hiszem el, hogy nekem, hogy nekünk...

TAMARA Gondolod, hogy viccelek?

GÁBOR *(átöleli Tamarát)* Hogyan fogjuk hívni?

TAMARA *(meglepetéssel)* Kit?

GÁBOR Kit? A gyereket. A gyerekünket.

TAMARA Gábor...

GÁBOR Gábornak, énutánam? Azt is tudod már, hogy fiú lesz?

TAMARA Dehogyan tudom. Gábor! Nem akarom megtartani...

GÁBOR Hogyhogy nem? Az nem lehet. Miért nem?

TAMARA Nem tudom, csak azt, hogy nem akarom megtartani.
 GÁBOR Nem szeretsz?
 TAMARA De igen, szeretlek.
 GÁBOR Akkor miért nem?
 TAMARA Nem vagyok kész. Semmi vagyok, senki vagyok, érted?
 GÁBOR A mindenem vagy.
 TAMARA De én nem vagyok minden. Én csak egy lány vagyok, aki akar még valamit az élettől.
 GÁBOR Nekünk nem lett gyerekünk. Yvette addig járt abortuszokra, amíg...
 TAMARA Értem, nem vagyok olyan sötét.
 GÁBOR Már hogy lennél sötét? De ez a kis élet a miénk.
 TAMARA Elsősorban az enyém lenne, ha...
 GÁBOR Közös.
 TAMARA Énbennem van.
 GÁBOR (*Tamara hasára teszi a kezét*) Igen. Itt van.
 TAMARA Egy ideig.
 GÁBOR Kilenc hónapig.
 TAMARA Addig se.
 GÁBOR Ne csináld ezt!
 TAMARA Ha nem adsz rá, akkor is...
 GÁBOR Akkor mit csinálsz?
 TAMARA Kérek mástól.
 GÁBOR Kitől?
 TAMARA Az az én dolgom.
 GÁBOR Ez közös ügy, Tamara! A mi ügyünk.
 TAMARA Akkor adj rá pénzt. Nagyon kérlek. Szépen kérlek.
 GÁBOR Nem, Tamara, erre nem adhatok. Tudod, hogy mennyire szeretlek, hogy mindent odaadtam érted. Hogy kiléptem a régi életemből. Hogy feladtam majdnem mindent, amiért éltem. De ezt nem. Ezt ne kérd tőlem.
 TAMARA Sajnálom.
 GÁBOR Mi az, hogy sajnálsz? Egy életet sajnálsz, akit el akarsz tüntetni a világból?!
 TAMARA Miért nem vigyáztál jobban!
 GÁBOR Együtt csináltuk.
 TAMARA (*kényszeredetten*) Együtt, persze hogy veled együtt. Nem is mással.
 GÁBOR Ez nem hangzott túl őszintén.
 TAMARA Mit csináljak? Ma ilyen a kedvem.
 GÁBOR Aludjunk rá egyet, kérlek.
 TAMARA Most el kell mennem.
 GÁBOR Ilyenkor? Hová? Mindjárt éjfél.
 TAMARA Nem áll meg az élet ilyenkor sem.
 GÁBOR Tamara, ha arra készülsz, hogy...
 TAMARA Nem készülök semmire. Főképp arra nem, amire gondolsz.
 GÁBOR Tami...
 TAMARA Tessék.
 GÁBOR Van valakid?
 TAMARA Gábor, hogy kérdezhetsz ilyet?
 GÁBOR Hogy azért nem akarod... a gyereket, a gyerekünket.
 TAMARA Fogd már fel, hogy ez nem más miatt van. Még csak temiattad sem. Magam miatt.
 GÁBOR Önző vagy. Nem gondolsz senkire, csak magadra.
 TAMARA Lehet, de ez most nem érdekel. (*elmegy*)
 GÁBOR Tamara!... Tami!

8.

Tamara egy fellépésen énekel a háttérben. Yvette hallgatja a lányt.

YVETTE *(magában)* Jól csinálja... A kedvenc számom... Mallorcán folyton ezt nyúzta az a fekete tenorista...

TAMARA *(belép)* Yvette, jól látom, te vagy az?

YVETTE Annyira megváltoztam?

TAMARA Nem, csak valahogy más vagy. Szabadnak látszol.

YVETTE Kicsit kalandoztam a világban. Kerestem a jövőmet, a helyemet.

TAMARA És megtaláltad?

YVETTE Még nem tudom, lehetséges. De neked nagy sikered van.

TAMARA Játsszunk, és színpadon vagyok, ez a fontos, csak ez a fontos. Szabad vagyok, egészen szabad.

YVETTE Megértem, igen, ez nagyon fontos, semmi nincs ennél fontosabb, ugye?

TAMARA *(fűrésző pillantással)* Igen, miért is ne? Jövő hónapban megyünk külföldre.

YVETTE Akkor váltjuk egymást, mert én meg végleg hazajöttem. Elég volt az otthontalanságból meg az idegen férfiaktól. Talán még nem felejtették el, hogy szobrász vagyok, és talán még én se felejtettem el mindent.

TAMARA *(leül, nézi a sminkjét, igazgatja a haját)* Tudod mit, unom már ezeket a lelkes fiúkat, a zenekaromat. Menjünk el kettesben valahová.

YVETTE És Gábor? Nincs itt? Vele mi van?

TAMARA A férjed? Jó ideje nem láttam. Semmi se tudok róla.

YVETTE Tami, ez igaz? Szakítottatok?

TAMARA Nem éppen. Csak elment. Vagy én mentem el. Nem is tudom már pontosan, hogy volt.

YVETTE Tami, ennyi? Az a hatalmas szerelem, ami köztetek volt, amiért otthagyt engem?

TAMARA Hatalmas szerelem? *(közben átöltözik)* Nem tudom, hogy az volt-e. Lehet, nem tudom.

YVETTE Van valaki más az életedben?

TAMARA Folyton jönnek a pasik. Neked is jutna belőlük. *(nevet)* De mind csak dugni akarnak. Néha persze behúzik egyet-egyét. Bírom őket.

YVETTE Szóval egyedül vagy?

TAMARA Ha úgy vesszük, egyedül. Mindig egyedül van az ember. A nők főként. Ha nincs szerelem, ez van helyette. Mi a rossz benne? Szerinted?

YVETTE És nem tudsz Gáborról semmit. Pedig azt hittem...

TAMARA Mit hittél? Hogy a szoknyám szélén ül, hogy itt csápol valahol? Tévedsz.

YVETTE Ennyit ért az egész? Ezért dobta el mindenét, majdnem mindenét?

TAMARA Picinyem, ha tudtam volna, hogy ennyire szereted, békén hagytam volna.

YVETTE Ezt most mondod? Ezt így mondod?

TAMARA Mondhatnám másként is. Gábor egy beszari alak. Családanyát akart faragni belőlem. Nem az én világom.

YVETTE *(meglepetéssel)* Gyereketek lett volna?

TAMARA *(közben elkészül az öltözködéssel, nem felel)*

YVETTE Hallod? Felelj már!

TAMARA Nem vállaltam. Nem vagyok egy anya típus.

YVETTE Na, erre tényleg inni kell valamit.

TAMARA Mondtam már, hogy menjünk innen. Csak azt nem tudom, hová. Nem tudsz egy jó helyet? *(kimennek)* Gyere!

9.

Yvette lakása. Csengetnek. Yvette ajtót nyit.

YVETTE Mi az? Nincs meg a kulcsod?

GÁBOR Mit tudom én, hol van.

YVETTE Gyere beljebb! Ül le egy kicsit! Kérsz valamit?

GÁBOR Nem akarok sokáig alkalmatlankodni.

YVETTE Azért maradhatnál. Egy kávé? Vagy leszoktál?

GÁBOR Jó, nem bánom, mára már nincs több ügyem.

YVETTE Délután nincsenek tárgyalások.

GÁBOR Otthagytam az ügyvédi irodát. Egy multinál vagyok. Több a pénz.

YVETTE Több a pénz?... Halálra keresed magad?

GÁBOR Azt talán nem, de új feladat, új kihívások. Tudod, hogy mindig szerettem a kihívásokat.

YVETTE Emlékszem. Meg az új szerelmeket.

GÁBOR Szerelem? Az a program jegelve van. Rizikós.

YVETTE Épp most mondod?

GÁBOR Mikor mondtam volna? Mielőtt megtanultam, nem mondhattam. Mindent elveszítettem, mindent.

YVETTE Úgy érted, Tamarát?

GÁBOR (*mintha máshol lenne*) Tamara? Mi van vele? Tudsz róla valamit?

YVETTE Pár hete voltam egy koncertjén. Beszélgettem vele. Kicsit bebasztunk utána.

GÁBOR Bebasztatok? Na, erről ráismerek. De hogy ti együtt ittatok? Az őselenségek? Ez nekem rázós.

YVETTE Egész rendes csaj. Végül is megállt a lábán. Elindult a karrierje, sikerei vannak.

GÁBOR Megállt a lábán? A piálás végén is? Vagy te vitted haza valahová taxin?

YVETTE (*nevetve*) Tévedsz. Ő hozott haza engem. Közben elmesélt mindent rólad... rólatok, te hős apa!

GÁBOR (*érzékenyen*) Ezt hagyjuk. Erről nem akarok beszélni.

YVETTE Megértelek, én már mindenkit megértek. Abból a dologból úgysem lett semmi.

GÁBOR Nem. Nem lett semmi. Elvetette a gyerekünket.

YVETTE Ő nem bánta meg.

GÁBOR Fontosabb volt, hogy minden második este szétcsapja magát. Én meg mehettem utána az éjszakába, keresni, hogy melyik romkocsmában iszik. Meg hogy éppen kivel, milyen új hódítással. Áh, elég volt belőle!

YVETTE Gábrriel, te szegény... Hol rontottátok el?

GÁBOR Hagyjál ezzel, nem tudom, ne beszéljünk róla!

YVETTE Te még mindig szereted, legalábbis nem vagy közömbös iránta.

GÁBOR (*suttogva*) Egy kurva, csak egy kurva.

YVETTE Ne légy ilyen szigorú életed legnagyobb szerelmével.

GÁBOR (*rádöbben, mit mondott*) Nem, nem igaz...

YVETTE Manapság különben mindenki az. Legalábbis egy kicsit.

GÁBOR (*elérzékenyülve*) Olyan szép lehetett volna.

YVETTE Persze, a gyerek, akivel én nem tudtam neked szolgálni. De ő sem. Rossz nőket fogtál ki, Gábor. Nem kellett volna művészekkel kezdened. Nem művészekkel kellett volna kezdened.

GÁBOR Amikor megismertem, táncolt körülöttem a világ. Két éve, éppen két évvel ezelőtt.

YVETTE Összekészítettem neked egypár cuccot, amit a telefonban kértél.

GÁBOR A világ tetején jártunk.

YVETTE Ott van a bőrönd.
 GÁBOR Nem volt nálunk boldogabb pár.
 YVETTE Viheted.
 GÁBOR Jó, elviszem.
 YVETTE És?
 GÁBOR Mit és?
 YVETTE Hogy lesz ezután, te hősszerelmes?
 GÁBOR Hogy lenne? Élek, ahogy lehet.
 YVETTE Ha nem lehet, amit akarsz, akard, amit lehet.
 GÁBOR *(alaposan végigméri az asszonyt)* Tudsz még ilyen szentenciákat?
 Mondjál még!
 YVETTE Nem akarok én semmit sem tőled. Már nem.
 GÁBOR Akkor megyek.
 YVETTE Jó, menj csak.
 GÁBOR Ha találsz még valamit...
 YVETTE Utánad küldöm.
 GÁBOR Majd megadom a címem. *(nem mozdul)*
 YVETTE Jó. Várj, segítek. *(elindul, hogy kitarja az ajtót, de az nem nyílik)*
 GÁBOR Bezártad?
 YVETTE Dehogyan zártam.
 GÁBOR Várj, majd én. *(leteszi a bőröndöt, rázza a kilincset)* Nem nyílik.
 YVETTE Nem nyílik.
 GÁBOR Nem.

Még próbálkoznak egy ideig, de az ajtó továbbra sem nyílik ki. Aztán mindketten dörömbölnek, egyre dühöttebben. Yvette és Gábor egymást nézik.

V é g e

AMBRUS LAJOS

Kert-ember monológja

Inczedy Péter barátom emlékére

Szülőföld-elhagyó vagyok. Ugyan nem jutottam tovább az országhatárnál – de azért ölég messze. Szegény anyám, amikor az egyetem végeztével alaposabban a térképre pillantott, csupán annyit mondott: *Szombathely?! Hisz annál már nincs is messzebb...*

Így történt, hogy dél-alföldi szülővárosomat, a kies *Gyulát* 1978-ban elhagytam.

Pedig itt éltem, vagy inkább eszmélkedtem; Szegeden középiskolában és pár év csúszással a bölcsészkaron is, de a dél-alföldi kis- és nagyvárosi tájgénuszok lényegében hasonlóak. Nagy távlatok, nagy aszályok, mélyfekete sarak, hosszú telek, széles gabonátlák és kukoricaföldek, mindenféle nagy rónák, „*Isten homloka*”, ahogy Petőfi mondja; száraz, szikes puszták, legelők, járhatatlan utak, fogyó tanyavilág. És itt-ott eltűnő lápok és gátak közé szorított természetes vizek (hol van már a régi, csudás ártéri vízivilág?), ennek ellenére mégis súlyos árvizek; a Fekete- és Fehér-Körösök '70-es árvize a maradék tanyavilágot is romba dönti. S ezek a nagy vízjárások nem csekély következménnyel járnak; 1970 után eltűnnek a tanyák a Körösök árteréből, és sosem kapnak újjáépítési engedélyt. A korábbi nagy vizekről is hasonló kíméletlen látványt emlegetnek a forások – az „1845-iki árvíznek következménye lőn, hogy a belvárost és az újvárost elválasztó Kis-Körözt eltöltötték, az 1855-ikinek pedig, hogy a Fehér-Körözt a városból kivezették; továbbá az, hogy az elszegényedett város, részben emiatt sem tett eléggé kedvező ajánlatot az arad-szolnoki vasútra, így azt elvesztette. Csak 1871-ben épített itt állomást a volt alföld-fiumei vasút.”

Szülővárosom iskoláskoromban, az ötvenes évek végén-hatvanasok első felében ki tudja, hányadik újraeszmélését élte – bár látszólag alig mozdult valami, de a város valahogy önerőből mászott ki az ötvenes évek és hatvanasok eleji mélydepresszióból és mentális összeomlásából. A két háború közti polgárműlt büntetéséül Rákosi már korábban elvette tőle a megyeszékhelyi címet, és Békéscsabára tette át (néhány nagyobb megyei intézménye azért maradt), majd jött '56 – és ami utána következik.

Komor, reménytelen idők, de valahogy mégis, e kora kádári idők depri-máló klímája ellenére a városi öntudat és lokális összefogás, apró individuális lázongások géniuszaként külön-külön ugyan, de valahogy mégiscsak fölcsillant. Fürdőépítés, várszínház, parkosítások, mérsékelt lakótelep-építések és viszonylag békén meghagyott városrészek. Persze ez sem fenéig tejföl: a boldog emlékű *Banner* tanár úr a városátalakítás ellen tett világos és szakszerű kifogásait 146 polgár aláírásával együtt a *Magyar Nemzet* lehozta, amiből szép kis, megfigyelésekkel súlyosbított botrány kerekedett a hetvenes évek elején.

De a túlélésre és az életerő diadalára mindig akadt néhány mámorítóan alkalmas sorminta: legismertebbek tán a török kiverése utáni felszabadulás

pillanatai – amikor az egyesített, pár évtizednyi kuruc–labanc–rác fosztogatás, rablőháborúskodás és terrortámadások után Gyulán a középkori oppidumból mindössze egyetlen épület maradt meg. Az ispotály és fürdő épülete – monostorok, templomok, egyházak, oskolák, kastélyok, udvarházak, lakóházak mind leeomlottak; velük együtt veszett a szerény, vagy ki tudja, olykor a nyugatival is felérő alföldi román és a gótikus architektúra. Egy olyan város pusztult el végvári erődjével, palánkrendszerével egyetemben, amely stratégiai pozíciójával, vízhálózatával, különleges lagúnáival és csónakközlekedésével az itt megfordult, az iszlám birodalmat bebarangoló török utazó Evila cselebit az itáliai Velencére emlékeztette. Ennek megfelelően a város 1715-ben csupán 145 (!) lelket számlált – s ha a sötét világkászról és mindent elborító univerzális lét-lerablás örök művészetéről valakinek hiányos ismeretei akadnának, olvassa el Weöres Sándor zseniális *A kétfejű fenevad* című darabját. A csekély számú visszatérő családok mindenesetre a sziget egyetlen épen maradt épületének tövében üldögéltek, a romok közt, és üregi nyulakra vadásztak, mert még a rendesebb vadak is elkerülték a lepusztult vidéket. „Hollóidő.”

De a város újra felépült és megint benépesült; a későbbi árvizek és a súlyos pestisjárványok ellenére is.

Hogy aztán az 1801-es nagy tűzvész nyolcvanhat év múltán 3-4 óra alatt megint „hamuba fektesse”. „600 és egynehány telek minden épületjeikkel együtt” – eltűnt. Epusztult „a' róm, kath. és a' reform. templom és parochia, az oskolák, az óhitűek' temploma, oskolája, az uraság' 's vármegye háza megégett. A' harangok is, kivéven a' reformatusoknak egy harangját, mind elolvadtak”, sorolja egy korabeli krónikaíró. Viszont az egyesült magyar és német igazgatású megyei városnak 1890-re már tekintélyes számú, 20 388 lakosa lett (igaz, ezzel is csak a 25-ik az alföldi városok sorában) – 1910-re már 24 284 fő; és változatlanul Békés vármegye székhelye. Burjánzó létezésének eleven dokumentumaként jelentős hetipiacokkal és négy nagy országos vásárral, melynek különleges, végképp eltűnő vidéki életével a hatvanas évek legelején, az utolsó pillanatokban még én is találkoztam.

Nagyapám akkor elvitt a lóvásártérre, ahol elképesztő látványként megszámlálhatatlan lábasjóság fogadott. Akkor nem tudtam, hogy mindez csupán sílány és romlott visszfénye az elképzelhetetlen és gazdag múltnak: a szabad magyar állattartás utolsó felvillanásának idejét írtuk. Most eszembe is jut az akkoriban mindennapos, szinte szakrális családi szokásrend: ha öregapám valamelyik rokonát vagy barátját látogatta, az udvarra betérve, télen és nyáron, ha fűjt, ha szakadt, egyenesen a jóságokat vették szemügyre; megtárgyalva a tartás és takarmányozás ügyes-bajos feladatait, és csak utána kanyarodtak be a nagyházba.

A dualizmus kori, úgynevezett Pál-napi országos vásár (január) leginkább gigantikus méretű sertésfelhajtásáról volt közismert – olvasom, hogy rendszeresen az egész Tiszántúlról, Erdélyországból, Bihar, Arad, Békés, Csanád, Heves megyékből, a Bánságból hajtották ide a sertéseket. A vevők Bécs, Pest, Pozsony, Győr, Sopron, Szeged, Vác, Veszprém, Érsekújvár, Kecskemét, Kőrös, Cegléd, Szolnok kereskedői és hízalói voltak; egy-egy rendes felhajtás során, írják a vásári jelentések, 100-110 ezer darab sertés érkezett Gyulára. Egytől egyig lábön idehajtva.

Mai szemnek elképzelhetetlen vásári látvány: legalább 100 ezer odahajtott disznósereglet, mellette még 60 ezer marha és legalább 15 ezer ló – a többi lábasjóságot nem is nagyon részletezik az összeírók; a nagy debreceni vásár, de sok európai vásár sem közelítette meg a gyulait. És persze ott vonulgatnak, adnak-vesznek, alkudoznak anyai rokonaim is, a kiterjedt, sokgyermekes rokonság, főként az Újvárosból, ahol a reformátusok ősi lakhelye

van, de a tanyákról is. Az egy hétig tartó vásáron így ott is van mindenki: földesúr, kereskedő, iparos, városi polgár, hivatalnok és újságszerkesztő; a laci-konyhákon a fénykorokban legalább tíz-tizenöt banda húzta.

S a városban megjelenik a városi civiltársadalom és az értelmiséget adó polgárság; lapokkal, helyi könyvkiadással, később majd színházzal. A prosperálás végén viszont ott komorul maga Trianon. Bár Békés-Gyula szinte a királyi Magyarország mértani középpontjában fekszik (Szarvason volt a régi Magyarország centruma, de az is csak 60 kilométer innét) – ám váratlanul a trianoni Magyarország határán találja magát. Egy megcsonkított országban – annak is a perifériáján. De még örülhet, hogy geopolitikai megfontolásokból szerencsére nem került a Pozsony–Komárom–Kassa–Szatmárnémeti–Nagyvárad–Arad–Szabadka–Lendva–Sopron elcsatolt városfűzér keserű sorsára.

Ugyan a város határában húzták meg a határt – de maradt. És sokan érkeznek ide menekülők – így apai nagyszüleim is a felföldi Bazinból és Zsigárdról. (Bazinból, ebből a régi királyi civitasból települ Gyulára Stéberl András hentesmester is, aki a két háború közti legjelentősebb gyulai produkciót hajtja végre: „feltalálja” a gyulai kolbászt, és európai hírűvé teszi.) Kezdődhet minden előlről – a két hábotú közti Magyarország összes bajával (elmaradt földreform, választójog stb.) és sikereivel (gazdasági stabilizáció, visszacsatolások). A második világháborút és az ország megszállását nagyobb közelharcok nélkül éli át, de több mint 500 gyulai német polgárt bevonóznak és a Gulág szigetvilágba szállítanak – hogy előbb a földosztás, majd Rákosi jöjjön.

S ha még akadt polgári hagyomány, azt is üldözőbe veszik – márpedig a városra érezhetően ráragadt a megyei intézményi igazgatás „polgári” életformája és mentalitása is (ennek formáival gyerekkoromban gyakran találkoztam), a főispáni és hivatalnoki kar, orvosok, mérnökök, gimnáziumi tanárok, egyéb értelmiségiek, polgárosodó iparosság és nagygazdák, de nagyszámú szegényparasztság is.

Öregapámnak maradt egy kis holdnyi szőlőskertje az *Ökörjárás* nevű dűlőben, a Fehér-Körös mellett, ahová családjával és rokonságával járt szőlőt és gyümölcsöt termelni: bort készített; a jobb, piacos gyümölcsöt, így az ízharmóniában verhetetlen Pándy-meggyet a hetipiacra hordtuk, amelyet nagyanyám kimért a vásárlóknak. Nem kell fintorogni: azóta tudom, hogy a szőlőkapálás, különösen a kánikulában jó szárazra rögzösödött feketeföldön mily nemes tevékenység; rettenetesen utáltam; különösen, hogy barátaim vidáman fürdöztek a strandon vagy a Körösök összefolyásánál, a Szanazugban. De a kirótt szünidei pernzumot el kellett végezni (a rokonság dolgozott), viszont üldögélhettem a hatalmas cseresznyefán vagy a tölgyfaméretű Batul amlafa lombjai közt, s az volt a paradicsom. Mint különbejáratú természeti álom és „beavató” utazás növényekbe, gyümölcsökbe, bogarakba, madárvilágba, a természeti létezés kanyargós, titokzatos ösvényeibe.

És volt még egy kert – Kelemen sógor tanyája az Aranyági-dűlőben, a Bodoky-major mellett; az is igazi mélység. Sógor bátyánk száműzött volt (csendőrtiszt), aki állás, lakás és nyugdíj nélkül maradt, de tiszta lelkiismerettel. A legsötétebb időkben néhány családot megmentett ugyan, de sorsát nem kerülhette. Még harminc évet élt kinn a tanyán, változó kedéllyel ugyan, de gyümölcsöt termelt, s közben verseket írt kedvenc fáihoz, a Batul almához és a Húsvéti rozmaringhoz. És miniatűr mintagazdasága volt; piacoztak, egyetlen jövedelmük onnét származott; a tanyán se villany, se út, se egyéb luxus; gabonaföldek nélkül legföljebb aprójószágot tarthattak.

És aztán majd a szülőföldről elszakadva, Szombathelyen át a Kemenesaljára, Berzsényi szülőfalujába érkezve, s ott egy öreg, oszloptornácós kismemesi házat lepusztultan megvásárolva éppen ilyen kertet képzeltem magamnak. Előbb csak gyümölcsöst: ültessenek Batult, Nemes Sóvárit, Tüköralmát, mint öregapám tiszántúli kertjében.

Leginkább a Maros medencéjéből elszármazott különleges nevű Batult óhajtottam volna – amely minden talajban otthonos, tehát még az Alföldön is. S amelynek gyümölcse közép nagyságú, szabályos lapított gömb alakú; bőre finom, fényes. Alapszíne fehér, mely szalmasárgába megy át, napos oldalán vöröses pettyekkel. Húsa fehér, finom, vajszerűen olvadó; igen bő leve üdítően kellemes savanykás-cukros ízű. Persze nem jutottam hozzá: Batult sehol, semmilyen árudában nem lehetett „vásárolni”. Eltűnt, nyomtalanul kiveszett, mintha nem a Kárpát-medence talán legjobb almafajtája volna. (Bár újabban már itt-ott elérhető, a Tündérkert-mozgalom révén is, melynek egyik alapítója vagyok; Kovács Gyula barátom legalább hat-nyolc tájváltoztatát őriz és szaporítja is. Nekem is van belőle; oltóvesszőt én is adok bárkinek.) A szőlő akkor nem érdekelt: midőn megvettük a házat Egyházashetyén, a portával együtt járt volna egy „hegy” is (szőlő és pince) a Kis-Somlón, ám harmincévesen a gyulai kapálás feledhetetlen pillanataira emlékezve a szíves kínálást azonnal elhárítottam. Hogy aztán alig egy évtized múlva szőlőt, majd szőlőterületeket vásárolgassak (olykor aranyáron) a Hegyes-Kis-Somlón; merő honszerelemből, és hogy később még András öcsém is csatlakozzon az örült „projekthez”, de ő legalább szakember.

És innét, valódi kerttulajdonosként minden más dimenziót kap, így a „szülőföld” fogalma is. Inkább csak a „föld” marad meg belőle – hogy újra és egyre mélyebben átérezzük a föld ízét és a bazalt ízét. A fű jellemét, a fa természetét. Hogy közel juthassak hozzá – hogy megértsek meteorológiát, geológiát, pomológiát és oenológiát. Biológiát és nehéz vegytant. Vagy éppen a Furmintot és Juhfarkot, ezeket a nagyszerű szőlőket, amelyekből több ezer tőkét ültettem már – s hogy ezzel szinkronban lassan megtanulhassam az idő helyes kezelését is. A lassú önformálás ajándékát, amely érteni engedi a tágasság dimenzióit is. S amely legelőször is beszünteti a föld kizsigelését, mert sosem pénzautomatát lát benne – ahogyan menekülést vagy „sziget-utópiát” sem. De megtaníthasson talán a legfontosabbra – a patriarchális derűre, amelyre a Nagy Létromlások idején, melyben most élünk, oly nagy szükség volna.

S hogy mindez nem „szülőföld”?

De bizony, úgy szeretem a Kemenesalját, hogy nem felejthetem szülővárosomat, Gyulát. Vagyis a szülőföld felől érkeznenék a Kert-ember metaforájához – ahhoz az emberhez, aki nem hatalmas földrészek vándora, inkább csak szerényebb honi tájak érzékeny szívű Szindbádja. „Lelki vándor” szegénylegény, aki lét-ajánlatként magán-paradicsomot építget – talán a köz épülésére.

A gyenge levélrügy láthatatlan higanymozgása mértani szépségű levélrajzolatot ígér. Napról napra nő, változik, mint a bából kifejlődő lepke – lassú, megfontolt meneteléssel halad a jövő felé. Ő a Kert-ember soha nem fogyó reménye – mintha tudná, hogy a létezés nagy csatáiban mindig az győz, aki föladja saját énjét.

Minden kész: eljött a Nagy Pillanat, hogy teljes magasságában kinyújtózva és hódító szépségében adja oda magát. A lehető legtöbbet, elemi erejű szépségét és a legfinomabb szövetű lepedőt kínálja nászágyul – így csábítja a szem pillantását és röpködő bogarakat, méheket.

A Kert-ember lényege: élet és halál közt tervezett figyelmes munka.

Virágba borul a kert, gyümölcsöt hoz, ősszel pírját adja az idő. Télen tiszta formáját a hó formázza. Örök körforgásban: pusztuló gyümölcsösrel és új telepítéssel. A Kert-ember hivatása, hogy értse a földet, és értelmezze a felhőket, a csillagos eget.

Pontos, hamvas és befejezett. Mint az isteni mű: szín és forma tökéletessége. Az élet erejének kerekességét zengi. Hogy kell-e ennél több? Aligha – bősége mellett íze, zamata, nektárja miatt a Kert-ember a legbüszkébb rá.

A fotókat Simon Attila készítette.

NOVOTNY TIHAMÉR (1952) Budaörs

NOVOTNY TIHAMÉR

Homo orans

Mozaik-frottázs BMZ (Baji Miklós Zoltán)

művészetéről

AZ ART ANGEL, AZ UFAUNOTA ÉS AZ ÚJ-SÁMÁN

„Az Út választ ki bennünket, nem mi választjuk az Utat!” – BMZ az egri Eszterházy Károly Főiskola Kepes Kollégiuma által szervezett és 2012. november 22-én megtartott Performansz Konferencián ezzel a taoista hangulatú gondolattal kívánta felhívni a fegyelmet arra a hipotézisre, mely szerint a Földre születendő emberi lény sorsa már fogantatása pillanatában eldőlt. Az alkotó szavait tovább idézve: „az utat, amelyet én mint ember vagy kortárs gondolkodó, művész bejárok, igazából nem én választottam, hanem ezt a »kapszulát« kaptam. Bármennyire is nehéz pszichotechno body art művészeknek, új-sámánnak lennem, igazából nem tudok kibújni a bőrömből. Ha származásomat, szociális hátteremet, ingerszegény szociális hátteremet nézzük, akkor semmi sem indokolta, hogy én, BMZ Hungarian Art Angellé, ufaunotává, majd új-sámánná váljak.”¹

Az Út azonban igen korán megtalálta őt. S Baji Miklós Zoltán több mint 30 éves alkotói múlttal, komoly meditációs önvizsgálatokkal, testi-lelki próbatételekkel, tapasztalatokkal, tisztulási folyamatokkal, a világot éltető erők belső úton történő megismerésével, valamint a külvilág számára történő kivetítésével, illetve a zsidó-keresztény hagyomány és a buddhizmus szellemi muníciójával a háta mögött egy vele készült beszélgetésben (a kezdeti intuitív ösztönösségeit levetkőzve) ma már nem kis öntudattal fogalmazza meg ilyen irányú elhivatottságát. Idézem őt: „az angyalok, »angeloszok« az Ég és Föld közötti közvetítők. Maradva a görög alapértelmezésnél: örök életűek. Amíg a világegyetem egzisztál, addig léteznek. A földi karrierjének váltóciklusát élő emberiség most nagyon távol került az Égtől, az égi értékektől, az égi rendtől, égi erkölcstől. Az anyagi világ beragasztotta, megbéklyózta, leárnyékolta »antennáit« (Nagy László), szellemi lehetőségeit. Mindig születtek a Földre olyan lelkek, akik emberi testbe költözve végzik kapcsolattartó, egyensúlyteremtő munkájukat.”²

BMZ az idők során rájött, hogy az intuitív-ösztönös testművészeti és a sámántechnikákat alkalmazó performanszainak transz-állapotai csak a győtrelem fenntartásának idejéig s esetleg a halál bekövetkeztéig tarthatók fenn. Tehát ezek a testet irritáló, a psziché tűrőképességét próbára tevő előadások nem alkotó jellegűek, inkább destruktívak, önfeláldozóak, negatív irányúak, ezzel szemben az archaikus és az új-sámán technikák alkalmazásával előidézett tudatváltások a gyakorlórakaratának megfelelően szabályozhatóak. Ahogy ő fogalmaz: „a hétköznapi tudatból a sámántudatba történő oda-vissza váltás megfelelő tapasztalati tudásszint elérése után egy-egy munka közben folyamatosan megtörténhet. Sőt, ez esetben a fizikai fájdalom és a maradandó sérülés – a transz közben meglátogatott világokban szerzett sebesülésektől, mágikus tüskéktől, ragadványoktól, szennyvezetékektől eltekintve – teljes mértékben kiiktathatók. Céljukat és eredményüket tekintve építő jellegűek, konstruktívak, pozitív irányúak.”³

Baji Miklós Zoltán – aki saját bevallása szerint mindig is a transzcendenst kereső, a szakralitásokat körüljáró performanszokat valósított meg – beépítette műveibe a különböző vallások szertartásvezetőinek liturgikus mozdulatelemeit, keverve a jóga és a csikung gyakorlatokkal (s ez a kibővített ismeretanyag az újabb téglaszobraiban is lecsapódik).

„Megtaláltam az úgynevezett »művészetek« gyökerét a vallások ősmagjában, a sámánizmusban. A sámán az első pap, az első orvos, az első botanikus, az első kémikus, az első csillagász, az első meteorológus, az első színész, az első zenész, az első táncos, az első költő, az első mesélő, az első író, az első rajzoló, az első festő, az első szobrász, az első performanszművész, az első intermédia művész.”⁴

A SOKOLDALÚ KÍVÜLÁLLÓ

Békés megye, a Viharsarok szokatlanul sok képzőművészt adott a magyar és az egyetemes kultúrának. A neveket hosszasan sorolhatnánk Perlrott Csaba Vilmostól Mokos József, Jankay Tibortól Tevan Andorig, Schéner Mihálytól Vágréti Jánosig, Gaburek Károlytól Penyaska Lászlóig, Fajó Jánostól Lukoviczky Endréig, Mengyán Andrástól Orvos Andrásig, Klimó Károlytól Gubis Mihályig, Tóth Ernőtől Lonovics Lászlóig, Pátkai Ervintől Buhus Zoltánig, Kotormán Lászlótól Kotormán Norbertig... Az alkotók nagy része azonban elvándorolt, elhagyta szülőhelyét. BMZ performerként bejárva a világ számos helyszínét, maradt, s egészen rendkívüli energiával, akarattal és leleménnyel megpróbált „próféta lenni szűkebb hazájában”, de ma már leginkább a saját tanyáján érzi jól magát. „A tehetséges itt született fiatalok elmennek, mert ha már kikerültek ebből a lapos gödörből, rájönnek, hogy itt nincs életterük” – kesereg a nyomdász és dekoratőri szakmából kinövő Lóránt János Demeter- és Vágréti János-tanítvány, aki Gubis Mihály, együttműködő képzőművész-barát tragikus hirtelenségű halála óta (2006) valóban egyedül érzi magát ebben a „félreeső” közegben és „küzdelemben”.

Kezdetben az volt a szándéka, hogy a néhai Vihar Galériával, a Téglá Galériával, a pósteleki kastélyfoglalás *Csalánlevesekkel*, az *Oriens* keretén belül létrejött (1992) *Kelet-Európai Alkotóműhellyel*, a *Disznók Közé Modern Kultúra Fesztivállal* (1995), majd a tanyasi *Csalánlevesekkel* a Békéscsabán és környékén élő, gondolkodásra hajlamos felnőttek és fiatalok találkozzanak élő kortárs művészettel, művészekkel. Hogy táguljon a művészetről, alkotói lehetőségekről formálható világképük, s hogy ő is kezet foghasson a nagyvilágban élő barátaival, illetve leendő munkatársaival anélkül, hogy el kelljen utazni hozzájuk. „Szerettem volna itt, az Alföld viharsarki porában egy szellemi műhelyt kialakítani, hogy legyen valami kapocs a felnövő generációk számára, ne csak a kommersz disznórőfögés, nagy tömegű zabálás gagyi, önmocsárba taszajtós értéktelenség alakíthassa őket” – pontosít BMZ.⁵

Ám Baji Miklós Zoltán nemcsak határokat, műfajokat tágító, átlépő és megújító mindenoldalú képzőművész-performer, de kiváló kultúraszervező is, aki fiatalkorában volt pék, újságkihordó, macskaszitter, mélygarázs-takarító és fűnyíró ember is. A rendszerváltást követően sokáig oknyomozó újságíróként dolgozott, de amikor rájött, hogy a hatalom vadászkutyának használja a firkaszokat, abbahagyta ezt a tevékenységet. Népszerű tévéadásokat is szerkesztett és vezetett az *Aktuális aggódásaink* című, helyi betelefonálás tényfeltáró műsorban, s ezeken túl bérelt műsoridővel egy, főleg a fiatalok körében rendkívül népszerű, rendhagyóan avantgárd rádiós fergeteget is készített *Éjszakai Bevetés* szlogennel, amely „hangköltészeti” effektjeivel, technikai megoldásaival és szerkesztési leleményeivel teljesen új szintet hozott a magyar média világába. Bár ezt az adást csak vidéki frekvencián lehetett fogni, az internet segítségével országosan is hozzáférhetővé vált. S hogy ráérezhessünk művészünk egyéniségére és személyiségére, kénytelenek vagyunk hosszabban idézni őt a már említett Szombathy Bálint-féle riportból: „Na, ezzel a műsorral rengeteg ellenséget szereztem magamnak, sőt, a felületes megítélők azt hitték, hogy én egy őrült, gátlástalan barom vagyok, aki megrontja az ifjúságot. Ezt a billogot még mindig nem tudtam levakarni magamról. De aki hajlandó megszabadulni előítéletétől és beszélget velem, hamar rájön, hogy nem vagyok állat. (...) Az ítélezők közül kevesen élnek olyan erkölcsi normák között, mint mi a feleségemmel! Eszükbe nem jut, hogy az adás, amit éjszakánként szabadjára engedtem, nyelvezetében és problémakörében is a summantás nélküli valóságot hozta a felszínre, mint egy tükör! Vagyis nem én vagyok a »strici, a kurva, a buzi, a köcsög«, az alkoholista, a drogos, az árnyoldalra keveredett rendőr, a perverz, az idegbeteg személyiségzavaros pedagógus, »zsidó-náci-cigány-hazafi«, nem én teremtettem meg ezeket a nehézségeket, hanem a társadalom.”⁶

A TÉGLA-PROJEKT

Kevés annyira hatásos, mégsem hiteltelen, de igaz kiállítás, megdöbbentően telitalálatos műalkotással találkoztam eddigi életem során, mint amilyenek Baji Miklós Zoltán 2012-től materializálódó téglaszobrai, pedig jó néhány alkotót megismertem már a magyarországi östehetségek, az autodidakták, a kívülállók, a kívülrekedtek, a besorolhatatlanok (outsiderek), a nyers (art brut), a látomá-

BMZ, A bizarr dobolós oszlopszent megjelenése riadalmat keltett, 2016; A közösség bakfis tagja bemutat az idős sámánónének, 2016

sos, a látnoki (visionary art) művészet képviselői közül. Ezekkel a „téglákkal” 2013-ban futottam össze először a Magyar Műhely Galériában, ahol BMZ *Átírva* címmel mutatta be a *Téglák társadalmá-*nak statikus, távolról a kínai agyaghadsereg leletére is asszociáló, kétségtelenül nagyon mai és nagyon aktuális, brutálisan nyers, az anyag megmunkálásának és tálalásának köszönhetően mégis lenyűgöző „színpadképét”.

Ez a helyspecifikus térberendezés egyszerre többjelentésű és többsíkú volt. Metaforikus mondanivalója szerint egyrészt profán, hiszen a megmunkált téglák háttérben az előző kor pártállami jelképei, címerei, jelvényei húzódtak meg, míg az előtérben az Európai Unió emblémájával felcímkézett raklapok (EU) sorakoztak egymásra építve, amelyekre a „falból”, szabványelemekből kibontott bálvány- vagy csökevényyszerű embertípusok, azaz a „tartótisztek” és a „téglák” alakjai (beépített figurák, besúgók, ügynökök, vamzerek, egyszerű szerencsétlen véglények) kerültek terítékre. Ugyanakkor a műegyüttes megjelenésében a szakralitás azon oldalát képviselte, keltette életre, amely az árva szorongás, az elidegenedés, a magára maradottság, a drámai entrópia, a pusztulás, a részekre hullás érzését sem nélkülözte.

A művész kezdetben tömör téglákból készítette első büsztjeit, amelyeket Erdőtelken, az alkotás színhelyén látott először a közönség. A *Téglák társadalmá* azonban hamarosan meghaladta a másfél száz darabot, amelyet az alkotó egységes egészként kezelve többször, többféle szituációban kiállított. 2014-ig kétségtelenül a politikai tartalom és a társadalomkritika érvényesült munkáiban (lásd például a szentendrei MűvészetMalomban rendezett *Labirintus* tárlaton kiállított 1956-ra emlékező *MUK-labirintus* [Márciusban Újra Kezdjük] című installációjának 56 kisméretű, vörös téglából flexelt rohamrendőrért), ám a megfeszített Krisztusra emlékező 33 keresztből álló változatos *Fényemberek*-sorozatával a régi tartalom már háttérbe szorul, és a művész egyértelműen a szakralitás irányába fordul.

BMZ a sikeres pályázatoknak köszönhetően téglaprojektjét 2016-17-ben látványosan továbbfejleszti: az egytéglás szobrocskák mellett megszületnek az életnagyságú „legó-plasztikai” is, amelyek már B30-as nagyfalazó blokktéglákból, valamint áthidaló, illetve mennyezetbetétekből készülnek. Alkotónk eddigi technikáját továbbra is megőrizve, tudatosan használja és alkalmazza a sarokcsiszoló (népszerű nevén a flex) meglehetősen kötött mozgásokat engedő, a finom műveletekre majdhogynem alkalmatlan, szűk határok közt mozgó adottságait és képességeit. A hatás viszont valóban mellbevágó: egyszerre ünnepélyes és ijesztő; atavisztikus és tudományos fantasztikumba illő; szertartásszerű és úrkorszaki robotokra emlékeztető; titokzatos és nyilvánvaló; primordiális löketű és nagyon mai töltésű.

Baji Miklós Zoltán, aki működése során sok könyvet elolvasott a sámánizmusról, a mágiáról és okkultizmusról, a középkori inkvizícióról, az eksztázisról, a spirituális gyógyászatról, a Taj Csiről, valamint a metafizikáról, rábukkant egy olyan könyvre, amely hozzásegítette őt új életnagyságú szobrainak szertartásszerű megformálásához.⁷ F. D. Goodman a pszichológia, az antropológia és a lingvisztika területén dolgozva egy olyan intézetet hozott létre Új-Mexikóban, amely a vallásos transz és a megváltozott tudatállapotok vizsgálatával foglalkozik. A kutatásai során régi archaikus szoborleletek testtartásait önkéntesek bevonásával tesztelte, amelyek során kiderült, hogy e pozitúrák megváltoztatják az azt felvevő ember tudatát. Így született meg a *pszichológiai régészet* tudománya. BMZ tehát ezeket az életnagyságú szobrait e mozdulatokba állítva alkotja meg. Nagyméretű blokktéglákból flexelt neo-archaikus „őrző” és „klón” szobrainak testtartásairól tehát (a művész gyűjtése és szíves magyarázata alapján) a következőket kell tudnunk:

Az *Őrző – imádkozó vagy „könyörgő” testtartásban (Kelet őrzője)* című alkotása esetében megállapítható, hogy a *homo orans*, az imádkozó ember valamiképpen már az emberi létezés legősibb igényeinek, vágyainak és érzéseinek, szellemi kibontakozásának is a főszereplője volt. Tudniillik barlangfestményeken, kultikus szobrocskákon több esetben felfedezhetünk behajtott könyökű, feltartott kezű, nyitott tenyerű alakbrázolásokat. Ez a legősibb imádkozó testtartás. Az ember megadja magát az égnek, vagyis az égiekkel, végső soron Istennel kommunikál. Ebben a módosult tudatállapotban személyesen élhetjük át a teremtő erővel, lényel, Istennel történő találkozásunkat. A transzállapot indulásánál gyakran madárrá, galambbá, sassá, sólyommá válunk, és repülünk az égi fény felé, majd feloldódunk benne. Feloldódunk az isteni szeretetben, kegyelemben. Visszatérünk könnyebbnek, de erősebbnek érezzük magunkat. Az imádkozó póz, később a testhez szorított felkarral megjelenítve vált általánossá, *orans* elnevezéssel. Az ókeresztény művészetben imád-

kozó férfi- vagy nőalakot jelent. Általában álló helyzetben, könyökkel a test oldalához szorítva, szétárt karokkal, kifordított tenyérrel kerültek ábrázolásra.

Az *Őrző – vadász jóstartásban (Dél őrzője)* jelölésű mű szimulációs gyakorlatával kapcsolatban Goodman leírása szerint a lábak körülbelül fél méterre vannak egymástól, a térdeket a szokásosnál erősebben hajlítjuk be, a felkarokat vállmagasságba emeljük, az alkarok derékszögben lógnak, az ujjakat szétnyitva tartjuk. A gyakorlat végén olyan érzésünk támad, mintha egyenes vonalban előre dőlnénk. Alkalmazásakor csak olyan egyértelmű kérdésekre kapunk választ, amely körülményeskedés nélkül egy meghatározott célra irányul.

Az *Őrző – szellemek hívása tartásban (Nyugat őrzője)* feliratú szoborral kapcsolatban Goodman azt állítja, hogy ez a testtartás széles földrajzi körökben elterjedt. Már az európai neolitikum korában is felbukkant, tehát Afrikától Közép-Amerikáig ismert. Gyakorlása közben egyenesen állunk, a térdek kissé hajlítottak, a fejünket enyhén hátrahajlítjuk, szájunk nyitva, az alsó állkapocs leesik, lélegzetet csak az orrunkon át veszünk, tenyerünket szétárt ujjakkal a combtőre tesszük úgy, hogy középsőujjunk a lágyék hajlatában feküdjön. A transzállapot bekövetkeztekor az ember úgy érzi, hogy magas hegyre, oszloppá, de legtöbbször fává alakul át. Fa állapotunkban a szél átjárja a koronánkat, és lágy ringást érzünk. Úgy értelmezzük, mintha mi magunk váltunk volna Világfává, állat- és madárszemek bújnak elő belőlünk.

Az *Őrző – Káros hatások megsemmisítése tartásban (Észak őrzője)* elnevezésű szobor esetében felkarunk a testhez lapul, kisé felfelé emelkedik, kezünk finoman behajlított ujjakkal, tenyérrel felfelé a mellen nyugszik, kisebb keblű hölgyeknél közvetlenül az alá kerülnek. A száj épphogy nyitva, a felső ajkat annyira felhúzzuk, hogy a fogsorunk láthatóvá váljon. Ne lepődjünk meg, ha úgy érzékeljük, hogy egy sötét háttérkép (füst, köd, felhő) jelenik meg előttünk, körülöttünk. Állatszellemek, a legtöbbször bagoly segítségével áthatolunk e sötét jelenésen, és eljutunk a fényhez. Megtisztulunk, letesszük lelki terheinket.

Az *Őrzők – Új klónok anavüszoszi Kurosz testtartásban (Az őrzőket őrző őrszolgálat testőrei)* című sorozat darabjai egyaránt emlékeztetnek a fáraósobrokra és az i. e. 525-ből származó görögországi fiúszoborra, amely titokzatos misztériumszertartás élményét és írott, rejtett információt tartalmazó titok átvételét élteti át a testtartás gyakorlójával. Az anavüszoszi szobor hajlított térdekkel áll, a jobb lábán támaszkodik, karjai lefelé egyenesen lógnak. Markában mintha kicsiny, törekeny tárgyat rejtene...

„A »művészet« önmagáért való, maradandóságra törekvése ellenére mulandó, emberi léptékű, kicsinyes, értelmetlen, művi dolog. Haszontalan, s mivel elveszítette szakralitását, pusztulásra ítéltetett. Az általam létrehozott tárgyak, [festmények,] eszközök, tájálalakítások, mozdulatsorok, szavak, versek, énekek, ritmusok nem önmagukért születnek, nem önállóak, hanem együvé tartoznak. Minden, ami ilyen módon jön létre, többet hordoz pusztá léténél, s folyamatosan változik, él, organizál” – vallja a művész,⁸ és csendesesen belép *őrzőket őrző testőrei* birodalmába, saját, ám nekünk készített gyógyító-védő édenébe.

JEGYZETEK

¹ Baji Miklós Zoltán BMZ: *A művészi performansztól az új-sámánizmusig*, Magyar Műhely, 170. szám, 30.

² *Sámánok ivadéka – Baji Miklós Zoltánt faggatja Szombathy Bálint*, BMZ – Csillagpor a folyosóról, Békéscsaba, 2012, életmű-katalógus, 7. (A beszélgetés előzőleg a Bárka, 2011/6. számában jelent meg.)

³ *I. m.*, 40.

⁴ *I. m.*, 11.

⁵ *I. m.*, 10.

⁶ *I. m.*, 9.

⁷ Felicitas D. Goodman: *Transz – Avagy az ősrégi út a vallásos élményekhez. Rituális testtartások – élmények ektázisban*, Leviter Kiadó, 2003.

⁸ *I. m.*, 12.

MÁRKUS BÉLA

„...leszek, aki vagyok”

Sütő András életműve körül

MÁRKUS BÉLA (1945) Debrecen

Úgy kezdem, ahogy Tamási Áron századik születésnapján Farkaslakán, a szülőház udvarán Sütő András kezdte, az ünnepektől szavaival, köszöntő beszédét: „érezzék magukat otthon, mint kard a hüvelyében!” Hogy ez milyen készenléti állapot, fegyvere, viselője válogatja. S a helyzet is, ami most legyen a „kard ki kard!” bajvívó szándéka helyett a próbálkozás, hogy igenis, mégis akár két éles kard is megférhet egy hüvelyben. Vagyis hogy egy életmű, jelesül a Sütő Andrásé értékelésében, megítélésében két vagy akár több egymással ellentétes nézet, vélemény is számba vehető, latolgatható. Az alkalmat erre ismét – merthogy máskor, másképp már szoltam róla – a két évvel ezelőtt Marosvásárhelyen tartott műhelykonferencia előadásai szolgáltatják; ezek *(M)ilyen gazdagok vagyunk(?)* címen könyv alakban is hozzáférhetők. A tanácskozást az a Lázok János szervezte, akinek a pályáját – maga vallott róla – végigkísérte az író, s aki mint „magányos álmodozó” eleinte csak remélhette, hogy a konferencián kialakul majd egy olyan „közös beszédter”, ahol „teljesen eltérő vélemények is” szembesülhetnek egymással. Ha az alkotó „műve körül az elmúlt évtizedben alig történt valódi előrelépés”, akkor az előadásokhoz, a fel- és elszólásokhoz a változás-változtatás nyugodt hitével közeledhettek. Nekünk is ilyenformán szabad. Anélkül, hogy csörtetné az ember a kardját. Persze, csörtettem eleget, csörtessen már más is – egy-két tanácskozásbeli csörtéről tudósítva majd, mégis. Higgadtan, hogy ne úgy járjunk, mint – a *Létvégi hajrában* példázata szerint – Báthory Gábor fejedelem, akinek „majd minden madzagja a markába szakadt, olyan konokul rohant az indulatai után”. Erdély aranykora helyett a mai – ki tudja, milyen fémmel jelezhető – korból hozunk példát erre a szándékolt szelídségre. Ha a tanácskozáson valaki – jelesül Mester Béla – arra emlékeztet, hogy „az erdélyi és a többi határon túli magyar irodalom korántsem állt az irodalomolvasó közvélemény érdeklődésének középpontjában, inkább néhány, a téma iránt elkötelezett egyetemi oktató, esetleg egész tanszék, illetve folyóirat-szerkesztőség köré csoportosult az ezzel kapcsolatos aktivitás”, akkor sem rohanunk az indulataink után. Hanem mint néhány más esetben, eltöprengünk. Sütő egy-két kötete példányszámának ismeretében azon, hogy vajon kik vásárolhatták meg a Romániában négy kiadást megért *Anyám könnyű álmat ígér* 92 100 példányát, kik az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* 49 800 darabját, de az *Évek, hazajáró lelkekből* is harmincezret. Egyetemi oktatók, szerkesztők, a sokpénzüek? Maguknak raktározták, várva az olvasók érdeklődését?

Kard és csörte, madzag és marok – szavak egy olyan szótárból, amelyet leginkább virágnyelvinek lehetne nevezni, egy kortárs tollforgatót követve, aki úgy viszonyul az efféle beszédhez, mint annak idején, a szocialista realizmus nevű paradigma beváltásakor talán Horváth Márton, talán Révai József az Illyés Gyulához, kifogásolván, micsoda aesopusi beszéd az övé. S milyen átkozottul kétkulacsos a magatartása! A megrovás, persze, felidézi mindenkori drámairodalmunk egyik legszellemesebb, a helyzet- és a jellemkomikum különböző formáiban tobzódó jelenetét, amint párizsi albérletükben Kálvint és Szervétet faggatva-vallatva a Hitnyomozó ítélkezik ekképp, Erasmusról éppen. Hasonló vélekedés saját magáról a *Csillag a máglyán* szerzőjének is fülébe juthatott. (Hisz róla is írták, beszéde aesopusi.) Vagy úgy, hogy közéleti, illetve szépírói értékrendszerének összeegyeztethetetlen voltát, megkettőződését emlegették föl, vagy úgy, hogy kétféle szerepkör betöltőjeként szoltak róla. Az előbbi elmarasztalásként hangzott, az utóbbi elismerésként, mégpedig annak a Szász Lászlónak az elemzésében, aki – Lázok János értékelése szerint – az életmű újraértelmezésének „arkhimédészi pontját” jelölte meg, Kálvint és Szervétet összegyűrt alaknak látva, s azt hangsúlyozva, hogy „sajátos Janus-arc” kerekedik ki. Ezzel a – kétkulacsossághoz csak a számnév révén hasonlítható – kétarcúsággal függhet össze aztán az a paradox szerkezetű erkölcsi-ideológiai értékjelkép, amelyet – Cs. Gyimesi Éva nyomán – Lázok János elemez *Ellentett pólusok virtuális azonossága* című tanulmányában. Negatív értékű okból pozitív értékű okozat következik – ebben ragadja meg a lényegét. Ha a fordítottjával is foglalkozik, a pozitívból negatívvá válással, például

a *Pompás Gedeon* nyomán, akkor a diszharmonia helyett vagy mellett eljut a parodisztikus visszahatás poétikai-stilisztikai módszeréig, amelyre – Horváth Jánostól kölcsönözve – Pálffy G. István réges-régi dolgozata hivatkozik (*A hitvitázó*, Alföld, 1977/6), példákkal illusztrálva, hogyan lehet mosolyogva s mosolyogtatóan felvetni súlyos, fájdalmas kérdéseket is.

De erről, a tragikus irónia beszédmódjáról majd később, külön, most vissza a tanácskozáshoz. Összehívását a szervezők szerint az indokolta, hogy az utóbbi években irodalmon kívüli, politikai vagy ideológiai megközelítések nyomán a Műre is árnyékot vető, sőt azt mindenestől elutasító megítélések váltak uralkodóvá. Dávid Gyula bevezető szavait erősítette meg Elek Tibor azokról a felszínes vélekedésekről elmélkedve, amelyek egyfelől mit sem tudnak az irodalomtudomány korábbi eredményeiről (főleg Bertha Zoltán tárgyilagos monográfiáját emeli ki), vagy ha netán tudnak, ezeket szándékosan negligálják, másfelől pedig valamely ismeretlen okból az életmű leminősítésében érdekeltek. Náluknál is keményebben fogalmazott Sorin Crisan, a Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem rektora, azzal kezdve az előadását, hogy Sütő András teljesen méltatlanul került a magyar irodalom „árnyékjelenségei” közé, legalábbis – magyarázta – amennyire ez manapság a régió irodalmi életének perspektíváiból érzékelhető. Ha nem pódiumon van, hanem páston, és vívó kedvében, megnevezhette volna az eme perspektívákat visszamenően is meghatározó helybéli folyóiratot, a *Látót*, amely mintegy Illyés gondolatát követve, miszerint a múltat is teremteni kell, az irodalmat olyan nézőszögből kémleli, ahonnan nincs kilátás Sütő Andrára, de neki, Sütőnek sincs kilátása, hogy visszakerüljön, noha közölte a lap, a szerzők névsorába, mondjuk, Ady vagy Pilinszky társaságába. Sorin Crisan bizonyára tudja, persze, hogy a lap látómezejéből nem az utóbbi években, Kovács András Ferenc főszerkesztősége idején tűnt el a szerző, hanem már jóval korábban, még a hírhedt 2005-ös, a tanácskozáson is hivatkozott vita előtt. Amikor előbb Markó Béla – 1989 decemberétől 2005 novemberéig –, majd 2005 decemberétől 2007 végéig Gálfalvi György neve szerepelt főszerkesztőként a lapon. Hogy ama vitában egyikük sem szólalt meg, ám a lapjuk szükségesnek tartotta egy jegyzetben méltatni a méltatlan polémiát (Végh Tamás: *A Hétben zajló vita*, *Látó*, 2005/4), az már a professzor felrajzolta perspektíva megválasztásához tartozott. Azokhoz a normatív eszközökhöz, amelyekről ugyancsak ő beszélt, arra intve, hogy ezek használata „tévedésbe taszíthat” Sütőnek mint a „transzszilván kultúra egyik szimbólumának” megítélésében. Aki sokuk számára – hangsúlyozta – „a leírt, kimondott és elbeszélte szó világitótornyát” jelenti, s akinek az életművében „az esztétika és az etika ikertestvérekké válnak”.

Az életmű ilyen, több szempontú elemzését többen hiányolták. Filep Tamás Gusztáv például a 2005-ös polémia szereplőiről jelentette ki, hogy a Sütő befogadása körül bábáskodók között talán egy sincs, aki érzéketlen lett volna más irodalmi eszmények és értékek iránt, nem így a másik oldalon. Ajánlott vizsgálati szempontja, összevetni, hogy milyen etikai örökséget hagyományozott Sütőre a szülőfaluja, és mennyire másmilyet Szabó Gyulára az övé, lényeges tárgyalási alap. Mint ahogy az lehetne Szabó 1992-es, a két évvel korábbi marosvásárhelyi pogromról írott cikke (*Sziklanyugalommal*, Romániai Magyar Szó, 1992. június 27.) és az annak nyomán támadt vita is (*A marosvásárhelyi pogrom újabb meghamisítása*, Romániai Magyar Szó, 1992. július 10. – 16 személy aláírásával; Szabó Gyula: *Válasz nélkül?*, Romániai Magyar Szó, 1992. július 25., uő.: *Hat bélyeg – és a hetedik*, Romániai Magyar Szó, 1992. október 30.). Hogy írhatta ez az általa – Filep által – „kiválólag higgadt embernek” tartott írókolléga, hogy „aki bottal köszön, annak doronggal felelnek”, felhánytorgatva, hogy a pogrom előtt egy hónappal tartott gyertyás-könyves tüntetésre Sütő százezer magyart trombitált össze a városban.

Az egyoldalú s elfogult elemzésekkel szemben leghatározottabban a megszokottan szókimondó, egyenes beszédű, érvelésében alapos Elek Tibor szólalt fel. Meg is nevezte azokat – nem vettek részt a tanácskozáson –, akiknek az okfejtéseivel és ítéleteivel nem tud egyetérteni. Parászka Boróka az egyik: meggyőzően bizonyította róla, hogy többnyire „ideologikus ellenszenv” vezeti félre, amikor a művekről formál véleményt. Előbb a publicistanő azon állításához, miszerint az írónak s a közéleti szereplőnek a hetvenes évek elejétől érlelt nemzetiségpolitikai programja ellenségképekre és a nemzeti áldozathozatal ideológiájára épült, és ez „tragikus következményekkel járt”, még csak a kérdését fűzi hozzá: „vajon milyenekkel?”. Utóbb azonban határozottan állítja, semmiféle Sütő-idézettel nem lehet alátámasztani azt „az ideologikus álláspontot” – mondhatta volna: vádat –, amelyet a publicista képviselt. Azt sem, hogy akár az *Anyám könnyű álmot ígér* szerzője egyrészt azonosította volna a politikai hatalmat a román nyelvvel és kultúrával, ekképp erősítve meg a magyar nacionaliz-

must, másrészt elhallgatta a kétirányú, román vagy magyar asszimiláció pozitív aspektusait, a kölcsönös kulturális cserék és az, úgymond, „nyelvi gazdagodás” lehetőségeit. Végző soron imígyen szóla Parászka Boróka: Sütő a különböző nemzetek együttélését károsként, végzetesként definiálta. Mindennek cáfolata során Elek Tibor a román rektorhoz fordulhatott volna támaszért, aki szerint a riportregény a hetvenes évek egész romániai irodalmának legőszintébb és legmélyebb írása, ezért válhatott hamar, mondta, a román közönség egyik legkedveltebb olvasmányává is.

Ettől egészen eltérően értelmezte és értékelt a regényt az *Állatkert Kolozsváron* című könyvében György Péter. Elek Tibornak van mersze „drabálisan pontatlannak” vagy inkább „súlyosan félrevezetőnek” nevezni az esszéista azon állításait, miszerint az *Anyám könnyű álmot ígér* nem tért el – ez is divatszó lett – radikálisan az író korábbi műveitől, hiszen a tradicionális falu szocialista átalakításának szükségszerűségét egy pillanatra sem vonta kétségbe, s hogy a magyarországi olvasótábor számára a „balladás Erdélyt” idézte fel. Ha György csak a közönségre hivatkozik, akkor is felmerülhetett volna, vajon milyen felmérésre alapozza véleményét, de ő a „honi kritikát” is mellé vette, mint amelyik a „változás szükségességét”, úgymond, nem olvasta ki a könyvből, a „székely falu mítoszát” viszont igen. Mintha a kritikusok odáig sem jutottak volna az olvasásban, hogy tudják: Pustakamarás mezőségi település, nem pedig székelyföldi.

Az esszéista légből kapott alaptételét a tanácskozás egyetlen előadója sem idézte egyetértően, épp az ellenkezőjét állították. A cáfolatok között Lőrincz D. Józsefé volt a legmeglepőbb, jelentésének negatív sugallata miatt: a regény szerinte „igen látványos törés” az életműben, „mintha a korábbi »vonalas«, »rendszerhű« író hirtelen átalakult volna egy bátor, szókimondó, ...a közösségével együtt érző, azt képviselő... közéleti személyiséggé”. Személyiség- és társadalom-lélektani szempontú vizsgálata ahhoz a következtetéshez juttatja el, hogy az alkotó életét – ezt emeli ki, s nem a munkásságát – két irányadó világvélemény, értékvilág határozta meg: egyfelől a baloldali, kommunista világvélemény, másfelől az elsődleges szocializációs során, azaz otthon, a családban elsajátított értékek, a tisztesség, jóérzés, emberség, az igazmondás. Saját közösségének értékvilágán belül, fejt ki, meghatározó jelentőségű volt az a társadalmi szerep és felelősség, amellyel „az erdélyi magyar társadalom mindig is felruházta írástudóit”. Az igazmondás a bátorság kifejeződése – fogalmazott, axiómája bizonyítékaként a másoknál is példaként szerepeltetett szamizdat-irodalmat hozva fel, megtoldva azzal: Sütőnek nem biztos, hogy itt a helye, „az viszont kétségtelen – mondta –, hogy az ő esetében is a (későbbi) írások – tettek”.

Ez az „is” Lőrincz D. dolgozatában Havel és Michnik, Szolzsenyicin, Vojnovics és Alekszandr Zinovjev, de leginkább a Sztrugackij fivérek példáját vonja be az összehasonlítás körébe. Három előadó érvel még a szamizdatosokra hivatkozva. Az *Advent a Hargitán* premierjét Jákfalvi Magdolna egy olyan értelmezői térbe állítja, többek között Kornis Mihály *Kozmája* mellé, ahol a stencilfelületen megjelenő Beszélő az „egyenes beszéd” példája, az *Advent...* viszont a „kettős beszéd hatalmáé”. Ez utóbbit akár elismerésnek is szánhatná, olyan egyszerű példákra gondolva, mint mikor az édesanya éget-nivaló kölyöknek mondja a fiát, de nem szalad gyújtósért, kokszerért, gyufáért, hogy hitelt adjon saját szavainak. Talán mindenkori, hétköznapi beszédünk természete ez, habár a Színház- és Filmművészeti Egyetem professzornője úgy gondolja, a Nemzeti Színház társulatának Ablonczy László vezetése idején – más igazgatót nem tüntet ki néven nevezésével – vált ez a beszédmódjává. Ekkortól számítható a „domináns színészi váteszjelenlét”, jelenti ki. Jó lett volna ismertetnie, mit s hogy csinál a színész, mikor vátesz – az augurhoz hasonlóan a ketrecből hirtelen kieresztett tyúk futásából vagy a szabad madarak röptéből, keringésük irányából jóslja-e meg a jövőt. Efféle töprengésre késztet az is, hogy szerinte a „nézők kódrendszere” „a drámának tulajdonít majd olyan értékeket”, amelyek a színpadon és a színházban meg még valamiben rejlenek – magyarul: a darab kevésbé értékes. Ha értékes egyáltalán, merthogy – így az értelmezés – a jól megcsinált színművek „szalondramaturgiájára építkeznek”. Igen, helyeselhetünk, mért ne lehetne szalon a szurdok alján, a hargitai boronaházban és fordítva: boronaház a szalonban, Pesten vagy Budán. S nélkülözhető az egyenes beszéd, hiszen a darab 137. előadásáról Koltai Tamás ezt írta: „A kettős beszéd, a színházi kommunikáció nyilvános lehetőségei közül a leghatékonyabb és legtöbbször által beszélt alakzat... Az előadás dramaturgiája erre az ősi színházi közmegegyezésre épült, hogy vannak dolgok, amiket nem lehet (vagy nem szabad) ki-mondani, de a színpadot és a nézőteret éppen ezáltal köti össze a lelki szolidaritás.”

A Beszélőéhez hasonló jelentőséget tulajdonít a nyolcvanas évek romániai magyar szamizdatjáról, jelesül az Ellenpontokról és általában a Limes-kör nemzedékéről szólva a máskülönben

Sütő pályáivét a Kriterion felől néző Dávid Gyula. Előbb rögzíti, hogy az *Anyám könnyű álmat ígér* – amelynek műfaj történeti háttéréről Cseke Péter szövegében részletezően – tudatos választás eredményeként lett a kiadó „névjegye”. Aztán idéz a Securitate által kiállított 1981-es „káderlapból”, amely az író „nacionalista álláspontot” elfoglalóként, a „romániai magyarság szociál-politikai jogainak és szabadságjogainak fő védelmezőjeként”, az ország realitását „eltorzítva” bemutatóként írja le. Ezt követően hozza szóba eme nemzedéket, mint amelyik a nyolcvanas évek elején-közepén elégtelennek, sőt idejétmúltaknak érezte Sütő újfajta tiltakozását is. Gondolkodásukban, állítja, már nyoma sincs a „kényszerű kompromisszumra való készségnek sem”, törekvésük, állítja ismét, nyomtatékosítva, „a rendszerrel való nyílt konfrontációé”. Töprengtető közlés ez is, mint a Jákfalvi volt. Vajon az Ellenpontok nyolc számából az írógéppel készült, néhány példányos hat szám vagy a stencillel előállított utolsó két szám volt nagyobb hatása a szembenállásban, és vajon mekkora erőket mozgósított a nyílt szó a hatalom oldalán, s mekkorát az olvasókén? Továbbá, töprengve: mennyire vezetett – vezethetett – nyílt szembenálláshoz a Limes-körnek az a szándéka, hogy ha roppant mód beszűkültek a külső nyilvánosság keretei, akkor meg kell teremteni a „belső nyilvánosság” tereit, lehetőségeit – illegalitásban. Nyílt illegalitás? A kérdés inkább intézhető Dávid Gyulához, mint Bíró Bélához és Molnár Gusztávhoz, akiket néven nevez. Az utóbbihoz esetleg, mégis, hányattatott sorsú cikke – *Értelmiségi állásfoglalások az erdélyi magyar irodalomban 1956-ban* – egyik kitételére utalva: mire alapozta azt a kijelentését 1988-ban, hogy „az erdélyi magyarság mai végső kiszolgáltatottságát épp a legnevesebbek némasága teszi még kíméletlenebbé”? Az a Sütő András lett volna néma, akinek drámáit ez idő tájt Kolozsvárott és Pesten sorozatban játsszák, s aki kiáltványok és beadványok fogalmazója, noha Molnár szerint – Dávid Gyula idézi – „fogalma sincs a nemzetiségi kérdésről”? Pedig kétség aligha fér hozzá, hogy ő annak a tévútra vezető stratégiának és taktikának a fő képviselője, amely a cikk szerint „végeredményben az önfeladás szép szavakba csomagolt álcázásának bizonyult”. Ami Molnárnál csomagolás, az – lesz róla szó – körtársánál, Cs. Gyimesinél a furcsa művelető átesztétizálás.

S ami Molnárnál a politikai stratégiával kapcsolatos elégedetlenség, az körön belüli társánál, Bíró Bélánál „anakronisztikus dramaturgiai szemlélet”, mármint Sütő szemlélete. Bíró erre alapozó monográfiájáról, *A tragikum tragédiájáról* Dávid Gyula is beszél, előbb óvatosan, mondván, a hetvenes években született Sütő-drámák üzenetének akkori s a nyolcvanas évek eleji aktualitását „nem igazán” tudná megkérdőjelezni, utóbb bátrabban: a drámákban foglalt dilemmák nem „az ötvenes évek nagy dilemmái”, a magatartásmoделlek is a jelen emberéhez szóltak. Bíró bírálataiban Lázok János a leghatározottabb: értetlenül áll az előtt, hogy sok évvel a monográfia megjelenése után, 2003-ban is „meglehetősen doktriner elvi kiindulópontot” foglal el a drámák elemzésekor, és „bizonyíthatóan téves következtetéseket von le”. Tanulmányával szemben „a legsürgetőbb teendő a disztinkció” – hívja fel a figyelmet, Bretter György vagy Bécsy Tamás elemzésére utalva azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy Bíró nem az a fajta tollforgató, aki hajlamos és képes felülvizsgálni eddigi álláspontját. Amit pedig – miszerint Sütő drámái „a főhős egy és oszthatatlan igazságát szentesítik” – felülbíráltatott volna már Ablonczy László monográfiájának (*Nehéz álmom. Sütő András 70 éve*, Nemzeti Könyvtár, h. és é. n.) idevágó fejezete ismeretében is, elfogadva azt a talán Tarján Tamástól eredeztető elnevezést, hogy akár Szervét, akár Káin drámája a „testvérek-konfliktuson” alapul. „Harcolni tudtunk egymással úgy, hogy nem elpusztítani, elgáncsolni akartuk egymást, hanem fölemelni. Mint kerekas kút páros vödre, az is segítette a másikat, aki épp lefelé haladt” – idézte a monográfus Illyés Gyula *Testvérek* című drámájából Dózsa György szavait. Világossá téve: Sütő dramaturgiája Illyéséhez hasonlítható, nem pedig Németh Lászlóéhoz, akinek hősei önmagukkal talán keményebb csatákat vívnak, mint az ellenfeleikkel.

Néhány előadó korábbi felfogása, véleménye efféle vizsgálatát is elvégzi. Van, aki már-már önkritikába hajlóan, van, ki korábbi ítéleteinek árnyalásával, s olyan is akad, aki az életmű újraértékelésével, értelmezési kísérletével. Markó Béla vallomások, önéletrajzi mozzanatok felvillantó esszéje (*Egy félbemaradt kultusz története*) ilyen kísérlet, még ha – az említett ok miatt – rá is áll, amit Székely János írt Sütő „gyónásáról”: nem eléggé töredelmes. Mert ha az lenne, bizonyosan kitér arra, idős íróbarátja miért panaszkodhatna ismét, nagybetűkkel írva, hogy „az új kanonizáció folytán teljesen kiszorultam AZ UTUNK-HELIKONBÓL, az IGAZ SZÓ-LÁTÓBÓL”.

Markó írása a Ceaușescu-diktatúra végóráinak felidézésével indul, azzal, hogy Gálfalvi Györgygel Sütőhöz sietnek, tudatni vele, szükség lesz rá, szólnia kell a Marosvásárhely főterén összegyűlt

néphez, amint ez meg is történt, „hihetetlen empátiáról, vagyis politikai érzékről” bizonyosságot téve. Aztán, visszafelé az időben, az 1982-ben a Lancranjan-könyv ellen tiltakozó beadvány aláírásgyűjtési akcióját, Gálfalvival közös kolozsvári útjukat részletezi, kitérve majd egy hosszú időszak sérelmeit számba vevő 1988-as beadványra is – a kötet olvasói számára mintegy cáfolatául a Molnár felhozta némaság-vádnak. Az esszé műfajából is adódik, hogy lebeghet benne idő s ítélet: így meghatározhatatlan, mikor volt az az „annak idején”, amikor Markó sokkal ellentmondásosabbnak látta Sütő „egyébként tagadhatatlanul jelentős irodalmi munkásságát”, mint némely rajongója, s hogy milyen okok miatt voltak fenntartásai. Amiatt, mert – mint vallja – a hetvenes évek elején induló nemzedéke „szabadulni próbált a szolgálatnak – jó értelemben véve – népszolgálatnak – tekintett irodalom árnyékából”, vagy amiatt, mert didaktikusnak érezte a prózáját, egyébként Székely János költészetével együtt? Vagy a közéleti szereplő és az író „viszonyát” tartotta ellentmondásosnak? Az *Anyám...* ezért volt „inkább politikai revelációként” fontos számára, holott – mióta tudja s hirdeti? – „irodalmi remeklés is”? S mennyire friss és tartós belátás az, hogy „a kisebbségi sorsra kárhoztott írónak végül is már az a tény is jelentéshordozó, hogy magyarul ír, és a nyelv túlhajtott szépsége pedig felér egy politikai programmal”? Annak az elfogadása lenne ez, szemben a posztmodern felfogással, hogy a nyelv egy nemzet, főleg pedig egy nemzetiség önazonosságát tekintve a legfontosabb tényező, mert benne gyűlt és gyűlik össze a történelmi emlékezete, múltja, sorsa is? Ezért is szólhat, bár vészjósló Markótól, a méltatás: „Egy pusztulásra ítélt nyelvi identitás pótolhatatlan értékét mutatja fel Tamási Árontól Nyíró Józsefen át Sütő Andrásig” a 20. századi transzszilván literátor. És ezért teheti fel a kérdést, Bibó István szóhasználatát kölcsönözve: „a »túlfeszült lényeglátók« kultuszára van-e nekünk ma itt Erdélyben szükségünk, vagy pedig az olyan példákat kellene ébren tartanunk, mint a Kós Károlyé, Bánffy Miklóisé vagy éppen a Sütő Andrásé”? A kérdés, az esszé címére gondolva, lehet költői – azt sugallva, nem maradhat félbe Erdélyben egy kultusz, a kisebbségpolitikus Sütőé. Ám ha az író kultuszát ugyanitt már felnégyelték, akkor hiábavaló akár a folytatásról, akár a feltámasztásról elmélkedni. Kultusz helyett figyelemre volna szükség, könyvekkel az olvasói, színházi előadásokkal a nézői figyelem felkeltésére.

A tanácskozás több felszólalója – közvetve, persze – erre buzdított. Egy-egy alkotás kiemelésével, például. Mint Soltész Márton, aki a Szász László által „összefoglaló csúcsműnek” nevezett *Nagynyedi fügevirággal* kapcsolatban hangsúlyozza, hogy a valósághoz, a történeti-szociokulturális hitelességhez való ragaszkodásnak a háttérben nem egy ideologikus irodalomeszmény áll, hanem egy mind határozottabbá váló, „tisztán etikai-esztétikai program”. Ugyanő – a konferencia legifjabbja, a „szövegmélyben szolidan ironikus” Soltész (ld. Tarján Tamás: *Sárkány alszik veled*, Színház, 2016/6–7) örökbecsűnek tartja az *Ábel kacagása és szomorúsága* című esszét. „...az irodalom funkcióváltásának nevezett vészes folyamat” következményein töprengve elmékedését buzdításba torkoltatja: itt az ideje, „hogyan eltökéljük: megőrizzük magunkban az »erkölcsi bátorság«-ot, amely ahhoz kell, hogy elméletvezérelt irodalmi életünkben is merjünk és tudjunk hallgatni arra a művészi szóra, mely egyszerre befelé – saját szerepünk –, s egyszerre kifelé – »visszafelé« –, nemzeti hovatartozásunk irányába fordít, terel bennünket”. A Sütő-drámák színpadi bemutatónak magyarországi recepcióját elemezve Kovács Dezső a tetralógián túl az *Álomkommandó*t is „a végtelen kisebbségi kiszolgáltatottság modelldrámái” közé sorolja, „gyújtó indulatú remekműnek”, „világdrámának”, lepárolt világszemléletű, „időtlenül modern Sütő-játéknak” nevezve.

Cristian Réka az angol nyelvű világ recepcióját nyomon követve mindenekelőtt Bertha Csilla tanulmányírói munkáját méltatja, külön kiemelve az ő és Donald E. Morse fordításában 2008-ban Dublinban megjelent kötetet, öt magyar szerző – Sütő mellett Lászlóffy Csaba, Páskándi Géza, Székely János és Szócs Géza – szerepeltetését (*Silenced Voices. Hungarian Plays from Transylvania – Elhallgattott hangok. Erdélyi magyar drámák*). A szemlélő javaslata: európai stúdiókat folytató hallgatók kurzusaiba beépíteni egy-két Sütő-művet, vagy tematikus Sütő-kurzusokat tartani itthon és külföldön. Nem utolsósorban: kihasználni a digitális világ lehetőségeit, mert – hivatkozik Aradi Schreiner Józsefere – „ma az író úgy tud tovább élni, ha bloggolják”. A Sütő hálózati kritikai kiadásának módszertani vonatkozásait ismertető G. Balla Ilona történelmi párhuzamot vonva sürgeti ugyanezt, mondván, „új humanizmus korát éljük”, s ahogy a 15–16. században a kézírás alapuló művelődés világát a humanisták áttették a nyomtatott betű világába, úgy most a nyomtatvány adja át a helyét a „képzetes könyvnek”. Sütő esetében, állítja, megvan ehhez az alap, Kuszálék Péter szakszerű bibliográfiája. A maga elfogult véleményét az annotálásba rejtő bibliográfus szintén sürgeti,

hogy készüljön kritikai kiadás, mégpedig „az erdélyi magyarok sanyarú sorsát” tekintve a magyar kormány finanszírozásával.

Az említett Aradi József eszmefuttatása sokszálú. Végül annál a tételnél köt ki, hogy Sütő, akárcsak Wass Albert, Günter Grass vagy Milan Kundera, „a kultusz és antikultusz viharzónájába került, bizonyos értelemben kánon és antikánon csataterére”, ezért nem lehet objektív véleményt alkotni írásai maradandóságáról. Több mint remény: kultuszok s kánonok csatája hamarabb véget ér, mint a harmincéves háború. S kezdődhet akkor – ha már el nem kezdődött – a digitális világban az Aradi jövendőlte döntő harc, a nyelvek újfajta használata miatt, amely arra kényszerít bennünket, úgy érteve, magyarokat, hogy újragondoljuk, „amit a nyelv és az etnikumok jövőjéről tudunk”. Ha a statisztika azt mutatja, hogy a digitális világban a világ nyelveinek csak öt százaléka van jelen, a maradék kilencvenötöt, úgymond, végérvényesen kiszorította az angol, akkor nincs mit újragondolni. Csak játszani lehet a gondolattal: létezhet nem magyar – hanem angol – nyelvű magyar irodalom. S az etnikum, a nép sem magyar lesz, hanem „globalizált”, ahogy Robert Saunders felmérései nyomán azokat a balti államokban élő oroszokat nevezi, akik az internet hatására veszítik el etnikai identitásukat? További gondolatfutamok tanúsítják még, Aradit mennyire foglalkoztatja a nyelv és a nemzeti önazonosság kapcsolata, dolga. Egyszer mintha önkritikus hangon szólna: arról, hogy harmincöt esztendeje zokon vette az író „szóvigyázó”, „nyelvtelőlő” metaforáit s azt a felfogását, mely szerint az anyanyelvhez való ragaszkodás a közösség megtartásának záloga. Úgy gondolta akkor, hogy „a közösség mássághoz való viszonyulása, a »másik« elfogadása, egy érzékenyen vibráló kapcsolathálózaton belül az identitás-kódok természetes sokfélesége tartja életben a nyelvet”. Dogmák könyvébe illő tanítóbeszéd volt ez ahhoz képest, ahogy – Vetési Lászlóra hivatkozva – ma Sütő szülőhelyéről, Pusztakamarrásról mint „anyanyelvi analfabetizmusba süllyedt” faluról beszél. Itt, ugye, a gyér számú magyarság hiába fogadta el a „másikat” – nem is tehetett mást –, ha ez nem volt a sokféleség híve. Az önazonosság kérdése kerül elő ismét Saunders ama tételéhez kapcsolódva is, miszerint az erdélyi magyarok éppúgy közel-külhoni (near-abroad) kisebbségek, mint az említett oroszok. Az ő esetükben fordított a helyzet: az internetes identitásuk – bármit jelentsen is ez – erősödik, ám „nem mint etnikumé, hanem mint »erdélyieké«”. Nem tudni, más felmérések igazolták-e, hogy a régió, a táj fontosabb a számukra, mint az, hogy magyarok, és hogy – ez a „tájidentitás” meglepő lényege: – az erdélyi magyarok közelebb érzik magukat az erdélyi románokhoz, mint a magyarországi magyarokhoz.

Ezek már – egy kései, 2001-es Sütő-kötet címét idézve – nem „erdélyi változatlanosságok”, hanem komoly változások. Az író munkásságához legfeljebb úgy lehet közük, hogy ha több helyütt törölték a szerzők névsorából, akkor a könyvei, színpadi művei sem lehetnek a közönséggel-közösséggel való „lelki szolidaritás” kiváltói, serkentői. Ez, persze, a „közfüggetlen” alkotó eszményét követő tollforgatók számára nem jelent gondot, hisz szerintük „a köz – probléma”, nem támogat, ihlet helyett direktívákat ad és így tovább. Erdélyben a közösségi, azaz közszolgálatú irodalomnak – emlékszünk Markó Béla képeire – még az árnyékából is sikerült kilépni.

Sütő András talán e változások sejtelmével írhatta utolsó, összefoglaló érvényű esszéjét, Mikes Kelemen példájával a középpontban. Elmélettel felvértezten úgy is mondhatnánk: egyszerre folytatva párbeszédet a fiktív levelek és az ifjakat kalauzoló pedagógiai intelmek szöveg hagyományával. Az *Édes Néném, ne hagyj el!* így szólít fel: „Te pedig, te, gyermek, legyél a te becsületos nevednek mindig köteles, láncos, madzagos, zsinóros szolgája, hogy nyugodt szívvel bárhol, bármikor elmondhasd: mert én vagyok, aki voltam, és leszek, aki vagyok.” Aligha kétséges: a művészi önértzet és öntudat megszólalása ez. Létigéssel, mint a sírfelirat: „Voltunk, mint ti, lesztek, mint mi: por és hamu.”

És itt érdemes visszatérni a parodisztikus visszahatással kapcsolatban már szóba hozott irónia kategóriájához, két okból is.

Az egyik: maga a tanácskozás ugyan nem nevezte az életmű „arkhimédészi pontjának”, de az egyik előadás lényegében ilyen meghatározó szerepűnek tüntette fel. Az előadó Sorin Crisan volt, aki azt fejtegette, hogy Sütő irodalmi hitvallása „az elkötelezett társadalmi, történelmi vagy ideológiai struktúrák nevetségességének és degradálódásának tettenérése”, s ennek érdekében, hasonlóan az ifjú D. R. Popescuhoz, időnként az iróniához, a humorhoz és néha akár a cinizmushoz is folyamodik. Crisan professzor egyetértően hivatkozott arra a Nicolae Balotára, akinek a *Romániai magyar írók (1920–1980)* című monográfiája 2007-ben Vallasek Júlia fordításában a Mentor Kiadónál jelent meg. A monográfus szerint az *Anyám könnyű álmot ígér* „az etikus és a művészi tudat össz-

BMZ, Szent Ágota, 2015; A medveszellem gyógyító ereje, 2017

játékának”, az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* pedig „a szavak által emberré válás és az emberről szavakká válás” kettős folyamatának ábrázolása, a föld, a nyelv és a nyelvi közösség hangsúlyos tényezőivel. A tanácskozás a román nyelvű, Bukarestben, a Kriterion gondozta kötetből emelte ki Balota észrevételét Sütő elbeszéléseiről: „A szövegeinek sokat méltatott aktualitása nem mentesült volna a hajótöréstől, ha nem tartalmazták volna az időtlen humort, a rejtett iróniát, a mesélő sajátos stílusát, különleges jólelkűségét.” A világ anamorfikus, groteszk képének megrajzolása az előadás szerint kitüntetett sajátossága az író művészetének.

Meggondolhatóan különös, hogy épp a román szerzők figyeltek fel és figyelmeztettek az irónia élet- és létszemléleti jelentőségére, a hatalom szerkezetével, az ideológiai-politikai struktúrával összefüggő szerepére. Más előadásokban is érintették ugyan, ám főleg stilisztikai-poétikai alakzatként. Elek Tibor például azokkal vitázva, akik szerint a naplóregény a humorával, anekdotikus lekerekítésével, kedélyeskedéseivel a kiábrándító hangulaton enyhítene; egyetértve viszont, utólag, Görömbei Andrással, aki „az élet valóságos arányainak feltétlen tiszteletét, a tragikum és a humor, derű életarányos elrendezését, elosztását” méltatta. Cseke Péter szintén idézet mögé rejtette véleményét: Csoóri Sándorra hivatkozik, aki pedig Sütő „bujdosó humorára, indulataira” figyeltetett. Markó Béla az ifjúkori elbeszélések Tamási Áronra emlékeztető „ízese humorát, könnyes-kacagásos realizmusát” emlegeti, ám ezek „túlhajtott stílrómantikájával” együtt, azaz csökkenti az ironikus beszéd mód súlyát és jelentőségét. Lőrincz D. József pedig aligha van tisztában vele, hogy amikor „a teljes igazság kódosított, kétértelműsített kimondását” kárhoztatja, akkor az ironikus megszólalás jogosultságát utasítja el: a színlelt kételkedést és a kifejezés tettetését. Később megengedőbb, talán a regionalizmus szellemétől érintve: úgy ítéli meg, Kelet-Európára sokkal jellemzőbb a „nyílt, őszinte kiállítás, megnyilatkozás” helyett a „ravaszság, a furfang”. Az ókori görögöket is szóba hozza még, miszerint az igazság kimondása náluk „akkor volt eredményes, ha dialógushoz vezetett”. Véleménye ez esetben is messze esik attól, hogy fontolóra vette volna az irónia fogalma (egyik) klasszikus, Friedrich Schlegel-féle értelmezését: „A teljes közlés feltétlensége és feltételeessége, lehetetlensége és szükségszerűsége közti feloldhatatlan harc érzését kelti. Valamennyi licencia közül a legszabadabb, mert általa mindenben túteszi magát az ember, és mégis a legtörvényesebb is egyben, mert feltétlenül szükségszerű.”

Utalhatnánk arra a meghatározásra is, amely a szókratikus iróniára mint lehetőségre mutat rá, annak az esélyére, hogy általa vagy rajta keresztül „valami, ami nem nyilvánulhat meg közvetlenül” – például a hatalmi elnyomás-tiltás miatt –, vagy amit különböző okok miatt nem illik kinyilvánítani, mégis szót kapjon, felszínre kerüljön. És ennek az áttételes, közvetett beszédnek a mai elfogadottsága, az (új) irodalmi paradigmában, kánonban való érvényesítése az a másik ok, ami Sütő András esetében is felkínálja, hogy életműve egyes darabjait az irodalomtörténet az irónia megnyilvánulási formáiként, a „szubjektivitás alakzataiként” vizsgálja. Erre olyan monográfiák serkentenek, mint Szilveszter László Szilárd könyvei: a *„Festett az arcom nékem is...”*, alcíme szerint: *Irónia a modern és posztmodern költészetben* (2009), *Az irónia nyelve a két világháború közötti magyar lírában* (2012), valamint a legfrissebb, a *Félúton Ég és Föld között. Identitásalakzatok a második világháború utáni erdélyi lírában* (2016). Említést érdemel továbbá az *Értékválság és értékváltás... című tanulmánykötete* (2012), noha főként az *„erdélyi perspektívák”* című fejezete alapján az említett könyvek tükrében egyszerre tekinthető összefoglalásnak, illetve előmunkálatnak. Az ismétlések révén még élesebben és határozottabban rajzolódik ki az erdélyi magyar irodalomnak a főleg az ottani műhelyekben (ki)kanonizált képe, ábrája. Rajta azokkal a vonásokkal, amelyeket sokkalta kevésbé húztak, húztak a kisebbségi magyarság helyzetudatában történt változások, mint amennyire a kánonformálók elvei, elfogultságai, előítéletei. A *„Festett az arcom nékem is...”*, amelynek a megállapításaira és szakirodalmi utalásaira a továbbiak során, a nehézkesség elkerülése érdekében a források pontos megjelölése nélkül, hivatkozni fogunk, egy helyen úgy fogalmaz, hogy a nyelvhez és a hagyományhoz fűződő viszony a kilencvenes évek után sem csupán poétikai, hanem határozott ideológiai irányultságot is feltételez. Igaz, tárgyának megfelelően, a líráról állítja ezt, de ugyanúgy mondhatná más műfajokkal kapcsolatban, vagyis az irodalom egészéről is. Mint ahogy lényegében mondja is, amikor az erdélyiségről, a transzszilvanizmusról, az irodalom társadalmi szerepéről, az író felelősségéről mondja fel a Kolozsvárott póttételekkel kibővített posztmodern leckét.

A mai erdélyi magyar irodalom helyzetképét mintha egy munkaközösség készítette volna: állásfoglalásokra, határozatokra emlékeztet – arra az időre, amikor kijelentettek, ám nem bizonyítottak. Az ábra tehát nagy vonalakban: átértékelődött az irodalom szerepe, olyan „diskurzusforma”

jelent meg, amely a társadalmi szerepvállalást „egyre kevésbé igényli”, s „egyre jobban eltávolodik” attól a profetikus magatartástól, amelyik a közösség „minden tagjához” szólni kívánt. Ellentétben a hetvenes–nyolcvanas évekkel, amikor fetiszizálódott az alkotói szerep, és a kinyilatkoztatásszerű, ráadásul patetikus beszédmód „értékszelekcióként” működött és intézményesült, a kilencvenes évek óta a művészi attitűd a „szükségből erény” kovácsoló „transzszilván öntudat illúzió-kergető” ideológiájának felszámolására törekszik. Ennek köszönhető, hogy az író felelősségéről szóló „hagyományos diskurzus” nem érvényesülhetett „egyeduralkodó beszédmódként többé”. Helyébe a klasszikus poétikai szemléletet leromboló, a valóság elsődlegességét tagadó nyelv humora, „komolytalan” hanghordozása, a nyelvi és retorikai játék, továbbá az ironikus (ön)reflexió került. Summa summarum: az irodalom(kritika) berkeiben általánosan elfogadottá vált, ami előbb egy költészet jellegzetességeként tűnt fel: az „erdélyiség” fogalmának a korábitól különböző kontextusba helyezése, valamint „a kisebbségi lét patetikus diskurzusának és a helytállás értékorientációs kényszerének” az érvénytelenné nyilvánítása.

Ezen az ábrán, vázlatos szemléltető képen néven nevezetlenül is Sütő András életműve az „érvénytelenség” példája. Példaértékét növeli, vagyis – az emlegetett parodisztikus visszahatás mód-szere következtében – munkáinak súlyát, jelentőségét csökkenti, hogy az utóbbiak tárgyalása (netán elemzése) során föl sem merült a főként Crisan és Balota felvetette szempont követése, holott a posztmodern kanonizálók varázsszava az irónia; e tekintetben nem véletlen, hogy központi kategóriája Szilveszter László Szilárd könyveinek is. Paradox módon – azaz iróniára okot adóan – egy helyen mégis olyan összefüggésben említődik a fogalom, pontosabban egy formája, a tragikus irónia, hogy ha nem is kizárólagosan, de elsősorban Sütő alkotásaira céloz vele. Cs. Gyimesi Éva „kiváló elemzését” követve vetődik fel itt (is), hogy a klasszikus transzszilvanista ideológiával szemben ez az „érték-alakzat” „egy sokkal pesszimistább (ön)védelmi mechanizmus, túlélési stratégia kialakulására utal”, a „kényszerűséget nem esztétizálja át”. Bármit jelentsen is ez a – más ifjabb titánok kedvelte szóhoz: a „kiábrázoláshoz” hasonlóan – művelet, annyi sejtethető, hogy a (kisebbségi) helyzet megszüpítésével gyanúsítja-vádolja az „átesztétizálót”. Azzal, hogy: optimista, de legalábbis: nem elég pesszimista. Hogy mindenképp mi köze az esztétikai minőségekhez, értékekhez, a poétikai megformáltságához – talány, ideológiai-politikai háttérű. Mindenesetre, ha a tragikus irónia egyik ismertető jegye – az esztétanő szerint –, hogy „rádőbbsent a diszharmóniára, a pozitív választás lehetőségének hiányára: a tehetetlenségre”, akkor a jövő elfogultságoktól kevésbé terhelt irodalomtörténetészei talán rálelnek Sütő András egynéhány művében is ilyen jegyekre. Például az *Egy lócsiszár virágvasárnapja* hőséneke sor-számban, akinek a hatalom igazságot oszt ugyan, ám kötelet is szolgáltat hozzá, halálos ítéletet. Hogy Kolhaas Mihály igazságkereső magatartása mennyire példázza a helytállás értékorientációs kényszerét, s elszántsága mennyire telített pátozzsal, elárulhatja döbbenete: „Ragaszkodjunk [...] a meghirdetett törvényekhez: az is elegendő kihágásnak.” A törvény – Bertha Zoltán szavaival – eme „álságos, szemfényvesztő legitimációs eszközként” való használata netán az irónia fényében láttatja az uralkodó politikát s jogrendet. „Egyezkedés közben veszett el mindenem. A törvények tisztelete közben. A felsőbbség dicsérete közben. Alázatos kérelmek és reménykedés közben” – ez a felismerése se igen „esztétizálja át” a kényszerűséget. És aligha illúziókergető, aligha profetikus. De az a beszéd sem, más figuraké, amelyik azt veti fel, a szónak nincs már értelme, „csak értelmezése”. Vagy azt – többször ismételt alapgondolat ez az életműben, egy helyütt „új hitvallásnak” nevezi –: „Ott kezdődik az ember! Amikor összetéveszti magát mindazzal, amitől megfosztották.”

A profetikus írói magatartás dolgában is eligazító érvényű a már említett szakirodalom, Szilveszter László Szilárd munkáiból. Kierkegaard-ra lehet hivatkozni, aki három személyiségtípust különböztet meg egymástól, a profetikust, a tragikust és az ironikust, az elsőben a jövőendő megsej-tőjét, a másodikban a jövőendő megvalósulásáért és kiteljesítéséért küzdőt, a harmadikban pedig a saját kora értékeinek megkérdőjelezőjét látja. E sablon alapján se állítható, hogy példának okáért a lócsiszár története a jövőendőmondó, a látnokian jósló írói magatartásra vallana. Annál bizonyosabb, hogy Sütő java alkotásaiban – ide értve az utolsó éveit publicisztikáját, jegyzeteit, esszéit, beszélgetéseit tartalmazó köteteit (*Erdélyi változatlanóságok, Létvégi hajrában*) – olyan, a dán filozófus megrajzolta ironikus személyiség nyilvánul meg, aki „kilép saját korának soraiból, és vele szemben foglal állást”. Olyan, aki tisztában van vele, hogy kiszolgáltatottja a történelemnek, elidegenedett azoktól a társadalomformáló eszméktől, amelyeknek előbb akár híve is lehetett, éppen ezért csalódottságában és tehetetlenségében nemcsak a korát, hanem önmagát is korholja. Struktúrákat tesz nevetségessé

BMZ, Vértó szívű bagoly, 2016. Jávorszarvas kisfiú elhaz-fával, 2016

BMZ, Vizuális konzultáció kezdeményezése Tóth Menyussal és Gaál Jocóval I–IV., 2016

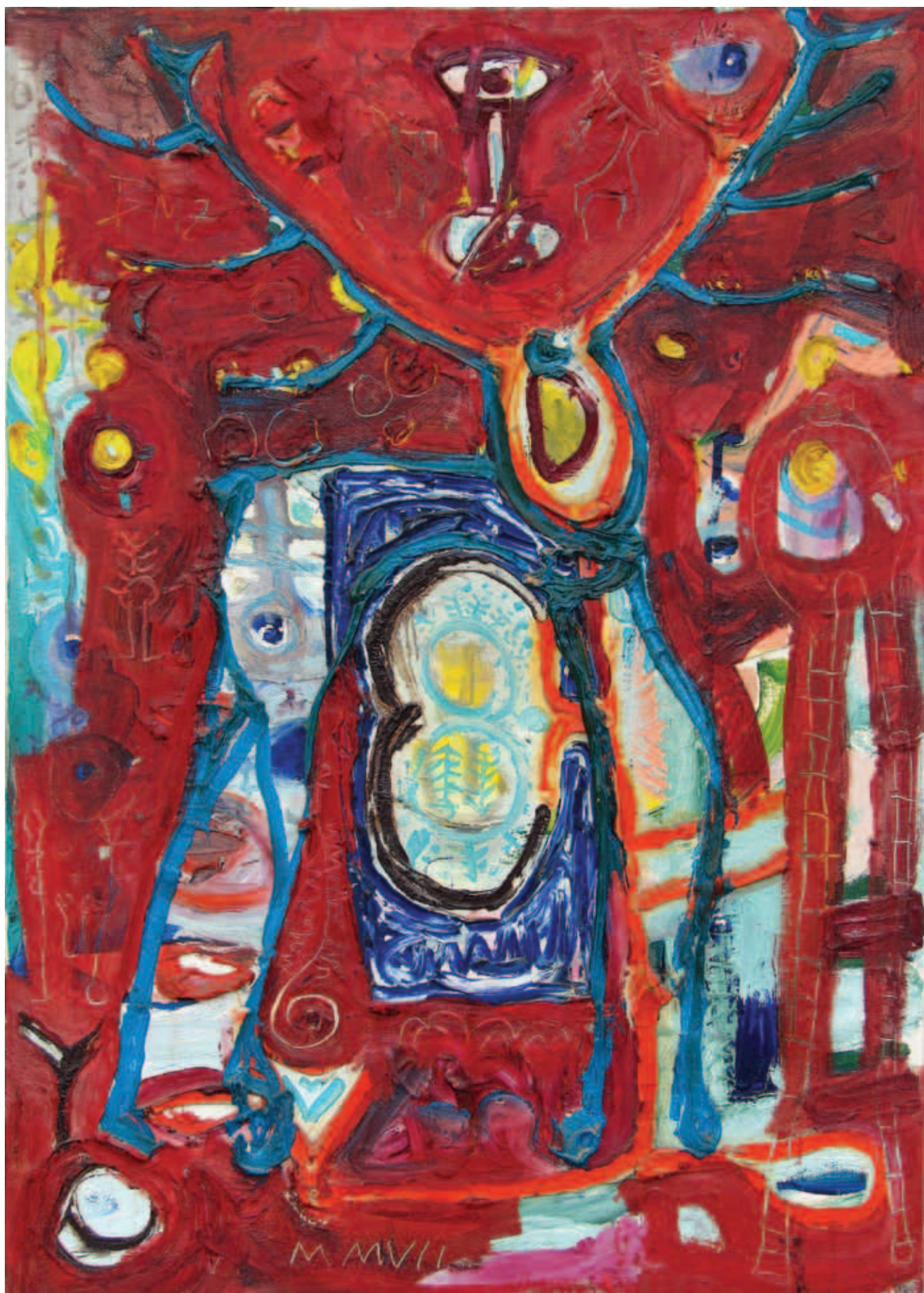
– ahogy Sorin Crisan látta. „Csónakunk alól elmegy a tenger” – keseregte nem sokkal a rendszer-változás után, mire – ugyancsak keseregve emlékszik – nagy tekintélyű „liberális személyiség” szólította fel nyilvánosan: ha pesszimista, kössön lakatot a szájára, s ne ijesztgesse az olvasóit. Pedig már jóval korábban, a drámahőseivel is észrevétette, hogy a hatalom vágja nekik az ösvényt, „amelyen haladni kell. Azon kerget bottal a paradicsomba” – élete vége felé kesernyésen vet számot írásai hatásáról, következményeiről: „Hajigáltam hát magam is panaszaimat a kornak falára.” Nemcsak a maga panasza volt, egész Erdélyé lehetett s lehet, hogy „új időknek új szószegéseit szenvedve” kell élnie, fennmaradnia. Miközben megtanulhatták: „ahol a tiltás, ott az igazság”, és „örülünk, hogy lyuk van a fülünkön”. Kezdhették dúdolni a dalt, előbb vidáman, aztán keservesen: „Akkor szép az erdő, mikor zöld. Akkor szép a magyar, mikor beolvad.” Tisztában lévén a helyzettel, a struktúrával: „Mi, magyarok, oly módon vagyunk az országnak államalkotó tényezői, amiként a fegyenc is alkotó tényezője a fegyháznak.” Az ilyen s ehhez hasonló vélekedések olvastán magáról is állíthatta volna a publicista, amit Nagy Gáspár szavait kissé módosítva a „rendszerváltó versek” szerzőjéről, az 1956-os forradalmat emlékezetbe állító költőről írt: „nem volt ő bátor, csak nem volt mersze gyávának lenni”. Nem jellemezte – másról szól a parafrázis – a „halált megvető óvatosság”.

„Két magyar annak örül, ha búsulhat”, „minden jó, ha a vége rossz” – ilyen és ehhez hasonló, közmondásokat, szólásokat, aforizmákat kifordító szövegek, szójátékok bőségesen idézhetők lennének még. Ismét az ironikus beszédmód kedvelésének bizonyosságául, óva azonban attól, amitől Tamási Áron stílusát jellemezve óvott: az ő vidámsága, az „emberi lét nagy kérdéseivel küzdő lélek derűje” nem kabaré. Nehogy a könnyedség látszatát követve az történetük velünk, ami Bözödi Györggyel, kedves és huncutkás feltételezése szerint: „mintha arra született volna, hogy cseberből mindig vederbe essék”. A szólásmondás idézése ismételten az irónia felé tereli az értelmezést, mégpedig Sütő András beszédmódjának jellegzetessége, megkülönböztető sajátossága irányába. Amit Paul de Mant követve is meg lehetne közelíteni, aki az irónia trópusát a „fordulni” igenévvvel hozza kapcsolatba, az elfordulással, a szó szerinti és az átvitt értelem közötti elhajlással, a meglepetés keltésére alkalmas, egymásnak ellentmondó jelentésű fogalmak, fordulatok használatával. A gondolat már Arisztotelésznél megfogalmazódik, aki az ironikus hatást a szöveg folyamatában, szerkezetében bekövetkező hirtelen fordulat szokatlanságával magyarázza. Az ismerős fordulatok, idézetek, legyenek azok műalkotásokból vagy a köznyelvből valók, az önidézetek és az utalások lényegében mint a hagyománnyal folytatott párbeszéd elemei játszanak szerepet. A hagyománnyal való kapcsolat Cicerónál is fölmerült, aki a szónoklattípusokat taglalva fejtette ki, hogy az ironikus az érthetőség kedvéért sűrűbben él olyan szóképekkel, amelyek közszájon forognak a falusi nép körében is. Bahtyin a beszélő valódi arcát elrejtő szókratészi dialógusról állított hasonlót. Azt, hogy sokkal közelebb áll a népi-karneváli folklór hangulatához, mint – s épp ez a példa – a szónokláshoz. Amit pedig a legfontosabb jellemzőjének tart, a párbeszédés-polifonikus forma, arra Sütő András több írása is mintául szolgálhatna. Nagyenyeden, 1972-ben elhangzott beszédében így szólította meg Bethlen Gábor iskolaalapító fejedelmet: „Ne felejtse Kegyelmed, hogy a ciuis regio, eius religio törvénye az idők folyamán csak részben módosult, valahogy így: ciuis regio, eius linua... Nyelvünket álmainkba bugyoláljuk. Utcára, sokadalomba, akár a védtelen gyermeket, ki nem ereszhetjük... Ájtatosan meghirdetett jogaink egyebekben is mint akasztott emberek lógnak szederjes orcával az út menti fákon.” A hullának és a fákon díszelgő plakátoknak efféle rokonítása szintén a meghökkentés eszköze. A kolozsvári színházat köszöntő Sütő-esszé, a *Mondd!* is csupa ellentmondásra, paradoxonra alapoz, miközben a megszólított személyek cseréjével, fölcserélhetőségével a tilalom megszegése okozta zaklatottságnak is kifejezése: „Mondd! A jogtiprást! Az elviselhetetlent!... S a fájdalom végül a száj helyett is szól: Mondom! A fogamat kiköpve, véretem nyelve mondom, mit elhallgatni már nem lehet. Mondom magamnak és mindazoknak, akiknek hallgatása már nem hallik messze: a bennem konduló nyelvkárosultaknak.”

A messze nem hallatszós hallgatásnak a kondulással, azaz a harangszóval történő megjelenítése akár hasonlatként, akár oximoronként: egy, az irónia kifejezésére alkalmas retorikai alakzat álarc, egy viszony – a messzire hangzó szó és az egy személybe „költözött” harang – szembeállítás, visszájára fordítása. Ritter Joachim vélekedésével: „valami oda nem illő, olyasvalami, ami szembe kerül azzal, amit reméltek vagy elvártak, tehát valami, ami kilóg a sorból”. Példák, régebről, a pálya fordulatát jelentő regényből: az *Anyám könnyű álmat* ígér Károli Gáspárral és Luther Márton szoltárklapanciáival hozakodik elő, hogy fújták minden vasárnap, és „ha nem is nyertük el a feltá-

madást, a hozzá vezető legrövidebb utat: a kihalást elkerültük”. Szakralitás és blaszfémia együtt, egyszerre. Az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat!*, amelynek olvastán – ha olvasnák – a derékhad kritikusi ujjonghattak volna s ujjonghatnának, hogy „a nyelvvel való bíbelődés... a szemünk láttára történik”, szintúgy bőséges példatár. „...úgy énekeljünk, László, hogy hangunkat bizonyítva a sajtunkat is megőrizzük. Ezt majd Bethlen Gábortól fogod megtanulni” – javasolja Nagytata, az állatmesék világát is megidézve, de tán a hegyi pásztorokét is, a mesét és a köznapiságot a történelem távlatára nyitva. Paródiára, pontosabban a szerepek cseréjére épül, így hat a figyelmeztetés: „Lám, ha nem ügyelünk, még megértjük egymást”, és így, gúny felé hajlóban a kijelentés: „az ellentmondások iránti érzéke alszik; ez boldogságának egyik forrása”. Sok-sok változat, alakzat mutatja a nyelvvel való bíbelődés örömét, s azt, hogy „a kedélynek újabb talpra ugrásával” szerzett szavaknak, kifejezéseknek, nyelvi tréfáknak mindig van valami közösségi sugallatuk, valóságvonatkozásuk. Úgy valahogy, mint Tamási Áron alkotásaiban: Sütő azt emeli ki, hogy rengeteg bennük a „furfangos kedélyben fogant és váratlan drámaiságba forduló, Janus-arcú replika”. Váratlanság, Janus-arcúság: láttuk, teoretikusok, esztéták, filozófusok emlegették ugyanezen jellemzőket. A profetikus magatartáshoz, a vádként, gúnyként hangzó vátesz-szerephez kapcsolódva is értelmezhető az írói hitvallás: „Szilveszter napjának Janus-arcával vigyázzuk az elmúltakat és az ingerlékeny jövőnket egyaránt. De megtanulhattuk ezt a galamboktól is, amelyek egymásnak háttal térnek nyugovóra, hogy a kétíránnyú örködéssel épségben megmaradjanak az éjszakában.”

A metaforikus beszéd ezáltal is eltér az újabb (erdélyi) lírának (irodalomnak) attól a törekvésétől, amely a monográfus szerint a performatív jelleg helyett a retorikai játékot helyezi előtérbe, s „az ironia egyetlen céljává a nyelv eredendő önreferenciális természetének felmutatása válik”. Kérdés, a valósággal szemben a nyelv elsődlegességét valló és gyakorló felfogás vagy a Sütő-féle valóságra utalás esik-e közelebb a „derűs művészet” híveinek elképzeléseihez. Ahhoz az irányhoz, amelyről Theodor Adorno ekképp értekezik: „Ahol a művészet magától is eleve derűs akar lenni, és ezért behódol annak a gyakorlatnak, amelyben [...] már semmi sem szent, ott simulékonyan kielégíti az emberek kívánságát, és árulást követ el saját igazságtartalma ellen. Előírt vidámsága beilleszkedés a működés rendjébe. Megerősíti az embereket abban, hogy továbbra is tűrjék ezt a rendet, hogy továbbra is részt vegyenek működésében.” Sütő nyelvszemléletét elemezve egy kritikus figyelmeztetett: még a „szemet szóért” sem tréfás vagy nyeglén egyénieskedő szóváltás. Olyan szülemény ez, ami – Szilveszter László Szilárd emlékeztet a fogalomhasználatra – a régebbi irodalomban „elmejátkszágnak” nevezett ironiából fakadhat. Akár az előbb idézett s az életmű utolsó szakaszában nagyon sűrűn emlegetett „nyelvkárosultak” kifejezés: ennek a mélyen keserű, tragikusnak is tartható ironiája az összetett szó szétválasztásakor mutatkozik meg. Hogy maga a nyelv az, ami a kár okozója – hasonlóan a fagy-, vihar-, jégkárosultak stb. esetéhez –, a bajok forrása. Hasonló elgondolás miatt tartja „teljességgel abszurdnak” a „nyelvhasználat” kifejezést, döbbenet tudakozódván, mikor szivároghatott be „emberi fogalmaink közé” ez az „elevenbe vágó” fogalom. A kisebbségi életben már éppen csak az hiányzik, fakad ki, hogy a kéz- és a lábhasználat is odakerüljön a nyelvhasználati jogok közé. Azt ugyan kérdésként teszi fel, hogy a nyelv iránti viszonyunk saját nemzetünk iránti viszonyulásunkat fejezi-e ki, s bár egyenes választ nem ad rá, közvetett módon, áttételesen mégis többször, többféleképpen felel – igennel, természetesen. Akkor is, amikor „szó-kertjeink művelésére” hív fel; akkor is, amikor új köszönési formának ajánlja a szokásos, az egészség iránt való érdeklődés helyébe a „Hogy s mint szolgál, magyar testvérem, az édes anyanyelve?” kérdését. Vagy amikor bibliai példával él, ám nem emeli a pátoz magasába: „Sok a stáció, hosszadalmas nyelvük golgotája.” Ilyen és ehhez hasonló szólásparafrazisok s egyéb átirások alapján is túlzás nélkül állíthatja: „Végső fokon majd minden munkám a veszélyeztetett magyar nyelv védelmében íródott.” S milyen hangnemben, valóban az ironikus beszédmód feltűnően gyakori „használatával”? A példákkal ezt reméltük igazolni. Bizonyítani, hogy a posztmodern kitüntetett érték-alakzata az ő életművében is meghatározó szerephez jut. Ezzel a bizonyágtétellel, meglehet, úgy jártunk, ahogy sokszor megfogalmazta a nevetségesség eseteként: eső elől tóba menekültünk. Mentségül szolgáljon, újra az ő posztprofetikus hangján szólva, utóvateszi vélekedését közvetítve, hogy: „miután a szekér kereke eltörött, mindenki tudott volna jobb utat is”. Az utazókról, úgy, mint (erdélyi) irodalmárokról, írókról, költőkről, kritikusokról van aztán egy meggondolkodtató példázata is, a múltat a jelenre vonatkoztató: volt irodalmi élet náluk, Romániában, sóhajtotta, mert voltak férfiak, „akik tudták, hogy egyik a másokra fényt vessünk inkább, mintsem árnyékot”.

STURM LÁSZLÓ

Értekező műfajok Vas István életművében

STURM LÁSZLÓ (1967) Budapest

Vas első megjelent műve kritika. Egy orosz mérnök Amerikáról szóló könyvét ismerteti 1928 őszén Kassák új lapjában, a Munkában. Itt 1930 februárjában jelenik meg utolsó kritikája (Ilja Ehrenburg könyvében a hagyományfolytatást méltatva már előlegezi Kassákkal való szakítását – jegyzi meg monográfiájában Fenyő István). Ugyancsak ekkoriban lesz munkatársa a Korunknak. „Minden biztatás nélkül írtam egy nagyon levágó bírálatot Wellsnek egy új, félig-meddig elméleti könyvről [...] A kritikát a kolozsvári Korunknak küldtem el, ismeretlenül és próbaképpen s nem sok reménnyel, mert a mi körünkben nagy tekintélye volt a Korunknak mint komoly, tudományos, marxista folyóiratnak. S a Korunk a következő számban le is hozta, meglepetésemre és nagy öröömre nemcsak a megtiszteltetésért, hanem azért is, mert azt láttam, olyan műfaj nyílt meg előttem, ahol közvetlenül és érthetően tudom közölni azokat a véleményeimet és indulataimat, amelyek nem férnek el verseimben” – írja az emlékező. A Korunkkal való kapcsolat 1931 őszéig tart, amikor a szerkesztő Gaál Gábor visszautasítja Vas nagy ambícióval megírt Lenin-tanulmányát. Az ekkor megjelent írásoknál – amelyeket nem vett be egyetlen későbbi tanulmánykötetbe sem – fontosabb a visszaemlékezésben megfogalmazott felismerés: az értekező műfajok új teret nyitnak emberi-alkotói eszmélkedésének. Végig is kísérik egész életművét. Kötetbe először 1958-ban rendezi őket (*Évek és művek*). 1974-ben jelenik meg a több mint ezerkétszáz oldalas nagy összegzés, *Az ismeretlen isten*. A későbbi írásokat az *Igen is, nem is* (1987) gyűjti egybe.

Mennyiségüket és rangjukat tekintve Vas értekező írásai önálló életműként se vallanának szégyent, szerzőjük helyét a műfaj(ok) – a negyedik műnem? – legjobbjai között jelölik ki. Ám a sokoldalú életműnek is szerves részei. *Az ismeretlen isten* előszavában írja a szerző: „De magamban, belül, nem sokba vettem a műfaji különbségeket. Cikkeimben, tanulmányaimban is mindig arról beszéltem, ami érdekelt, ami fontos volt nekem, és gyakran vettem észre, hogy olyasmi csapódik le a versben, ami előzőleg valamelyik bírálatomban keresett kiutat, és fordítva, a versnek valamilyen tétova rezzenése később egy cikkben jutott végső megfogalmazáshoz.” Hozzátehetjük: a visszaemlékezések elmélkedései is állandóan párhuzamba állíthatóak értekezéseivel, valamint a műfordításhoz is számos műhelytanulmánya, portréja kapcsolódik. Az alkotói szféráknak azonban a témánál is jelentősebb összekötője az alkotói figyelem intenzitása. Az *Évek és művek* darabjaiban – írja monográfiája, Fenyő István – „ugyanazt a magas hőfokú hatni akarást érzékeljük, mint költészetében. Szinte sugárzik belőle, hogy szerzőjének a művészet mindenekelőtt emberalakító tényező, harc az emberiség jobbik énjéért, választás és döntés az élet jelentős dolgaiban.” Korabeli kritikusai hasonló szellemben ragadják meg, a személyiség fedezetében találják a művek egységét. Kardos László: „mindegyiknek valaminő elviség, lényegi állásfoglalás, felelős komolyság ad kivételes súlyt – még azoknak is, amelyekben első vagy futólagos olvasásra csak a játszó virtuozitást érezhetnénk”; Rónay György: „alkalmi tanulmányai arra adnak példát [...] hogyan kell szerencsés szervezéssel a kapott föladatot beleilleszteni, belenöveszteni a magunk szellemi építésébe”. „Minden igazi kritika és tanulmány felfedezés” – írja maga a szerző –, ezért „a kritika is művészet”.

Az általánosan használt értekező írások megjelölés nagy műfaji változatosságot fed le. Kardos László esszékről, portrékról, vázlatokról, kritikákról, vitacikkekről, vallomástöredékekről, interjúkról beszél, Sükösd Mihály még a verselemzést fűzi ezekhez, Pomogáts Béla pedig a költőbarátok estjeit bevezető kis előadásokat veszi még külön műfajnak.

Vas témái legtöbbször irodalmiak. Szinte mindenkiről ír, akitől jelentősebb művet fordított, többek között Villonról, Shakespeare-ről, az angol barokk líráról, Rákócziról, Goethéről, Schillerről, Keatsről, Whitmanról, Apollinaire-ről, Kavafiszról, T. S. Eliotról, Saint-John Perse-ről, Nelly Sachsról, MacLeishről. Máskor alaposan, a hivatalos nézetekkel sokban szembefordulva fejtegeti a műfordítás elvi kérdéseit. A régebbi magyar irodalomból főleg Eötvös József és Arany hatásáról ad számot

BMZ, Fény-Lik, 2007

bővebben, de érinti például Zrínyi, Csokonai és Petőfi munkásságát is. A Nyugat első nemzedékéből Babitsnak és Kosztolányinak szentel több írást, a kommunista hatalomátvétel után értékmentő, polemikus felhangokkal. Egyáltalán, írásainak egyik visszatérő, fontos ösztönzője az irodalom csonkítása elleni küzdelem. Ennek jegyében rendszeresen idéz föl háttérbe szorult alkotókat Somlyó Zoltántól Hajnal Annáig, Nagy Lajostól Kádár Erzsébetig. (Somlyó Zoltánban – ahogy Nadányiban, Reviczkyben – a dalszerű közvetlenséget is megcsodálja, amely neki, bevallása szerint, oly ritkán adatik saját költészetében. A másik végletet, az elvontság következetességét Tandorinál tiszteletteljes idegenkedéssel, másoknál erős fenntartásokkal fogadja.) Nemcsak a kommunista dogmától félti az irodalmat, hanem a hetvenes évek körül jelentkező új, csak a konstrukcióra, a mű megalkotottságára koncentráló irányzatoktól is. Gyakran ír saját nemzedékéről (Takátsról, Rónayról, Radnótirol), és az utánuk következőket is figyelemmel kíséri.

A kötetekbe válogatott interjúkban az irodalmi témák mellett előtérbe kerülnek az önéletrajzi kérdések. Néhány írást szentel a társművészeteknek, a festészetnek (*Watteau ürügyén, Egry boldog festésze*) és a filmnek (*Egy szovjet filmről, Fellini Rómájáról*).

Korjellemző adalék, hogy a témáról elejtett megjegyzések gyakran rejtett aktualizálásra, a cenzúra összebólintó kijátszására adnak módot. (A fordítások hasonló szerepére az író maga hívja föl a figyelmet.) 1948-as Rákóczi-tanulmányában kétszer is említi „gyarmati helyzetünket”. Ugyanitt és az 1952-es Tell Vilmos-drámáról szóló írásban a függetlenségi harcról így ír: „a legoptimistább magyar sem hiheti, hogy a függetlenségi harcok örökségére ma nincsen szükségünk”; „Hozzánk alighanem közvetlenebbül szól, mint az előttünk járó nemzedékhez, mert témája – egy kis nép szabadságharca a betolakodó, idegen elnyomók ellen – ma talán még közelebb és időszerűbb, mint a dráma keletkezésekor volt.” (Váteszi szavak ötvenhat fényében.) A *Tartuffe*, akárcsak a Tell-dráma (mindkettő: 1951) és Kavafisz egy verse kapcsán az elnyomás modern formáira mutat: „nekünk ma az életellenes képmutatás és szenteskedés korszerűbb változataival van dolgunk”; „politikai őrzőgésbe csap, az elnyomás »elvi« megfogalmazásába, és becsületére válnék bármely mai gyarmatosító hatalom helytartójának”; „De felfogták ezt a verset olyan országokban is, amelyek meg tudták őrizni függetlenségüket, és ahol nem volt divatban az a szokás, hogy mint pártfogókat ünnepeljék elnyomóikat”.

Vas programszerűen vallja, hogy tanulmányt érthetően és egyszerűen (sőt pontosan) kell írni. „A vers ugyan lehet bonyolult, sőt homályos vagy akár érthetetlen, de a költészetéről – mint minden más művészetről is – a lehetőségekhez képest egyszerűen, világosan és érthetően kell beszélni. Idővel azonban megnövekedtek igényeim: túl az egyszerűségen már pontosságra törekedtem.” (Mint oly sokszor, a visszaemlékezésekben szintén érinti a tanulmányokban átgondolt tézist: „Az ilyen fellengőség már akkor is bosszantott. Hogy a művészet túllépi az érthetőség határait, azt rendben levőnek találtam. De nem láttam be, miért ne lehessen értelmes és civilizált emberek módján beszélni róla.”)

A szakirodalom igazolja, hogy Vasnak sikerült úgy létrehozni érthető és pontos szöveget, hogy az egyben lényeglátó, érzékeny és tág szemhatárú. „Vas István nem kedveli sem a metaforikus hasonlítás, sem az aforisztikus tömörítést. Kényelmes, hosszú mondatokban szeret fogalmazni, nem a legszebb szót, hanem a legpontosabb kifejezést keresi” – nyugtázza Sükösd Mihály a program megvalósítását. (Talán kicsit túl készségesen, mert Vastól azért nem idegen a megvilágító hasonlat sem, a pontosság meg eleve tömörséget jelent.) Vasy Géza megjegyzése a szöveg egységes sodrására irányítja a figyelmet: „Mindig egy olyan mondattal, egy olyan történetcsírával indít, amely már is a dolgok közepéhez, a lényeghez vezet.” Kardos László példákkal érzékelteti, mennyire viszolyog a szerző a szokványos kifejezésekben kísértő szellemi lustaságtól. „Vas a közhelyes nyelvi megoldásoktól is kényesen riadozik. Ha azt vallja, hogy »rátaláltam a magam hangjára«, ehhez hozzáteszi: »ahogy mondani szokták«. Ha »elidegenedésről« ejt szót, elébe veti: »ahogy mondják«. Ha »modernista törekvésekről« beszél, így könnyít a szívéen: »úgy látom, manapság kedvelik ezt a szót«. A »formabontás« nála kritikai érvelésünk »sűrűn használt mankójává« törpül.” Ugyancsak ő állapítja meg, hogy Vas hajlik a paradox ítéletekre, jelezve, hogy néha át kell kapcsolni egy másfajta logikára, illetve hogy az érthetőségnek is megvannak a határai. „Néhány példa a sok közül: [...] »Halász Gábor maradiságból kíván tőlünk forradalmat«; [...] »Somlyó Györgyről azért nehéz beszélni, mert olyan könnyű róla beszélni«. A paradox gondolat valahogyan rokoni közelben áll azokkal a szkepszist éreztető nyelvi fordulatokkal, amelyekben Vas is sűrűn vall a költészet némely titkainak meg-

oldhatatlanságáról. »Miért olyan igazi az a négy sor? – kérdi Fodor András egyik versét elemezve. – Nem tudnám közvetlenül indokolni.«

Kardos mellett tulajdonképpen Pomogáts Béla is arról ír, hogy Vasnál megvalósul az akár eszményinek tekinthető egyensúly a művészi alkotás tartalmi és formai oldalai között. Kardos szerint „a kortársi kritika arra nézve is gazdag sugallatokat kaphat Vas Istvántól, hogy egy-egy költőt nem elég pusztán »eszmei« vallomásaiban bemutatni és megítélni. De nem elegendő izolált »formáinak« mégoly aprólékos regisztrálása sem. Az igazi, az igazán méltó feladat persze a két elem belső kapcsolatainak nyomozása. Annak felderítése, hogyan finomulnak eszmévé, tartalomká a vers nyelvi-zenei értékei.” Pomogáts szögezi le, miután Vast idézi a költészet rejtett, dallamból-képekből fölszivárgó értelméről: „Mint kritikus mindig e belső, titokzatosabb értelem megfejtésére vállalkozott.” Hangsúlyozza azt is, hogy Vas mindig a kor, a társadalom, az életmű, egyszóval valami átfogó egység összefüggésébe emeli az adott műveket, jelenségeket: „a szöveg jelentését, illetve az írói személyiség természetét világította meg, innen haladt az általános következtetések felé: az irodalomtörténet tágasabb kategóriáihoz és összefüggéseikhez, az életmű, az irányzat vagy a korszak megértéséhez, magyarázatához. [...] Tudta, hogy a jó kritika alapvető feltétele a jó és pontos olvasás, amely az irodalmi mű teljes információs bázisát és mögöttes világát is figyelembe veszi.”

„Helyes az anyagot legyőzni, de helytelen megtagadni” – írja maga Vas, akár tartalom és forma viszonyára is alkalmazhatóan. Persze könnyen elakadunk, ha a hagyományos tartalom–forma kettősség egyikét akarnánk anyagnak kinevezni. Leginkább akkor lendülhetünk tovább, ha a tartalom és a forma viszonyba rendezését vesszük szellemnek, amihez képest a dualizmus mindkét fele – a formátlan téma és az üresen őrlő forma – önmagában csak anyag. (Az ént határozza meg Vas hasonló fölfogásban egy 1971-es beszélgetésben: „az én az, amit az ember életében hozzá-szerez ahhoz az ősanaghoz vagy hozományhoz, ahhoz a biológiai örökséghez, ami minden emberben, vagy legalábbis nagyon sok emberben hasonló. Én az, amivel az ember ezt az eredeti ősanagát alakítani tudja, például az igazi emberi kapcsolatokban.” Amikor „hivalkodó, dekadens hangulatot” vet a korai Radnóti szemére, publicisztikát emleget Hegedűs Géza verseivel kapcsolatban („van egy műfaj, amellyel a »költészet lényege« hadilábon áll: a publicisztika”, „kenetteljeséget” és „olcsó szimbolizmust” lát a Mécs-versek többségében, akkor a tágan értett tartalom feldolgozatlanosságát teszi szóvá. De fölfigyel a hatvanas–hetvenes évektől jelentkező folyamatra is, a hivalkodó formaművészetre: „Ez a költői formaművészet [...] mélységes rokonság szálaival fűződik a filozófia legújabb irányzatához, amelynek lényegét röviden [...] úgy jelölhetném: a szerkezet vizsgálata, és amelynek egyik eredete éppen a nyelvészeti strukturalizmus.” Ezzel szemben hangsúlyozza a tartalom kiiktathatlanságát: „éppen a nagy költészet jellemvonása, hogy igenis van ilyen, parlagian megszövegezhető tengelye – ami persze, semmiképpen sem ad képet nagyságáról, szépségéről, igazságáról, gazdagságáról”. A Rónay Györgyről írott kritikában a helyes közép-sávot jelöli ki (és újra előkerül a „parlag”, a műveletlenül hagyott föld kioltottan is pislákoló metaforája): „Az elvont költészetnek még több élményre van szüksége, mint a valószerűnek, hogy legyen honnan *elvonnia* a maga eszményibb életét. Mert természetesen ennek a lírai módszernek is megvannak a maga veszélyei, s ha a valószerűség könnyen parlagiságba téved, az elvont líra jellemző betegsége a sterilitás, meddő kényesség.”

A tanulmányírására gyakorolt hatások közül Vas visszaemlékezéseiben csak néhányat emel ki. Publikálatlan Lenin-tanulmányára Valéry módszere nyomta rá a bélyegét. A Válaszban megjelent cikksorozatában már megjelenése után nem sokkal tudatosítja Németh László és Cs. Szabó László szellemi-stilisztikai jelenlétét. Utóbbiban „sokoldalú otthonossága és tudása”, „nagyvilágian színes és eleven írásmodora” vonzotta, Némethben stílusereje és a mondanivalót áttekinthetővé gyúró formálókészsége mellett az, „hogyan kell a keménységet és a telitalálatot az irodalomban illendő és az egész életműnek kijáró tisztelettel egyesíteni”. Még Szabolcsi Bence Argonautákban megjelent tanulmányára tér ki részletesebben: „nekem Poirot mester beszámolóit juttatta eszembe. Lám, hát így is lehet filológiai értekezést írni, gondoltam, feszültséget ébresztve, és ez nem rontja le a tanulmány hitelét és színvonalát. Mi következhetik ebből? Hogy Agatha Christie módszere a magasabb műfajokban is beválhatik.” Végso eszménye azonban alighanem a „személyes hangon, de tárgyilagos és következetes logikával” író, leplezetlen szubjektivitást könnyed eleganciával egyesítő Babits. Akit sokak, köztük a rajongva tisztelt Rákóczi prózastílusa igazol vissza, tanulmányra is alkalmazhatóan: „Rákóczi a leghitelesebb elbeszélők egyike. Stílusának dísztelenségét ellensúlyozza az

a remek vegyítés és szerkesztés, amelyet csak az átsütő élet és élmény benső, helyes értékelése adhatott meg.”

A stílus beállítottságot is jelent. Vas esetében ez a beállítottság ugyanaz, mint amelyet ő mutat be Schöpfung kapcsán: „a finom szövetű konzervativizmus, mely legalkalmasabb arra, hogy a mindenkori újat megértse, és értékeiben meglássa az irodalomtörténet folytonosságát”.

„Szubjektivitás”, „élmény” és a hasonló kifejezések mind a – náluk is gyakrabban emlegetett – személyiség felé mutatnak. A költő már a kassági avantgárdtól is azért idegenedik el, mert személytelennek találja. Élete végéig kitart a személyiség védelme mellett, szemben a modernség hangadóival. „Az európai líra modernségének egyik fődogmája a személytelenség, aminthogy az európai költészetből ki is vesztek a nagy személyiségek – az utolsók épp azok voltak, akik a személytelenség programját megfogalmazták” – írja 1973-ban. Kabdebó Lóránttal beszélgetve a *Párbeszéd két ismeretlen között* két szövegét is értelmezhetőnek tartja a két költészetfelfogás, a személyes és a személytelen vitájaként.

A személyiség kulcsszerepet kap Vas modernség- és művészetértelmezésében. A modernség személyes ágának eredetét egész Villonig követi: „Villon azok közé a nagy lírikusok közé tartozik, akiknek élete és költészete elválaszthatatlan, akiknek lírájából nemcsak egy személyiséget, hanem egy személyes sorsot is megismerünk, s akiknek költészete híven tükrözi életük regényét. A középkor személytelen, általánosságokba vesző költészete után Villon az első modern, *személyes* költő a világirodalomban.” Belterjesen pszichologizáló és egyéb félreértések elkerülése végett még hozzáteszi: „A személyesség persze akkor tágul igazán nagy költészetté, ha magával együtt egy világot emel az irodalomba.” (Egy 1970-es, Kálnokyról írt esszéjében „gyengébbek kedvéért” ugyanezt ismétli meg kicsit bővebben.) Donne is talán azért a legnagyobb angol metafizikus költő, mert „élet és költészet nála, s e korban talán egyedül nála összeforrt”. Bár többször elkülöníti a modernség (egyáltalán a költészet?) személyes és személytelen vonulatát, ez esetleg félrevezető lehet. Úgy látszik ugyanis, hogy igazából minden értékes költészet mögött elvárja és érzékeli a személyességet. A különbség inkább abban van, hogy „életregény”-szerűen összeáll, közvetlenebb vagy rejtőzködő személyességről van-e szó. Várad Szabolcsnál ilyen értelemben választja szét a vallomásos és a nem vallomásos személyességet: „legföljebb azért hathat »objektíven«, mert akármilyen személyes, mégsem vallomásos”. A történelmi tematikájú Kavafisz szintén „kivételesen személyes – ami csak látszólag mond ellent iróniájának, tartózkodásának, közvetett módszerének és annak, hogy legjellemzőbb műfaja a történelmi anekdota. Legtárgyilagosabb témájú és hangvételű verseibe is valamilyen rejtélyes alkímiával bele tudta olvasztani a maga legszemélyesebb életét: nyilván innen van – ha odafigyelünk – szívszorítóan személyes hatásuk.” (Az alkotó, alkotás, hatás bonyolult áttételeire máskor is használt, kedves metaforája az „alkímia”). A nyíltabban önéletrajzi költők közül elég egy világirodalmi és egy magyar példa az idézetek mellé: „talán éppen Whitman példázza legnagyobb erővel, hogy az igazi költészet nem csupán az irodalom egyik ága, hanem életnek és alkotásnak egysége, maga is élettevékenység, az életnek bizonyos fajta érzékelése és végigélése. Ezen túl Whitman osztozik a nagy európai költőknek abban a sajátosságában, hogy művükben van valamilyen regényszerű folyamatosság, egy emberi sors és környezet eposza vagy története”; „Kosztolányi ahhoz az újkori költőtípushoz tartozik, melynek kimagasló egyéniségei – mint Goethe, Puskin, Petőfi – már régen hozzászoktatták a köztudatot, hogy a nagy líra velejárójának tekintse ne csupán a határozottan megrajzolt személyiséget, hanem ezen túl bizonyos fokig e személyiség s vele együtt a költői környezet történetét is. A nagy költők műve egyre jobban összefonódott életrajzukkal, verseik végül is önkéntelen, szerves kompozícióvá, külső-belső történetessé, valamiféle lírai regénnyé rendeződtek.”

A – gyötrődve vagy büszkén – dogmává emelt személyiségvesztés elválaszthatatlan a valóság elvesztésétől: „Bizonyos fajta modern költészet dezintegrációjában következetes folyamat volt, hogy amikor már nem hitt a világ és az emberek valóságában és összefüggéseiben, elvesztette az én, a személyiség összefüggő valóságát is. Saint-John Perse lírájában viszont éppilyen természetes együttjárója a személyiség szuverenitásának a világ valósága és az emberek szuverenitása.” Mi az oka ennek a kettős veszteségnek? Tanulmányai alapján fölveszhető a nagyvárosi életforma és a technika eluralkodása éppúgy, mint az eltömegesedés vagy a ma leginkább globalizációnak nevezett „alexandriai” kultúra, de kimondottan nem foglal állást. Mindenesetre úgy látja, a személyiség és egyáltalán minden érték kialakítása a jelenben egyéni erőfeszítést követel. Pontosabban fokozott

erőfeszítést, „az ár ellen úszás lendületét”, hiszen a harmonikus(abb) közösségek és életformák megszűnése előtt sem zajlott automatikusan a szellemi-lelki növekedés. Elvértve jöhet létre nagyság „pokoljárás” nélkül. A *Tiszta költészet* című esszéje szerint nálunk egyetlen ilyen kivételes eset volt: Petőfi. A megtett út pedig a műveken is rajta hagyja a nyomát, itt szintén csak egyetlen kivétel van talán: Egry „boldog festészete”.

A kényelemszeretet és a szenvedéstől való félelem, főleg az elbizonytalanodó értékek közegeiben, a könnyebb, de talmibb megoldások felé csábít. A *fiatalokról* írva (a hatvanas évek végén) az irodalmi tévutak nagy részét is ide, a tapasztalat és a szembenézés hiányosságaira vezeti vissza: az irodalmi ágazatban túl korán elhelyezkedő író esetében „fennáll az a veszély, hogy túl korán elszakad attól a köznapi valóságtól, amely a lírának is az egyik legfőbb hitelforrása. És kevés költőben olyan erős a valóságérzék, hogy ha már egyszer belekerült, ki tud törni – ha csak ideig-óráig is – ebből a valóságsgazény irodalmi üzemből. Ebből a valóságghiányból következik a gyerekkor mitizálása, vagyis a folyamatos visszamenekülés abba az időszakba, amikor teljes és közvetlen kapcsolatunk volt a valósággal – márpedig a gyerekkori élményekből [...] a legügyesebb költő is csak egy ideig tud megélni [...] Innen az álmitosz, álvízió, álitellektualitás eluralkodása a lírában. Vannak, igaz, olyan irányzatok, iskolák is, amelyek a valóságot végleg kirekesztik a költészetből. Gondolom, ezeket is főként olyan költők találták ki, akiknek foglalkozásuk lett az irodalom.”

A modern elbizonytalanodással szemben Vas álláspontja határozott: „Sohase kételkedtem a valóságban”; „sohasem kételkedtem abban, hogy a valóság van”. A valóság egyrészt ellenállás, determináció. Az első idézet így folytatódik: „Sőt, mindig az emberi kötöttségek világa izgatott.” Másrészt különböző jelenségek viszonyrendszere. Ahogy a második idézet folytatása fogalmaz: „a valóságot sohasem képzeltem önmagában felfogható valaminek, s hogy minden valamiben legalább két valamit láttam – a tételt és az ellentételt –, és persze valami harmadikat is – a küzdelmet? az ölelkezést? –, mindenesetre kettejük viszonyát”. A személyiség és a mű – személyiséget kifejező és azt továbbsegítő – valóságát is ez a látásmód határozza meg. A személyiséget illetően Vas ifjúkori tapasztalata saját kínzó hasadtsága, valamint életének „kontrapunktikus törvényszerűsége”. (Kassák szigorú, letisztult világának felfedezése idején így talál rá ellenpont gyanánt Dosztojevszkijre és a népdalra.) Ám alaptapasztalat számára, hogy a hasadtság, a felmerülő ellenpont sokszor igazabb belátásokra, növekedésre serkent. Alighanem a szenvedés és az öröm lényegisége, illetve ezek alakíthatósága tették számára magától értetődővé a külvilág és az én létezését.

Nem egészen egyértelmű, vajon a világ és a személyiség ellenfélként vagy segítőként áll-e egymással szemben. A *Mérleg* című asztrológiai eszmefuttatás egy részlete szerint az emberi határozottan elválík a nem emberitől: „Az évszakok váltakozása, a reggelek és alkonyatok kérlelhetetlen monotóniája jelezte azt a világütemet, amely az égi és földi dolgokat valamilyen melankolikus és megnyugtató egységbe foglalja. [...] S azt is tudtam, hogy a mi dolgunk, embereké, létünkkel valami mást mondani, mint amit a világ monotóniája akar. S hogy a világegyetem legfőbb értelme és érdekessége ez a kicsi szakadár akarat a belsejében, amely a naprendszer hol közönyös, hol ellenséges törvényeivel vagy törvényei ellen iparkodik megvalósulni, akár a költő titkos szándéka az egyetemes formákon keresztül.” Azonban az embert részben szintén a nem emberi világ tölti ki, a szabad én szerepe lényegében a felismerésre és az elrendezésre-alakításra korlátozódik: az asztrológia szerint „a személyiséget is személytelen erők egyéni találkozása határozza meg”, ahogy a pszichoanalízis szerint is. „Csakhogy az asztrológia ezeket az erőket nem befelé, a mélyben, hanem kifelé, a magasban keresi.” Vas úgy írja ezt az esszét, hogy nem teszi egyértelművé, vajon csak egykori nézeteit rekonstruálja-e, vagy érvényes világszemléletét fejt-e ki. Szemlélete egyik végletének mindenképpen elfogadhatjuk, amely még akár összeegyeztethető egyéb, emberi és nem emberi nagyobb harmóniáját sugalló eszmélkedéseivel. Többnyire ugyanis a körülményeket olyan akadálynak látja, amelyek egyben lehetővé teszik a rajtuk való túlnövést, a viszonylagos kiteljesedést. Az ellentétek egyszerre való jelentkezése, amilyen kínzó sokszor, de épp annyira ösztönző is, és talán épp az ellentétek egymás elleni kijátszása ad esélyt a túljutásra. Magában *A Mérlegben* utal a fiatalkori marxizmus ez irányban áldásos hatására: „Bécsben marxista szemináriumokat hallgattam, s ennek köszönhettem, hogy később megértettem, mit jelent az, ha valaki áttöri az »eltárgyasodás« kereteit.” És itt összegzi leginkább érvényesnek tekinthető belátását: „Az életnek és a történelemnek erre az egész, nagy anyagbefektetéssel és sok leleménnyel rendezett csodarendszerére voltaképpen szüksége van a léleknek, mint Nizsinszkijnek a nehézkedési erőre. [...] A »szabad akarat« ravasz kifejezés

és némileg paradox, hiszen ha megvolna a teljes szabadsága, már nem érdemelné meg az akarat elnevezést. De nincs meg. Tegyük hozzá, hogy hál' istennek, mert mit ér az olyan szándék, amit semmi sem térít el az útjából? »Akaratunk szabadsága olyan, mint az egyenlőség. Nem sajátunk, de egy lehetőség« – írja Eötvös, a szabad akarat mártírja. Ezek csak kivételek – fanyalog erre korunk hőse. De érdemes-e másra figyelni, mint a kivételekre? Minden szabály értük van. A csontoknak, csillagzatoknak, a társadalomnak, történelemnek, tudattalannak végzetes komplexusai annyi nekik, mint művésznek a márvány, az olaj, a pentatonika, az ionikum. Csak azzal dolgozhatnak, ami megadatott nekik, de semmi sem szabhatja meg, hogy mit csinálnak belőle.” Az 1943-as írás még fiatalos lelkesedéssel, még a későbbi történelmi tapasztalatok fanyarsága nélkül, de lényegében mara-dandóan fogalmazza meg Vas uralkodó eszméit.

Túl kell jutni az adott kereteken. Ennek jegyében csodálja Rákócziiban az adott helyzetét több irányban áttörő nagyságot („talán legszebb példája a független emberi szellemnek”). Az irodalom értékelésében szintén ez a mértékadó. „Balassi szerelmének pillanata [...] az a tündöklő pillanat, amikor hirtelen eldőlt, hogy költészetünk túlnő kisszerű körülményeinek szűkösségén, szükségletein és követelményein, és – ha csak elzártan és a magunk számára is – egyetemes érvényű, szívet és világot nyitó, nagy líra lesz belőle.” A kiegyezés korának írói az adott társadalmi kereteket „inkább betöltik, mintsem áttörnek”, többnyire csak szórakoztató jellegű irodalmat hoznak létre. „Ezt a mélabús elbeszélést váltja fel a Nyugat indulásának hőskölteménye. Itt persze az írók túlnőnek az őket környező társadalmon.” Kálnoky nagy „pesszimista” versével kapcsolatban szögezi le: „determinációnkon a tudatunkkal áttörni – már egy neme a megváltásnak”.

A saját életén belüli determinációk és „megváltások” a *Nehéz szerelemnek* is egyik központi témája. A szóhasználat jelzi, emberképét vallásos távlatig emeli. Saját keresztény hitét a személyiség lehetősége alapozza meg. A Vigília körkérdésére mondja: „Az én szememben mindennek, ami személyiség, Jézus személye ad értelmet, jogosultságot, reményt. Én azért lehetek én, mert Jézus Ő volt.” Tandori-értelmezéséből kiderül, a személyiséget hiányolva a modern irodalom egyik ágából, egyúttal, végső soron Jézust hiányolja: „Csakhogy az ember fiának kínhalála és feltámadása kirína durvaságával Tandori légneműbb lírájából [...] ezért a Tandori gondolatiságát besugárzó, isten nélküli, tehát végleg nonfiguratív metafizika. E metafizika háttere a kikerülhetetlenül személyes és konkrét kereszténység helyett ezért a buddhizmusból elvont Zen, a nyugati világnak ez a nagy szellemi divatja.” (Máskor a zsidóságot látja egyoldalúnak, csonkának a kereszténységgel szemben: „A zsidó princípium nem akart hatni a szemre, az érzékekre, csak a szellemre [...] a héberek minden művészi képessége az írásba áradt”; „Ez a külsőségeiben oly képtelenül megkötött vallás a legfőbb dolgokban meglehetősen bizonytalan. [...] Ez a hívóival annyira kegyetlen vallás nem ismeri azt a bölcs és emberi távolságot, amit a kereszténység a hit és az élet között meg tudott találni, ami a keresztény lelket a bűnök közt is egyenesen tarthatta.”

Mindennek átgondolásával már a jelen „alexandriaisága”-globalizáltsága sem tűnik csak hátránynak. „Balgaság volna tagadni, hogy Alexandriában élünk” – írja Halász Gábornak szánt, de csak jóval később megjelentetett vitacikkében. „Egy kultúra alkonyán élünk, ha nem mélyen benne az estében. Alexandria hátrányait el kell viselnünk: bolondok vagyunk, ha nem nyúlunk ajándékai után” – jegyzi föl '44-es naplójában. És mik ezek az előnyök (és hátrányok)? „A mai szellemi zűrzavarnak vannak veszélyei és vannak előnyei. Nehéz benne tájékozódni, biztos talajt, elfogadható irányítást találni. De soha ilyen alkalom a választásra, soha ilyen bőség, ennyi szín! [...] nyitva áll az egész eddigi műveltség. [...] Persze, ennyi szabadság és érdeklődés mellett nem csoda, ha egy könyvnek sincs olyan sorsdöntő hatása.” Azért tekinti Proustot és Thomas Mann-t a kor reprezentatív szerzőinek, mert bőven merítenek a felnyíló műveltségekből. Ám a merítés, az érdeklődés és a személyiség irányítása során elengedhetetlen az önismeret: „aki hajlamainál magasabbra tör, bigott vagy szenvelgő”.

Visszaemlékezéseiből, de magukból a tanulmányköteteiből is nyilvánvaló, mindez saját mélyen átélt tapasztalata. Gyermek- és ifjúkora, majd a történelem által rákényszerített helyzetek elveszettségérzése, ahogy a felszabadulásélmények is kiélezték az önazonosság-választás és -alakítás kérdéseit. Kádár Erzsébet, Goethe és mások esetében középpontba állítja önalakításukat és identitásválasztásukat. Eötvösben mintha kiváltképp önmaga útjára ismerne: „Nem tartozott azokhoz a szerencsés egyéniségekhez, akiknek megengedte a sors, hogy hívek maradjanak termőtalajukhoz, hogy alkotásuk szervesen nőjön saját természetükből, hogy gyermekkoruk diadalmaskod-

jék életük betetőzésében, hogy eszményeik ne fordítsák őket eredeti környezetük és neveltetésük, sőt hajlamaik ellen. Eötvös azok közül az öncsonkításra ítelt szellemek közül való, akiknek már leggyöngédebb életkorukban erőszakkal kell elszakítani saját magukat a természetes összhangtól, amely egész életművükből hiányozni fog, akiknek legnagyobb harcaikat önmaguk ellen kell vívniok. S ha elég erős az akaratuk arra, hogy a meghasonlást kikerüljék, úgy az a veszély fenyegeti őket, hogy az ösztönök tápláló nedveit erőszakkal elapasztván, szellemük hamar kiszárad és meddővé válik.” A száraz intellektualizmus veszélyét maga Vas is állandóan érzi. Magánéletében talán ennek ellensúlyozására hívja ki az érzelmi (és érzéki) kalandokat. Művészetében pedig a feszültségek tudatos vállalásától és ezzel együtt a gondolat életalakító súlyától, átéltségétől reméli az élettellest. Már huszonhat évesen írt bírálatában kikristályosodott véleményét találunk: „Németh László gondolatai elevenek és átéltek, s ez adja művének legnagyobb értékét. [...] Manapság a gondolatnak olyan válságait éljük át, hogy aki megkísérel önállóan és merészen gondolkodni, szóval »átélni« a gondolatait, aligha kerülheti el az ellentmondás veszedelmét, a gondolatmenet simasága és töretlen következetessége viszont rendszerint a gondolkodó felületességét vádolja.”

Persze nemcsak a gondolatot fenyegeti, hogy elszakad az élettől, az életet is, hogy elszakad a gondolattól. A cél a kettő minél magasabb szintű egyeztetése személyiségben, társadalomban, költészetben. (A társadalom alig befolyásolható kényszerek alatt áll, ezért leginkább a másik kettő alakításával, példájával javítható.) A költészet – ahogy a személyiség – tulajdonképpen a helyes arányok megtalálása, kiküzdése. Ilyen értelemben a költészet túlmegy a versírásón. MacLeishről írja: „A költészetet a tudás eszközének tartja, nem a statisztikai és információs tudás, hanem az eleven tudás eszközének, sőt egyetlen eszközének – és abban is hisz, hogy csak az eleven tudás tud létrehozni valamit a világon. Az is igaz, hogy a versben csak a költészet *egyik* megnyilvánulását látja. És azt hiszi, csak a költészet által *történik* egyáltalán valami a világban.” A műveltség azért és annyiban érvényes, ha mintákat ad az ellentétek működtetésére: „Apollinaire sem választotta el a műveltséget az élettől, s költői kelléktárának, képalkotásának és képzettársításainak szerves része az egész emberi történelem, sőt a vallások, mitológiák, hiedelmek világa.”

Az ellentétek egybelátása nem az elmosásukon vagy enyhítésükön alapul. Visszaemlékezéseiben ismétlődő meglátás, hogy a gondolat végiggondolatlansága a kiteljesedés egyik fő akadálya: „De hogy ezt végiggondoljam, ahhoz még nem volt bátorságom”; „később sem tudtam, nem is mertem végigelemezni – s az ilyen elemzési hiányokat akkoriban szívesen pótoltam a »sors«, a »végzet« kényelmes fogalmaival” (apropó kényelem: „a művészetben semmi sem elkedvetlenítőbb a kényelemszeretetnél, legyen az akár »spontán« renyheség, amelyiknek eszébe sem jut keresni, akár iskolázott rutin”); „De még nem volt merszem hozzá, el is gondolni azt, amit gondolni kezdtem.” A végigvitt gondolat viszont olyan erőterét nyitja meg az emberi létezésnek, amely fölér az ösztön és az érzelem kalandjaival. Az intellektualitás terhe erénnyé válhat: „Az értelem élményeit ugyanolyan valóságosan élni, mint az ösztönök élményeit – ez éppen a tudatos költő kiváltsága.”

Az így kibontott eszme méltó társa csak a szenvedélyig fokozott érzelem (illetve ösztön) lehet. A pusztá harmóniát hiteltelennek érzi: „A helleraui iskola [...] a test meg a mozdulat harmonikus, tehát jobbára kifejezéstelen szépségére törekedett. Én ezt a dekoratív célokra kitenyészített és kiművelt szépséget úri fényűzésnek tekintettem.” A végletek egybekapcsolása válik sodróan személyes üggyé. Talán a korszakok, alkotók, művek egyik jellegadó meghatározója, milyen minőségeket lényegítenek szokatlanná és termékennyé. Alighanem Donne és társai nyomán döbönt erre a felismerésre, ezért róluk szólva mindig a végletek találkozását hozza szóba: Marvell verse „két, rendszerint ellentétes mértéktelenségből keletkezett, az ész és a szenvedély kölcsönös felcsigázásából, s ezért a világirodalom egyik legérdekesebb és legsikerültebb verse”. Az őt az angol barokk költőkkel megismertető íróársát és keresztapját hasonlóan mutatja be: „Van irodalmunknak egy jelensége [...] amellyel Szentkuthyt némi öntudatlan rokonság kapcsolja össze: *Az ember tragédiája*. A végletes gondolkodásnak és végletes képzeteknek ugyanaz a szerves együvé tartozása, ugyanolyan éber és mohó figyelem, amely magába szívja és beleszövi a műbe a kor szellemi áramlatait.” Még Nemes Nagy látszólagos fegyelme mögött is ott van az ellentétek – igaz, immár nem barokkos – rendszere: „Szigorúság és lobogás, szenvedély és értelem, valóság és elvontság, élet és filozófia tartják fenn e líra feszültségét. Majdnem azt mondtam, donne-i feszültségét. Csakhogy jellege éppen nem barokk, mert a barbár feszültséget franciásan klasszikus arányérzék tartja kordában.” Talán az sem véletlen, hogy Vas Nemes Naggyal kapcsolatban nem a szenvedélyt, hanem a feszültséget

emeli ki. Bertha Bulcsúval beszélgetve különíti el a két fogalmat: „Én szenvedély nélkül nem tudok élni. Olvastam egy interjúdban, hogy Illés Endre feszültség nélkül nem tud élni. Én feszültség nélkül igen, de szenvedély nélkül nem.” Egy ízlésnek rendeli alá a fiatal költőnő az ellentéteket, és ezáltal eleve korlátozza őket, sugallja kimondatlanul a fenti szóhasználat. Legalábbis a kritikát záró fenn-tartások azt támasztják alá, hogy nem engedi magához elég közel a valóságot: „De meddig tarthat még nála a szépség csitító hatása? [...] Lírája máris aggasztóan kész.”

A legnagyobbak, a klasszikusok is mértékhez rendelik az élet kaotikus sokszínűségét. Goethéről írja: „Nincs még egy költő vagy író a világirodalomban, aki az érzelmenek, a léleknek, a sorsnak ennyire egyéni, egyszeri élményeit és kalandjait ilyen általános érvényűvé, egyetemessé, ilyen *klasszikussá* tudta volna megmintázni [...] Az ő klasszicizmusa eltökélt magatartás volt, győzelem a saját romantikáján.” Goethe rendje azonban nem átvett, elfogadott, hanem kiküzdött, az egyéni egyetemessé tágító rend. Az egyéni, adottat, korszerűt a mítoszig emeli: „Mert ki ne tudná, hogy korhoz tartozás, korhoz kötöttség nélkül nincs »örök érték«, s viszont e többlet nélkül minden korszerűség hiteltelen, érvénytelen külsőség marad? [...] A nagy költő személyiségének vegykonyhája ezeket a korszerűségeket egyéni képletté alakítja át, s ezzel rögtön tágítja is érvényességüket.” Az igazi nagy klasszikusok – Goethe mellett mindenképp ezek közé sorolja Horatiust, Aranyt és T. S. Eliotot, esetleg Apollinaire-t és József Attilát – saját korukat és életüket képesek mítoszian egyetememes életmintává formálni. Még az olyan nagyra becsült példakép is, mint Kosztolányi, alatta marad a klasszikus mércének: „Az élmény nála csak költészetté alakult át, s még nem mítosszá, mint általában azoknál, akiket igazán nagy költőnek tartanak. A jelenségek, a tárgyak többlet megőriztek eredeti búvkörükből, mint ahogy az emelkedettebb költészetben szokásos; verseit élvezve határozottan egy földi élet áramlását érezzük meg.”

A végletek kihívják a paradoxonok összeegyeztetésének, végső soron a megváltásnak az éssen túli reményét. Innen a mítosz igénye. A végső alap maga Jézus, az ő „gondolkodásának paradox szikrázásai, szenvedélyes végletei”. „Az ő szellemében is helye volt, mint annyi végletnek, az aszkézisnak és a hedonizmusnak. Csak éppen a mértéktartást nem kedvelte.” A szeretet ad bátorságot és módszert a végletek magunkra szabadításához: „a szeretet mindent ment és áthidal. De nem a természetes szeretet.” Mindez az evangéliumok kapcsán hangzik el, de a költészetben is érvényes. Például Garai Gábor estjét bevezetve mondja: „a költők udvariassága az érthetőség és zeneiség. Csakhogy az igazi, a nem külsődleges, hanem szívbeli udvariasság aranyfedezete mindig valamilyen magasrendű szeretet.” Ezért látja úgy, hogy a líra magja a dal, vagyis az érzelm közvetlen kinyilvánítása. Radnóti írja, hogy „rátalál minden költészet alapelemére, a *dal-ra*”. „Vers nélkül nem volna világ” – mondja egy beszélgetésben. És hogy mitől jó egy vers? „Jól van megcsinálva, Isten kegyelme is közreműködött benne... nem tudom. De a vers a világ teteje.” Logikusan következik ebből az a meggyőződés, hogy „a költészet, legalábbis a líra kezdete, alapja, legállandóbb eleme a szerelmi líra”.

Többször megállapítja önmagáról, hogy nagyon ritkán sikerül dalt írnia, de még fordítania is. A gondolatrendszerében azonban ez nem okvetlenül jelent csökkentértékűséget. Inkább a korszerűségből adódik. A jelen összezavarodott, bonyolult viszonyai között alig-alig lehetséges a lényegi meglátásokat egyszerű érzelmeként kifejezni. Összeáll azonban a jó versben valami érzelmi összhang, de ez őrizi magán korunk „bizarrságát”, akár a cirkuszi mutatványosságig menően. Utóbbira Fellininél tér ki, az előbbire Zrínyi versét értelmezve: „a papíron pennával s a csatateren karddal való »írásnak« egybevetése, a maga bizarrságával rögtön vonzóbban hat a mi modern képzeletünkre”. Zrínyi és Donne-ék fölfedezése nem véletlen. Vas, mint a fenti idézetből is kiderül, elevennek látja a barokk örökségét: ész és szenvedély együttes vállalását, a körmönfont kifejezésekben megmutatózó összetett látásmódot, a köznapi logikát egyszerre tiszteletben tartó és meghaladó szemléletet.

A másik sokat emlegetett, alapvető irodalmi stílus számára a romantika. A végletek, a szenvedélyek igénye szükségszerűen vezetett ennek a sok kortársa által lebecsült fogalomnak az újra-élesztéséhez. Tud a dekadens változatról, a pusztá szertelenségről, de tud korstíluson túlnyúló örök élet- és szemléletmód voltáról is, amely tulajdonképpen maga a költészet: „Mondhatjuk ezt romantikának is, ha romantikán nem irányt értünk, hanem az életnek azt a színességét, gyönyörköd-tető izgalmát, amely a művészetnek is egyik legfőbb vonzereje.” A romantika azonban megkívánja a klasszicitás, latinosság, illetve a realitás, gyakorlatiasság ellensúlyát, ha nem akar pusztá rajongás-

sá torzulni vagy érzelgősségbe szétfolyni. Nemcsak az irodalomban, de Rákóczi sorsában is ezt az egyensúlyt csodálja: „Rákóczi felfogása és érdeklődése – mint az igazi, sorsukban romantikus embereké általában – reális és gyakorlatias.”

A magyarság esetében még valamiféle nemzetkaraktert is lát a romantikában (kedvező esetben itt is bölcs realizmussal vagy „latinossággal” kiegészülve). Egyetértéssel idézi Valéry szavait: „A romanticizmus, amely itt, Franciaországban nem volt más, mint szándékos és mesterséges bevezetése egy »irányzatos« divatnak, azzal a szándékkal, hogy megdöbentse és kihívja a közvéleményt [...] ez a romanticizmus a magyaroknál tősgyökeres és eredeti volt, a nemzeti jellemnek egészen természetes terméke.” A magyar költőkről írva lépten-nyomon fölbukkan a romantika fogalma (vagy körülírása). A vitacikk műfajából adódó túlzással talán, de saját nemzedékét is ilyennek látja: „Soha romantikusabb nemzedéket! Legfeljebb azt mondhatnám, az előbbi paradoxont folytatva, hogy romantikánk végletessége elbírja a klasszikus formákat is.” A magyar nemzetjellemezéshez visszatérve a romantika mellett egy csokorra való gyűjthetünk össze idevágó megjegyzéseiből. A *Világuralomról* című vitacikkében „rózsánépnek” látja a magyart a maga előkelőségével és kiteljesedni kívánó szabadságvágyával, és szembeállítja az uralomra törő „bojtorjännépekkel”. Bibó kapcsán rég elveszettek hitt józanságot – egyben ezt elhomályosító babonákat – említ. Szó esik még „karónpipázó” flegmáról és a „minek az?” lustaságáról, illetve légvárépítési hajlamról. Immár a visszaemlékezések utolsó kötetében írja: „rajtunk is kezdett kiütközni népünk egyik legvégzetesebb, egyúttal azonban egyik legvonzóbb vonása: a könnyelműség”. Végül érdemes verset is idézni, a *Nagyszombat, 1704*-et: „Ahogy csak ők tudnak roharni, a magyarok, legjobb percekben”. Ugyaninnen még hangsúlyosabb a kudarcok utáni újakezdés képessége: „Ő ismerte a magyarok szellemét: / Hogy elég őket hadtestbe gyűjteni, / Már bátorságra kapnak, mintha senki sem / Mért volna rájuk soha vereséget.”

Az európaiságról elejtett megjegyzések is arra készíthetnek, hogy megtaláljuk mögöttük a ki nem fejtett, de érezhetően szintén átgondolt eszmemenetet. Az európaiságot nem a magyarsággal állítja szembe (bár mikor Kosztolányiról azt írja, hogy természetesen egyeztetette össze európaiságát magyarságával, ebben benne van az is, hogy nem magától értetődő ez a harmónia). A valódi ellenpólus a keletiség, amelyet a visszaemlékezésekben emleget kirívóan sokszor. Milyen a nyugati ember? Vas egyik utolsó, a *Kritikában* 1991-ben megjelent interjújában arról beszél, hogy bár Aczélt elítélte, de nem tagadta meg. „Nem váltott ki belőlem ellenindulatokat. Ebben európai voltam.” Úgy értelmezhetjük ezt a kiszólást, hogy az európaiság összefügg azzal, hogy az ember képes legyűrni a csarkodó indulatait, túllép a közvetlen reagáláson. A *Mért vijjog a saskeselyű* II. kötetében Szabó Lőrinc „mélységes európaisága” „öszönvilága vad bozótján” áttörő „tisztázó intellektus”-t jelent. Kosztolányinál hasonlóan: „éber értelem”, vagyis az európaiság: az erős ösztön- és érzelmvilágot állandó szellemi készenléttel követni, irányítani, szelídíteni tudó beállítottság. Nincsenek előre gyártott, mindenre ráhúzható dogmái, se mindent elfogadó fatalizmusa. Az egyedi adottságokhoz, változó helyzetekhez keresi mindig az épp megfelelő egyedi – bár sok vonásában általánosítható – választ. A választ, amelyben összemérheti saját önismeretét, világismeretét és hitét. Ezért fontos Európában a történelem és a személyes életút. Ezért egyfajta személyes életregény a modern lírikusok egy meghatározó ágának a munkássága. Ha úgy nézzük, az európai élete végeérhetetlen küzdelem, munkálkodás. Viszont ez a „férfias pesszimizmus [...] a nyugati ember számára mindig is az akarat és életigenlés egyik fő forrása volt”. Mindig ott áll mellette azonban veszélyként, kísértőként élet és eszmélkedés egyensúlyának megbillenése. Az *Azután* II. kötetében, a várból kitörő, értelmetlenül gránátokat hajgáló németek látványa hívja elő az épp akkor olvasott Schopenhauert vezérfonálul követő elmélkedést: „Nekem hirtelen a *Die Welt als Wille und Vorstellung* jutott eszembe róla, meg a nyugati civilizációban rejlő pusztítás és pusztulás démona. [...] fegyelem, rezignáció és eltökéltség mellett kételkedést is lehetett róla leolvasni. A nyugati civilizációt. Hát igen, gondoltam, ez a schopenhaueri *Vernunft-Erkenntnis*, az értelmi megismerés.”

„Ha szabadon csinálunk olyasmit, ami valódi szükségleteinknek megfelel, európaiak leszünk, lényegien.” *Saját és valódi* szükségleteink felismerése, és az azokhoz mért eszmélkedés, valamint cselekvés minél nagyobb szabadsága – talán így foglalható össze az európaiság lényege. (És mivel valódi szükségletekről van szó, a szabadságnak eleve megvan a rendje, nem foszlik szabadossággá. Sőt, talán elvéthetetlenül megmarad a hit erőterében.) Ezen az alapon érvel Vas a divatos irodalomelméletek azon elharapózó tétele ellen, miszerint a magyar költészet lényegi jellemzője a meg-

késlettség, vagyis a másodrendűség. Pedig a magyar költészet kiválóan megfelel a sajátos magyar viszonyoknak, és éppen akkor lenne másodrangú, ha csupán a nyugati mintákat tartaná szem előtt. „Miért nem veszik végre tudomásul, hogy a magyar költészet is »önálló struktúra«? Ezt azért mondom ilyen cífrán, mert hátha a *modern* szóból értenek.” Máskor (1983-ban) a Nyugat folyóirat konkrét példáján mutatja be a felületes és előítéletes hasonlítóítás komolytalanságát: „Az utóbbi évtizedekben többször is elhangzott az a nézet, hogy a Nyugat forradalma elkésett forradalom volt, amely elavult áramlatok után kullogott. Ezek azonban stílusjegyekhez tapadó felületes irodalomtörténeti spekulációk – nem sok közül van a költészet valóságához. Füst Milán – ezt igazán csak ma látjuk – sok tekintetben megelőzte a világek költészet fejlődését. Babitsot lényegesebb rokonság köti össze T. S. Eliottal, az angol költészet megújítójával, mint Swinburne-nel, aki kezdetben hatott rá. Ady olyan egyedülálló jelenség a világirodalomban, akiről semmit se mond az a filológiai feltevés, hogy fejlődése mennyi ösztönzést kapott Baudelaire lírájától. Háború alatt írt versei között egyébként akad, amelyik megdöbbenően hasonlít Apollinaire legnagyobb, legtragikusabb háborús verseihez. Mint ahogy Szép Ernő sok verse stílusával is testvérien tudna beleilleszkedni Apollinaire korábbi, dallamosabb versei közé. [...] Fontosabb ennél, hogy egy nemzet eleven irodalmának és kultúrájának időszámítása ritkán igazodik a greenwichi csillagvizsgáló vagy a párizsi izmusok időszámításához. A Nyugat forradalma éppen idejében tört ki, akkor és úgy, ahogy nekünk szükségünk volt rá.”

Néminemű összegzésként megállapítható, hogy Vas számára az irodalom az élet, a személyiség kiteljesedését szolgálja. A személyiség több összetevő egymáshoz hangolását jelenti, ugyanezt végzi el a mű. Modellezi, így segít átélni és tudatosítani a mindennapokban nehezebben átlátható jelenségeket és egymás közti viszonyaikat. Ekként értelmezhető Vas kijelentése az élet elsőbbségéről („Goethe az élet elsőbbségét vallotta a művészettel szemben – ebben megegyezett az igazán nagy költők jó részével”), és ezáltal valósul meg a rilkei program: „Igen, ez a célja minden igaz művészetnek: változtasd meg életedet.” A logika, az utalások hullámai, a ritmus, a képek úgy ütköztetik és rántják egybe az összetevőket, hogy a különálló jelenségek valami átfogó látomás részeként új arcukat mutatják. A széttartó részek összefogása a személyiség széttartó egészére (röviden: szívre és agyra, testre és szellemre stb.) való hatás biztosítéka is. Watteau képéről olvashatjuk: „ezekből az apró képekből hirtelen a valóság és látomás együttes ereje hatott szívemre és eszmeletemre”. Az igazi művész jól érez rá kora mibenlétére. Ugyancsak a rokokó festőről van szó: „éppen festészetének irreális, látomásos elemeivel mond valami lényegesen igazabbat, mint a látszólagos valóságosságával [...] nagyon is meggyőző halálhangulata van ennek az édes látomásnak – s ezáltal ez kétségtelenül, habár öntudatlanul, összhangban volt a történelmi igazsággal, mert hiszen minden édességükkel is egy veszendő világ látomását sugározzák Watteau gáláns ünnepélyei.” (A „látomás” szót később, amikor nyakra-főre használják, és pusztán képek halmozását értik rajta, már ironikusan eltartja magát.)

Az *Igen is, nem is* utolsó interjújában a „Mi a költő dolga?” kérdésre így felel: „Az, hogy jó verseket írjon. Tudatosítson.” Méghozzá talán olyan dolgot tudatosítson, amit már valamiképpen tud: „tudtam, csak nem voltam a tudatában”. A legnagyobbak egyszerre képesek nyújtani a teljes átélést és a legéberebb eszmélkedést: Eliotnak „megvolt az a sajátosága, ami csak keveseknek a nagyok közül – Horatiusnak, Goethének például –, hogy aki megérti, belemerülhet a költészetbe, és közben megőrizheti függetlenségét. Ez nem az erő hiányának a jele. Nagyon felnőtten és felnőtteknek való költészet az övé.” A személyiségre alkalmazva ugyanez az értékelés: „kivételesen ihletett – tehát kivételesen józan” – írja a *Horatius noster* szerkesztőjéről.

Mit akar hát átélni és tudatosítani az irodalom? A teljesebb, érzékletesebb valóságot (Apollinaire-ről írja: „ha elszakadt a költészetben addig megszokott valóságtól, ennek az volt az oka, hogy teljesebben, érzékletesebben akarta kifejezni az élet valóságát”). A „megszokott” valóságképet akarja kiigazítani és gazdagítani: „Az irodalomnak ugyanis az emberiség legsötétebb korszakaiban is kettős a feladata: le kell lepleznie a kártékony illúziókat, de meg kell mutatnia a létezés örömét, az alapvető emberi kapcsolatok szépségét.” Ebből adódik többek között, hogy az irodalom megítélésében az is szempont, milyen körre terjed ki a figyelme, tud-e új jelenséget magába emelni, hogy teljesebb önmagával szembesítse a személyiséget: „egy vers lényegi modernsége mindig abból is állt, hogy *költészetként tudott emelni olyan anyagot, ami addig nem számított költőinek*”. A fenntartással kezelt beat-költőkről is elismeri ilyen irányú érdemeiket. Bár egyben azt is fölveti, mennyi idegen anyagot bír el a költészet: „A beat-költők maradandó értékeiről lehet vitatkozni, de nem lehet elvi-

tatni azt az érdemüket, hogy a mai emberiség érzésvilágának sok vad és új elemét erőszakolták rá a lírára – ha ugyan lírának lehet még nevezni ezt az »üvöltést«, a mai köznyelv mélységeit feldobó, nyers és nemritkán trágár beszédet.” Ha a köznyelv ilyen arányú és jellegű fölhasználását fejcsóválással szemléli is, eltalált arányú érvényesítését elismeréssel ízelgeti T. S. Eliot, Horatius, Thackeray és tulajdonképpen a legtöbbek művészetében, a maga számára is tőlük lesve el a követendő mintát: „A latin líra gyalogjáró eleganciája – mióta túljutottam kamaszkoromnak modernkedésén – eszményem és mértékem volt.”

Vas, miután kimutatja idősebb költőtársa költészetében a belső feszültségeket, így ír: „Ezek az ellentétek azonban csak akkor jelentkeznek, ha elemezzük Füst verseit, s nem ha olvassuk. E tekintetben egy költő nagyságának két ismérve van: mennyi ellentét fűti költészetének anyagát, s milyen simán és tökéletesen tudta ezeket az ellentéteket művében feloldani.” Figyelembe kell itt vennünk az „e tekintetben” korlátozását. Mert az ellentétek elrejtését, a könnyedség látszatát – alighanem első közelítésben ezt kell értenünk az oly gyakran használt „elegancia”, „előkelőség” szavakon – ugyan nagyra becsüli Vas, de nem a legtöbbről. A könnyed fölémelkedés, a dolgok természetes egybelátása, a mesterség, a tudás előzékeny elrejtése, röviden talán úgy mondhatnánk, az ízlés magabiztossága hozza létre az eleganciát: „annak az elegáns életnek, amelyikben, mondom, irodalom, szellem, elegancia, nők – mindez egy volt és összetartozott”; „a lírai közlés személyes és személy fölötti szférájának összeolvadása, természetes és elegáns alkímiája”; „ez az elegancia [...] mindent úgy csinál, hogy ne lehessen észrevenni”; „elegáns költő. Ez nem a formaművészet fitogtatásában nyilvánul meg – inkább elrejtésében”; „Nadányinak azonban van bátorsága a szerelem derűjéhez, természetes ragyogásához, egészséges szárnyalásához és elegáns könnyedségéhez”. (Reviczky, Kosztolányi és Nadányi esetében a trubadúrköltészet auráját idézi ez az elegancia – és annak kései leszármazottját, a táncdalt –, így a közérthetőség, a nőiesség és az eszményítés vonásaival gazdagodik a jellemzés.) Mindez a könnyedség azonban mintha megragadna a gyógyító-vigasztaló szerepben. Kálnoky versét elemezve írja: „ez az előkelő versmágia sohasem hatásvadászó vagy kérkedő. Azt meg szinte fölösleges hozzátenni, hogy ehhez az előkelőséghez hozzátartozik a tömörség – ebben a költészetben minden gazdaságos és célirányos. E cél nagyon személyes, mondhatnám, terapeutikus: helyreállítani, legalább szellemileg, a széttűllött egészséget.” A félelmetesebb nagyság kevésbé fedi el, simítja le az éleket. Érdekes kettősséggel fogalmaz Kosztolányi kapcsán, mintegy szembeállítva szép életet és költői nagyságot: „Túl elegáns, túl bölcs volt ő ahhoz, hogysem becsvágyát a befejezett remekművek, a komoly tökéletesség tartósan vonzhatták volna. Úgy látszott, valami fennkölt léhaság tiltakozott benne a »nagy költészet« ellen.” A léhaság ugyanakkor Vas szerint elengedhetetlen a költészetéhez. Háborús feljegyzéseiben egy Örleyvel folytatott vitát örökít meg: „szerinte a versben van valami léhaság a prózával szemben. Szívesen veszem föl a kesztyűt. Persze. A legmagasabb és legrajongóbb mondanivaló közben is gondot fordítani a sorok ütemére, az utolsó szavak hangzóinak összecsengésére, kétségkívül nagyon nagy léhaság. Azt azonban ő is elismeri, hogy bár a vers nem »komoly« műfaj, azért nemcsak a legléhább, hanem egyben a legszentebb is. De ki ne jönne rá, hogy szentsége éppen a léhasásából ered?” Kosztolányi „léhasága”: a kifejezés, a tálalás szerepének fölnagyítása az igazság keresésében?

Minden elegancia és nagyság mellett vagy talán fölött ott van még egy titokzatos típus, az *evangéliumi* személyiség és költészet. Mit érthet rajta Vas? Ritkán használja, kimondottan csak Radnóti és Bibó esetében: „e versek önmagukban véve is a költészetnek azokhoz a ritka remekműveihez tartoznak, melyek a művészi tökéletességet az erkölcsi tökéletességgel párosítják. [...] Radnóti ezekben a versekben jutott el ahhoz a végső, evangéliumi szeretethez, ahová a mi korunkban csak a szocialista eszmén és erkölcsön át lehetett eljutni”; „De itt nem lehet kettéválasztani a költészetet és az életet, illetve a halált. Vannak olyan versek, amelyek beteljesítik Keats esztétikáját, [...] hogy »a szépség az igazság, az igazság a szépség«. Ahol olyan szorosan és elválaszthatatlanul függ össze az erkölcs és a szépség, mint az *Evangéliumban*. Ezért, azt hiszem, le is írtam én Radnótinak ezekről a verseiről, hogy evangéliumi versek. Ezt nemcsak és nem annyira a felfogásáról írtam, mint inkább arról, hogy az erkölcsnek és a szépségnek, az életnek, a halálnak és a szépségnek ez az elválaszthatatlan egysége van bennük”; „ő ezt a végső optimizmusát a legcsüggesztőbb fordulatokban is meg tudta őrizni. [...] Volt valamilyen evangéliumi vonás, nemcsak az átszellemült bizakodásában, hanem abban is, hogy ehhez a realitáson túli, vagy mondjuk pontosabban, realitástól független bizakodáshoz hajlandó volt saját személyét nyújtani fedezetül.” Mi lehet ez?

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BERTHA Bulcsú, *Írók műhelyében*, Szépirodalmi, 1973.
Bölcsen teszi a költészet, ha elfordul a politikától – Beszélgetés Vas Istvánnal, kérdező: Kovács Dezső, Kritika, 1991/3.
 FENYŐ István, *Vas István*, Akadémiai, 1976.
 KABDEBÓ Lóránt, *Elvesztett otthonok*, Csokonai, 2003.
 KARDOS László, *Száz kritika*, Szépirodalmi, 1987.
 POMOGÁTS Béla, *Eszmények védelmében – Vas István tanulmányairól*, Parnasszus, 2008. nyár.
 RÓNAY György, *Az olvasó naplója*, Vigília, 1958/11.
 SÜKÖSD Mihály, *Seregszemle*, Szépirodalmi, 1986.
 VAS István, *Az ismeretlen isten*, Szépirodalmi, 1974.
 VAS István, *Igen is, nem is*, Szépirodalmi, 1987.
 VAS István, *Ki nekem Jézus?*, Vigília, 1970/12.
 VAS István, *Mért vijjog a saskeselyű?*, I–II., Szépirodalmi, 1981.
 VAS István, *Nehéz szerelem*, I–II., Szépirodalmi, 1983.
 VASY Géza, *Vas István: Igen is, nem is*, Tiszatáj, 1988/6.

BMZ, Téglák-projekt (Téglák társadalma, Koldus), 2013

SZIGETHY GÁBOR

Hol volt, hol nem volt Írószövetség...

(1956. december 28. – egy sorsfordító nap átvilágítása)

SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

Emlékszem a rikkancs hangjának dallamára, amikor az 1957. március 6-án megjelent új politikai hetilap, a Magyarország első számát hirdette a tétován vásárló járókelőknek.

– Itt az *úúújság!* Meeegjelent a Magyarország! Miért (!) függesztették fel az Írószövetség működését! Magyarooország! *Miért* (?) függesztették fel az Írószövetség működését?

A Kádár-kormány belügyminisztere 1957. január 17-én felfüggesztette, a Magyar Szocialista Munkáspárt áprilisban megszüntette a Magyar Írók Szövetsége működését.

A Moszkva-lakáj Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány szovjet harcokcsik „baráti” segítségével eltiporta a forradalmat, vérbe fojtotta a magyarok szabadságharcát, ám a kommunista hatalom nem tudott lakatot tenni a magyar írók szájára. Fennmaradt, ma már hozzáférhető ügynökjelentésekből (Szőnyei Tamás: *Titkosírás 1–2*, 2012) tudjuk, hogy 1959. június 26-án a Nemzeti Parasztpártból a kommunistákhoz álnokul, titokban *átsimuló* Ortutay Gyula néprajztudós, miniszter, rektor *politikai megbékélést* szolgáló titkos találkozót szervezett otthonában. Kádár János és Aczél György próbált szót érteni Illyés Gyulával, Németh Lászlóval, Veres Péterrel. A politikusok Illyés Gyulától az Irodalmi Újságban 1956. november 2-án megjelent versének – *Egy mondat a zsarnokságról* – nyilvános visszavonását kérték. A költő válaszolt: *ezt a verset akkor írta, amikor Kádár börtönben volt – ha majd még egyszer lecsukják, akkor visszavonja.*

Nem lehet tudni, ott és akkor pontosan mi hangzott el. A jelentéseket író ügynökök nem voltak jelen a találkozón, másodkézből származó értesüléseiket fogalmazták meg kíváncsi tartótisztjeik számára; ami biztos: a hangulat feszült volt, a tárgyalás eredménytelen. Háy Gyula, Déry Tibor, Zelk Zoltán és még számos magyar író évekre elítélve börtönben ült. Egy ideig még ott is maradt. A kommunisták szemében változatlanul vörös posztó Háy Gyulának az Irodalmi Újságban 1956. szeptember 8-án megjelent, az irodalom teljes szabadságát követelő írása. Az író egyértelműen fogalmazott: „Nos, essünk túl az ijedségen: igenis, az irodalom *teljes* szabadságára gondolunk. Értve ezen a legteljesebb, legkorlátozatlanabb szabadságot, amely társadalomban élő emberek közt egyáltalában lehetséges. Más szóval: az irodalomnak semmi se legyen tilos, amit a társadalom törvényei egyébként nem tiltanak.” Kérését, követelését Háy Gyula számtalan példával teszi egyértelművé. Legyen szabad az írónak „hinni Isten mindenhatóságában; istent tagadni; szeretni Sztálinvárost; nem szeretni Sztálinvárost; szembehelyezkedni az arisztotelészi dramaturgiával, ragaszkodni az arisztotelészi dramaturgiához...” És ne legyen kötelező marxista módon gondolkodni vagy legyen szabad „marxista módon gondolkodni akkor is, ha az így születő gondolat még nem szerepelt a kötelező erővel megállapított igazságok közt...”

Fafejű kommunisták számára az ilyenfajta gondolkodás üldözendő, kommunistaellenes eretnokség. Nem fafejű kommunisták szerint hatalmukat veszélyeztető bűn, képviselőinek írmagját is ki kell irtani.

A Magyar Írók Szövetsége 1956. szeptember 17-én tartotta tisztújító közgyűlését. *Hivatalos* vélemény – másfél évtizeddel később – a történekről: „A Magyar Írók Szövetségének közgyűlése Nagy Imre mellett tüntet” (*A szocializmus útján*, 1970). A közgyűlés után egy hónappal születik meg az Írószövetség pártszervezetének határozata: „Örömmel vettük tudomásul Nagy Imre elvtárs pártba való visszavételét mint az első tettet ügye végleges tisztázására. E lépést is alkalmasnak tartjuk arra, hogy helyre álljon népünkben a párt iránti bizalom” (Irodalmi Újság, 1956. október 20.).

A közgyűlésen ismét elnökké emelt Veres Péter mellé titkos szavazással két társelnököt választottak: Háy Gyulát és Tamási Áront, s amikor 1956. november 2-án – már és még hallgatnak a fegyverek – taggyűlést tartottak a szövetségben, az elnökség hat új taggal bővült. Képes Géza felhívásában hangsúlyozta: „mivel a szeptember 17-i közgyűlésen az elnökséget a körülményekhez képest aránylag demokratikusan választották meg, a Szövetség abban a kivételes helyzetben

van, hogy az elnökség személyi összetételét illetően a jelenlegi helyzetben sincsen szükség gyökeres változtatásokra” (Igazság, 1956. november 3.). A most már harmincegy tagú elnökség (Benjámín László, Déry Tibor, Erdei Sándor, Fodor József, Háy Gyula, Ignotus Pál, Illyés Gyula, Jankovich Ferenc, Juhász Ferenc, Karinthy Ferenc, Kassák Lajos, Képes Géza, Kolozsvári-Grandpierre Emil, Kónya Lajos, Kuczka Péter, Németh László, Örkény István, Simon István, Szabó Lőrinc, Szabó Pál, Tamási Áron, Tamási Lajos, Tersánszky Józsi Jenő, Veres Péter, Zelk Zoltán és a hat új tag: Féja Géza, Keresztury Dezső, Kodolányi János, Lakatos István, Rónay György, Sinka István) vállaltan a Magyar Írók Forradalmi Bizottsága.

Ha 1957 januárjában a Magyar Írók Szövetsége működésének felfüggesztéséhez, betiltásához kerestek torz gondolkodásuknak megfelelő indokot a Belügyminisztériumban dolgozó tisztelvtársak, elegendő volt átböngészniük a november 3-án Budapesten megjelent napilapokat. Egyértelműen kiderül: a magyar írók színe-java fenntartás nélkül elítéli hazánk szovjet megszállását, egyetért a Nagy Imre-kormány intézkedéseivel, és íróként, munkájával kívánja szolgálni a rendszert és a lelkeket tisztító tűzben újjáégető forradalmat. „A taggyűlés üdvözlí és lelkesen helyesli a november 1-én este elhangzott miniszterelnöki nyilatkozatot: az ország semlegességének kikiáltását mint a magyar írók régi vágyának teljesülését, a Varsói Szerződés felbontását és a Kormánynak azt a kérését, hogy az ENSZ mostani ülése tárgyalja meg országunk helyzetét. [...] Az írók minden erővel azon lesznek, hogy tollukkal, szavukkal, személyes példájukkal közreműködjenek a forradalom vívmányainak megőrzésében, a munka megindításában” (Irodalmi Újság, 1956. november 2.).

A taggyűlés még tartott, amikor ezt az első változatot valaki nyomdába adta. Másnap jelent meg az elfogadott, végleges szöveg.

„A Magyar Írók Szövetsége Forradalmi Bizottságának felhívása. Mi, magyar írók, megválasztottuk forradalmi bizottságunkat. Helyesljük és támogatjuk Nagy Imre miniszterelnök nyilatkozatát, hazánk semlegességének kimondását, a varsói szerződés felbontását. Egyetértünk azzal, hogy a kormány az ENSZ-hez fordult követeléseink biztosítása érdekében. Szívből üdvözljük a forradalmi munkástanácsok munkára szólító felhívását. A forradalom, a kibontakozás ügye forog kockán, ha nem indul meg azonnal a munka. Munkások, katonák, nemzetőrök! Kérünk benneteket, örködjétek, óvjátok meg a forradalom vívmányait. Minden erőnkkel veletek vagyunk. A Magyar Írók Szövetsége Forradalmi Bizottsága” (Népszabadság, 1956. november 3.).

A határozat szövegét aznap a Magyar Nemzet is közölte, és az előző oldalon a Pen Club felhívását:

„A magyar írók segélykiáltása. A Magyar Pen Club felhívása a Pen Club Világszövetség londoni központjához. A magyar írók segélykiáltással fordulnak a világ íróihoz. Kérjük, szánjanak időt és fáradságot arra, hogy megtalálják a leghatásosabb módot szabadságunk ügyének támogatására. Hívják fel a világ közvéleményét, hogy a győztes forradalommal kivívott függetlenségünknek és országunk semlegességének megsértése szörnyű katasztrófához vezetne. Sorsunk nem politikai kérdés, hanem élet és halál ügye. A magyar írók teljes egységben arra kérik főtákar urat, hogy mindezt közölje táviratilag a Pen-centrumokkal.

Hálás köszönettel a magyar Pen Club elnöksége nevében Képes Géza”

Kilenc magyar író – a magyar szellemi élet kiválóságai! – fontosnak tartotta, hogy fegyelemre intő, a forradalom tisztaságát féltő szavuk eljusson mindenkihez.

„A nép ne az utcán ítélkezzék, hanem a tárgyalóteremben. A Magyar Írók Szövetségének nyilatkozata. Tisztelet a forradalom halottainak! Nemzeti forradalmunk, szabadságunk és függetlenségünk kivívásának legnagyobb erénye az erkölcsi tisztaság. A magyar írók kivették részüket a forradalom előkészítéséből. Kötelességük, hogy örködjének a forradalom tisztaságán is. Követelik, hogy vonják felelősségre mindazokat, akik a nép ellen vétkeztek. Ugyanilyen határozottsággal követelik azt is, hogy a bűnösök a szabad magyar bíróság előtt feleljenek. *A nép ne az utcán ítélkezzék, hanem a tárgyalóteremben.* Felszólítunk mindenkit, hogy a vétkeket bántatlanul adják át a nemzet-őrség vagy a honvédség járőreinek. *A személyi bosszú méltatlan hozzánk!* Meggyőződésünk, hogy

a magyar nép ebben is egyetért írónival. A világ szeme rajtunk, csodálja forradalmunk tisztaságát. Ne essék rajta folt!

A Magyar Író Szövetség nevében: Benjámin László, Déry Tibor, Ignotus Pál, Illyés Gyula, Németh László, Szabó Lőrinc, Tamási Áron, Veres Péter, Zelk Zoltán” (Kis Újság, 1956. november 3.).

Obersovszky Gyula – talán ott volt a lázas hangulatú taggyűlésen az Írószövetségben – igazi újságíró: az általa szerkesztett hírlapban megpróbál beszámolni minden fontos történésről.

„*Fontos határozatok az Írószövetség taggyűlésén.* Ottlik Géza az évek óta hallgató írók nevében beszélt. Lakatos István kifejtette: »A Szövetséget s az Irodalmi Alapot is meg kell tartanunk mint a magyar írókat egyesítő, érdekeiket védő és képviselő szervezetet. Jellegét ellenben meg kell változtatnunk, a szövetség ezentúl ne ideológiai szervezet legyen. A Szövetség legyen pártoktól független, demokratikus szervezet. Tekintsünk el egyelőre attól, hogy személyes sérelmeinket egymás fejéhez vágjuk. Nekünk, pártonkívüli írók nagy részének igen komoly ellentéteink vannak marxista író-társainkkal, politikailag csak úgy, mint egyesekkel morálisan. De ezeket a nézeteltéréseket, vitákat intézzük el nyugalmasabb időkben, a majd később megjelenő folyóiratok hasábjain. Most nem ez a feladatunk. Azt szeretnénk, hogy megtartott egységünket egyetlen cél érdekébe állítanánk: a független, demokratikus Magyarország megteremtésének szolgálatába.« Volt néhány zavaró incidens is, de a Szövetség tagsága általában fegyelmezetten és felelősségtől áthatva szólt a tárgyhoz. Illyés Gyula megrázó szavakkal hívta fel fegyelemre és higgadtságra a jelenlevőket. Hollós Korvin Lajos javasolta, a Szövetség hetilapja, az Irodalmi Újság a rendkívüli körülményekre való tekintettel alakuljon át napilappá. Jánossy István pedig azt javasolta: intézzen a Szövetség felhívást a világ Pen Clubjain át a világ összes írójához, hogy minden rendelkezésükre álló eszközzel segítsék a független, demokratikus, semleges Magyarországot. Féja Géza, Keresztury Dezső, Kálnoky László, Vajda Endre, Kassák Lajos és mások hozzászólása után a taggyűlés hat személlyel egészítette ki a Szövetség elnökségét. E hat író: Féja Géza, Keresztury Dezső, Kodolányi János, Lakatos István, Rónay György és Sinka István. Az elnökség régi huszonöt tagja s a most újonnan választott hat, összesen harmincegy író alkotja az Írószövetség Forradalmi Bizottságát” (lgazság, 1956. november 3.).

A Valóság névvel nem jelzett beszámolóját író munkatárs érzékelhetően máshová helyezi a hangsúlyokat. Akkoriban egymásba folytak a napok: a „ma délelőtti” – mert november 2-án, péntek este írta cikkét a szerző, de írása a lapban másnap, 3-án jelent meg.

„*Megalakult az Írószövetség Forradalmi Bizottsága.* A ma délelőtti rendkívüli közgyűlésen az Írószövetség tagjainak többsége megjelent. Az Írószövetség elnöksége átalakult forradalmi bizottsággá. A bizottságba a régi elnökség tagjain kívül beválasztottak még hat író, Sinka Istvánt, Rónai Györgyöt, Keresztury Dezsőt, Lakatos Istvánt, Kodolányi Jánost és Féja Gézát. Az egységes szellemben lezajlott közgyűlésen többek között hozzászólt Féja Géza. Hangsúlyozta, hogy szűnjék meg az Írószövetségen belül a széthúzás. Ők, akiknek valóban okuk lenne erre, kérik ezt. Ottlik Géza arról beszélt, hogy ha a Szovjetunió árulást követne el és megtámadná hazánkat, az íróknak kötelessége lesz »vijjogva« figyelmeztetni az embereket. Az Írószövetség közgyűlése az Értelmiségi Forradalmi Tanács felhívásához csatlakozva táviratozott a Békevilág Tanácsához. Kérte a Békebizottság tagjait, hogy a legrövidebb időn belül üljön össze Bécsben, és foglalkozzanak a magyar forradalom eseményeivel. Végül is megállapodtak abban, hogy fel kell hívni a munkásokat és értelmiségieket: kezdjenek minél előbb munkához. Leszögezték, hogy egységesen kiállnak Nagy Imre kabinetje mellett.”

A magyar írók nem voltak vakok. Ottlik Géza bölcs és józan prófétaként utalt a sejthető szovjet támadásra s az írókra váró majdani feladatra: bolsevikok uralta, gyarmati sorsba alázott országunkban minden becsületes magyar író kötelessége *vijjogva* felhívni a világ figyelmét hazánk és nemzetünk sanyarú helyzetére.

A pufajkás tisztelvtársakat – az írópereket előkészítő vádiratokat fogalmazva 1957-ben – nem érdekelte, hogy 1956. november 1-jén, Nagy Imre miniszterelnök és a kormány nyilatkozatának elhangzásakor nemcsak a magyar írók és az ország (!) értett egyet a szovjet csapatok hazánkból tör-

ténő kivonásának követelésével, a magyar semlegesség kinyilvánításával, hanem a kormány államminiszter tagjaként Kádár János is, aki november 1-jén este még így szónokolt – hangfelvétellel! – a Magyar Rádióban: „Népünk vérével bizonyította, hogy rendületlenül támogatja a kormánynak a szovjet erők teljes kivonására irányuló követelését. Nem akarunk tovább függőséget! Nem akarjuk, hogy hadszínterré váljon az ország! Minden becsületes hazafihoz szólunk! Fogjunk össze a magyar függetlenség, a magyar szabadság diadaláért” (Népszabadság, 1956. november 2.).

November 2-án, péntek délután, a taggyűlés lázas légkörében, föltételezhetően az írók közül senki nem tudta, hogy Kádár János már Moszkvában, a moszkvai pártvezetőkkel tárgyal Magyarország bolsevik lerohanásáról, megszállásáról.

Két nap múlva hajnalban, ágyúdörgésre ébredve minden magyar író elgondolkozhatott: hogyan tovább, merre tovább, magyarok?!

Az utolsó sikoly: november 4-én reggel 7 óra 57 perckor a Magyar Rádióban Háy Gyula felolvasta a Magyar Írók Szövetségének nyilatkozatát.

„*Figyelem! Figyelem! Figyelem!* Kedves Hallgatóink! A Magyar Írók Szövetségének felhívását hallják: Itt a Magyar Írók Szövetsége! A világ minden írójához, tudósához, minden írószövetségéhez, akadémiájához, tudományos egyesüléséhez, a szellemi élet vezetőihez fordulunk segítségért. Kevés az idő! A tényeket ismeritek, nem kell ismertetni. Segítsetek Magyarországon! Segítsetek a magyar népen! Segítsetek a magyar írókon, tudósokon, munkásokon, parasztokon, értelmiségi dolgozókon! Segítsetek! Segítsetek! Segítsetek!”

Ma már foszladozó, megsárgult röplap, hátoldalára hatvan éve rászáradt a sár. „*A magyar eseményekről.* Részlet Szuszlov elvtárs, az SZKP Központi Bizottsága titkára 1956. november 6-án, a moszkvai szovjet ünnepi ülésén elmondott beszédéből.”

Volt kitől *tájékozódnia* Szuszlov elvtársnak. Kádár János már november 2-a óta Moszkvában tartózkodott (halála pillanatáig tagadta, hogy akkor ott járt; halála után került nyilvánosságra moszkvai tárgyalásainak jegyzőkönyve), és a *tájékozott* Szuszlov elvtárs tájékoztatta a nagyvilágot és a magyarokat: miért volt szükségszerű, hogy a szovjet hadsereg *elvtársi* segítséget nyújtson a magyar elvtársaknak. „Az ellenforradalmi erők átmenetileg a szocializmus sorsa szempontjából nagyon veszélyes helyzetet teremtettek Magyarországon. Nagy Imre kormánya, amely ebben a helyzetben jött létre, az egyik pozíciót a másik után engedte át a reakciós erőknek, és miután szabaddá tette az utat az ellenforradalom számára, ténylegesen szétesett. Az ellenforradalmi bandák a terrorhoz folyamodtak.”

Kádár és Hruscsov, két eltökélt bolsevik 1956. november 3-án megegyezett, kezét fogott Moszkvában. Évtizedekre eldöntötték: ki lesz a korlátlan úr „szocializmust építő” hazánkban.

Ottlik Géza profetikus szavait a lőporfüstbe burkolt, szovjet tankok dübörgésétől ricsajos, rommá lőtt, de élni akaró Budapesten a magyar írók nem felejtették el. Illyés Gyula naplójegyzete 1956. november 11-én: „Ez a forradalom elsősorban nemzeti forradalom volt. A bányászokat a régi magyar címer és nem a régi bérezés visszaállítása foglalkoztatta. Előbb gondoltak az ország függőségének megszüntetésével, mint saját anyagi függőségükével” (Illyés Gyula: *Naplójegyzetek, 1956–1957*, 2016).

Mint 1848 őszén, amikor a bosszúszomjas Bécs háborút indított az újjászületés lázában égő Pest-Buda ellen: a szovjet gyarmatosítók ellen vívott fegyveres és szellemi szabadságharc forrasztja egyet akaró, új ország építéséről álmodó nemzetét a magyarokat.

És *vijjognak* a magyar írók.

Kiáltványt fogalmaznak a Magyar Írók Szövetségében november 12-én. Követelik: *a szovjet csapatok hagyják el az országot.* Testületileg hitet tesznek a demokratikus eszközökkel felépített szocializmus mellett, mert *a csak pártérdekek szerint való gondolkodás nem szolgálja a szabadságharc legnagyobb kincsét, a nemzeti egységet.*

A (bolsevik) *pártérdek* elutasítása egyértelmű állásfoglalás: mi, magyar írók nem kívánunk proletárdiktatúrát, nem akarunk egypártrendszerrel, elutasítjuk a Moszkva ellenőrizte gyarmatsorsot. *Ruszkik, haza!*

Nem olyan régen, nyomtatott röplapon, 1956. október 26-án *A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének nyilatkozata a magyar néphez* leszögezte: „Az új kormány tárgyalásokat kezd a szov-

jet kormányral, hogy a függetlenség, a teljes egyenjogúság és a belügyekbe való be nem avatkozás alapján rendezze az országaink közötti viszonyt.”

A kommunisták soha nem fukarkodtak a mézesmadzag ígéretekkel. És rezzentelen arccal hazudtak (hazudnak) reggel, délben, este, ha érdekeik úgy kívánják.

Kádár János be nem tartott, hazug ígérete: „Először megverni fegyveresen és politikailag az ellenforradalmat, megszilárdítani a népi hatalmat, s amikor mindez megvalósult, a magyar és szovjet kormány tárgyalásokat kezd a szovjet csapatok kivonásáról. Ez az igazi forradalmi út, ez a magyar függetlenség útja” (Népszabadság, 1956. november 28.).

Sepilov elvtárs, szovjet külügyminiszter be nem tartott, hazug ígérete: „Egyetlen szovjet katona sem marad Magyarország földjén a magyar kormány és a nép akarata ellenére. Mihelyt a rend helyreállt, sor kerül ennek a kérdésnek a megvitatására” (Népszabadság, 1956. december 9.).

Be nem tartott kommunista ígéreték árnyékában fogalmazták meg november 12-én a magyar írók a soha vissza nem vont követelésüket: „Magyarország minden idegen hatalomtól független, semleges ország legyen. Ennek feltétele: a szovjet csapatok hagyják el az országot.”

A szovjet csapatok nem hagyták el az országot. A magyar írók nem adták fel a harcot. November 20-án az Írószövetség elnökségének küldöttsége találkozott a szovjet parancsnokság képviselőivel. „A küldöttség nyíltan feltett kérdéseire mind a szovjet, mind a magyar hatóságok képviselői ígéretet tettek, hogy a magyar lakosság köréből történt letartóztatások ügyében a legmesszebbmenő törvényességet fogják érvényre juttatni. Senkit az ország területéről el nem visznek, senkit a felkelésben való részvételéért nem üldöznek.”

Az írók – Illyés Gyula, Illés Béla, Veres Péter, Háy Gyula – hittek, mert hinni akartak az elhangzott ígéreteknek. November 21-én kiadott nyilatkozatukban – magyar úriemberek! – ők is *ígértek*: „Az irodalomnak, művészetnek forradalomban kivívott legszentebb joga a szabadság és az igazmondás. Ezt a jogot megvédjük s népünk iránti felelősséggel élünk vele. A jövőben is csak olyan sajtómunkában (beleértve a rádiót stb.) veszünk részt, amelynek vezérelve az igazmondás és a népügyének szolgálata.”

Feltűnő újságcímmel látott napvilágot az írók állásfoglalása a még néhány napig megjelenő Magyar Honvéd november 22-i számának címlapján: *Az Írószövetség nyilatkozata a deportálásról, a sztrájkokról, az igazmondásról.*

A magyar írók betartották ígéretüket. A szovjet tisztok és a magyar belügyi szervek nem. Folytatódottak a letartóztatások, deportálások, egyre erőszakosabban az ország megfélemlítése, a nemzet bolsevik igába kényszerítése. Az írók – fogyatkozó hittel, de – vállt vállnak vetve nem adják meg magukat.

Támadásba lendülnek a kommunisták. A Népszabadság november 29-i száma ismerteti a Pravda budapesti tudósítójának Moszkvában közzétett beszámolóját *a magyar értelmiség problémáiról, állásfoglalásáról.*

Az írók szerepéről október 23-a előtt: „Mindenféle fasiszta »szoltár-énekes« tűnt fel, akik a kelő óra vártában tizenkét évig hallgattak, s akik most úgy ítélték, hogy ütött az órájuk.”

Az írók magatartásáról november 4-e után: „Az ellenforradalmi elemek nagy mértékben felhasználták az értelmiség közti nacionalista hangulatot. Azok az emberek, akik a Szovjetunió ellen léptek fel és akik arról kiáltoztak, hogy a szovjet csapatokat haladéktalanul ki kell vonni Magyarországról, akarva-akaratlan segítették ezeket az erőket.”

A tudósító álszent módon – vak aligha volt! – arról nem ejt szót, hogy Budapest utcáin a falakon, kerítéseken, oszlopokon, épületromokon úton-útfélen olvasható volt magyarul és oroszul az ország, a nép akaratát tükröző tömör felirat: *Ruszkik, haza!*

Az Írószövetség állásfoglalását a tudósító egy mondatba torzítja-sűríti-egyszerűsíti: „Az Írószövetség elnöksége a napokban megvitatta az ország politikai helyzetét, és amellet foglalt állást, hogy a leggyorsabban meg kell kezdeni és teljességgel ki kell bontakoztatni a termelőmunkát.”

November 20-án a megbeszélésen a tudósító nem volt jelen, nem hallhatta Illyés Gyula ott elhangzó pontos-okos mondatát: „Ez a sztrájk politikai. A munkásság akkor se termelne, ha »fölvénéné« a munkát. Előbb a nyugtalanító okokat kell megszüntetni. Ez mégis a deportálásról kerengő hír és a személyi bizonytalanság.” Igaz, az álnokul mosolygó Gurkin vezérőrnagy szerint szó sincs deportálásról, és a személyi biztonság minden magyar ember számára biztosított, ám a harcedzett, pártfegyelmzett tudósító azt is tudja: neki nem azt kell írnia, amit lát, ami *valójában* van (letartóz-

tatások, deportálás, sztrájk), hanem azt, amit a szovjet vezérőrnagy önhatalmúan valóságnak ítél. A Népszabadságban ismertetett Pravda-cikk így kettős torz tükör: hamis képet mutat a moszkvai elvtársaknak a budapesti helyzetről, torzképet a honi tájról a magyar olvasóknak.

Védekezve támadnak a magyar írók. 1956. december 1-jén levelet írnak – „Lapjaink megjelenését lehetetlenné tették” – a Nagy-budapesti Központi Munkástanácsnak. Legfontosabbnak a *nemzeti egységet* tartják: hisznek abban, hogy a magyar nép szereti íróit, hisz az írók szavának, és „nem tud és nem is hajlandó nemzetinek elismerni egyetlen olyan kormányzatot sem, amely ellentétbe kerül a nemzeti irodalommal”.

Nehéz nem kormányellenesnek, nem Kádár-kormány-ellenesnek ítélni e szavakat.

Kádár János nem ostoba, felismeri: az írók *veszélyesek*. Véres kezű minisztere, Münnich Ferenc intézkedik: szorul a fojtogató hurok az Írószövetség és az írók nyaka körül. Marosán György *útszéli kirohanásokkal* támadja a magyar írókat, az írók támadva védekeznek: „Mi, írók büszkék vagyunk és büszkék is maradunk arra, hogy október 23. eszmei előkészítésében jelentős részünk volt. Ugyanígy szerepet akarunk vállalni a nemzet további haladásában is. Aggodalommal tölt el bennünket, hogy kormányzati szervek különféle megnyilvánulásaiban – utalunk itt Kádár János beszédeire is – megállapítható a közelmúlt eseményeinek szüntelen át- meg átértékelése, mégpedig azzal a tendenciával, hogy mind kevesebb említés esik a magas erkölcsi színvonalról, a dicsőséges elemről, és mind nagyobb hangsúlyt kapnak az ellenforradalmi megnyilvánulások.”

Az Írószövetség elnöksége – hallgatólagosan még mindig: a Magyar Írók Forradalmi Bizottsága – december 1-jén írott levelét akkor kevesen olvashatták, ismerhették. Viszont reggeltől estig szólt a kormányzócső Magyar Rádió, minden nap megjelent a kommunista Népszabadság, aztán a Népakarat, a Népszava, december közepén a Mai Nap, a hónap végén az Esti Hírlap – jöttek, mentek, gömbölyödtek, önálló életet éltek a hazug hírekke egyszerűsödött tények. Szűri a híreket, torzítja a valóságot, hamisítja a tényeket a hivatalosság: zavart kelt, nehezíti a tájékozódást, megtéveszti, félrevezeti az embereket.

Egy jellemző példa. Az 1956-ban fiatal költő, Fodor András, a Csillag munkatársa naplójában december 7-én följegyzi: „Este későn hallom Kardelj beszédének ismertetését Újvidékről. A munkástanácsok szerepét hangsúlyozza, de elismeri, hogy igazi hatékony politikai szerepük nincs. Így hát szerinte együk, amit főztünk.” Három nappal később, december 10-én feljegyzés a naplóban: „Hallgatom este Kardelj beszédét eleitől végig. Okosan érvel, még sincs igaza. Kifogásai olyanok, mintha az énekestől, kinek a torkát szorongatják, azt kívánná, énekelje ki a magas C-t.”

Ma már valószínűleg kideríthetetlen, mi a valóságtartalma a két szónak: *eleitől végig*. Azt sem lehet pontosan tudni, hogy a Magyar Rádió döntésre jogosult illetékesei Kardelj beszédéből mit engedélyeztek adásban elhangzani. Az adásnak volt eleje és vége, de nem biztos, hogy az az elhangzott beszéd volt *eleitől végig*.

Amit hallott, nem igazán tetszett Fodor Andrásnak. De mit hallott?

December 18-án, kedden a Népszabadság háromhasábos írásban ismerteti és bírálja Kardelj elvtársnak a magyar munkástanácsokról 1956. december 7-én elhangzott megállapításait. Boros Pál párttollnok legfőképpen a jugoszláv pártfunkcionárius egy ítélező mondatával vitatkozik: „Ami a legutóbbi magyar eseményekben a leginkább meglepő – a kommunisták féelme a munkástanácsoktól.” A Népszabadság cikkírója eltökélten bizonygatja, hogy a magyar kommunisták nem félnek a munkástanácsoktól. Azt december 18-án „elfelejti” megemlíteni: miért nem félnek. Nem félnek, mert december 9-én a kormány „törvényen kívül helyezi a budapesti központi munkástanácsot, a kerületi munkástanácsokat, a vidéki megyei és városi munkástanácsokat”.

Ami nincs, attól valóban nem kell félni.

Fodor András ifjú magyar költő Budapesten akkor nem ismerhette (nekem 1956. december 9-én este Kecskeméten egy véletlen sodorta a kezembe, azóta őrzöm) az Újvidéken aznap reggel megjelent Magyar Szó friss számát, benne Kardelj beszédének rövid ismertetését. A jugoszláviai magyar újság hírlapíróját elsősorban az érdekli, hogy a pártban magas rangú Kardelj elvtársnak mi a véleménye a Kádár-kormányról. A rövid ismertetésből kiderül: 1. Kardelj szerint „Jugoszlávia szükségesnek tartotta ennek a kormánynak politikai támogatását, mert »elvárta és remélte, hogy ez a kormány el tud és el akar majd indulni a munkásosztállyal, azaz a munkástanácsokkal és a többi valóban demokratikus és szocialista áramlatokkal való egybekapcsolódás útján – beleértve Nagy Imre volt kormányának ide tartozó elemeit is.«” 2. Kardelj utalt „a jelenlegi magyar kormány egyez-

ményszegésére Nagy Imre csoportja menedékjogának megszüntetésével kapcsolatban, amelyek kétségbe vonják azt, hogy a Kádár-kormány az a haladó szubjektív tényező lehet-e, amely Magyarország belső társadalmi ellentmondásainak feloldásában haladó módon közreműködhet”. 3. Kardelj álláspontja: „A jelenlegi [magyar] kormány elsősorban az általa képviselt politikája révén nem képes megoldást hozni a magyarországi válság számára.”

Lehet, hogy Fodor András (és sok-sok magyar író) másképp vélekedett, és árnyaltabban értelmezte volna 1956 decemberében Kardelj beszédét, ha valóban *eleitől végig*, csonkítás nélkül hallgathatta volna Budapesten, a pufajkások ellenőrizte Magyar Rádió adásában.

Háború van. Szovjet hadosztályok védelmében támadnak a kommunisták. Maguk mögött tudva kilencmillió egyet és együtt érző magyart, a magyar írók ellenállnak. December 2-án az Írószövetség közgyűlésén elhangzik Tamási Áron *Gond és hitvallás* című írása. Sokan sok példányban legépelelik. Sokan sokfelé terjesztik. Az elmúlt hatvan év viszontagságait túlélte példányokat ereklyeként őrzik ma tulajdonosaik.

„*Gond és hitvallás. A magyar írók nyilatkozata.* Egy ezredév alatt sok zivatar verte nemzetünket, de a zivatarok borújában is két fény mindig hű maradt hozzá. Egyik a nemzet csillaga, mely vészek idején is áttört fényével a homályon, a másik pedig virrasztó költőink fáklya-fénye, mely a magyarság számára ma is tanítás.

Számunkra több is annál, mert kötelező örökség.

Hűséggel szeretnők ezt az örökséget hordozni. Nehéz. De megtenni mégis az egyetlen út, mert nincs feloldás. Itt állunk hát, a számadás és a vallomás erkölcsi kényszere alatt. Itt állunk az októberi szabadságharc véres halmán, melyet egy nép reménye ostromol. Ha egy évtizedre visszatekinünk erről a halomról, szenvedőnek és várakozónak látjuk a népet. Szervedett, mert korának eszméit, melyeket tíz év előtt reménnyel üdvözölt, idegen formában és zsarnoki módon akarták életévé tenni. A hosszú kényszer alatt kiújultak természetén a történelmi sebek, s nemzeti függetlenségét veszendőnek látta. Szervedő és igaztalan sorsában gyógyulásra áhítva vágyakozott, s nemzetévé válni sóvárgott.

Ebben a vágyban és sóvárgásban van a forrás, mely október 23-án feltört a mélyből. Mint ennek a forrásnak neves tanúi, keserves szívvel kell megmondanunk, hogy a szovjet kormányzat történelmi tévedést követett el, amikor vérrel festette meg forrásunk vizét. Dicső költőink élő szelleme és az emberi igazság segít nekünk abban, hogy jóslatot tegyünk: eljön az idő, amikor a megtévedt hatalom bűnbánatot mond, mint ahogy az általa megdöntött hatalomnak is meg kellett bánnia ama tiprást, amelyben Petőfi elveszett. Hitünkben és népünk ismeretében mindenkit óvunk attól a téves ítélettől, hogy szovjet fegyverek nélkül a szocializmus vívmányait kiirtotta volna a forradalom. Tudjuk, hogy nem. Mert a munkásosztály, a parasztság és a java értelmiség híve volt és változatlanul híve a demokrácia és a társadalmi szocializmus vívmányainak, melyeket nem elsorvasztani akart, hanem élővé tenni inkább. Élővé tenni, azaz a maga magyar testéhez szabni és nemzeti hagyományaink szellemével is megtölteni.

Ezt akartuk és ezt akarjuk mi is, akik a nép vágyainak ígéit hirdetjük, és jobb jövőre tesszük írói sorsunkat. Ezért szólunk külön és együtt az 1945-ös földosztás népi törvénye mellett, nemkülönben a bányák, az üzemek és a bankok ügyében, hogy azok a társadalom tulajdonában virágozzanak. De vajon terem-e elegendő módon a föld, ha a paraszt a termelés módjaiban kedvét nem leli? S vajon virágzik-e a közösségi vagyon, ha nem egészséges a társadalom?

Igen, nemzeti függetlenség nélkül kedvesezgett a munkás és a paraszt, a kéz és az értelem, egészséges társadalom nélkül pedig nem gyarapszik a közös vagyon. Meg kell hát szereznünk, s éppen a szociális haladás érdekében, a nemzeti függetlenséget, s a népi önkormányzat útján meg kell teremtenünk az egészséges társadalmat.

A nemzeti függetlenség és a társadalmi rend demokratikus felépítése: ez a magyarság vágya, melyet mi is hordozunk és munkába önteni törekszünk. S miközben szívünket és írói életünk jövője napjait betölti ez a szándék, a nemzeti egység bölcsője mellől tolmácsoljuk is mindenkinek. A közös cél gondjában kezünket nyújtjuk a munkásoknak, köszöntésünket lélekből küldjük a parasztságnak és szívből az ifjúságnak. Győzzük meg együtt a politika vezetőit, hogy a politika nem lehet öncél, hanem csak a nép üdvére eszköz; s készítsük őket arra, hogy a magyarság egységes óhaja szerint használják ezt az eszközt. Vagyis a függetlenség kivívására egyfelől, belső életünkben pedig

arra, hogy a munkások és parasztok törzsére, a szellem és az értelmiség segítségével, felépüljön az egészséges magyar társadalom, az önkormányzat demokratikus módján. Csak így jöhet létre az erős és gazdag állam, melynek a barátsága más államokkal is igaz és tartós, s amely nemcsak számúzi az emberi kizsákmányolást, hanem maga sem nehezedik nyomasztó terhével a népre. A nyugalmas és dolgos társadalom, a nép jólétén örökődő állam fölött emígy biztos záloga lesz a jövőnek a nemzet.

Mindezekben magyar gondjainkat röviden elmondottuk, és véleményünkről hitvallást teszünk. Írói munkánk igéi lesznek szavaink, gondunk örökös az időben, véleményünk pedig a közírás betűibe és irodalmi művekbe költözik.

Hűséget fogadunk a zászló előtt, mely jelezte nekünk, hogy a nép forradalmi egységéből a nemzet újjászületett. Ebben a hűségben, hitvallásunk alapján, gondozni és védeni fogjuk a magyarság szellemét. Erkölc legyen munkánk talpköve, műveinkben pedig találjon értelmet és formát a nép alkotóereje, az emberség és eszméivel a kor.

Egyedül így leszünk méltók a nagy elődökhöz, s egyedül így válhatunk a későbbi nemzedékek érdemes őseivé.

Budapest, 1956. december 2.

Magyar Írók Szövetsége”

Moszkvában is érzékelik: a magyar írók hajlíthatatlanok. „Mint ismeretes, a burzsoá ideológia, a bomlás fekélyeit szállító nyugati szél már régen átsuhant a magyar írók felett” – ítélik a magyar írókkal november 19-én Budapesten, az Írószövetségben tárgyaló orosz író, Alekszandr Romanov.

Akkoriban is bolsevik szokás volt: magyarok magyarokat jelentettek föl külföldi hatalmasságoknál. Lovas Márton – aki az Irodalmi Újság 1956. október 20-i számában magát rátartian *funkcionárius*nak nevezi – a Lityeraternaja Gazeta december 22-i számában megjelent *A magyar írók felelősségéről* című cikkében kifejtette, hogy író társai politikai és társadalmi értelemben felelőtlenek és lázadó szelleműek, ezért is volt szükséges a katonai beavatkozás (Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1956–1957*, 2016, 152.). Solohov a magyar pártfunkcionárius árulkodó írása alapján mond elmarasztaló véleményt a magyar írókról a Népszabadság december 25-én megjelent számában: „Fájdalmasak ezek az események számomra azért is, mert kollégáim, a magyar írók, akik nagyon bátran felléptek a hibákkal szemben, a kritikus napokban az események sodrában nem emelték föl írói szavukat a reakció előretörésével szemben.”

A kommunisták mindig csak *hibáznak*, ellenfeleik mindig fasiszták, bűnözők.

December 28-án a Magyar Írók Szövetsége közgyűlésén Déry Tibor a vita során indulatosan visszautasította Solohovnak a magyar írókat vádló szavait. Vele is vitázva Trencsényi-Waldapfel Imre azt állította, hogy igaza van Solohovnak, mert a magyar írók felelősek a történelemért. Illyés Gyulát feldühítették a hol úttörőjelmezben, hol pufajkában pózoló akadémikus szavai.

„...felszólalása alatt sajnos elvesztettem a türelmemet. Azt fejtegette, igaza van Solohovnak: az írók elindították a forradalmat, de a sztrájk ellen egyedül csak ő tartott beszédet egy gyárban a magyar írók nevében.

– Jogtalanul.

Felém fordult, rögtön földúltan:

– Miért?

– Mert ön nem magyar író!

Persze nagy taps.

– Hogy magyar író vagyok-e, azt a jövődő fogja eldönteni.

– Már eldöntötte.

Még csattanóbban hangzott, már nem emlékszem, pontosan hogyan. A nevetés kényszerítette leülni. Én meg végtelenül elszomorodtam, kimerültem. Igaztalan voltam?”

Hatvan év múltán ma a következő – forrás megjelölése nélküli – változat terjed a neten.

„Vértes, Trencsényi-Waldapfel Imre és a másik három »óva intettek« attól, hogy a Proklamációt elfogadják.

Illyés Gyula állt fel:

– Tisztelt Uraim! Úgy tudom, hogy a mai ülésünkön csak írók szólhatnak fel.

A szakállas Mefisztó patetikusan félbeszakította:

– Hogy én író vagyok-e vagy sem, azt az utókor fogja eldönteni...

Illyés indulatosan félbeszakította:

– Nem, kérem. Ezt már mi is meg tudjuk állapítani. Ön nem író...

Haragos nevetés és pufjolás után Trencsényi-Waldapfel Imre elhallgatott, és az ülés végéig csendben maradt.”

A *másik három*: Madarász Emil, Rideg Sándor és Gereblyés László, akik nem szavazták meg a közgyűlés határozataként Tamási Áron *Gond és hitvallás* című, december 2-án született (Trencsényi-Waldapfel Imre által Proklamációnak gúnyolt) írását.

A politikai összefüggések és a következmények egyértelműek. Az Írószövetség világirodalmi folyóirata, a Nagyvilág első száma 1956. októberben jelent meg. Felelős szerkesztő: Kolozsvári-Grandpierre Emil. A szerkesztőbizottság tagjai: Gereblyés László, Goda Gábor, Gyergyai Albert, Kardos László, Képes Géza, Kovács Endre. Amikor 1957. áprilisban újra megjelenik a folyóirat, a szerkesztőbizottság tagjait titkosították, nem tudni, kik szerkesztik a lapot. Ami biztos: Gereblyés László a felelős szerkesztő. Számára nem okozott *gondot* elutasítani 1956. december 28-án a forradalom melletti *hitvallást*.

Hogy mit mondott Trencsényi-Waldapfel Imrének Illyés Gyula a közgyűlés felfokozott, izzó hangulatában, ma már kideríthetetlen. Aznap este sem lehetett már tudni. Tamási Áron felesége telefonon hívta Illyés Gyulát, Tamási szerint így hangzott el – Illyés Gyula lejegyzésében – az akadémikus és a költő párbeszéde.

„Trencsényi-Waldapfel tragikusan kiáltva.

– Hogy magyar író vagyok-e, azt döntse el a jövő irodalom, kedves Illyés Gyula!

Erre feleltem én, némi szünet után ezt:

– Eldöntöttem.”

A szűkszavú jegyzőkönyvben ennyit olvashatunk:

„– Hogy író vagyok-e, azt Illyés Gyula egyénileg is eldöntheti.

– Eldöntöttem.”

Déry Tibor – az úgynevezett *nagy íróperben* 1957 novemberében kilenc év börtönre ítélték! – keserű-pontos láttelepe Magyarország helyzetéről 1956. december 28-án: „Ne féljünk attól, hogy szembenézzünk a tényekkel, s megállapítsuk, hogy a nemzet egy nagy tragikus korszakába ért, mely attól válik komorabbá, hogy nemrég csak egy lépés választotta el egy boldogabb kor ígérététől.”

Nemrég... – a magyarok számára ekkor már ködbe vesző múlt idő az október végi, november eleji feltámadás-illatú tizenkét nap.

Hazug ideológián hazug pártot építenek a kommunisták. Máté György, az Írószövetség korábbi párttitkára, hithű pártkatona szemellenzős hitvallása: „Az eszmények szépek, tiszták továbbra is. A szocializmus gondolata az egyetlen az emberiség szellemi kincsestárában, melyért érdemes élni.” És mint mindig, megint gátlás nélkül hazudik, hazudnak: „Az MSZMP-t tagjai forradalmi párttá akarják tenni, melynek hangja, követelései, célkitűzései azonosak a nép akaratával. Olyan párttá, melyet az október 23-i eseményekben tiszta szívvel részt vett munkások, diákok, katonák is magukénak vallhatnak” (Népszabadság, 1956. december 25.).

A kommunista Illés Béla – „Én feltétlenül bízom a forradalmi kormányban” – nyílt levelet írt december 22-én Münnich Ferencnek, a fegyveres erők miniszterének, és kérte: a letartóztatott, meggyőződése szerint ártatlan írókat, újságírókat engedjék szabadon. Ekkor már a forradalmi harcokban részt vevők közül többeket kivégeztek, számosan előzetes letartóztatásban várják a minden jogszerűséget mellőző bírói ítéletet. (Domokos József legfelsőbb bírósági elnök így szónokolt 1957. március 28-án az országos bírói értekezleten: „Eltársak! Mi a Magyar Népköztársaság bírái vagyunk, a proletárdiktatúra bírái, akiknek az a kötelessége, hogy a proletariátus államát erősítsék, és annak minden ellenségét, aki a proletárforradalomra kezét emel, kíméletlenül megsemmisítsük” (Magyar Nemzet, 2003. március 21.).

Münnich Ferenc nem hatódik meg a kommunista író kérésétől. Elvtárs az elvtársat mint *elvtárs* kioktatja: „Magától értetődik, hogy azok számára, akik a haza és a nép ellen bűnt követtek el, nem adhat mentelmi jogot az sem, ha véletlenül írással keresték kenyerüket” (Népszabadság, 1956. december 25.).

Kommunista axióma: a haza és a nép mi vagyunk, következésképpen csak mi vagyunk jogosultak eldönteni: mi a bűn, és ki a bűnös.

1956. december 28-án a Magyar Írók Szövetségének közgyűlésén öten tartózkodtak, nyolcan nem szavazták meg Tamási Áron hitvallását mint a magyar írók politikai, erkölcsi, alkotói állásfoglalását. „Nyolc van ellene, s legalább háromszáz mellette” – jegyezte fel naplójába aznap este Illyés Gyula. Az Esti Hírlap december 30-án pár soros beszámolójában csak azt „felejtette el” megemlíteni, hogy a közgyűlésen a magyar írók a forradalom és a szabadságharc szellemisége, a magyar függetlenségen és többpártrendszeren alapuló, demokratikusan, önkormányzati alapon működő szocialista társadalom mellett tettek egyértelműen hitet.

Nem késik a proletárdiktatúra megtorló lépése.

Illyés Gyula naplójában már január 14-én így ír: „Az Írószövetséget szétlövik, nincs már két-ség. Eddig is csak semmibe vevésünk tette lehetővé, hogy valahányszor Moszkva nyilatkozatot tesz, milyen ellenforradalmi banda garázdálkodott itt a fölkelés alatt, néhány, szinte magával is tehetetlen magyar író nyugodtan azt válaszolja: soha ilyen tiszta munkásforradalma nem volt Közép-Európának.”

A Moszkvából diktált végjáték gyors és kíméletlen.

1957. január 17-én a Belügyminisztérium rendeletileg ideiglenesen felfüggeszti az Írószövetség működését. Hivatalos indoklás: az írók „nyíltan szembehelyezkedtek a konszolidációs törekvésekkel, a Magyar Népköztársaság érdekeivel ellentétes tevékenységet fejtettek ki”.

Tagadhatatlan: a magyar írók – legalább háromszázan a nyolc ellenében – 1956. december 28-án *hitvallásukkal* vállalták: nem támogatják a Moszkva-bérenc, kommunista kormányt.

Működésbe lép a diktatúra elnyomógépezete.

Illyés Gyulát január 17-én kora délután hívta fel telefonon Veres Péter: „A nagy újságot tudod már?” Gyorsan terjed a hír: felfüggesztették az Írószövetséget. „Kormánybiztos jött ki – a neve Siklósi Norbert – öt detektívszerű emberrel. Az iratokat lefoglalták, az alkalmazottakat hazaküldték (kétheti szabadságra), az ajtókat lepecsételték.”

Az írók közös megszólalását, politikai fellépését a hatalom betiltotta, mert az Írószövetség működésének felfüggesztésével lehetetlenné tette. Illyés Gyula keserűen veszi tudomásul a magyar írókra váró jövő időt: „Tegye mindenki most már egyéni belátása szerint a dolgát.”

A Csillag-munkatárs, írószövetségi alkalmazott Fodor András azt is följegyezi: mi történt az Írószövetség épületében január 17-én. „Faragó Rézi jelenti, hogy megérkezett az Írószövetségbe is a kormánybiztos, Siklósi Norbert. Rézi elrészletezi, hogy szállta meg S. N. az Írószövetséget. Két ember a kapu előtt, kettő a lépcsőházban, kettő az előszobában várakozott. Népköztársaság-ellenes tevékenység vádjával (ahogy az újságban is olvasható) lepecsételték a titkárságot” (Fodor András: *Ezer este Fülep Lajossal 1–2*, 1986).

A kommunista kormány számára a Magyar Írók Szövetsége: bünszövetkezet. Megsemmisítendő.

Aki nincs ellenünk, az velünk van – hirdeti Kádár János, de az álszent ige valójában azt jelenti: aki nincs velünk, azzal kíméletlenül leszámolunk –, a némákat megtűrjük, a hangoskodókat megsemmisítjük.

Január 20-án éjszaka letartóztatják Zelk Zoltánt, aztán Hágy Gyulát, Varga Domokost, Lengyel Balázst, Tardos Tibort és április 21-én – ki tudja, miért: megkésve – Déry Tibort. A kommunista kormánynak nem gazsuláló írók számára nincs kegyelem. És akiket nem tartóztatnak le, akik *ideiglenesen* szabadlábon élhetnek: reszkessenek. Aki nincs *velük*, annak feje fölött lebeg Damoklész kardja.

A Népakarat február 15-én megjelent számának utolsó oldalán elbűvölő hölgy fényképe: „*Korzika rózsája*. Szépségkirálynőt választottak a Párizsban élő korzikaiak. A kép azt bizonyítja, nem esett méltatlanra a választás.” A fotó mellett száraz, tárgyyszerű hír: „A Fővárosi Ügyészség vádiratot adott ki Eörsi István 26 éves költő ellen.” A Sztálin halálakor versben zokogó, haláláig marxista, József Attila-díjas költő ellen!

A kommunista téboly labirintusából nincs kiút.

Lovas Márton, a rártarti *funkcionárius* az 1957. március 6-án megjelent új politikai hetilapban, a Magyarországon elmagyarázza a dolgozó népnek, miért függesztették föl az Írószövetség működését. Szerinte az írók *az utóbbi esztendőben* nem írtak, csak politizáltak, tehát az Írószövetség működésének felfüggesztése nem okozott kárt a magyar irodalomnak. Egy hithű, pártfegyelmezett párttag számára egyetlen igazság létezik: az érvényes párthatározat. Becsületes kommunista számára az aznapi központi bizottsági határozat: szentírás.

A magyar írók – Lovas Márton szerint – már hosszú ideje nem tudják: mi a helyes álláspont. „A közgyűlés lényegében egyetlen politikai kérdéssel foglalkozott: forradalom vagy ellenforradalom volt-e az, ami Magyarországon 1956. október 23. és november 4. között lezajlott? Ebben a kérdésben az MSZMP ideiglenes intézőbizottsága már december 5-én az eseményeket mélyen elemző határozatot hozott, amely megállapította, hogy Magyarországon ellenforradalom volt.”

És az írók – *legalább háromszázan* – azt állították 1956. december 28-án: ami történt, az forradalom volt. Tehát a magyar írók szembehelyezkedtek a párt helyes, támadhatatlan álláspontjával, ezért Lovas Márton szerint szükségesek „az ellenzék ellen alkalmazott rendszabályok” – felfüggesztés, letartóztatás, börtönbüntetés stb.

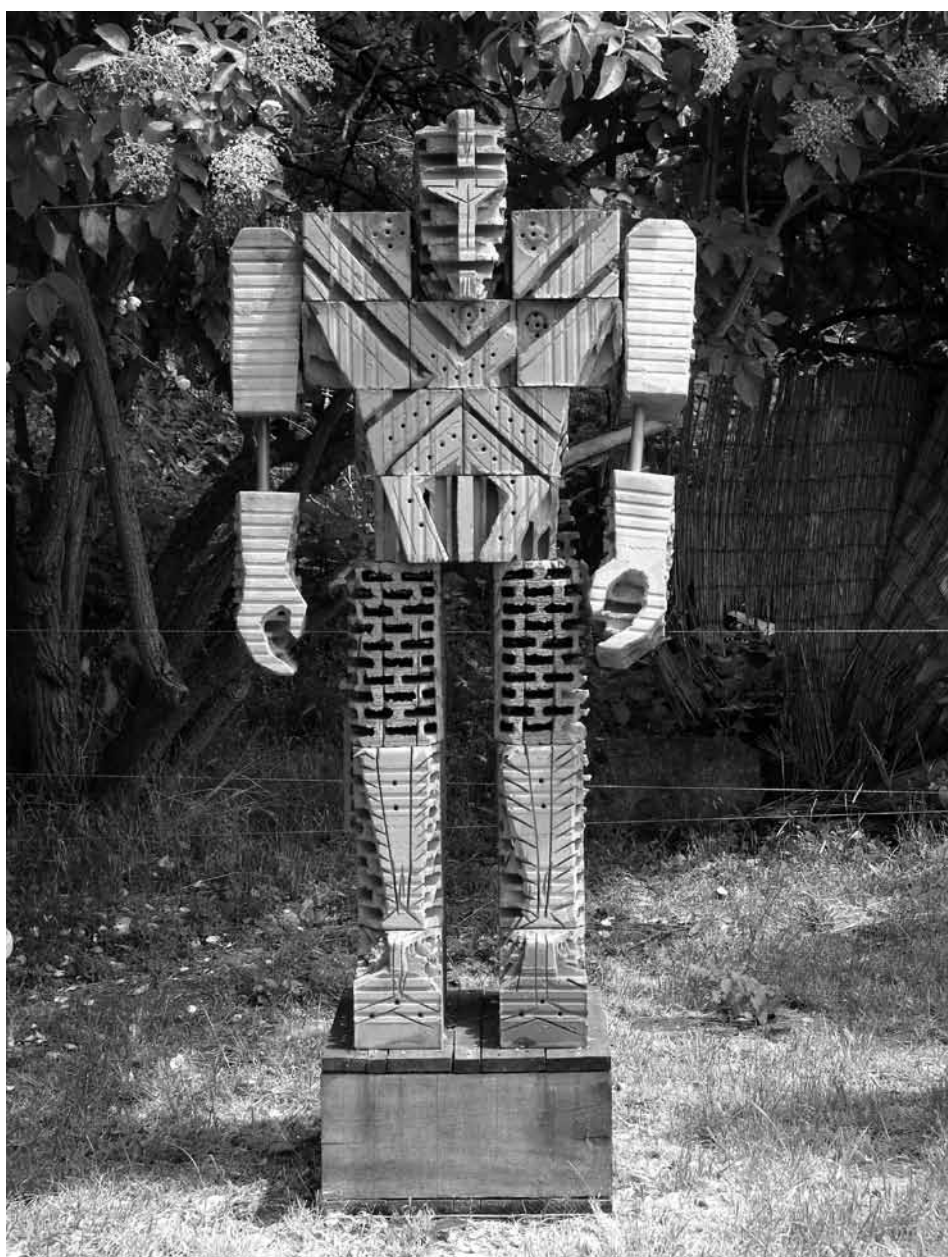
A hithű pártfunkcionárius már nem élt, amikor Tamás Áron jóslata beteljesedett: „eljön az idő, amikor a megtévedt hatalom bűnbánatot mond...” Ha még élt volna 1988 őszén, biztosan pártszerűen egyetért pártja *aznapi*, álságosan bűnbánó álláspontjával: Magyarországon 1956-ban népfelkelés volt.

Az MSZMP ideiglenes intézőbizottsága 1956. december 5-én *az eseményeket mélyen elemző határozatot hozott, amely megállapította, hogy Magyarországon ellenforradalom volt.*

Ennek alapján, erre hivatkozva 1957. január 17-én a kommunista belügyminiszter ideiglenesen felfüggesztette a Magyar Írók Szövetségének működését, gerinctelen bírók gerinces írókat ítéltek hosszabb-rövidebb börtönbüntetésre, a diktatúra parancsszavával hallgatásra vagy egyetértésre kényszerítette a magyar írókat, a magyar embereket.

És három évtizedig tette *mindenki most már egyéni belátása szerint a dolgát.*

Begyógyulnak valaha az évtizedekig üszkösödő sebek?

LENGYEL ANDRÁS

Ignotus, Rippl-Rónai és a Nyugat kaposvári estje

1

A Nyugat, ma már közhely ez, nem csupán egy fontos folyóirat volt a magyar irodalom történetében, hanem ennél több: az egész modern magyar irodalom emblémája, egyetlen szóba sűrített megnevezése. A lapnak ez a státusa azonban szervezetszociológiai értelemben jórészt máig leíratlan. A léte, működése mögött meghúzódó – nem pusztán irodalmi, hanem annál lényegesen szélesebb körű és összetettebb – hálózat lényegében máig rejtve maradt. Ez sok ok miatt van így, egyik, de egyáltalán nem a legutolsó helyen álló oka az irodalmi önelvűség erősen le- és beszűkített értelmezése, amely mint „nem irodalmi”, meghatározó összefüggések sorozatát zárja ki a kutatásból. (Ezzel az önkorlátozó attitűddel, természetesen, a mai magyar irodalom is mélyen az optimum alatt tartja önmaga megszerveződésének lehetőségeit, de ez már egy másik, külön kérdéskör – itt ne is essék róla szó.) A Nyugat kaposvári estje (1911), amely első pillanatra nem több, mint a lap történetének egyik periférikus eseménye, s még különösebb filológiai csemegét sem ígér, éppen rutinszerűsége miatt szimptomatikus. Megértése, leírása, a cseppben a tenger elve szerint, sok, egyébként figyelemre sem méltatott összefüggés fölismerését teszi lehetővé, s jó alkalom arra, hogy bepilantsunk egy, önmagán messze túlmutató szociokulturális folyamat rutinjába.

2

A kaposvári Nyugat-est első érdekessége maga a helyszín: a nyugatosok kimozdultak Budapestről, „vidéken” szerepeltek. Ez egy „vízfejű” országban, amelynek egyetlen igazi, „modern” értelemben vett nagyvárosa van, a főváros, s e centrumnak, ellentétben, mondjuk, a többcentrumú német kultúrával, még az ország úgynevezett „nagyvárosai” sem lehetnek vetélytársai, figyelemre méltó momentum. Itt ugyanis alapvetően minden aszimmetrikus. A centrum/periféria viszony nemcsak a méreteken, de a funkciógazdagságban, a lehetőségekben is tetten érhető. Ami megvan Budapesten, az a periférián vagy teljesen hiányzik, vagy csak nyomokban lelhető föl. Ez a privilegizált helyzet azonban amennyire előny, annyira hátrány is: a centrumot önmagába zárja be. Leszűkíti például az irodalom felvevőpiacát. A modern magyar irodalom olvasóit így nem a magyarul olvasni tudók adják, hanem a tényleges populációnak, azaz a potenciális olvasóknak csak egy töredéke. A modernsége kondicionáltak. Az irodalom pedig nincs meg olvasók nélkül – az olvasók (vásárlók) pénzére is, a rezonáló, „visszaigazoló”, megerősítő közeg jelzéseire is szüksége van az irodalmi terméknek. S az olyan, kis lélekszámú kultúrák esetében, mint a magyar is, ez a le- és beszűkítettség az írói lehetőségeket komolyan deformálja.

A „vidék”, azaz a centrum vonzáskörzetén kívül rekedt potenciális olvasók megnyerése tehát eminens érdek. S ezt a Nyugat körében is tudták, leginkább s mindenekelett maga a főszerkesztő, Ignotus Hugó (1869–1949), aki tisztában volt a felvevőpiac irodalmat alakító erejével. (Ezt már A Hét munkatársaként, Kiss József „kerekasztalánál” megtanulta.) A kaposvári est csak ebben a kontextusban mérhető föl helyesen.

3

A Nyugat kaposvári szerepléséről már hetekkel az est megtörténte előtt hírt adott a helyi sajtó. A Somogyi Hírlap 1911. november 21-i száma *A krajcáregylet irodalmi estélye* címmel, *A Nyugat tagjai Kaposváron* alcímmel beharangozta az estet. Az előzetes önmagában is számos tanulsággal

szolgál. Mindenekelőtt: a rendező szervezet nem egy irodalmi egyesület vagy kör volt, hanem egy „agilis jótékonyegyesület”, a *Krajcáregylet*. Azaz egy nem irodalmi intézmény irodalmi szerepvállalásáról volt szó. Ez önmagában is a helyi irodalmi potenciál szűkösségéről árulkodik. Az irodalmi funkciókat, jobb híján, egy nem irodalmi intézmény vállalta magára. Az újságíró szerint ugyan ez a jótékonyági egyesület (amely eredendő funkcióját már a nevében is hordozta, s a „krajcárok” gyűjtését jelölte meg célként) „évek óta kitűnik magas színvonalú estélyek rendezésével”. Az újdonság most az, hogy most „sikerült a rendezőségnek a »Nyugat« írók társaságát megnyerni arra, hogy a december kilencedikén tartandó estélyen részt vegyenek”. Ha igaz, hogy a kezdeményezők a helyiek voltak, az persze mindenképpen jelez bizonyos érdeklődést a modern magyar irodalom iránt. De a szóhasználat mégiscsak árulkodó – a rendezvény egy „estély” volt, afféle zenés, táncos multság, amelynek fölvezetéseként egy kis irodalmat is kapott a „nagyérdemű”. Hogy a közönség számára melyik volt a vonzóbb, az irodalom vagy a multság, utólag nehéz szétszálazni már. Maga a kombináció azonban tény, és egyben szimptomatikus. Az irodalom, a rendezők szerint, úgy látszik, önmagában nem lehetett elég vonzó.

Érdekes, hogy az előzetes kiknek a szereplését harangozta be. „Itt lesz – írta a lap – Ady Endre, Móricz Zsigmond, Lengyel Menyhért, Ignotus, Heltai Jenő stb.” Az öt név nyilvánvalóan nem újságírói kitaláció, e nevek a szervezés során fölmerültek, de tény, az említettek közül végül is csak ketten léptek föl Kaposváron. Azaz e névsor alighanem eleve provizórikus névsor volt, s elsősorban a közönségcsalogatást szolgálta. Ilyen szempontból érdekes a sorrend is, és az írók bemutatása is. „Ady gyönyörű modern versei, Móricz Zsigmond eredeti, zamatos, a magyar paraszt életéből vett párjelenetei, színművei, Lengyel Menyhért drámái, melyek közül »Tájfün«-t most Páris legelső drámai színpadán adják, a rendkívülien képzett, irodalmi és művészi kérdésekben teljesen önálló, egyéni felfogású Ignotus, a »Nyugat« főszerkesztője, a szellemes, aktuális újságcikkei és kedves vígjátékai révén ismert Heltai Jenő mind oly nevek, melyeket külön ismertetnünk közönségünkkel nem kell.” Jól látható, a két húzónév, Ady és Móricz s a jellemzések mai perspektívából nézve, nem igazán pontosak. Inkább csak a helyben formálódó Nyugat-kép vetületei. Maga a Nyugat azonban, ha mélyebb értés nincs is mögötte, affirmatív jellemzést kap. „Budapesti matinéik, felolvasó-estélyeik irodalmi eseményszámba mennek. Ilyen magas színvonalú estélyünk Kaposváron még nem volt, és gratulálunk a rendezőség ügyes ötletéhez, melynek folytán ily szép irodalmi eseményben vehetünk részt. Előre is jelezhetjük az estély fényes sikerét.” Ebben nemcsak a várakozás szólal meg, de valószínűleg benne van már az irodalmi modernség alakuló, formálódó konszenzusának sejtelme, pontosabban az ahhoz való igazodás is.

Az előkészületek fontos állomása, hogy a Somogyi Hírlap november 29-i száma azt is tudtul adhatta: „Rippl-Rónai a Nyugat estélyén”. Azaz a legjelentősebb helyi művész maga is csatasorba áll. Ez mind a helyiek önbecsülése, mind a Nyugat presztízse szempontjából fontos momentum. Még ha a helyiek büszkesége nem is író volt, legfőljebb emlékiró, akkor is. Festőművészként (s írók barátjaként) ugyanis ő maga is a magyar modernség egyik emblematisztikus alakja volt, aki a modernség nagy projektjében összetartozott a Nyugat íróival. Az együttszerepléssel kölcsönösen kiegészítettek és erősítették, „igazolták” egymást.

4

Ignotus számára ezek a napok meglehetősen nehezek voltak. Ekkorra bizonyossá vált, hogy a Hatvány–Osvát-affér miatt, pontosabban Hatványnak ebből következő magatartásváltása, a Nyugattól való eltávolodása miatt a Nyugat pénzügyileg nehéz helyzetbe került. S ha valaki, akkor éppen Ignotus volt az, aki e helyzet negatív irodalmi következményeit is a legvilágosabb átlátta. A Nyugat létehez ugyanis hozzátartozott az anyagi kondíciók egy bizonyos szintje, amely nélkül a Nyugat nívójában nem tudott volna az lenni, ami volt. E helyzetet magyarázza, hogy 1911. december 9-én, órákkal a Nyugat kaposvári estje előtt, közvetlenül a Kaposvárra való indulás előtt Ignotus még Hatványnak írt egy egyezkedni próbáló levelet. Ez a levél szempontunkból két fontos momentumot is tartalmaz. Az egyik: Ignotus itt *expressis verbis* kimondja, hogy a Nyugat léte mennyire a stabil, megnyugtató finanszírozás függvénye: „Nem folytatom, drága Fiam – csodálkozni fogsz, de úgy van: énbennem is van keserűség, s a keserűség a legrosszabb levéldiktáló, különösen, ha a levél keserű

helyre megy. Én beszélni mégiscsak jobb szeretek Veled, mint levelezni, ha Téged unat is a dolog. *Én soha nem felejttem el azt a sokat, ami s aki a Nyugat számára, ábrándjaim számára, gondjaim számára voltál és tudtál lenni*” (MTA KIK Ms 383/48.). Ez nyílt beszéd, s nem pusztá (utólagos) udvarlás a finanszírozó előtt. Hatvány eltávolodásával ugyanis épp ez került veszélybe. A másik: Ignotus utal arra az erőfeszítésre is, amit a Nyugat érdekében tesz – így, többek közt, a kaposvári programjára is: „Nézd: én ma du. 2.55-kor mék Kaposvárra felolvasni. Holnap de. matinénk van a Vígyszínházban. Kéthetente szünetlen sürgetjük a tanár írókat a tankönyvszám miatt, melyet komoly ambícióval készítünk. Én hónapok óta egyebet sem írok, mint Disputát... és í. t., a Nyugat-nál egyéb sem történik, mint csupa olyasmi, amit Te indítottál meg.” Ez a felsorolás, bár az irodalomtörténet-írás figyelme többnyire elsiklik fölötté, Ignotusnak a Nyugat érdekében végzett, de önmaga alkotói lehetőségeit beszűkítő szolgálata. Az intézményfönntartás, a lehetőségteremtés.

S ez az a kontextus, amelyben a kaposvári est irodalomszociológiai lényege is értelmezhetővé válik.

5

Maga az „estély” a tervezett időben, 1911. december 9-én, szombaton meg is történt. A részletekről a Somogyi Hírlap 12-én (!) számolt be *A krajcáregylet fölolvató-estélye* címmel. A beszámoló fölülése, jellemző módon, ez: „Ritka irodalmi esemény színhelye volt szombaton este a Turul-szálló nagyterme. A modern irodalmi törekvések legharcosabb gárdája látogatott el, hogy személyesen mutassa be legújabb alkotásait. A Nyugat, ez az új irányokon épült folyóirat a fiatal magyar irodalom legerősebb, legeredetibb egyéniségeit gyűjtötte írói gárdájába. Azok, akik néhány év alatt új irodalmi nyelvet és levegőt teremtettek, s akik az elfogult maradisággal oly heves irodalmi harcot vívtak, a Nyugat hasábjain mutatják be új írásaikat.” Ez a jellemzés szimptomatikus, a Nyugatról szólva karakterjegyként az „új”, a „modern” és a „fiatal” hangsúlyozódik – s a „harc”. Azaz a „nyugatosság” sztereotípiája, jól érzékelhetően, már Kaposváron is megszilárdulóban volt. Legalább ennyire jellemző az ehhez a törekvéshez való közönségviszony tematizálása is: „A kaposvári intelligencia színejavából szépszájú közönség jelent meg az ünnepen, bár a szereplők egyénisége sokkal nagyobb érdeklődést is megérdemelt volna. Az összegyűlt előkelő közönség becses tanúságot tett arról, hogy Kaposváron immár sok megértője van az új magyar irodalomnak.” Ha e szöveg mögé nézünk, két összefüggés világossá válik: 1. Az érdeklődés bizony szerényebb volt, mint amire számítottak, ezt a közönségtörténeti tényt az újságírói rabulisztika sem tudta eltüntetni. 2. A Nyugat mindazonáltal már a modernség egyféle *etalonjaként* jelenik meg, amelyhez, érzik, igazodni illik. S a Nyugathoz való – nyilvános – igazodás immár az önbecsülésnek, az irodalmi ízlés „modernségének” alapjához tartozott. Az ellentmondás nyilvánvaló. S ha ehhez hozzávesszük azt, ami a beszámoló végén derül ki, hogy tudniillik az irodalmi est bálba váltott át, még nyíltabbá válik az irodalmi modernség és a közönség reakciói közötti feszültség. „Hangverseny után fényes táncmulatság következett. A hangversenyterem csakhamar átalakult bálteremmé, a parkettán megjelentek a táncoló párok, s rövid idő múlva Barcza és Babári nagyszerű muzsikája mellett keringőztek a fiatalok. Kitűnő hangulatban, reggelig maradt együtt a bálozó közönség.” Ez a metamorfózis persze egyáltalán nem meglepő: a Krajcáregylet nem irodalmi, hanem jótékonyági egyesület volt, bevételre törekedett, s ezt úgy érte el, ahogy lehetett: bálozással. (A beszámoló végén ott is a pénzügyi mérleg: „A sikerült estély bevétele ezerhétszáz korona, ebből ezeregyszáz korona volt a kiadás, a tiszta jövedelem tehát hatszáz korona, amelyet a Krajcár-egylet a Napközi otthon céljaira fordít.”)

Maga az irodalmi est a Nyugat „szerényebb”, kevés szereplőt fölvonultató rendezvényei közé tartozik. Három, a helyi közreműködővel együtt négy szereplője volt az estnek, de maga a névsor nem rossz. Az estet a vendéglátók nevében Rippl-Rónai József (1861–1927) vezette be, a pesti vendégek között pedig ott volt a Nyugat főszerkesztője, Ignotus Hugó, egyik vezető prózaírója, a ma már klasszikusnak számító Móricz Zsigmond (1879–1942) s az értők által mindig sokra tartott költő, Szép Ernő (1884–1953). Rippl-Rónai bevezetőjéből viszonylag hosszan idéz a Somogyi Hírlap, Ignotus előadását pedig külön, tárcaként közölte a lap – ezek tehát megismerhetők. Móricz és Szép Ernő produkciója nehezebben, csak áttételesen rekonstruálható. Szavaik helyett csak a szereplésükről referáló újságíró méltatásai állnak rendelkezésünkre.

Rippl-Rónai természetesen nemcsak „helyi” tekintély volt, de a modern művészet egyik reprezentánsa is. Jelenléte a nyugatosok estjén neki is, a nyugatosoknak is hasznos volt, kölcsönösen erősítették egymás presztízsét. Bevezetője három pillérré épült: köszöntötte és bemutatta a vendégeket, s kinyilvánította hozzájuk való tartozását. Mondandóját nem bénította álszerénység, önmagával indított: „Igen tisztelt Hölgyeim és Uraim! Én Önöknek egy rövid konferansszal tartozom azért, hogy Emlékezéseimet megírtam, sőt mielőbb ki is adtam. Ezután pedig tartozó kötelességem három kedves barátomat bemutatni, amidőn szívesek voltak hozzánk lejönni, hogy velünk mondanivalójukat közöljék. Szép Ernőről, Igunotusról és Móricz Zsigmondról van szó.” A bemutatás persze inkább gesztus, mint leíró jellemzés, de gesztusként affirmatív szerepű: „Ezeket az írókat igazán csak személyes megjelenésük miatt kell az igen tisztelt kaposvári közönséggel megismertetnem – mondta a művész –, mert nincs köztünk egy ember sem, aki őket könyveikből vagy jó hírukból, írásaikból ne ismerné.” Ez dupla fenekű dicséret, dicséri a helyieket, hogy jól tájékozottak, s dicséri a vendég írókat, hogy milyen jó híreik, ismertek s elismertek. A három vendég személyre szóló bemutatása viszont föltűnően szűkszavú és visszafogott, mondhatnánk: utalásszerű. Igunotusról ezt mondta: „Igunotussal már régebben, máshol találkoztunk, most a »Nyugat« magas színvonalon álló folyóirat élén látjuk, amibe Magyarországnak, a »ma« legkiválóbb, legkvalitásosabb, legeredetibb tehetségei dolgoznak, adják le szebbnél szebb műveiket.” A másik két vendég még „egyszerűbb” bemutatást kapott: „Szép Ernőről csak annyit említek meg, hogy ő az itt személyében, akinek írásaival nap nap után találkozunk. Móricz Zsigmond pedig az az író, akit most ünnepeltek csak pár nappal ezelőtt a Vígszínházban az »Aranyos öregek«-ért.” Nem kétséges, hogy ha valaki e három írórt meg akarja ismerni, az nem e bemutatásból nyer inspirációt. Az adott helyzetben Rippl-Rónainak csak a tekintélye szolgálta az ügyet, a nyugatosok kaposvári bemutatkozását, irodalommagyarázó kvalitásokkal nem brillírozott. Festőművésztől, s nem írótól lévén szó, többet persze nem is lehetett tőle elvárni. De rövid „konferansza” egyik eleme utólag is fontos, elhangzásakor pedig valódi funkciót töltött be: kimondta a *modern képzőművészet és a modern irodalom összetartozásának* tézisét. Azt, hogy az ő elvei és művészi gyakorlata valamiképpen összetartozik a nyugatosok elveivel és gyakorlatával. „Jelszavunk – mondta – abban csúcsonodik ki, hogy mindig jót, szépet és egyénit adni, kevéssel sokat kifejezni. »Emlékezéseim« kiadásánál csakis ily alapon lehetett egymásra számítanunk, mert a *kontaktus, amely lelkiileg összefüggésben tart bennünket, tényleg fönnáll közöttünk.* A »Nyugat« kiadta a »Sárga« könyvet, és megmutatta vele egyszersmind azt is, hogy mily szeretettel, gondtal és helyes körültekintéssel tud eljárni egy művészi karakterrel bíró könyv kiadásánál.” Ez az érvelés természetesen meglehetősen egyénre szabott, már-már esetleges, ő maga áll a középpontjában, de amit kimond, az fontos és magyarázó értékű. S ennek az összefüggésnek az elfogadását a bevezetőt mondó művész szubjektivitása, személyes érintettsége talán csak erősítette.

Az első felolvasó Igunotus volt, ahogy a Somogyi Hírlap tudósítója írta: „A vendégek közül először Igunotus lépett az emelvényre. A közönség lelkes óvációban részesítette a kiváló esztétikust.” Hogy ő kezdte a programot, érthető. Maga a tudósító azt emelte ki róla szólva, hogy írásainak ismerete megkerülhetetlen. Az új irodalom kisszámú értőinek „tudása” a tudósító szerint „csonka, ha Igunotus írásait nem ismerik. De olvasni kellene Igunotus írásait azoknak is, akik siketre befogott fülekkel állanak abban a hullámverésben, amelyet körülöttünk az élet támaszt, és akik mindent leértékelnek, ami nem az ő ízlésük szerint való. Irodalomról, modernekről, kritikáról nem beszélhet ma Magyarországon senki, ha Igunotus tendenciáival, érveivel nem ismerkedett meg. Lehet helyteleníteni azt, amit ő ír, de el nem olvasni, megkerülni, átlépni nem lehet. Tudni kell, hogy mit mond a magyar prózának ez a mestere valami irodalmi aktualitásról.” Ez az érvelés Igunotus modernségmagyarázó szerepének elismerése, de kevésbé informatív a tekintetben, hogy mit mondott Kaposváron. Szerencsére felolvasása szövegét a Somogyi Hírlap külön tárcaként a tudósítással egy időben közreadta. *Író és közönség*, mondja a cím, s a cím alatt ott a visszautalás: „Írta és felolvasta: Igunotus.”

Ez a Kaposváron felolvasott írás fontos szöveg, Igunotus lehetőségteremtő szerepének megértése szempontjából kulcsfontosságú. Nem erre az alkalomra írta, évekkel korábban, egy másik alkalommal már szerepelt vele, sőt publikálta is. Hogy Kaposváron mégis ezt olvasta föl, nemcsak időhiányával, esetleg kényszerű kényelmességével magyarázható – maga az érvelés olyan, amelyet nem lehetett elégszer és elég sok helyen előadni. Benne ugyanis két fontos momentum: az irodalom „szabadságharca” és a közönségteremtés igénye összekapcsolódik, egységes érvelés részeként jelenik meg, s rövidege ellenére világos, sőt meggyőző erejű. Látszólag csak arra a kérdésre igyek-

szik válaszolni, hogy: „vajjon mi célunk egyáltalán e nálunk nemigen szokásos szerkesztőségi fölolvadásokkal?” Válasza erre egy, már-már tautológiába hajló evidencia rögzítése: „A célunk ugyanaz, mint magával a Nyugattal. Hozzászoktatni a közönséget ahhoz, hogy az írók olyanok, amilyenek, s amit írnak, az is olyan, amilyen. Ez tréfának vagy ürességnek tetszik, pedig nem az. Ha van egyáltalán irodalmi érdek, s ha igaz, hogy ezzel nemzeti s társadalmi érdekek függenek össze, akkor, mondta, ez az. A mögöttesről, a kapitalizmus kibontakozásáról s mindarról, amivel ennek szociokulturális következményeként számolni kellett, ebben az előadásában nem beszélt. A világ átrendeződését mintegy hallgatólagosan odaértette. De azt föltételezte (s ma már tudjuk, nem alaptalanul), hogy ez a nagy átalakulás, amit egy közkeletűvé vált kóddal „modernitásként” lehet megnevezni, az alkotókban és alkotásaikban valamiképpen megjelenik. S hogy ez a valami, ez a (történetileg) „új” minél szabadabban és minél autentikusabb formában megszülethessen, az az „irodalmi érdek”, s ez összefügg „nemzeti és társadalmi érdekekkel”. Az, hogy e folyamat, ha kibontakozik, a „modernitás” irodalmi modernségként való megszületését (is) eredményezi, számára nem volt kétséges, evidenciaként számolt vele. De, alighanem taktikai, „irodalompolitikai” megfontolásból, mindezt magára az „irodalmi termelés” aktusára szűkítette le – az irodalom hagyományos tekintélyére apelálva. Másképp fogalmazva: olyan elismerést igényelt a „jelen” íróinak, mint amilyen a már kanonizált „klasszikusoknak” kijár: „Nem mondhatni, hogy nálunk is ne járna ki, mint egyebütt, az íróknak a kegyelet vagy érdeklődés, a társadalmi elismertetés, sőt a pénz is. De majdnem csakis az irodalomtörténetbe vagy a hivatalos irodalomba bevonultaknak: eleven íróról nehezen hisszük el, hogy lehet akkora ember, mint aminőről az iskolás gyerekek tanulnak, s valamely szabad portyázó [...] lehet olyan komoly férfiú, mint az akadémikusok.”

Ez a fölvetés, látszólag, csak pozícióharc, a „moderneket” elfogadtatásáért folyó küzdelem. De valójában többről van szó, az „új” tapasztalatok irodalomként, műalkotásként való megszületésének lehetőségéről. Az „irodalmi termelést” leírva Ignotus erről nagyon világosan beszélt: „Hogy az író s általában a művész nem dolgozhatik, mint mondani szokás, íróasztalának – mondta –, azzal ma már mindenki tisztában van. Ez csak művésziekben való jelentkezése annak az általános gazdasági vas-törvénynek, hogy *nincs igazibb termelő, mint a fogyasztó, mert fogyasztás nélkül a termelés elsovrad. Közönség nélkül sincs író.* Visszhang nélkül sincs, elismertetés nélkül sincs, sőt pénz nélkül sincs. A művészi termelés az ő legbelsőbb természete szerint még a legbiztosabb művészeknél is *vergődő, ráhibázó és kétségeskedő, s kell a visszhang s az elismertetés, hogy a művészt fölülemelje kétségein, s kívülről adja meg neki azt a biztosságot, melyet belülről nem mindig érez: hogy van abban valami, ami neki eszébe tudott jutni, s amit ő meg tudott alkotni.* S kell, még a legkisebb igényű alkotó embernek is kell – pedig az alkotó érzékenység inkább tele van szükségekkel –, kell az anyagi ellátottság egyfelől arra, hogy ne csak kerítésen kívülről nézze a világ dolgait, s másfelől, hogy minden egyéb gondtól menten csakis a leglelkét hántorgató dolgoknak, ezeken való töprenkedésnek, ezek munkájának élhessen.” Ebben a kontextusban értelmezi a Nyugatot is: „A Nyugat minden sorának s vállalkozásának az a legfőbb törekvése, hogy mindenkit, aki író és mindent, ami irodalom, elismertessen ilyen gyanánt. Lehet, hogy íróink nem mindig a legtokéletesebb emberek, s amit írnak nem mindig netovábbja a világirodalomnak – de mégiscsak azokat kell elfogadnunk írókul, akik azok, s ami szeretet, érdeklődés, pártfogás és alázat az írónak kijár: az mind kijárjon nekik, és nekik járjon ki. Az irodalom léte vagy nem léte függ attól, hogy a közönség olyanokul fogadja el az írókat, amilyenek.” Az elv – „a közönség olyanokul fogadja el az írókat, amilyenek” – természetesen nem univerzális, hanem időhöz és szituációhoz kötött elv. Érvényessége igazában csak fölfelé ívelő történeti periódusokban igazolódik, hanyatló korszakokban éppen hogy a kiüresedő epigonizmus fönnmaradását szolgálja. De Ignotusnak „szerencséje” volt, jól érzékelté saját kora jellegét és dinamikáját, s jól gyanította, kora „új” tapasztalatainak irodalomká váló átnemesülése, „leolvashatóvá” válása: közös érdek. S ezért mondhatja jogosan: „A művészt még mindig úgy képzelik s olyannak is kívánják, többé-kevésbé, mint a cigányt, aki a rendelő nótáját húzza. [...] majd minden irodalmi érdeklődés egyúttal arra is igyekszik nálunk, hogy [...] az írókat érzésük, gondolkozásuk s érdeklődésük elfojtására, megkötésére vagy meghamisítására szorítsa. Ezzel pedig az irodalmat fojtogatja, mert irodalom csak egy van – az, amely őszinte. A művésznek csak egy kötelessége van a közönség iránt: nem törődni a közönséggel. Akkor tiszteli meg, ha nem hajol meg előtte: sem a közönség, sem az állam, sem senki a világon nem diktálhat az írónak, nem szabhatja meg, mit s hogyan írjon, valljon, lásson és érezzen: vagy elfogadom olyanul, amilyen, vagy le kell mondanom róla.” A cél az, hogy „írók s

bírálok és közönség megteremtsék végre nálunk az *irodalmi levegőt* azzal, hogy elfogadják az irodalmi munkákat olyanokul, amilyenek. Ez a követelés a világment sem arrogancia: ez maga is alázat és meghajlás: alázatos meghajlás a művészi alkotás megváltozhatatlan törvényei előtt.”

A kaposvári szereplés Ignotus számára, nem kétséges, ennek az „irodalmi levegőnek” a megteremtése érdekében történt. Agitált, „értő” közönséget próbált nevelni.

6

Az est másik két nyugatos szereplőjének produkciója csak az újságírói méltatásból következtethető ki – annyira, amennyire. Móricz Zsigmondot a beszámoló „nagyerejű” elbeszélőnek mondja, aki a „szegénységről”, „nyomorúságról” ír „az egyszerűség tökéletes művészetével”. Sajnos, még a felolvasott novella címét sem tudjuk meg, a legkonkrétabb momentum, amit a Somogyi Hírlap elárul róla, az ez: „A szombat esti fölolvason élt minden szava. Lehunytam a szemem, úgy figyeltem. És szinte hallottam, hogy zizeg a földre dobott szalma, beszél a két kupec meg a szállásadó paraszt, szinte láttam a félsötét szobát, az ágyban nyugtalankodó embereket. Igen, ez Móricz Zsigmond, az egyenes, nyílt, meleg őszinteségű közvetlen író.” Tárgyszerű tudósítás helyett olvasói, pontosabban: hallgatói impresszió ez, egy-két sztereotip minősítéssel megfejelve. De, a maga korlátain belül, elismerő, méltányoló fogadtatás. A harmadik szereplő Szép Ernő volt – az obligát elismerést ő is megkapta: „Szép Ernő csak nemrég tűnt fel hangulatos novelláival, szép verseivel. Nagyon talentumos ez a modern író, a fiatal írógenerációnak ő egyik legtehetségesebbje. A közönség méltányolta Szép Ernőt, kedves tárgyú novelláját, gyönyörű verseit lelkesen megtapsolta.”

7

Nem tudjuk, Ignotusék meddig maradtak Kaposváron. Mindjárt, azaz még az éjszaka visszautaztak-e Budapestre, vagy csak másnap, 10-én reggel. Ez utóbbi a valószínű. Ignotus keltezetlen, de december 12-re datálható, Hatvany Lajoshoz írott levelében ugyanis ez a fél mondat is szerepel: „Kaposvártt igen összelekedtünk Rippl-Rónaival” (MTA KIK Ms 383/119.). Erre maga a felolvasóest nem volt alkalmas, csak az előtte, már Kaposváron töltött pár óra vagy a szereplés utáni, ellazuló, feszültségoldó kvaterkázás jöhet szóba. De hogy csakugyan összelekedtek, azt Rippl-Rónai Ignotushoz írott december 10-i (!) levele (MTA KIK Ms 389/109.) is tanúsítja:

Kedves Hugó Barátom. Alighogy elmentetek, tudomásomra hozták Berlinből, hogy még nem nyílt meg kiállításom Cassirernél. Ha még mindig azt hiszed, hogy jó bort mérek, és hogy tényleg a jónak kell czégér, akkor írd azonnal Hatvani Laczinak, hogy üsse a vasat, míg meleg, vagy ha ez a kovácsmunka nehezebbre van, akassza ki egyszerűen az általad jónak talált czégért.

Előre is köszönöm szívességedet, és még egyszer köszönöm azt is, hogy lejöttetek hozzánk.

Isten veletek

Jóskád

Kaposvár, Róma villa.

1911. dec. 10.

Ez a levél nemcsak annak dokumentuma, hogy Rippl-Rónai ambicionálta tervezett berlini kiállítását, s rajta volt, hogy az meg is valósuljon (a kiállítást, aligha véletlenül, még előző esti „konferanszában” is fölelegette), de azt is dokumentálja, hogy ennek megvalósításához szövetségest remélt Ignotusban, illetve az akkor Berlinben tartózkodó Hatvany Lajosban. Számítása azonban csak részben jött be. Ignotus csakugyan közvetítette kérését Hatvanyhoz, Hatvany azonban akkor sértettségének abban a stádiumában volt, amikor mindent, ami a Nyugat felől érkezett hozzá, automatikusan hátrított. Az Osváttal való afférja mély *ressentiment*-et váltott ki belőle.

Az mindenesetre tény, Ignotus már december 12-én írt Hatvanynak, s nemcsak közvetítette hozzá Rippl-Rónai kérését, de a Kaposvárról kapott levelet is mellékelte. (A levél, melleleg, ezért

maradt meg.) Mi motiválta ebben Ignótust? Az „összemelegedés” és a segítőkészség? Nyilván ez is ott volt gesztusa mélyén. De alighanem más is. Amennyire ma ismerni lehet Ignótus ekkori, a Nyugatot érdekében lebonyolított „játszmáit”, az látszik a legvalószínűbbnek, hogy e kéréssel/közvetítéssel Hatvanyt is megszondáztta: át lehet-e törni sértettsége falait. Ez viszonylag jól kiolvasható levele (MTA KIK Ms 383/119.) nyílt és rejtett utalásaiból. Hatvanynak ugyanis ekkor ezt írta:

Kedd.

Drága Laczim, függetlenül minden egyebektől: Kaposvártt igen összemelegedtünk Rippl-Rónaival, kinek most nyílik Cassirernál kiállítása, s ez ügyben az idemellékelt levelet vettem tőle. Nem tudom, hogy a másokért többé semmit új eltökélésed piktorokra is vonatkozik-e? Igérem, hogy ahol csak tehetem, ezentúl megtagadom a közbenjárást, de ebben az esetben nincs jogom elhallgatnom előtted egy érdekes művésznek veled szemben támasztott azt az igényét vagy óhaját, melyet ő, úgy látszik, természetesnek tart. Bocsánatot kér és szeretettel ölel

Ignótus

A sértett Hatvany azonban nem segített. Nemcsak a Nyugatnak, de az annak csak holdudvarához tartozó festőművésznek sem tudott vagy akart ekkor szolgálatot tenni. Évtizedekkel később, levelezését rendezgetve és kommentálva, Ignótus levelének egyik helyéhez („másokért többé semmit”) megjegyzést fűzött: „A másokért többé semmit, a Nyugattal való konfliktus után, elvben makacs, de gyakorlatban soha keresztül nem vitt elhatározásom volt. R.R.-el való ügyemre nem emlékszem. »Ripplit« én bírtam rá, hogy írja meg emlékezéseit – tán valami honoráriumkövetelése volt.” Láttuk, nem honoráriumkövetelésről volt szó, de elhihetjük a már öreg Hatvanynak, csakugyan nem emlékezett a részletekre. A törés mélységét azonban ez az eset jól mutatja. A ressentiment ott is megbontotta az együttműködési hálót, ahol ezt korábban maga Hatvany szőtte meg.

Sajnos Hatvanynak az Ignótushoz írott válaszlevelét nem ismerjük (Ignótus „levelesládája” minden jel szerint megsemmisült), de egy valamivel későbbi, Hatvanyhoz írott Ignótus-levelelben ott van egy árulkodó fél mondat: „Rónai-Ripplnek majd megírom a dolgot kíméletesen.”

8

A Nyugat kaposvári estje apró epizód a folyóirat s a magyar irodalom történetében. Az igazán lényeges dolgok nem itt s nem ekkor dőltek el. De ebben az epizódban is, mint a cseppben a tenger, sok minden tetten érhető. Mindenekelőtt: a Nyugat első, bő évtizede, amely a lap fénykora és tekintélyének megalapítója volt, nem egyszerűsíthető le a fiatal zseniális írók rajban való föllépésére – ez a föllépés nagyon összetett, hosszadalmas és ellentmondásosan realizálódó folyamat eredménye volt: elsődlegesen *nem* biológiai aktus, hanem szociokulturális történések sorozata. Ebben a folyamatban még az olyan „vidéki haknik” is szerepet kaptak, mint ez a gyorsan lebonyolított kaposvári leruccanás is. S az alakuló-formálódó „modern” magyar irodalom a *potenciális olvasók nagyon is heterogén közegében* jött létre és vetette meg a lábát. Kaposvár, amelynek olyan nagy művész fia volt, mint Rippl-Rónai, s amely aligha tekinthető a legrosszabb kulturális adottságú magyar városnak, jól példázza, hogy a főváros adottságai közepette megszülető, új, modern irodalom magyarországi recepciójának komoly korlátai voltak. A kaposvári „intelligencia” például tudta, hogy van ilyen irodalom, hogy erre az irodalomra illik figyelni, de a befogadásra igazában még a helyi sajtó sem volt elég fölkészült: a recepció meglehetősen üres klisékben bonyolódott le. A modernség nem egyenletesen szétterülő, mindent lefedő hálózat volt, hanem csak szigetszerű tömbökben létezett – ezeket a szigeteket szaporítani kellett s össze is kellett (volna) kapcsolni. Ha egyszer az irodalomtörténet-írás számba venné, hogy a Nyugat gárdája hány magyar városban és hányszor szerepelt, kiderülne a nagyon egyenlőtlen és „lyukacsos” eloszlás: a modern magyar irodalom 1919 előtt nagyon nagy mértékben budapesti fejlemény volt. Ugyanakkor arra is fel lehet figyelni, hogy a Nyugat belül, szerepkörökben és kvalitásokban már egy többé-kevésbé kompakt struktúrát mutat. Bizonyos fontos szerepkörök már megtalálták betöltőjüket. Ignótus például nemcsak főszerkesztő, azaz irodalompolitikai vezér és debatter volt, hanem egyben olyan modernitásépítő személyiség, aki egy személy-

ben testesítette meg az ehhez a funkcióhoz szükséges irodalmi, szociológiai és (ma divatos terminussal élve) „kommunikációs” tudást, s politikáját tudatos stratégia irányította. Még hozzá pragmatikusan. Vitái nem öncélúak voltak, nem magáért a vitáért vitázott, hanem az irodalom pozíciójának átrendezéséért. Amit Kaposváron elmondott (már nem először), az a modern irodalom szociokulturális szerveződésének alapvető összefüggéseit érintette, illetve tudatosította. A Nyugaton belüli nagy konfliktus, sőt törés, az Osvát–Hatvány-„affér”, amely, láttuk, még a kaposvári „hakni” fejleményeit is befolyásolta, s amelynek eliminálása Ignostól hatalmas energiákat vont el, nem szűkíthető le pusztán finanszírozási kérdésre, jóval több volt. Az a pénz, amely addig Hatvány révén folyt be a Nyugat kasszájába, magát a működést szabályozta, pótlás nélküli kiesése jelleg- és nívómeghatározó tényező lett volna.

Magyarán, 1911-ben a modern magyar irodalom nem kész, hanem csak *folyamatosan készülő* projekt volt. Napi erőfeszítéseket kívánt. Egyebek közt kaposvári s a kaposvárihoz hasonló más haknikat is.

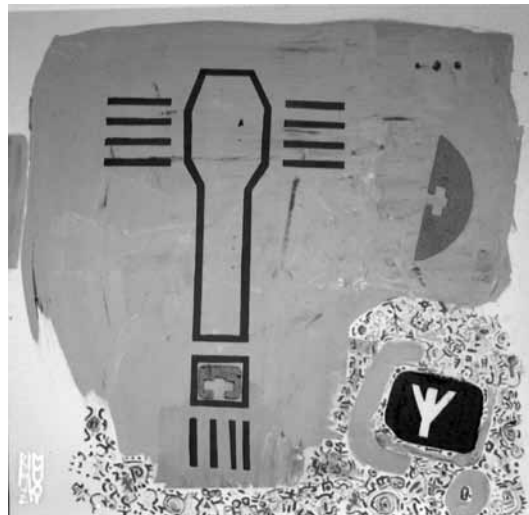
JEGYZET

A Nyugat irodalma igen kiterjedt, de rendkívül egyenetlen tematikailag is, színvonalban is. Teljes bibliográfiát adni itt lehetetlen is, fölösleges is. Ezért az újabb irodalomból egy kötetre hivatkozom: *Nyugat népe. Tanulmányok a Nyugatról és koráról*, szerk. ANGYALOSI Gergely, E. CSORBA Csilla, KULCSÁR SZABÓ Ernő, TVERDOTA György, PIM, Budapest, 2009. Megemlítenek egy régi, rövid, de átfogó előadás-sorozatot, amely a gyors tájékozódást jól segíti: KENYERES Zoltán, *A „Nyugat” története rövid előadásokban*, Új Írás, 1989/2, 3–26. S végül megemlíthető mint a Nyugat gazdasági háttéréről leginkább informatív (bár, sajnos, korántsem kielégítő) munka: BUDA Attila, *A Nyugat Kiadó története*, Borda Antikvárium, Budapest, 2000. A Nyugat történetének valamennyi releváns dimenziójáról jó tájékoztatást adó (nem „korszerű”, hanem tárgy- és szakszerű) feldolgozás egyelőre adóssága a magyar irodalomtörténet-írásnak.

Ignotus és Rippl-Rónai korábbi kapcsolatára (amelyre megnyitójában Rippli utal) Ignostus is utalt: Az Adolf Loosról írott nekrológiájában (Magyar Ujság, 1933. szept. 10., 4.) így írt: „Magam jártam úgy egy nagyon nagy festővel, a mi Rippl-Rónai Józsefünkkel, kiért mindjárt feltűntek siettem volt helyállni, s kivettem részem a körülötte viharzott háborúságból, hogy mikor sok év múlva egy kollektív kiállításán együtt láttam az egykor körülverekedett képeket, nem tudtam elgondolni, mit láthattak, mit láthattam magam is ezeken húsz év előtt szokatlannak, különösnek, megérttetni és elfogadtatni valónak, holott oly egyszerűen, természetesen és »magától értetődően« szövegek.” (E történetnek az Ignostus-vonatkozásai ma még főtárasra várnak.)

A kaposvári Nyugat-est történetének hírlapi dokumentumai: *A krajcáregylet irodalmi estélye. A Nyugat tagjai Kaposváron*, Somogyi Hírlap, 1911. nov. 21., 3.; *Rippl-Rónai a Nyugat estélyén*, Somogyi Hírlap, 1911. nov. 29.; *A krajcáregylet fölolvasó-estélye. Valami a Nyugatról*, Somogyi Hírlap, 1911. dec. 12., 3–4.; *Ignotus: Író és közönség*, Somogyi Hírlap, 1911. dec. 12., 1–2. (A cikk először 1909-ben, a Nyugat nagyváradi matinéjén hangzott el, majd 1910-ben megjelent Ignostus *Kísérletek* című kötetében. Ma olvasható: *Ignostus válogatott írásai*, vál., szerk., előszó KOMLÓS Aladár, Budapest, 1969, 504–508.)

Kézirattári anyag: Rippl-Rónai József levele Ignostus Hugóhoz, Kaposvár, 1911. dec. 10., MTA KIK Ms 389/109.; Ignostus Hugó levele Hatvány Lajoshoz, Budapest, 1911. dec. 9., MTA KIK Ms 383/48.; Ignostus Hugó levele Hatvány Lajoshoz, kedd (Budapest, 1911. dec. 12.), MTA KIK Ms 383/119.

TANOS MÁRTON (1986) Budapest

TANOS MÁRTON

„Tévedés-e vagy igazság, hogy alattvalók vagyunk?”

Mészöly Miklós *Anti-Machiavelli* című művének értelmezési lehetőségeiről

„[...] egy szöveget mindig más szövegekkel kell (pótlék gyanánt) kiegészíteni ahhoz, hogy bármiféle jelentéssel rendelkezessen.”¹

Tüskés Tibor érzékletesen ír *Az ablakmosó és a többiek* című monográfiájában (*A pille magánya* kötet kapcsán) Mészöly és az irodalmi műfajok viszonyáról: „Mészöly Miklós eredeti műfajokat talált ki magának: ezek a műfajok mondandójához és írói természetéhez simulnak, csak rá jellemzőek.”² Az állítás nemcsak *A pille magányára* vonatkoztatva állja meg a helyét, hiszen a Mészöly-életmű a szövegtípusok keveredési lehetőségeinek széles skáláját vonultatja föl.³ Tüskés így folytatja: „A műfajosság sokféle és gondolatosságában változatos kötet szerves egységét, nagy intenzitását a kiforrott szemlélet, az erős írói személyiség jelenléte teremti meg.”⁴ Mészölynél tehát fokozottan számolnunk kell a kifejezni kívánt gondolat formabontó, -alakító erejével; úgy is mondhatjuk, hogy a gondolat a maga „igényei” szerint befolyásolja az irodalmi formát; köszönhető ez nem utolsósorban a szerző elsöre ugyan fogalminak tetsző, de valójában motivikus elven építkező, reduktív nyelvének is. Nincs ez másképpen az *Érintések* kötet *Anti-Machiavelli* című, alig kilencoldalas szövegében sem; legfőbb érdekessége azonban az, hogy bonyolult és ironikus fikciós-filológiai játékot is folytat olvasójával. A szöveg játékának és nyelvének sajátosságai eredményezik a Mészölyre egyébként annyira jellemző szemantikai nyitottságot.

Az *Anti-Machiavelli* filológiai „kerettörténete” többszörös rájátszásként épít egyrészt egy nagy múltú – de vegyes megítélésű – irodalmi műfaj, a pamflet hagyományára, másfelől egyértelműen intertextuális kapcsolat fűzi Niccolò Machiavelli *A fejedelem* című politikaelméleti értekezéséhez, valamint bizonyos tekintetben annak értelmezési hagyományához is. Banális megállapításnak tűnhet, hogy Mészöly *Anti-Machiavelli* című szövege nem jöhetett volna létre *A fejedelem* hatása nélkül, e megállapítás azonban szükségképpen magával vonja a pretextus ismeretének kívánalmát is ahhoz, hogy az értelmezés munkája megkezdődhessen. *A fejedelem* azonban maga is igen komoly értelmezői/kritikai hagyománnyal rendelkezik. Célszerűnek tűnik tehát a szöveget mindkettővel való viszonyában megvizsgálni, hogy megválaszolhassuk azt a kérdést: az *Anti-Machiavelli* milyen „átláspontot” képvisel a korábbi értelmezési-bírálati módozatokhoz képest?

Mivel azonban mégsem hagyható figyelmen kívül, hogy az *Anti-Machiavelli* egy fikciós szöveg, így a jelentésalkotás szempontjából legelőször is fikcióteremtő eljárásainak fölfejtése, az elrejtés mint alakzat hatásmechanizmusának föltárása tűnik a legfontosabbnak; e vizsgálatok eredményének fényében érdemes megkísérelni aztán az *Anti-Machiavelli* jelentésrétegekre bontását.

EGY PAMFLET FIKTÍV KALANDJAI

Mint már a műfajjelölő alcímből – *Szövegközlés* – is sejthető, egy olyan fikciós eszközökkel dolgozó szövegről van szó, amelynek alapját a „talált kézirat” klasszikus eljárása képezi. A külső fikciós keretet – amelybe beleágyazódik a pamflet (később részletesen elemzendő) esszéisztikus tartalma – a legelső, zárójelbe tett, nagyobb lélegzetű bekezdés teremti meg: számot ad arról, hogy mit tudunk, és főként hogy mit nem tudunk a szövegről, homályosságot teremtve ezzel a fiktív keletkezéstörténet körül. Ezzel az eszközzel a szöveg a hitelesség, pontosabban a kordokumentum autenticitásának *látszatára* játszik rá.

Az „álfilológiai” csavarok azonban itt nem érnek még véget. A „közölt anyagnak” – a kontextusteremtő bevezető szerint – sem a konkrét keletkezési időpontja, sem a szerzője nem ismert, szövegteste pedig már csak töredékekben létezik. Szerzői kézírata sem maradt ugyanis fenn, csupán egy „kompilációs kézirat” őrizte meg (összekeverve más töredékekkel) bizonyos *részleteit*. Ez a technika a szerző életművét tanulmányozóknak máshonnan is ismerős lehet, hiszen Mészöly mindig előszeretettel játszott a fragmentumosságból fakadó poétikai lehetőségekkel. Mindössze annyi konkrétumot tudunk meg a közölt szövegről, hogy műfaja szerint (pretextusához, *A fejedelem*hez hasonlóan) pamflet,⁵ valamint hogy „latin nyelven íródott, 1521-ben, tehát még Machiavelli életében, Amsterdamban nyomtatták ki”. A bevezető néhány szűkszavú mondata alapján egy olyan izgalmas, kibogozhatatlan filológiai (kaland)történet sejlik föl az olvasó előtt, amelyben gyakorlatilag minden megtörténik, ami egy reneszánsz kori szöveggel reálisan is megtörténhetne az évszázadok során: a kézirat elveszett; a sok kézen való átmenet, a nyomtatás és a másolás folyamata jelentős szövegromlást (vagy akár, mint egy helyütt fölmerül a gyanú, szándékos szövegromlást) eredményezett, míg eljutott mai, fragmentális állapotába.⁶ A realitás álcájába burkolt fikcióteremtés új szintjét teremti meg, hogy a bevezető még egy 1927-es olasz doktori dolgozatra is hivatkozik, amelynek azonban szerzőjét és címét szintén elhallgatja. E játék legfőbb érdeme mégis az, hogy a Mészöly-esszé fiktív módon beleírja magát *A fejedelem* (lentebb majd nagy vonalakban vázolendő) recepciójának majdnem fél évezredes hagyományába, fölvonultatva a maga valós vagy fiktív forrásait.

RÖVIDEN A PAMFLET MŰFAJÁRÓL

A pamflet műfajának általános fogalma igen homályos – vagy, a másik oldalról nézve, igen tág, megengedő. Valójában a pamflet mint olyan különösebben sem formai, sem tartalmi szempontból nem határolható be, tehát semmiképpen sem szorítható be a meglehetősen pejoratív hangzású ’gúnyirat’ fogalmának szűkös keretei közé. Ehelyett azt tapasztalhatjuk, hogy elég sokféle szövegtípussal tart tisztázatlan rokonságot: a röpirat, a kiáltvány, a vitairat, a kritika, az esszé, a nyílt levél mind hordozhatnak pamflethez közelítő tulajdonságokat. A pamflet tehát egyszerre bírhat kritikai és értekező műfajokra jellemző tulajdonságokkal; nem azonos a kritika műfajával, de véleményt mond, javasol, vitázik vagy épp támad: a pamflet műfajától tehát nem idegen egyfajta „ellen”-retorika használata (amelyet a szövegközlő bevezetője a pamflettöredékek kapcsán is megemlíti).⁷ Fontos azonban megjegyezni, hogy Rónai Mihály András *Világirodalmi Lexikon*-beli szócikke szerint „maga a műfaj eredetileg igen előkelő volt”.⁸ *A fejedelem* is e régebbi értelem szerint tartozik bele a pamflet műfajába, míg a szövegközlés bevezetője már az újabb keletű, devalvált értelmében használja. Újabb elbizonytalanító tényezőre bukkantunk, ami a Mészöly-szöveg játékos iróniájának része, hiszen a meghatározási próbálkozásoknak szívósan ellenálló forma tartalma sem lehet ellentmondásmentes.

Előzetes összefoglalásként tehát elmondhatjuk, hogy adott egy egymással tisztázatlan összefüggésben álló, de töredékes és műfajilag is nehezen behatárolható szövegkorpusz, amely hiátusai okán kommentárért kiált. A szöveg szándékos töredékessége legalább akkora jelentőséggel bír, hiszen olvasása egyfajta asszociatív logikát is életre hív. Sőt, úgy tűnhet az olvasónak, hogy ezek a Mészöly-művekben koncepciózusan jelen lévő, a szövegtestben és annak szemantikájában egyaránt hátrahagyott, sőt érzékkel bekomponált hiátusok kifejezetten megkövetelik a befogadótól a teremtő képzelet használatát. A látszólagos széttagoltság ellenére mégis létrehozható a fragmentumok között egyfajta alapvető koherencia, amely a jelentések vagy inkább jelentéslehetőségek megalkotásához szükséges minimális előfeltétel.

A SZÖVEG MINT MASZK

Az örökké kíséreltező Mészöly által megalkotott fikciós áttételek révén működő forma egyszerre rejti el szerzői identitását – ezzel valamelyest egyfajta „anonimitást” biztosítva –, ám pontosan ennek köszönhetően mégis keretet teremt gondolatai szabadabb kifejezéséhez. Újabb játéklehetőség és szabadságot biztosít magának a szerző, hogy múltba mutató eljárása segítségével az aktua-

litás elrejtőzhessen az *anakronizmus* álcája mögé. Az egyébként félreismerhetetlenül mészölyi megfogalmazások ezáltal kaphatnak új jelentésdimenzió(ka)t, hiszen – remélhetőleg később láthatóvá válik – a szöveg felszínét jelentő fikciós játék és a felszín mögött képződő tartalmak kölcsönös függésben állnak egymással.

Ez a rétegzettség az allegória alakzatával ragadható meg: a szövegnek van egy felszíni, denotatív jelentése, amely egyfajta naiv olvasást kíván, hiszen ekkor az olvasó nem vesz tudomást az *ironia alia* esetéről – azaz arról, hogy a szöveg mást jelent, mint amit mond. Az iróniára érzékeny, elemző olvasó számára azonban a szöveg túlmutat azon a fiktív kontextuson, amelybe az belehelyezi önmagát, így nyitott marad a felszíni jelentéstől különböző jelentéslehetőségek (-gyanúk) számára. A különböző értelmezések eltérőek lehetnek, de a felszíni jelentésről való leválásuk azonban mindenképp bekövetkezik, méghozzá a szöveg immanens működéseként eredményeként.

De nem csupán a megalkotott irodalmi forma allegorizálásra való nagyfokú alkalmassága, hanem különböző önfeltáró gesztusok is lehetővé teszik a több megközelítéssel dolgozó szövegértelmezést. Az *Anti-Machiavelli* poétikai eljárásai tehát nem merülnek ki a fikcióteremtés szintjén, a szöveg hagy némi teret, „rét” a fikciós homlokzat mögé való bepillantás számára is: fölfigyelhetünk például a pamflet bevezetőjében szereplő (kitalált) olasz klasszika-filológus professzor, **Antonio Morelli** neve és az *Anti-Machiavelli* cím sokatmondó hangzásbeli hasonlóságára. Az akusztikai összecsengés jelenti – mintegy az iseri „önfeltárásként” – az első támpontot a szöveg kettős célját illetően, főleg ha az előző összefüggésen továbblépve elgondolkodunk még a „Morelli” név és a „morál” szavak összecsengésén is. E másik, szintén hangzásalapú képzettársítás ugyanis – mint az remélhetőleg később igazolást nyer – korántsem olyan öncélú, mint első pillanatban tűnhet. Ennek az előzetes igazolására két évszám, 1927 és 1978 (az első a pamflet által hivatkozott egyetemi disszertáció beadásának, a második pedig a Mészöly-mű valós keletkezésének dátuma) lehet segítségünkre. A fikcionálás előzőleg tárgyalt eljárásai felerősítik az allegorikus olvasatot, akár a hitleri (aki 1927-ben terjesztette ki hatalmát), akár a kádári „fejedelemséggel” hozzuk összefüggésbe a szöveget, ami pedig – tudniillik az elnyomó rendszer kritikáját burkoltan megírni – már morális gesztus.

A FIKTÍV PAMFLET A MACHIAVELLI-RECEPCIÓ FÉNYÉBEN

A moralitás *A fejedelem* kapcsán is minduntalan fölmerül mint a mű körüli folyamatos vita egyik kulcsfogalma. Machiavelli műve a jellegéből adódóan olyan szöveg, amellyel kapcsolatban bírálói mindig is nehezen tudtak mértéktartó kritikát gyakorolni, majdnem minden korban erős szenvedélyeket váltott ki értelmezőiből. Recepciója az igen mérsékelt számú méltatás mellett főként a mű ellenében írott cáfolatok, antitézisek formájában öltött testet. E cáfolatokról általánosságban elmondható, hogy jellemzően erkölcsi szempontból fogalmazták meg bírálatukat, pontosabban: éppen hogy az erkölcsi dimenzió hiányát rótták föl legélesebben. Poór János, aki 1991-es, *Célok, eszközök, fejedelmek* című cikkében tételesen végigveszi, hogy a mű megírásától számítva miként alakult a politika eszközpallettája (összevetve *A fejedelemben* leírt eljárásokkal), a következőképpen fogalmaz: „Az értekezés nem akármilyen karriert futott be. Méltán kerülhetne a rekordok könyvébe mint a legtöbb ellenséges indulatot kiváltott politikai pamflet, mégha [sic!] akadt is egy-két jeles méltatója (Hegel).”⁹ Ebből szinte szükségszerűen következik, hogy „a machiavellizmus fogalomává vált. Az erkölcsi korlátokat nem ismerő, embereken és eszméken gátlástalanul áttipró politikai magatartást jelöli lassan fél évezred óta.”¹⁰ *A fejedelem* bírálatának tehát igen „impozáns” és nagyrészt homogén (elmarasztaló) szöveg-hagyománya van, hiszen az értékelési kísérletek, ha kiinduló szempontjaik, indítékaik változóak is, mégis jellemzően hasonló álláspontra jutnak.

Meg kell jegyezni, *A fejedelem* valóban a gyakorlat talaján áll. Érvelésének szerkezete jellemzően úgy alakul, hogy a szerző általánosságban bemutat, javasol egy meghatározott politikai szituációra egy eljárásmodot, amelyet utána egy vagy több történelmi-politikai példával szemléltet. Gondolkodásmódja egyértelműen kívül áll az erkölcsösség/erkölcstelenség hagyományos dichotómiáján – ám lehet, hogy pontosabb, ha úgy fogalmazunk, hogy a pamflet még „erkölcs előtti” nézőpontot képvisel –, ehelyett a politikai cselekményeket *hatásuk, sikerük* szerint ítéli meg. Kritikai, számon kérő él nélkül állapíthatjuk meg tehát, hogy az etikai perspektíva (legalábbis explicit módon) valóban nincs jelen *A fejedelemben*, míg bírálatában annál inkább.¹¹

Mészöly szövegének olvasása során feszültséget elsőként éppen e recepcióval való viszonyában tapasztalhatunk. Egyrészt az *Anti-Machiavelli* fikció- és kontextusteremtő játékának része az is, hogy például egyértelműen rájátszik Nagy Frigyes pamfletjének, az *Antimachiavellinek* a címére.¹² (Nagyon valószínű, hogy Mészöly Frigyesről kölcsönözte a címet.) A két „antitézis” viszonya azonban korántsem olyan problémamentes, mint címük gyanús hasonlósága sugallná, az *Anti-Machiavelli* bevezetőjében olvasható közreadói szólammal egyetemben, hiszen – Mészöly poétikájához híven – *nyoma sincs* benne annak az egyértelmű, sematikus ítéletalkotásnak, ami Frigyes és a recepció egyéb szövegeinek jellemzője. A virtuóz módon fölépített, sokelemű narratív „látszatkomplexum” ellenére tulajdonképpen *A fejedelemnek* és bírálatainak csupán annyi a jelentőségük, hogy megteremtik Mészöly szövege számára azt a diszkurzív mezőt – amelybe beletartoznak az olyan alapfogalmak is, mint a fejedelemé és az alattvalóé –, amelyben megszólalhat.

Az a külső feszültség, ami az *Anti-Machiavelli* és a recepció között tapasztalható, az a szöveg belső szerkezeti egységei között, azaz a különböző elbeszélői szövegek között megnyilvánuló ellentmondásból következik.¹³ A közreadó szövegeivel szemben, amely „ádáz és ironikus hangú”¹⁴ szöveget ígér, a pamfletszerző így fogalmaz: „Tapsztaljuk, hogy a történelem *nem kíván állást foglalni* olyan ügyben, amelyben kedvét leli. Tőlünk is *távol áll*, hogy fejedelmek és alattvalók játszmájának megítélésére vállalkozunk.”¹⁵ Rögtön az első részlet (előszótöredékből származó) kezdete eleve aláássa a közreadói bevezető sugallta olvasatot. Ez alapján a recepció hagyományba való beépülés, így a Frigyes pamfletjére való rájátszás is egyértelműen a felszíni fikcióteremtő eljárások egyikének bizonyult csupán.

Mivel tehát Mészöly műve nem illeszkedik bele sem a kritizáló, sem a méltató recepció hagyományba, ezért azt nem az értékelés *előjele* jellemzi (ami az iménti idézet tanúsága szerint tulajdonképpen nincs is), hanem az, hogy reflektáltan intertextuális alapokon nyugszik. Argumentációs stratégiáit figyelembe véve pedig az is nyilvánvalóvá válik, hogy a fiktív értekező nem konstruál egy 16. századira rájátszó beszéd- és gondolkodásmódot. Mészöly szövege tehát végső soron úgy alapszövegéről, mint annak recepciójáról leválik; beállítódása éppen hogy sem nem gyakorlati, sem nem erkölcsi – azaz nem nyíltan és nem *előíró* módon –, mint amazoknak, sokkal inkább *filozófiai-logikai*, gyökeresen *elméleti*. Az *Anti-Machiavelli* fiktív szerzője tehát elvont, teoretikus alapon közelít az alattvaló és a fejedelem viszonyához. A „pretextusokhoz” való látszatviszonyából fakadó feszültség tehát az értelmezői tekintetet átvezeti a pamflet belső ellentmondásaira, arra ösztönözve egyúttal, hogy megkísérelje a szöveget önmaga építette, fiktív kontextusán kívül más összefüggésekben is elhelyezni. Ezek a körülmények pedig egyúttal újrendezik az értelmezés szempontjait is.

A KOMMENTÁR MŰFAJÁBAN REJLŐ TEREMTŐ ELLENTMONDÁS

Eddig arról a külső feszültségről volt szó, amely az *Anti-Machiavelli* szövegközi terét jellemzi, azonban az ellentmondásosság a saját határain belül is érvényesül: az a mód, ahogyan a töredékekhez fűződő kommentáryanag párbeszédbe kerül a szöveggel, további kérdéseket és értelmezési lehetőségeket indukál.

A leghelyesebb tehát, ha az értelmezés során olvasóként belemegyünk abba a „filológiai játékba”, amelyet a pamflet maga kínál föl számukra. Az olvasó nem hagyhatja ugyanis figyelmen kívül, hogy a szöveg eltérő rétegeihez eltérő elbeszélők tartoznak: a pamfletszerző vagy értekező szövege mellett (vagy fölött) ott van a fiktív közreadó-komentátor szövege is, még hozzá *értelmezői* szerepben. Ez a működés hozza létre a pamflet jelentésének második szintjét, amely nem más, mint az az olvasási kísérlet, amely a „kompilációs kézirat” szövegébe beleíródott.

Mészöly írásának alapszerkezete úgy áll össze, hogy a két különböző funkciójú narráció mintegy párbeszédszerűen váltja egymást, de a dialógushelyzet szemléltetéseképp a szövegek tipográfiai is elkülönülő szövegrétegeket alkotnak, megkönnyítve egyszersmind azok összevetését is.¹⁶

Ehhez azonban előbb érdemes szentelni pár szót a kommentár egyáltalán nem problémátlan műfajának megvizsgálására is. A kommentár elvont fogalma körül folyamatos polémia bonyolódik a filológia belső diskurzusában: megragadását nehezíti, hogy nincs sajátos szövegformája, terjedelme tulajdonképp tetszőleges lehet, ahogy az alapszöveghez viszonyított elhelyezkedése is. Legmegfoghatóbb tulajdonsága ezen „elsődleges” szövegre való közvetlen, deiktikus rákapcsoló-

dása, így vizsgálni is elsősorban a szöveghez való viszonyában érdemes. Mivel metaszoveg státusban van, elsősorban az jellemző rá, hogy kizárólag eredeti kontextusában képes hordozni a saját tartalmát s funkcióját, az alapszöveg nélkül tehát sem létezése, sem jelentése nem képzelhető el.

Mint már utaltam rá, a kommentár szerepének meghatározására számtalan különböző felfogás létezik. Gunther Martens például úgy véli, „a kiadói gyakorlat számára a kommentár jelenti azt az eszközt, amely áthidalja a szerző és az olvasó közötti szakadékot, s újra megteremti a megértés elveszett feltételeit”.¹⁷ Kétségtelen, hogy a kommentár hidat képez a múlt és a jelen között, csakhogy tudjuk, egy szöveg jelentése egy sosem lezárható folyamat, ez pedig pontosan azoknál a szövegeknél érzékelhető leginkább, amelyek jelentése nem transzparens, és kommentárt kívánnak.

A kommentár tehát „termeli” a jelentést, nem „visszaállítja” vagy „újraépíti” azt. Don Fowler szerint „ez a következő paradoxonhoz vezet: a szövegkritikának az a formája, amely – gondolhatnánk – a leginkább elégséges önmagának, vagyis a kommentár, amely arra törekszik, hogy a *problémákra* *lysiseket* találva lezárja az *apóriákat*, valójában semmi máshoz nem kezd annyira hasonlítani, mint a *différence* derridai térképéhez”.¹⁸ Az elkülönöződés fogalma pedig újból a játék kulcsfogalmát vonja be az értelmezésbe, hiszen a fiktív kommentár működése, jelentésének bizonytalansága egy szépirodalmi kódokkal dolgozó szövegénél természetesen nem problémaként, hanem „pozitív oldalon”, értelmezői (játék)lehetőségként jelentkezik. De egyúttal az olvasóra ez esetben a kettős szövegkritika feladatát rója, hiszen az *Anti-Machiavelli* értelmezése elsőként így a pamflettöredékek és kommentárjaik közös értelmezéséből kell hogy álljon.

Megfigyelhetjük, hogy Mészöly pamfletjében a kommentár a fikciós szöveg szerves részeként is pontosan úgy viselkedik, mint a klasszika-filológiában használatos valódi kommentárok: megkísérelki kijelölni az egymással csak lazán vagy alig összefüggésbe hozható szövegtöredékek értelmezésének csapásirányát, érvényesítve egyúttal a fiktív közreadó-komentátor intencióját is. A kommentárok a „teljes szövegváltozat” hiányában egyúttal a töredékek sorrendjének meghatározásával is befolyásolják a jelentést, ami nem az „eredeti, teljes” (amely a pamflet fikciós világán belül is csak múltként, azon kívül pedig egyáltalán nem létezik), hanem a *szövegközlő* megalkotta köztes státusú szövegé. Kommentár és szöveg sajátos *összeépüléséről* Christina Shuttleworth Kraus úgy vélekedik, hogy az „nem az eredeti szöveg, de nem arról szóló könyv, hanem valami a kettő között; a kritikus és a szerző fúziója”.¹⁹ A fúzió azonban egyáltalán nem egy homogén szöveget eredményez, ellenkezőleg, kifejezetten elősegíti szemantikájának kitérülését. A kommentár ugyanis, mint előbb szóba került, nemcsak megold bizonyos problémákat, hanem újabbakat is generál.²⁰

Hogyan tapasztalható tehát az a jelenség, hogy a kommentár e helyütt – csak *látszólagos* metatextusként – a jelentésbeli nyitottság záloga? Az előző fejezetben tárgyalt példában két beszélőhöz köthető eltérő célmeghatározások világítottak rá az immanens többértelműsége. Reprezentatív példát szolgáltat számunkra az a szöveg hely, amelyben a kommentár oly módon „olvastat össze” két töredéket, hogy azok össze *nem* tartozóságát hangsúlyozza túl. E gesztusban a szöveg grammatikai és retorikai szintjei között gyakran jelen lévő Paul de Man-i ellentétességet figyelhetjük meg. A kommentár grammatikája éppen ellentétes a mélyén lévő „utasítással”, ilyenformán szólít föl az összeolvasásra: „(A kompilációs kézirat, mintegy visszautalva – s meglehetősen indokolatlanul – itt idézi a szerző következő mondatát:)”. A példa azért is érzékletes, mert a kommentár két olyan részletet köt össze, amelyek tartalmilag nyilvánvalóan *tükörviszonyban* állnak egymással, hiszen mindkettő ugyanarról beszél: azaz az alattvaló és a fejedelem kapcsolatát boncolgatja – az írónia hangján –, a két társadalmi szerep kölcsönösen egymást feltételező minőségeit eltérő nézőpontokból mutatva meg, a különbözőzés és az egymásrataltság különböző paradoxonait fölillantva.

Az *ironia contraria* fönti esete szinte már a parodisztikusság felé lendíti a szöveget, csakúgy, mint a föntebb elemzett, végletekig facsart filológiai játék. A kommentár itt hangsúlyosan nem eloszlatja a szöveg homályosságát, hanem ellenkezőleg, tovább növeli azt. Ez az ironikus működés végül abban is megnyilvánul, hogy a szövegközlő által intencionált olvasat – tudniillik az, amit a felütésben taglal –, hogy a szöveg Machiavelli pamfletje *ellenében* íródott, teljesen irrelevánsnak bizonyul.

Az *Anti-Machiavelli*ben azonban több rejlik az önnön játékos köreiből forgó szövegkísérlétnél, a fikcióteremtő eljárásokkal és a valóságreferencialitás látszatának megteremtésével való formai játéknál – s így végső soron az értelmezés kérdésszerűségének, ironikusságának modellálásánál. Ennek bizonyításához azonban először át kellett hatolni azon az allegorikus szövegfelületen, amely bonyolultságával – és megfejtésének örömeivel – először elvonja az olvasó tekintetét az egyéb jelen-

tések lehetőségeiről, de ellentmondásos működésének föltárultával maga teremti meg a lehetőséget az értelmezés új szintjeihez. Ebben fognak segítséget nyújtani a különböző kontextusok létrehozta értelmezési keretek.

POLITIKAI KONNOTÁCIÓK?

A korábbiakban tárgyalt önfeltárási gesztusokon túl több bizonyíték is fölsorakoztatható amellel, hogy az *Anti-Machiavelli* kettős beszédet folytat, kettős játékot űz olvasójával, például a cím rejtett többjelentésűsége révén. A benne rejlő ellentét a Machiavelli művével való összehasonlításkor aktivizálódik, ugyanis nem csupán a pragmatikai/elméleti hozzáállás tekintetében találhatunk gyökeres különbséget köztük, hanem *társadalmi nézőpontjukat* tekintve is, hiszen a fiktív pamflet nem elsősorban a fejedelem, hanem az *alattvaló* állapotának ontológiájáról értekezik. Személyes olvasatom szerint a címben lévő „Anti-” előtag ekképp válik jelentéssé. Így fogalmaz az értekező: „Csupán szerény kézikönyvet szeretnék adni arról az *alattvalói magatartásról*, ami eszményi tökéletességében önmagát múlja felül...”²¹ E megállapítással szembeállítható, hogy *A fejedelem* a királytűkör műfaji jegyeit hordozza – állítja Keszthelyi András: „azzal a ténnyel, hogy Machiavelli műve műfajilag a királytűkörök hagyományába illeszthető, máris magyarázatot nyer a szerző sajátos hangvétele, kiderül, hogy kortársai számára – akik számára ez a műfaj még eleven tradíciót jelentett – miért nem volt annyira megdöbbentő Machiavelli műve, szemben közvetlen utókorával”.²² Ha tehát Machiavelli műve királytűkör-szerű, akkor Mészölyé – analógiás fogalmi játékkal élve – „alattvalótűkör-szerű”.

Ennek magyarázata keletkezésének kontextusában rejlik: kikerülhetetlen tény, hogy a szöveg egy diktatórikus politikai érásban, egy olyan léthelyzetben született, amelyben az alávetettség, a kiszolgáltatottság mindennapi tapasztalatot jelenthetett; sőt, az erről való gondolkodásnak is fokozott tétje, kockázata volt. Az *Anti-Machiavelli* keletkezésének kultúrpolitikai légkörében így nem volt ritka az ideológiai vagy ideológiai-kritikai tartalmak allegorizációja – markáns példaként gondolhatunk itt az *Anti-Machiavelli* után egy évvel megjelent *Termelési-regényre*. Mészöly szövegének allegorikus tartalma kapcsán annak is jelentősége van, hogy a diktatúrának már abban a szakaszában született, amelyben a pártállami vezetés jóléti engedményekkel volt kénytelen a passzív társadalmi bázissal a kompromisszumhelyzetet föntartani.²³

A szöveg keletkezési évszámával (1978) való összefüggésében éppen ezért ébreszthet alapos gyanút a szöveghely, amelynek témája a „tetszetős” és a „igazi” függőség ellenpontozó összehasonlítása: „Sok példa van rá, hogy bizonyos népek, vagyis alattvalók többet gondolnak az élvezetekre, mint arra, hogy a fegyverek komolyságát kössék össze a komolytalannal, hasznukat a haszontalannal. Az ilyen alattvalók előbb-utóbb kivétel nélkül elvesztik tetszetősebb függőségüket, szolgaságukat – ha korábban abban volt részük.” Ezzel szemben, aki „igazi” szolgaságban él, „csupán életét veszítheti, mi kétségkívül veszteségérzéssel jár, noha nem olyan hosszan tartóan, mint a tetszetős szolgaság elvesztése”, jegyzi meg iróniával az értekező. Az idézett eszmefuttatásban rejlő üzenet elég nyilvánvalóan tükrözi a puha diktatúra – vagy utólagos elnevezéssel élve: az „érett kádárizmus” – jóléti intézkedéseinek tapasztalatát (a szerző csupán egy kora újkori pamflet álcájába bújtatta), ez a mozzanat pedig referenciálisabb jelentésréteg egyik fontos gondolatának tekinthető.

A pamfletszerző igen sajátos álláspontjában tehát az alattvalóságot az emberi lét evidenciájaként fogja föl, erről pedig így vall: „Alattvalónak lenni sem nem ajándék, sem nem büntetés. Alattvalónak lenni: állapot. A dolog természetéből következik, hogy azok is alattvalók, akik magukat nem annak hiszik, hanem másnak.” Azonban nem csupán a szó konvencionális jelentését használja, hanem, kibővítve azt (társadalmi-politikai szerepektől teljesen függetlenül), mindenkire érvényes totalitásként értelmezi, így mindenkít, uralkodót és alattvalót egyaránt egyfajta *kölcsönös függés-viszonyban* helyez el.

E paradox gondolat megvilágításában segíthet Michel Foucault-nak a hatalomról alkotott fölfogása, amelyet *A szubjektum és a hatalom* című esszéjében fejtett ki; e fölfogás dialógushelyzetbe hozható Mészöly fiktív pamfletjének gondolati magvával. Foucault úgy fogalmazza meg alapelvét, hogy „a hatalmi viszonyok nélküli társadalom csak absztrakció lehet”.²⁴ A hatalom létét tehát a társadalom velejárójának tekinti, amely történetesen egybevág a pamfletben olvashatókkal: „Mégis, döntő jelentőségű a tévedés, hogy mások is lehetünk, mint alattvalók. Másképp hogyan találtuk

volna fel a hatalmat és a hatalom jogosságát?” De a két szöveg eszmei síkja közötti hasonlóság nem ér itt véget, ugyanis a hatalom immanens működését mindkettő szemben álló felek interakciójaként gondolja el. Foucault megfogalmazásában ez így hangzik: „A »hatalom« szó partnerek közti viszonyokat jelöl (és itt most nem egy mindent-vagy-semmit játékra gondolok, hanem [...] olyan cselekvéseknek az együttesére, amelyek másokat valamire készítetnek vagy kényszerítenek, és amelyek egymásból fakadnak).”²⁵ Mészöly értekezője ezt pontosan az ellentétes oldalról, az alávetettek szempontjából erősíti meg: „ha a túrésben mutatkozunk gyengének, megfosztjuk magunkat attól, hogy a lehető legeszményibb erőfeszítéssel még sokkal inkább alattvalók legyünk, mint amilyenre éppen kényszerítve vagyunk”. A két egymástól teljesen függetlenül (ám időben nem olyan távol) keletkezett szövegen annak ellenére végigvonul egyfajta párhuzamos gondolatlan-olat, hogy a Mészöly-pamfletben a szöveg előrehaladtával egyre inkább eluralkodik a végletes, *ironia alián* alapuló retorika és a paradoxon mint szervezőelv. Foucault a hatalom fennmaradását a hatalomgyakorlási módozatok és az azokkal szembeni küzdelem folytonosságában látja biztosítottnak, hiszen „a konfrontációs viszony számára abban a pillanatban, hogy nem halálíg tartó küzdelemtől van szó, a hatalmi viszony megmerevítése lesz a cél – s ez egyszerre a *viszony beteljesülése és felüggesztése*”.²⁶ Mészöly értekezője pedig szintén – mintha időben korábbi keletkezése ellenére kifejezetten e szövegre reflektálna – a hatalom paradox fölszámolását a szolgaság magatartásának önkéntes maximalizálásában látja: az alattvalónak „olyan kiszolgáltatottságot kell következetesen kidomborítania, ami a fejedelemben – már-már fokozhatatlan hatalma birtokában – bizonyos vágyat ébreszthet a szolgaság-alattvalóság érzülete után. Olyan állapot után, ami újabb teret biztosíthat még ki nem próbált cselekvései számára. A józan alattvaló így kényszeríti ki a maga tetszetősebb szolgaságát.”

A pamfletnek e belső visszacsatolása a „tetszetős” és „igazi” alattvalóság szembeállításához azért is nagyon fontos, mert a legalantasabb alávetettségi helyzetnek a pamflet szerző a *köztársaság* polgárának függőségét látja. Ennek érzékeltetésére kettébontja az alattvalóság fogalmát: „amaz a túrés, engedelmesség és szenvedés ünnepi gyümölcse – emez a mindennapos önbecsapás semmit érő vackorja, mely úton-útfélen hever”. E beszédmódnak a maga módján igen provokatív tartalma kívánja meg a fikciós-filológiai játékkal, a fiktív szerzők, másolók, kommentárok közbeiktatásával elért távolító effektusok alkalmazását.

A szöveg belső feszültsége tehát nemcsak a kommentár-töredék problematikus kapcsolatában nyilvánul meg, hanem abban is, hogy olyan morális kérdéseket, mint a fejedelem/diktátor/pártvezér és az „alattvalók” viszonya, ironikus módon logikai úton közelít meg, ami ha lehet, még jobban kielemezi ezeket a problémákat. De Mészöly e szövege kapcsán – pontosan végletes fogalmazásmódja miatt – nem alaptalanul merülhet föl a gyanú, hogy nemcsak az iróniát középpontba állító (politikai) értelmezésre nyitott.

A POLITIKAI JELENTÉSEN TÚL

Az előbbieken a keletkezés idejének „rekonstruált” ideológiai-kulturális-politikai környezetében való elhelyezés jelentette a szövegfelszín mögötti jelentés megalkotásának vezérfonalát. Tudjuk, Mészöly más művei kapcsán is fölmerült a politikai olvashatóság szempontja, de e szöveg tematikája és szándékosan átláthatatlanná tett fikciós kerete egyikhez sem hasonlítható. A pamflet középponti fogalom párja, a szabadság és szolgaság kérdése azonban általánosabban véve, bölcséleti szempontból is föltehető, hiszen a két fogalom elve túlnő a politikai ideológia szféráján.

Természetesen nem akarom ezzel azt sugallni, hogy a szabadság és szolgaság kérdésének politikai és filozófiai vetületei tökéletesen elkülöníthetők lennének egymástól – hiszen evidens, hogy a politikának is léteznek filozófiai megközelítései –, de megkülönböztetésük mégis több szempontból fontos. Egyfelől azért, mert a főntebb vázolt politikai olvasatnak mostanra már csupán történeti jelentősége van, hiszen a rendszerváltással megszűnt az a kontextus, ami ennek az értelmezésnek aktualitást biztosított. Éppen ezért fontos, hogy láthassuk, Mészöly *Anti-Machiavellijében* nem csupán a történeti olvasat lehetősége rejlik, hanem a szöveg az alávetettséget, a társadalom általános közérzetét és az ideológia ironikus kifordításán túl, egy sokkal alapvetőbb léttapasztalatként kezeli. Ennek kapcsán nem elhanyagolható a Mészölyt ért, számos irányból jövő egzisztencialista hatás.

A kérdés így, egy másfajta perspektívát használva, az alávetettek és a hatalom viszonyától egészen az egyén és valóság viszonyának jóval általánosabb problematikájáig tágítható, amelynek dichotómiája Platón barlangja óta bizonyosan foglalkoztatja a bölcseletet. Mégis, ilyen megvilágításban vizsgálódva rajzolódik ki a legérzékletesebben az, hogy a műben tapasztalható felfogás valójában minden historizálástól mentes, 20. századi gondolkodást tükröz.

A töredékekből (re)konstruálható értekezői világlátásból egyértelműen kiderül: gondolatmenetében az a léthelyzet minősül autentikusnak, amelyben az alattvaló tökéletesen tudatában van a saját alávetett státusának. Ennek keretében, ahogy már korábban kifejtésre került, a szerző tulajdonképp a létezés teljes mértékben azonosítja a szolgálattal, hangsúlyozván egyúttal, hogy ez senkinek nem választás kérdése, azaz a lét *formája* a szolgáltság. (Ez az alaptézis még a politikai olvasat esetében sem minősíthető ironikusnak.) E tény alapvetőségéből következik, hogy kizárólag ezen autentikus szerep vállalása teremtheti meg azt a paradox, szélsőséges helyzetet, amely a létezés formájától való megszabadulást jelenti.²⁷ E gondolatsorban rejlő végletes ellentmondás mögött azonban nem csupán az ironia újfenti megnyilvánulását tapasztalhatjuk, vagy nem feltétlenül azt, sőt azzal szemben a buddhizmus filozófiáján alapuló magatartás- és életmodell fölvezetését.²⁸ Jelen olvasat alapja tehát a *tovább nem fokozható azonosulás* gondolatának nem ironikus értelmezése, amelynek megvalósulása a szolgáltság létállapotából való kikerüléshez, azaz a szerepek fölveszámolásához vezet.

Továbbszövi a buddhista gondolkodásmóddal létesülő párhuzamot, hogy a fiktív szerző sem a szolgáltsághoz mint létállapothoz, sem az attól való megszabadulás állapotához semmilyen pozitív vagy negatív minősítést nem rendel hozzá: „S már nem tud semmi sem úgy történni, hogy valóban történjen is, mert történés nélkül is ugyanaz a helyzet, mintha ez vagy az megtörténne. A fejedelem fokozhatatlanul fejedelem, az alattvaló ugyanígy – és ennyi elég is. *Nincs se több, se jobb vagy más.*”²⁹ Tehát mind a lét, mind a létből való kilépés egyaránt túl van a „jó” és a „rossz” szubjektív, partikuláris jelentőségű fogalmain; éppen ezért válik hasonlónak a szöveg gondolatmenetében a szolgáltságtól való megszabadulás állapota a buddhista megsemmisülés, a Nirvána állapotához.

Az ímént megkezdett narratíva irányából, mivel buddhista gondolkodásmódot követ, egyenesen következik a nyugati típusú individuumfelfogás felszámolásának szüksége is, de szintén a politikafilozófiai allegória rétege mögött meghúzódva. A korábban már tárgyalt szöveghelyen, a köztársaság és a fejedelemség szolgáltságának összehasonlításakor fogalmazza meg a szerző előbbivel szembeni kritikáját: a köztársaság alattvalói vagy nincsenek tisztában alávetettségükkel, vagy azt hiszik, önként vállalták azt, s „éppen az álszabadság hamissága miatt és biztatására – túlságosan is *különböznek* egymástól, jobban mondva, *igyekeznek különbözönek látszani*; így kevésbé alkalmasak rá, hogy bármiféle általános érvényesség példái legyenek. Ők a mindenkor veszedelmes kivétel, akikkel szemben...”³⁰ A kulcsfogalom a fragmentumnak ebben az olvasatában tehát a *különbözés*, amely az azonosulással szembeállítva itt egyértelműen negatív jelentést kap. A többiektől való különbözés vágya ilyen módon a végcélról való elfordulással válik egyenlővé – legyen az politikai vagy épp spirituális.

A buddhizmus elveivel való párhuzam-lehetőségeket folytatva – és visszacsatolva egyúttal az individuum felszámolásának gondolatához –, az élvezetek előtérbe helyezésének negatív hatásáról szóló, korábban politikai kontextusban elemzett szövegrész tartalma és logikája alapján egyértelműen összevethető a lélekvádorlás tanával. Az idézett gondolatmenet folytatásaként az értekező kifejti, a tetszetős függőségben létező alattvalók szükségszerűen elvesztik privilegizált állapotukat, és „lelkük széthasadozottságával fognak tépődni régi és új szolgáltságuk között: nem felejtve az egyiket, mely becsapta őket, s nem érezvén jól magukat a másokban, mely nem emlékeztet a korábbira”.³¹ Az idézet folytatásaként a korábban ironiaként értelmezett egybevetés – amely szerint tehát a tetszetős szolgáltság elvesztése nagyobb veszteségérzéssel jár, mint az *élet* elvesztése – a buddhizmus gondolkodásmódja felől megközelítve teljesen más értelmet nyer: nyilvánvalóan megváltozik az élet értéke abban az esetben, ha nem egyedinek és megismételhetetlennek, csupán egy rein-karnációs láncolat egyik állomásának tekintjük.

A tökéletesedést jelentő szerepazonosulás és az élvezetekről való lemondás hatására létrejövő fokozhatatlan állapot Nirvánájában tehát eltűnnek a fejedelmi és az alattvalói státus közötti látványos, felületi különbségek is (hiszen korábban kifejti az értekező, az alattvalóság nem választás kérdése, azaz mindenki fölött áll egy nála hatalmasabb erő). Ha tehát az alattvaló képes teljes-

séggel azonosulni örökölt szerepével, akkor épp e szélsőségesség révén jöhet létre az új egyensúlyi állapot. Az alávetettséggel való szerepazonosulás egyúttal az uralkodó szerepazonosulásának is záloga, amely a kasztrendszer elveit tükrözi. Az ekképpen bekövetkező eszményi állapotot az értekező azonban a szerepcseré paradoxonával szemlélteti: „És hovatovább elmondhatjuk azt is, hogy ebben az esetben a fejedelem oly módon kénytelen a maga titkos szenvedélyének hódolni, miszerint legrettenetesebb parancsaival olyan alattvalói státust aranyoz be, amit netán már a maga számára sem tekint elviselhetetlennek...” A szöveg imént idézett, legutolsó mondata teszi teljessé a buddhista értelmezést: a zárlat szerint tehát csak a tökéletesség elérésének eredményeként bekövetkező önfelszámolás jelentheti a megoldást a körforgás megállítására.

•

Láthattuk, hogy Mészöly 16. századiként föltüntetett allegorikus szövege milyen virtuóz módon képes elrejtetni valós keltezési idejéhez kapcsolódó konnotatív tartalmakat. Mint Mészöly írásai esetében sokszor, most is arra a paradox tapasztalatra juthatunk, hogy az értelmezőnek tulajdonképp csupán azért van szüksége a műfaji kategóriákra, hogy rámutathasson: a szövegek miként követnek el termékeny határsértéseket annak érdekében, hogy saját belső törvényszerűségeiket juttathassák érvényre – teljesen függetlenül attól, hogy jegyeit tekintve az adott szöveg éppen milyen műfajfogalmak átfedésében áll.

Az *Anti-Machiavelli* tehát a keletkezés körülményeinek fikcionalizálásával, valamint a realisztikusság jellemzőivel folytatott játék révén válik nyitott, többszólamú szöveggé. A pamflethez rendelődő kommentár szintén olvasásra kínálja a maga szövegértelmezését, ez pedig relevanciája felülbírálatának kényszerhelyzetébe hozza, majd saját jelentéseinek megalkotására készíti az olvasót.

Személyes értelmezéseim természetesen csak javaslatnak minősülhetnek – hiszen bármilyen Mészöly-szöveg jelentésének lezárási kísérlete eleve gyanús vállalkozás volna –, ezek mellett – vagy épp ezekkel szemben – az *Anti-Machiavelli* bizonyosan más jelentésekre is nyitottnak bizonyulna. Azonban úgy tűnik, a szöveg immanens, a különböző szövegértelmezési stratégiáktól független tulajdonsága, hogy lehetővé teszi a párhuzamos, az ironikus és az iróniamentes olvasást, ami az általam megalkotott, egymásról leváló, ideológiai-kritikai és a lételméleti (sőt már-már vallásbölcseleti) jelentéseket eredményezte.

Végző soron persze a pamflet egyik olvasatából sem kapunk, nem is kaphatunk egyértelmű választ arra kérdésre, „tévedés-e vagy igazság, hogy alattvalók vagyunk”. Azonban az eleve többretegű probléma fölött folytatott provokatív, az egyértelműség csapdájából minduntalan kisikló meditáció egyfelől kétségtelenül a maga korában politikai tettnek minősült – a szöveg fikcióképző eljárásai meglátásom szerint e mögöttes jelentéssíkot védtek homlokzatként a cenzori szemek előtt –, de a keleti filozófiai hagyomány sajátos megszólaltatásával egyfajta megoldási kísérlet is „az alattvalóság ontológiájának” örök problémájára, amely a ma olvasóját is megszólíthatja.

JEGYZETEK

¹ Don FOWLER, *A filológia mint kommentár és a kommentár mint filológia az elektronikus médiumok korában*, ford. Kozák Dániel = *Metafilológia 1. Szöveg – variáns – kommentár*, szerk. DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József, TAMÁS Ábel, Ráció, Budapest, 2011, 482.

² Tüskés Tibor, *Lektorai jelentés A pille magánya című kéziratról* = Uő, *Az ablakmosó és a többiek. Tanulmányok, esszék, dokumentumok Mészöly Miklósról*, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2010, 106.

³ Az *Anti-Machiavelli* első megjelenési helye, az 1980-as *Érintések* kötet is számtalan példát nyújt a kevert típusú szövegekre, legyen szó a *Háborús divatképek* disztópikus/posztapokaliptikus fikciójáról, amely esszéisztikus hangnemmel keveredik, vagy akár a *Naplójegyzetek* cím alatt közölt fragmetnumhalmazról, amelynek műfaji spektruma igen széles: találhatunk közöttük esszécsírákat, személyes hangnemű jegyzeteket, de prózaverszerű, esetleg drámatörredék jellegű mutató szövegeket is. Mészöly Miklós, *Anti-Machiavelli. Szövegközlés* = Uő, *Érintések*, Szépirodalmi, Budapest, 1980, 70–78.

⁴ Tüskés, *l. m.*, 107.

⁵ A pamflet fogalmának változásaira lentebb ki fogok térni.

⁶ A filológiai játék újabb csavarjaként értelmezhetjük a latinról magyarra fordítás mozzanatát is, noha erre a

szövegek közlésért felelős elbeszélő – akire a továbbiakban szövegek közlőként vagy kommentátorként fogok hivatkozni – nem reflektál.

⁷ A pamflettörödékek és a kommentárok viszonya a későbbiekben tárgyalásra fog kerülni.

⁸ *Világirodalmi lexikon*, 10. kötet, szerk. KIRÁLY István, Budapest, Akadémiai, 1986, 76–77. A következő, 78. oldalon induló szócikk aztán némileg tisztázza a jelentésváltozás motivációit.

⁹ POÓR János, *Célok, eszközök, fejedelmek. (Machiavelli olvasása közben)*, Kritika, 1991/4, 28.

¹⁰ *Uo.*

¹¹ Persze bizonyos értelmezők szerint *A fejedelemnek* nagyon is konkrét célja volt: „A historizmus olvasatában Machiavelli hazafi volt, aki egyetlen nemes célnak, Itália felszabadításának rendelte alá művét, és e cél elérése érdekében a mindennapok erkölcsi parancsaival ellentétes cselekedeteket is megengedettnek, sőt kívánatosnak tartott.” KESZTHELYI András, *Erkölc és politika Machiavellinél*, Magyar Tudomány, 1990/10, 1207.

¹² A recepció szövegei között Nagy Frigyes király *Antimachiavellije* azért is említést érdemel, mert a recepció tipikus *reprezentatív* álláspontját, kritikai hozzáállását képviseli. Juhász Vilmos fordító előszavában az *Antimachiavelli* szerzőjét – az irónia eszközével bőven élve – így jellemzi: „Frigyes azok közé tartozott, akik Machiavelliben nem a felvilágosodás előfutárát, hanem ősi ellenségét, ősi tagadóját látták, a sötétség sátáni szolgáját, aki egyedül arra törekszik, hogy a gonoszságot uralomra segítse a földön. Frigyes nem tudja elég keményen és élesen ostorozni a firenzeit, az író és az embert egyaránt. A »Principe« gonoszságot és aljasságot tanít, tehát szerzője is csak gonosz és aljas lehet.” NAGY Frigyes, *Antimachiavelli*, vál., ford., bev. JUHÁSZ Vilmos, Kossuth, Budapest, 1991, 6.

¹³ Ezt az immanens belső ellentmondást a következőkben más szempontokból (mint a szöveg és kommentár viszonya, az irónia alakzata) is meg fogom vizsgálni.

¹⁴ Az irónia a szövegnek valóban alapvető alakzata, de inkább belső szerkezetében, és nem elsősorban *A fejedelemmel* való viszonyában működik.

¹⁵ Kiemelés tőlem – T. M.

¹⁶ A főszöveg töredékei álló, a kommentárok pedig dőlt betűkkel vannak szedve.

¹⁷ Gunther MARTENS, *Segítség vagy gyámkodás? A kommentár szerepéről*, ford. DEJCSICS Konrád = *Metafilológia* 1., i. m., 459.

¹⁸ Don FOWLER, i. m., 481.

¹⁹ Christina SHUTTLEWORTH KRAUS, *Kommentárok olvasása*, ford. NEMERKÉNYI Előd = *Metafilológia* 1., i. m., 521.

²⁰ Don Fowler tanulmánya zárlatában Eduard Norden kissé sarkító, ám a filológia játékos oldalát bemutató véleményét idézi: „A kommentár feladata, hogy megsokszorozza a problémákat, nem pedig az, hogy megoldja őket; és ha közben ártalmatlan örömet szerez az együgyűeknek, az csupán egyike azoknak a jótéteményeknek, melyekben az emberiséget részesíti.” Úgy tűnik tehát, hogy a probléma megsokszorozásának legkézenfekvőbb eszköze valóban a kommentár műfaja. Don FOWLER, i. m., 501.

²¹ Kiemelés tőlem – T. M.

²² KESZTHELYI, i. m., 1210. Ez a műfaji jelleg többek között az ajánlásban – Machiavelli művét személyesen Lorenzo de Medicinek, Firenze urának címezi –, valamint a mű *normaadó* intencionáltságában érhető tetten.

²³ Az a tény is intencionálja egy ilyen referenciális értelmezési irány lehetőségét, hogy a szerző fontos regénye, a *Saulus* korai értelmezése is elsődlegesen politikai volt: első értelmezői mindenekelőtt a megfigyelés, az üldözés motívumát érezték és emelték ki.

²⁴ Michel FOUCAULT, *A szubjektum és a hatalom*, ford. Kis Attila Atilla = *Testes könyv II*, szerk. Kis Attila Atilla, Kovács Sándor, Odorics Ferenc, Szeged, ICTUS és JATE Irodalomelmélet Csoport, 1997, 287.

²⁵ *Uo.*, 278.

²⁶ *Uo.*, 291. (Kiemelés tőlem – T. M.)

²⁷ „...Az alattvalónak nem szabad másra gondolnia, másra törekednie, csak arra, hogy a lehető leglelküismertesebben hajtson végre minden parancsot, utasítást, mégpedig olyan pontossággal, hogy az túlszárnyalja a fejedelem legvérmesebb reményeit. [...] e tökély következtében – megközelíthető ama ideális végállapot, amikor az alattvaló már nem képes még alattvalóbb s a fejedelem még fejedelmebb lenni.” MÉSZÖLY, i. m., 76.

²⁸ Nem célom a szöveget feltétlenül életrajzi referenciákhoz kötni, de ismeretes, hogy Mészöly viszonylag korán kapcsolatba került a buddhizmussal, így nyilván filozófiai hatások is érték abból az irányból. Ld. THOMKA Beáta, *Mészöly Miklós*, Kalligram, Pozsony, 1995, 171.: 1955-ben „[Mészöly] A magyarországi buddhista misszió (Hetényi [Ernő]-féle csoport) bejegyzett tagja lesz.” Továbbá ismert az a tény is, hogy Mészöly „informális” trieszti temetése 2002-ben buddhista szertartás szerint zajlott; az esemény kapcsán a szertartást végző Hollós R. László beszámolójában megjegyzi: „Tudomásom szerint a Mészöly házaspárnak is volt kapcsolata a budapesti Buddhista Misszióval, Miklósnak buddhista neve is volt.” HOLLÓS R. László, *Mészöly Miklós temetése Triestben*, Élet és Irodalom, 2005/51–52 (december 21.), 18.

²⁹ Kiemelés tőlem – T. M.

³⁰ Kiemelés tőlem – T. M.

³¹ Vö. Luang Suriyabongs megfogalmazásával: „A Karma az a hely, amely a jelen létezésbe hoz minket, és vissza fog hozni minket újra az életbe, amíg meg nem fizetjük adósságainkat, kitéve magunkat a saját karmánknak, és meg nem tisztítjuk elménket az *emberi szenvedélyektől*, azaz szét nem zúzzuk a Karma okait és magát a Karmát. Ha már nincs több megalkotott Karma, és képesek vagyunk megszabadulni a nemtudástól, az *élethez való ragaszkodástól*, akkor nem lesz több újjászületés, elértük a tökéletes Bölcsességet és a szenvedéstől való megszabadulást.” LUANG SURIYABONGS M. D., *Bevezetés a buddhizmusba*, ford. MGRAY Előd, Farkas Lőrinc Imre Kiadó, Budapest, 2000, 59–60. (Kiemelés tőlem – T. M.)

BMZ, Fényemberek I-X., 2014

SZAKOLCZAY LAJOS (1941) Budapest

SZAKOLCZAY LAJOS

A néprajzi tárgytól a megigazulásig

Olasz Ferenc művészetéről

Olasz Ferenc (1943) fotóművész, filmrendező előző életében – ha volt ilyen – alighanem az Istennel társalkodott. Minthogy vágyott a mennybe, mindannyian vágyjuk az ismeretlent, a végtelent, létráját az égnek támasztotta, hogy – föl, föl! – végre megérkezessen oda... Hová is? Arra a fénytel teli tájra, ahol az Úr trónolt. Vonzotta a téres téren – nyilván az angyalokkal körülvevett tisztáson – a szférák zenéje, s legkivált az a bölcelem (emberi arcunk kifaragója), ami a Teremtőből sugárzott.

Bibliai idők voltak azok, telis-tele prófétákat idéző verzetekkel, jó tanácsokkal, mintha az angyalszárny suhogtatta lég az *oda* látogatónak egyben a szabadság szellőjét is jelentette volna – szabadulásunkat a földi pokol sötétségéből. Abból a rabláncból, amelyet az ember az ilyen-olyan hódításokkal magára csavart. Miközben állandóan szabad akart lenni, annál jobban szorította magán a hurkot.

Ez a valahai, sosemvolt (?) kalandozás azonban a *mában* ugyancsak folytatódott a *látással* megáldott, a dolgok, tárgyak arcában az Úr arcát is beleálmodó művész munkásságában. Teremtő szellemnek is nevezhetjük ezt az állapotot, hiszen számára a fotómasina és a kamera behozta a világ-mindenséget. Alsópáhok, a szülőtte föld – vízmosásos arcú parasztjaival, az Isten kése, az eke által fölhasított földdel, a szegénység átokabroszában cipelt pogácsával – így lett indító varázs.

Ha a fiatal tanárra, aki később a zene mellett a történelem és a magyar szakot is bűvárolta, gyermekkorában nem is süttött annyira – miért ne süttött volna? – a keszthelyi Fesztetichek régmúlt Helikonjának fénye, érezte a tudással megrakott szellem sugallatát: a kert, a tudás kertje nem más, mint oázis. Annak nyújt enyhét, fölszabadító példát, aki nem rest magába fogadni az üzenetet. Az enciklopédikus tudás – életelixír. Belőle egyetlen szelet is műveli a lelket, érzékennyé tesz a láthatóra és a láthatón kívüli dolgokra.

Olasz Ferenc számára a lelkiismeretet ébresztő dimbes-dombos *kishaza* (Zala, Vas) – a dallamos és vicsorító falunevekkel izgató Alsópáhok, Cserszegtomaj, Vönöck, Gétye stb. – maga volt a látható, megörökíthető világ (később ez Kárpát-medencei *kilátóvá* tárgult). Miként mondotta volt, képeivel a Szépség és a Szeretet templomát akarta fölépíteni, amelyben Isten ígéje és a csönd (megvilágosodásunk előmozdítója, takarója) lakta volna be a boltozatokat. Az ember által odavitt gyertya fényének kíséretében.

Az élet boltozatát is? Csaknem kérdezhetetlen a kérdés, hiszen a félig szociofotószerű vagy néprajzi jellegű fényképeken is – a gyűrődéses emberarcon (*Lázár Jóska*, Alsópáhok), a kidudorodott, erek szabdalta kézfejen (*Piroska néni* – Alsópáhok), a tapasztott szürkésfehér házfalon (Gétye), a faragott székykapun (Szelyke), a zsuppal fedett parasztházon (Nagykutas), a festett pléh Krisztuson (Zalacsány) és a gyimesközéploki faragott kopjafán is, és ezrével sorolhatnám a lencsevégre kapott szentséges rekvizitumokat – észlelni a valóság *moccanása* mellett a szakralitás mint égi bűverő jelenlétét. Hát persze, hogy élet, hát persze, hogy sors, történelem, küzdelem, de akarva-akaratlan mindez – elsősorban a fotóművész lelki beállítódásából kifolyólag – az ima, a zsolozsma, a megtisztulás érdekében végzett bűnbánat régiójába (magasába?) emelkedik.

Az önvallomás egyfajta támaszt is ad eme *emelkedettségében* példázatos életút megértéséhez. „Kincseket örökítettem meg, melyek az ezeréves Magyarország kultúrájának bizonyítékai, s örökre emlékeztetnek a többnyire ismeretlen mesterek Isten-dicséretére. Ezek a művészeti emlékek az egyetemes kultúra részei, egy hittel és tehetséggel megáldott nép, a magyarság üzenetét hordozzák. Mit szerettem volna elérni a képeimmel? Természetesen: vallani magamról és mindarról, amit

A tanulmány az MMA támogatásával készült.

és ahogyan láttam. Megmenteni valamit abból az elvillanó csodából, amit életnek hívunk. Adottságaim Isten bizalmának jelei irántam. Köteles vagyok elszámolni a tehetséggel, amit kaptam. Ez az én felelősségem. Itt állnak előttem a képeim, amelyeket az elmúlt évtizedek során fényképeztem: emberek, angyalok, keresztek, Máriák, Krisztusok, hegyek, virágok, körtefa, könnyek, emlékek...”

A Vigadóban megrendezett kiállítás kapcsán született vallomás, jól kivetítve a fél évszázad alatt képpel-fénnyel íródott tematikát, az élet bőségét visszhangozza. Befejező momentum a túllép a képzőművészet (az esztétika) körein. „Lehet-e képeimmel, könyveimmel, filmjeimmel valami viaszgázolót mondani – mint ahogyan a zene megvigasztal –, lehet-e művészettel imádkozni?” Látható, hogy a fotográfus – lett legyen bármi a lencséje elé kerülő (nagyon is tudatosan kiválasztott!) tárgy – túl akar lépni a valóság *dokumentációs* körein (noha az sem volna értéktelen), mert az azokon túli jelentések érdeklik. Pontosabban: az általuk föltérképezhető, a szépségeten kívül gyakorta a drámai megrendültséget is sugalló, az égi körökben szívesen landoló terep. A lélek terepe, a gondolkodás terepe, az együttérzés terepe mint emberi (krisztusi!) magatartásforma.

Természetesen akik nem hatolnak ilyen mélységben az Olasz Ferenc-i fotó és film – valóság-látomás és kultúrtörténeti zarándoklat – világába, azok is élvezhetik a kompozíció mint egész (beállítás, szerkezet, tematika, motívumrendszer stb.) egyediségét, mondanivalójának kisugárzását. Ám a láthatón túli rétegeket is fölfedők – abba merészkedők – részesülnek csak igazán (mitoszi, jelképtári gazdagsággal) a képek, „fotó-festmények”, a táj burkolatába beivódott szentség, például a havas tájban térdeplő angyal (angyal-szobor) mint bűnbánó áhítat megrázó élményében.

A különféle kapuk szépséges példái találhatók a *Székykapukban* (1989), bibliai (Krisztust idéző) jelképgazdagsága – „Én vagyok a kapu. Aki rajtam keresztül megy be, üdvözülni” (Jn 10,9) – éppúgy ismert, mint az ezer formájú keresztek és korpuszok (Vál, Gyulakeszi, Pálosremete, Lesencefalu, Egyházashetye, Mohora, Gyergyószentmiklós, Csíkmadaras. Ábelfalva stb.) kettős jelentése, hiszen a kereszt élet- és haláljelkép, rajta a test pedig Krisztus érettünk való, az emberiség megváltását beteljesítő szenvedésélménynek bizonyítéka.

A jól látó és még jobban – mert *átszellemlen* – *látató szem* nem tesz különbséget az anyagok (fa, kő, pléh stb.) között, még akkor sem, ha a megszemélyesített erdélyi táj (Csomád) kettős keresztje például a kő helyett organikusabban lágyabb anyagot kívánna. A foszló múlt – az esőverte, szélcibálta pléh Krisztusok és a szüette, időroncsolta fejfák-kopjafák – gyakorta naiv ábrázolata éppúgy képi vallomásra készíti, mint a régiségben is modernséget közvetítő kis kápolnák (Perkő – Erdély; Nagytótlak – Szlovénia) tájból való kitörése vagy éppen belesimuló bujdosása.

Az életutat időrendben követve egyre jobban megbizonyosodunk arról, hogy Olasz Ferencnél a fejlődés nem (nemcsak) képvariációs gazdagságot jelent. A fotóval „festett”, mert festmény jellegű tájképek korábban is jellemezték, de az eme műfajban való gazdagodás – lásd a 2011-es *Tedeum* földi-égi viharát vagy a 2013-as *Dicsértesség* című album naplemente-apokalipszisének – az időben hozzánk közelebbi korszak terméke.

S ami talán ennél is fontosabb: a fénykép és a fotó szinte meditációs tárgy lesz. Minthogy lelki viharokat vált ki, azzá válik. Ez egyrészt áhítatos alámerülés – irodalmi, bibliai idézetekkel bővítve – az ihlet indítóokán egyre átszellemlen megközelített krisztusi tanokban, másrészt kifeszített (megfeszített!) imapózt vonzó vallomás. Ennek a változásnak nincs köze a képek kiszínesedéséhez – jól látni, hogy a kultikusságukban szentséges filmekből kiemelt állóképek (*Szózat* – Vértesszentkereszt; *Magyar szentek* – Ócsa, Nagyborzsöny, Bélapátfalva; stb.) önálló fotóknak is tekinthetők –, sokkal inkább a fotóművész magába mélyedéséből, egyéni tragédiájából ered (meghalt felesége a bánattá lett szépség révén az angyalok karát gazdagította). Meg a gondolati elmélyülés hozta, a szakrális irodalomban (*Bibliában*, költői művekben) egyre jobban kutató elme kivirágása.

Korábban említettük, az induló fotóművész nem a szocreál zűrzavaros, az invenciót megfojtó terepéről indult – mint akkoriban nem egy pályatársa –, hanem a néprajzilag érdekes, vonzó népi hitvilág rekvizitumai (pléh Krisztusok, Máriák, kő- és vaskeresztek) tartották fogva. És a föld, vele együtt a szegénységnek kiszolgáltató munkás parasztlak szentsége. Alsópáhok és környezete, a szülőtte föld, no meg a távolabbi vidékek ezekkel a *képző mozzanatokkal* hitelesített fotókban dicsőültek meg.

A zsolozsmaértékű naiv ábrázolat (folt, vonal, pont, vesszőcske) jelentette az imát. Eme fotókon az arc (*Mária* – Szamostölgyes, Budafa; *Krisztus* – Sajó, Örménykút) szinte a picassói modernséget

OLASZ FERENC, Jesse-oltár, Gyöngyöspata, 1984

OLASZ FERENC, Szentháromság-templom, Velemér, 1973

OLASZ FERENC, Krisztus, Zala megye, 1990

juttatja eszünkbe. S a remek kő- és pléh Krisztusok pedig az út menti áhítatos megpihenésekből ideemelt zsolozsmákat (Cserszegtomaj, Zalagyömrő, Mánfa, Oroszló, Csíksomlyó, illetve Nagylám, Zalacsány, Máragyulafalva, Szirák). De a tündökletes kő és pléh Máriák is (Gyenesdiás, Cserszegtomaj, Rezi, Nemesgulács, illetve Girádtótfalu, Magosfalu, Pálosremete), nem beszélve a különböző megformálású Pietákról (Jászberény, Balatonederics), a népi szakralitás olyan iskolapéldái, amelyekben az emlékezet a valóságot (nemegyszer helyi arcok váltak szentekké) csaknem az ég magasába röpíti.

Olasz Ferenc ezek között érzi jól magát.

Az életút pontosan regisztrálható adatai végtelenül fontosak – a fotóművész a Zala megyei Alsópáhokon született, az általános iskolát szülőfalujában végezte, Keszthelyen járt gimnáziumba, Egerben szerzett magyar-történelem-ének szakos tanári diplomát, majd Szegeden magyar-történelem szakon ugyancsak képesítést nyert, a Filmművészeti Főiskola elvégzése után 1972-től 2002-ig a Magyar Televízióban rendezőként dolgozott, több mint száz filmet jegyez alkotóként, a világ számos pontján: Alsópáhoktól Párizsig, Tihanytól Rómaig volt kiállítás, tíz művészeti albumot mondhat magáénak stb. –, ám a pálya szakaszainak változása, amely együtt jár a képköltészet tudatosodásának legmagasabb fokával, talán ezeknél is lényegesebb.

Természetesen van átjárás a két szcena között – annál is inkább, mert érezhető, hogy a *valóság* miként vált a szakrális magasába nyújtózó *szellemmé* –, egyik sem lehetne meg a másik

nélkül. Minket azonban az életpálya *lüktetése*i jobban érdekelnek, pontosabban az állomásra való gazdagodások. A nem akármilyen alapfok, említettem volt, a néprajzi irányultság volt. Nem véletlen, hogy a fotóművész első könyvéhez, a *Fejfákhoz* (1975) a kolozsvári dr. Kós Károly, a zseniális polihisztor fia írt tanulmányértékű utószót. Az *Ékes fejfáinkról* című, rajzos példákkal díszített beszámoló, Orbán Balázs útmutatása nyomán, az ilyen jellegű összes kultúrtörténeti értékű variációt számba veszi.

S már itt elkezdődött az a „lelki folyamat” – csúcsonyúlását a későbbi kötetek-albumok érzékletesen mutatják –, amelyben a szerző a megannyi népi tárgyvilágú fotóhoz (amely önmagában is *képköltészet!*) irodalmi idézetek garmadáját illesztette. Kultúrtörténeti, műveltségtörténeti íze is van a szebbnél szebb szövegeknek, a neves (Apor Péter, Szenczi Molnár Albert) és névtelen (megannyi adatközlőtől gyűjtött) vallomásoknak, de még inkább kiemelhető a bennük rejlő hatásos *üzenet*. Miként a Bartók Béla gyűjtötte népdal (adatközlő az ehedi – Marosszék – Gerebenes Mihály) az elmúlás fájdalmát jövőképpel fűszerezi: „Tü csillagok ragyogjatok, / Tü csillagok ragyogjatok, / Felettem gondolkoztatok, / Felettem gondolkoztatok”.

A fotókon a fa mint anyag hatalmát (*Fejfák, Székely kapuk*), jóllehet nem kizárólagosan, átveszi a pléh, a kő, a fal. Talán mondható, hogy a Nagy László emlékének ajánlott fekete-fehér *Mindörökké* (1978) és a színes fotókat tartalmazó *Dicsértessék* (1989) zseniális korpuszaival, Krisztus- és Mária-ábrázolataival, amelyeknek nagy része, sajnos, az idő áldozata lett, egyre inkább a fotóművész-író elképzelt szakrális körökben landolt. A kinagyított részletek, bár nem újdonság, és a szintén jól válogatott szövegek (*Biblia*, Szenczi Molnár Albert, kézzel írott imák, parasztszozsolozsmák) valódi költészetté emelik a *kegytárgyként* is becses múlt rekvizitumait.

Ha elmondható Olasz Ferenc eddigi könyveiről-albumairól, hogy elegánsak voltak – válogatásukban, szerkesztésükben, képkivágásaikban –, a kétkötetes *Mindörökkön örökkétől* kezdődően (2001–2002; második kiadás: 2008) már a külcsín is hozzájárult eme könyvek szépségben fogant sikeréhez. A nem akármilyen folytatást – *Ecce Homo I-II.* (2005–2006), *Te Deum* (2011), *Dicsértessék* (második, bővített kiadás, 2013), *Passió – Kálváriák a Kárpát-medencében* (2015) – ugyanez jellemzi.

A szerző aligha véletlenül írta a *szereitei emlékének* ajánlott könyv, a *Mindörökkön örökké* homlokára az alcímként sem akármilyen megjelölést: *meditációs könyv*. Vagyis: lelki összefoglaló. Ami elmélyülésének – képpel (fotóval) és imával kísért bűnbánatának – bizonyítéka. Sodrú erejű könyv, hiszen az év minden napjára jut egy kép és egy szöveg, hogy hirdesse a halállal keretezett élet mint szépség örökérvényűségét. Összefoglaló jellege vitathatatlan, benne új és régi képek (parasztház, harangláb, portré, Pieta, szobor, tájkép, freskó) váltják egymást. Ám a korábbi fotók (más szövegek kíséretében) új – ritmusosan új – szerkezetbe kerültek, ezzel is növelvén szellemi kisugárzásukat.

Filmrészletből vett kép (*Magyar szentek*) egy bödei parasztházzal, egy csarodai templommal, egy esztergomi *Szent István-szoborral*, egy sírkeresztel (Perbál), egy lőcsei oltárszoborral, egy csereszegtomaji kő Krisztussal, egy gyimesfelsőlöki üvegképpel (*Mária a Kiszézuossal*) elegyedik. De ebben az elegedésben szigorú rend van. Csak egy példát! A kassai Szent Erzsébet-székesegyház oltárát például közvetlenül a *Fájdalmas Krisztus* szobrai (Solymár, Keszthely, Szeged) követik.

A korábbiakhoz való gazdagodás az érzékenyen, nagyobb kitekintéssel válogatott („képkísérő”, annak hangulatát fokozó) szövegekből is kitetszik, hiszen a *Biblia*, a *Zsoltárok könyve*, *Szent Ágoston*, egyházi népének és a különböző népi szövegek mellett klasszikusaink (Esterházy Pál, Petőfi Sándor, Ady Endre, Babits Mihály, József Attila, Reményik Sándor, Dsida Jenő, Tamási Áron, Márai Sándor, Wass Albert) verseiből-prózáiból vett idézetek is szerepelnek. A csúcson alighanem Dsida nagy versének, a *Psalmus Hungaricusnak* párosítása a korai alsópáhoki személyfotókkal (*Piroska néni, Jóska bácsi, Lina néni, Józsi bácsi*), melynek következtében a személyes fájdalom és gyötrellem egyetemessé tágu.

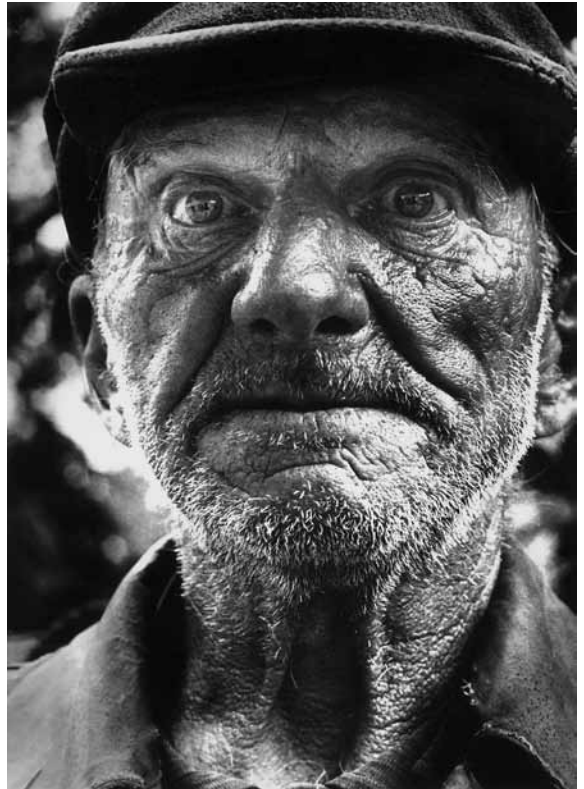
Újabb lépcső a megigazuláshoz a címében is Krisztus szenvedésélményét visszahangzó *Ecce Homo*. „A könyv homlokán nyugtatván a szemünket – írtam volt az album megjelenésekor – hát persze, hogy a Jézust tömeg elé vezető Pilátus szavai jutnak elébb az eszünkbe, s eme életpályát épp a vértanúság okán kiteljesítő töviskorona, ám a golgotai utat – egy kissé önzően?, lehet, ám tisztességes módon földi vándorlásaikban megszenvedő mindazon – Alsópáhoktól Karcfalváig (Csíkszék) lakozó – emberek is, akik a nyomorúság ekéje hasított, akiknek az arca a szomszjas föld barázdáival hasonlatos.”

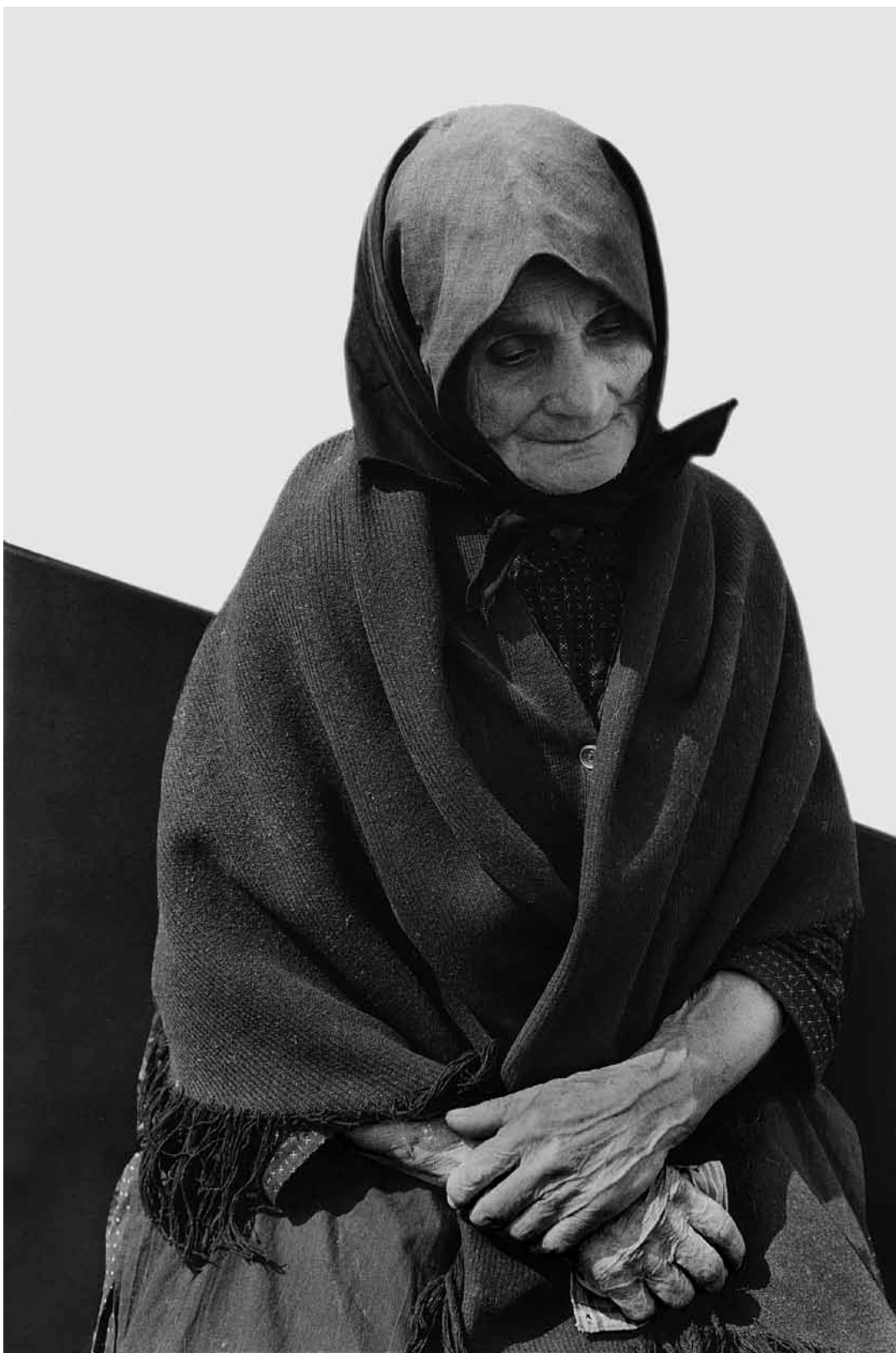
„Elég végigfutni a ciklusok fejezetcímein – *Áldás, Kegyelem, Könnny, Angyal, Csönd, Kenyér, Lélek, Hűség, Szeretet* –, hogy lássuk, micsoda és főképpen mennyi kegyelemmel teli pillanat adatott meg a művésznek, hogy a lelkéből előbányászott – valaminő szeretet-himnusszal előcsalogatott – ihlet külső szakrális vagy ahhoz közeli tárgyakban és a Jézus arcát (letagadhatatlan igazság-képmásunkat) fölidéző emberarcban realizálódjék.”

Nem lehet meghatódás nélkül olvasni azt a szerelmesvers-imát, amellyel a feleségét sirató képköltő magához öleli a végül is az *égi karba*, vagyis az Angyalokhoz került kedvest. „Szent Őrangyalom, én hű barátom és földi zarándokságom társa, / kit a Mennyei Atya oltalmamra küldött. / Hálát adok neked minden irántam tanúsított szeretetekért / és gondviselésekért, mellyel üdvösségem fölött örködöt.”

Két nagyméretű színes album, a *Te Deum* és a Makovecz Imre emlékének ajánlott *Passió – Kálváriák a Kárpát-medencében* teljesíti be (nyilván lesz folytatás!) azt a hatalmas utat, amelyet Olasz Ferenc az alsópáhoki dimbes-dombos tájtól a földrajzi koordinátákkal nem jelölhető *égi mezőig* megtett. Akarva-akaratlan, még ha szerénysége tiltaná is a megnevezést, a megigazulás irányába.

Gondolkodásában, képszerűségében, magyarságféltésében olyan *szentté* vált, akit már nem fog a 20. és 21. század zűrzavarának géppuskaratya. *Bátor félelme* elűzött minden gonoszt.

Érzékenyen halk, ám a szenvedés szenvedelmét sem nélkülöző színes képimáiban a keszthelyi apostolok és a veleméri háromkirályok Perkő híres templomával, valamint a tápiósági *Szent Pál*- és a bernecebaráti *Szentháromság-szoborral* ötvöződnek. Nem a műfaji sajátosság számít (falkép, kőszobor stb.), hanem a beléjük vetett és sugárzóan kiáradó *hit* mélysége. Amelyet az idő által torzított arcú letenyei *Szent Flórián*-, a horvátzsidányi *Mária a gyermek Jézussal*-, a palotabozsoki *Páduai Szent Antal-szobor* éppúgy a sejtelemnél biztosabban belénk éget, mint *Nepomuki Szent János* hófe-

hér arca (Bártfa környéke) vagy a sopronhorpácsi *Szent László* országalmát tartó – népét védő és fölemelő – gesztusa.

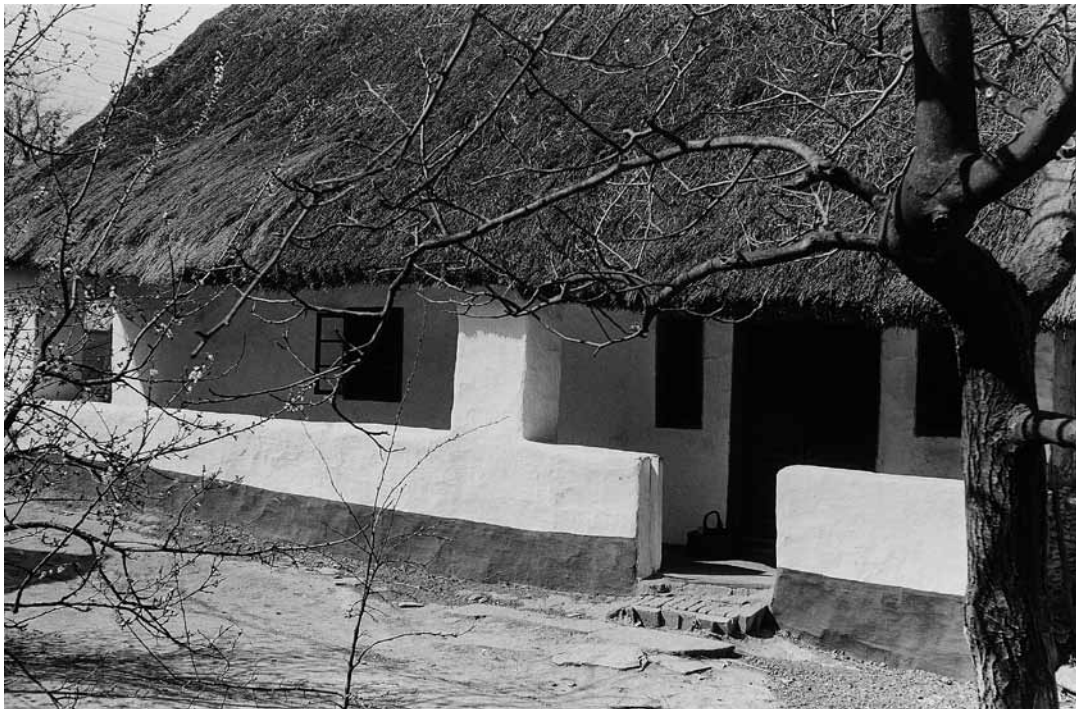
Bartalis János, erdélyi költő *Kereslek, Isten* című versével szemben – ragyogó oldalpár! – a fény-nyel áttört fák koronája sugárzóan nyújtózkodik az égig, s az azt követő, valósággal átszellemített fa-változatok pókhálófénye és kéregsebesülése ugyancsak képpel írott zsolozsma. A zöld fűtengert elárasztó pipitér – egyik a kellemet megnyugvással vegyítő tájrajzolatok közül –, minthogy nincsen horizont, valósággal összeért az éggel. Poétikus ecsetkezelés? Az, ha egyáltalán alkalmazható a jelző a fotókat illetően. A havas táj végtelenjében is, jóllehet szinte a távolság miatt pontnyi, él a föltartott kezű Krisztus (a keresztet elvitte az áradat?), mementóként eljövendő korok látóinak-kutatóinak.

Kézzel foghatóan súlyos, mert több kilónyi Olasz mesterműve, a *Passió* című album. Ugyan fél századot ölel át a benne lévő kép-együttes – a magyarpolányi sorozat 1967-ben készült, a győri fotók pedig 2014 novemberében –, de lüktető *jelenkoriségához* nem fér kétség. A fotóművész – álmodjuk az álmot! – addig tolta a római harci szekérből alakított kocsit, amíg egyetlen varázsló röpülés-sel nem tette az alkotmányt Kárpát-medence (életünk, bizodal munk terepe) tuskékkal „kövezett”, ám a Nap fényétől néha *megvilágosodó* útjára.

Hol a kanadai papköltő, Tűz Tamás – a soproni Kálvária egyik stációja tőle fényes –, hol a keresztet magához vevő Jézus magányát (Szomolány, Felvidék) megéneklő Sík Sándor hangja hallik az úrból, a sötétszürke felhőgomolyagot és gólgotai félelmünket írván az egyszeri lét – Uram, irgalmazz! – homokjába. Lássuk csak az utóbbit! „Nagy ismeretlen tűzzel a lét új titka rezgett szemén és homlokán s a töviskoszorún, / És karjait kitérte, szelíden, szomorún, és magához ölelte a rettentő keresztet.”

Olasz Ferenc szépséges kálváriajárásával természetesen az érzelmközeli, a hitvilágunkat is edző tartományokat leckézteti. Krisztus szenvedéstörténetéhez a választott költők – a főtebb említett Tűz Tamáson és Sík Sándoron kívül Assisi Szent Ferenc, Dsida Jenő, Reményik Sándor, Rónay György és Olosz Lajos – hangulati töltést adnak. Sem ikonográfiai ismeretek, sem vallástudományi tájékozottság nem szükséges ahhoz, hogy értsük és magunkba tudjuk fogadni eme fotóköltészet *Bibliával* tüzesített remekeit. Karakteres szobrokkal éleszti bennünk a lelkiismeretet a Pieták sokasága (Balf, Lövvő, Nagycenk, Hegykő, Ugod, Zalaszántó, Zalaszentmárton, Sármellék, Csór, Jászboldogháza, Jászberény, Rábakecöl, Fertőszéplak).

Végső soron azért szép és fölemelő az így megteremtett *keresztút*, mert rajta Olasz Ferenc hit-től kifényesített csizmáival *értünk* barangol.

OLASZ FERENC, Parasztház, Alsópáhok, 1966

MONOSTORI IMRE

A szépírói pálya csúcsán

Ács Margit: Párbaj

MONOSTORI IMRE (1945) Tatabánya

Számos sokat mondó vagy sejtető rövid és tömör szövegrészt lehetne (néhányat kell is talán) kiemelni ennek a regénynek a szövetéből, amelyek mintegy csepp a tengerben közelítik meg ennek az izgalmas és fölkavaró; olvasmányos – bár korántsem „könnyű” – munkának központi kérdéseit: létproblémáját. Ilyesféle rövid idézetekre, fogalmazásokra gondolhatunk: „Két nyomasztóan erős egyéniség, két híresség”; „A képeim is én vagyok...”; „...bizonyos fájdalmas dolgokkal mi ketten más-más számrendszerben számolunk”; „...egy művésznek nem lehet könnyű az élete állás és család mellett, pláne, ha nő”. S a recenzens is szerkeszthet még néhány összefoglaló gondolatot, képzeletbeli fülszövegrésztet, például ilyet: „Végzetes kiszolgáltatottság – saját természetünknek. De ez nem bűn. Erkölcsi értelemben legalábbis. Hát akkor mi?” Avagy utalhatunk az egyik elsőként megjelent napilapbeli regényismertetésre, amely szerint „a laikus számára is világos: mindkét fél szinte kezdettől orvosi kezelésre szorulna (és később szorul is)”. Ezekkel a tömör megállapításokkal arra is utalunk, hogy mindegyik találó a maga helyén, terelheti gondolatainkat, rámutathat a dolgok frappáns egyszerűségére, ugyanakkor megnyithatja az utat a gondolkodás, a képzelet, az elképzelések, sőt a képzelgések világa felé is, melynek során kiderülhet: a roppant egyszerűnek tűnő megragadás valódi tárgya nagyon sokszor lehet roppant bonyolult is. Mindenesetre az egyes működő (életbeli) hatásrendszerek – amelyek az egyén reagálásait meghatározzák – alighanem beláthatatlanul szövevényesek. Olyannyira, hogy számos „előzmény”, kultúratörténeti allúzió eszünkbe juthat a regény olvasása közben: a klasszikus görög dráma mechanizmusától kezdve Catullus „Odi et amo”-ján át a nagy szerelmi gyűlölködések regény- és drámabeli ábrázolásától, a féltékenységi östípusokon keresztül Pirandello színházáig, a regényben is többször előkerülő Racine világáig vagy éppen Németh László dramaturgiájának lényegéig („A bűn az, hogy az ember sok a világnak”). S ha nagyobb figyelemmel vesszük kezünkbe a *Párbaj* című kötetet, már a borítón is látunk egy erős utalást: egy 16. századi pompás templomi falfestmény rekonstrukcióját: Éva és Ádám bűnbeesésének pillanatát. Éva csábos mozdulatát a felkínált tiltott gyümölcscsel s Ádám feltűnő érdeklődését a gyümölcs (és Éva) iránt. Íme, itt is lehet egy stabilnak tűnő értelmezési pont a regényhez: a drámai folyamat archetipikus értelmezése. Ámde mindez a sok közelítési lehetőség mégsem harmonizál teljesen szóban forgó regényünk két főhősének élénk vetített mindennapi konfliktusaival. Mindössze résztörténetei, részizgazságai, részbeni megfajtái egy megragadóan nagy és mély páros szenvedéstörténetnek. Hiszen erről van szó a *Párbaj*ban.

FORMA ÉS SZERKEZET

Annyit máris rögzíthetünk, hogy – a megidézett párhuzamok alapján – akár klasszikusnak is nevezhető házassági történet perege le előttünk ebben a regényben. Közelebbről: a lassan, ám stabilizálódóan nevet szerző festőművész, foglalkozása szerint kiadói képszerkesztő és illusztrátor feleség (Paula), valamint (a jóval idősebb) a szakmában magas szinten működő művészettörténész, műkritikus és szakhivatalnok férj (Imre) házasságáról. Mindkettőjükönél egy-egy korábbi „tartós kapcsolat” után.

Legalább két fő kérdéscsoportra kell mindvégig figyelni a továbbiakban. Milyen ez a házasság (azaz a benne lévő két ember); és milyen ez a regény mint műalkotás. Értelemszerűen a második kérdéskörrel kell kezdenünk az áttekintést: ugyanis, ha van egy jól kitalált és jól kivitelezett regényszerkezet s egy jó regénydramaturgia, akkor a konstrukció nagy terhelést bír. (Ellenkező esetben az ilyen típusú alkotás általában megmarad az – esetleg izgalmas – gondolati esszé műfaji rendjében.)

A legfontosabb írói találmány egyike ebben a regényben az, hogy az elbeszélés és a közlés három lábán áll, három nézőpont szerkezeti pillérén nyugszik. (A statikusok szerint a háromlábúság – lásd háromlábú szék – a legstabilabb pozíció.) Ezen fikció szerint a két főszereplő halála után a harmadik – külső – főszereplő, Imre harmadik felesége, az „özvegy” férje hagyatékát rendezve bukkan rá azon iratokra, főként levelekre, amelyek mint *dokumentumok* hordozzák az egész regény történetét. Az özvegy tehát fontos főszereplő. Miközben a regény lapjain nagy feszültségek közepette zajlik a párbaj, ő a jelen idejű, nagy magánya csendjében ráér átgondolni, kommentálni, minősíteni, figyelmet fölhívni, olykor igazságot szolgáltatni (legalábbis osztani), egyszóval *elbeszélgetni* a főszereplőkkel és velünk, olvasókkal. Az özvegy intellektuális tekintetben nem ér föl két hősünk csiszolt és magasröptű, intelligens fejtegetéseéhez, de éppen ezzel tudja a földön tartani a végül is mégiscsak a földön játszódó nagy drámát. Külön gondja van a regény írójának arra, hogy ezt a mindennapi logikát képviselő, a különben (és többnyire) igaz közhelyeket megfogalmazó kommentátort gyakran szerepeltesse (szépen beleszőve a történet megfelelő szövetrészébe), s ezáltal gyakran megszakítsa a folytatásos duellumot. Ennek következtében az olvasó föllelegezhet egy kicsit (a főszereplők is „pihenhetnek” egy kicsit), szívesen meghallgatja a regénybeli, de mégis a fősodron kívüli harmadik főszereplőt (akinek még humora is van néha), kíváncsivá válik egy másik beavatott álláspontjára, véleményére. S ez az egész regényjáték olyan jól sikerül itt, hogy megemeli, sőt továbbszínezi és még fontosabbá teszi előttünk a tényleges főszereplők egyre ádagabb küzdelmének tétjét, jelentőségét.

Szerencsés ennek a regénynek a szerkezete a tekintetben is, hogy formálisan ugyan még „levél-regénynek” is mondható, ám ez a fikció sem a hagyományos keretekben jelenik meg. Hiszen a dokumentumoknak csupán a töredéke postai levél, a nagy többsége üzenetváltás, illetve gondolati építmények közvetítése a velünk egy *lakásban* élő férjnek, illetve feleségnek. Játék ez is, de halálosan (s néha betegesen) komoly játék. A felek ezzel azt is akarják, hogy nyoma legyen az ő nem mindennapos küzdelmüknek. S a dokumentumok ne a másikat, hanem önmagukat igazolják. Ám nemcsak az egymásnak papírra vetett levelekből áll ez az írásgyűjtemény (melyet tehát az özvegy mint hagyatékot rendez, csoportosít), de vannak benne följegyzések, monológok, noteszlapok, elmélkedések, másoknak írt levelek, emlékezések, vallomások, naplórészletek (stb.) is. Ezzel a szerkezeti, dramaturgiai megoldással színösszeállítás, változatosság, érdekesség, „regényesség” válik a regény, új és új impulzusok, új és új filmszerű „bevágások” érik az olvasót. A lényeg az, hogy a hagyományos dialógusok és monológok (ha egyáltalán azok) *írásban* jelennek meg, ennek megfelelően nem a beszéd, hanem az *írásbeliség* poétikája és logikája érvényesül végig a regényben. Ez újabb szellemi kihívás. Íróknak s olvasóknak egyaránt. Kitarul ugyanis egy újabb értelmezési mező: a regény *nyelvi* megformálásának a kérdésköre. S leginkább innen látszik jól, hogy a *Párbaj* elsőrangúan van *megírva*. Mondatonként lehetne elemezni a szigorú pontosság, a keménység, a csiszoltság, a tudatosság, tartalmilag pedig a szellemi terhelhetőség, a poénérzékenység vagy éppen a szabadosság megengedésének eseteit, terjedelmeit, egyszóval céljait. Egyszerűbben fogalmazva: a szöveg gondos és pontos mindvégig, jól gördül és hatásosan folyik tova. (Holott egyáltalán nem könnyű szellemi és érzelmi terhet tartalmaznak, cipelnek a leírt mondatok.) Mindkét szereplő, feleség és férj a szavak metszően pontos jelentésének megszállottja. Keresik a másik fél írásaiban, leveleiben az esetleges pici pontatlansági rést, melyen befurakodhatnak, s kikérik maguknak az övéktől eltérő szövegértelmezéseket. Ez újabb feszültségi zóna, újabb bajkeresési és bajvívási lehetőség. (Amit az olvasó visszakereshet, újra követhet.) A regénybeli nyelvi megformálás *kettős*, illetőleg *hármás* stílusvilágban (és hangulatban) megy végbe. Természetesen: a stílus maga az ember, tehát elsőrendűen fontos az *írásbeliségi* egyénítés. Méghozzá oly módon, hogy ez az egyénítés végig megmaradjon, és ne kopjon oda a másikhoz (harmadikhoz). Az olvasó hamar megszokja ezt az egyénítést, és megállapíthatja, hogy a regény nyelvezetének egymás mellett futó három osztata mindvégig jól működik, az író nem hibázza el a pozíciót, hogy éppen ki beszél. A regény e tekintetben is „stílusos”. Illúziót keltően az. Szokatlan kérdést is föltehetünk még: vajon „ki írta” ezt a regényt? Paula vagy Imre, netán az özvegy? Melyikük rendelkezik ilyen kitűnő stílusérzékkel? Stílusutánzással? Vagyis az e körökön látszólag kívül tartózkodó valódi szerző *kinek a szemszögéből* mutatja a történeteket, a történeteket? Ez nagyon fontos, majdhogynem döntő momentum kezdettől fogva.

Közelebb jutunk ezen titok megfejtéséhez (is), ha közelebről megismerjük a *Párbaj* mint regénynek a teherbíró képességét, azaz a fölépítését, szerkezetét. Mégpedig egyelőre az egyszerű számszerűség, a mérhető elemek rendszerében. A regény írója azt jelzi, hangsúlyozza, hogy három

részből áll a mű. Nézzük meg közelebbről. Ha az első rész (elhagyhatjuk most az egyes részt jelölő szavak értelmezését, ezek ugyanis nem releváns tartalmat jelölnek) egy egységnyi terjedelmű, a második szintén *egy*, a harmadik *kettő*. Négy *egységnyi dramaturgiai* részről van szó tehát. Méghozzá – térben elhelyezve – az első *emelkedő*, a második és a harmadik (a küzdőporond) *sík*, a negyedik *ereszkedő*. Az első rész a szokásos exozíció: a szereplők bemutatása, a helyzetkép vázolása, a „kamera” több oldalról közelíti a főszereplőkhöz. Az olvasó tájékozott lesz, s kedve kerekedik a továbbolvasáshoz. A második egységben Imre világa dominál, az ő szempontjai érvényesülnek inkább. A második és a harmadik egység (a regényszerkezet közepe) a legdinamikusabb és a legfeszültebb. A harmadik, majd a negyedik egységben Imre centrális helye fokozatosan megszűnik, ide most Paula kerül. S Paulának – árulkodó módon – többször megadja a regény írója, hogy hozzájusson több nem levélbeli „hozzászóláshoz”, mint amennyihez Imre hozzájut. E részben a korábbi sestetegés csillapodik. Paula mélytudata feldob egy sor epizódot házasságuk történetéből, amelyek Imre gyengéit hangsúlyozzák. S a regény vége (a negyedik részen belül) az írói „levezetés” és „megoldás”: Paula megszabadulása (elköltözik a családtól), a dráma nagyvonalúan és *szépen* lezáródik, illetve a kommentátor özvegy döntése is kiderül: bizonyos tudományos értékű részekről eltekintve meg fogja semmisíteni a hagyatékot.

SZABADSÁGHARCOK

A szabadságról és a kötődésekről szól a *Párbaj*. Ez nyilvánvaló. Ámde milyen áron szabadságot s milyen áron kötődést? Összesen huszonöt házasság évnek az utolsó tizenöt esztendejéről van szó. Alkatilag két egymástól erősen különböző ember házassága, sőt házassége ez a regény. Mindkettő a másiktól várja a szabadságot, a kibontakozást, a megerősítést. Szexuálisan (Imre mindenképpen), személyiségformálódásban, szakmai sikereiben (Imre kevésbé) és a megfoghatatlan, de mégis a legtöbbet emlegetett szerelemben. A közös gyerekekről kevés szó esik. Ők nem kiemelt szereplői a regénynek. A „valódi” szerelem utáni, már igazi szerelem nélküli élet ez. Szomorú élet. Nyomasztó élet. Pusztító élet. Abszolút értelmiségi módra. Azon belül is két alkotó ember együttes élete. Imre nem képes azonosulni Paula művészi alkotó tehetsége eredményeivel, azaz nem képes jó érzéssel elismerni ezt a művészi értéket. Paula ezt féltékenységi megnyilvánulásként éli meg, szándékos és kóros állapot megnyilvánulásként. (Lásd „A képeim is én vagyok...”) Két szellemileg és érzelmileg túlfűtött ember van összezárva. A tartós döntések elmaradnak, örökös hullámmás zajlik a színen. Egy bizonyos fázisban a hübrisz veszi át az uralmat fölöttük. Imrénél élesen ironikus vágásokkal, Paulánál okadatoltan. A düh lengi be a küzdőteret. Paula szerint Imrében a gyűlölet munkálkodik. Imre szerint Paula mindent kiforgat és bosszúálló, hiába adják írásba közlendőiket. Paula mélyében, Imre kevésbé mélyen gondolkodik kettejük állapotáról, sorsáról. Persze evidenciaként ők is tudják, mi és milyen lehetne a békés megoldás, ámde *alkatuknál* fogva képtelenek földadni harcoló énjüket, harci állásaikat. Miközben rengeteget szenvednek: lelki, idegi és fizikai megpróbáltatások, sőt betegségek gyötrik mindkettőjüket.

SZÖVEGES ÖSSZEFÜGGÉSEK

Paula számára fontos volt Imre fölbukkanása. Egy oldalági levelében írja barátnőjének, hogy önmagán is mérni tudta, mit jelentettek a számára „tudásban, a rálátás képességében az I.-vel való beszélgetések” s önérzetének az iránta való figyelme, majd a testi vonzódások. De Imre még házasságban is kötik a konvenciók. Aztán a dokumentumok között van egy nagy hiátus: a történet tíz évvel később folytatódik: kórház, ideggyógyászat. A nagy levelezős játék egy kedves „igazolós jelentéssel” kezdődik: Kajtár Paula és Baglyas Imre egymáséi és egymáshoz valók, nem tudnak egymás nélkül élni. Szép, már-már romantikus. Központi szerepet kap a testi kapcsolat s – ide kötődően – kiemelt szimbolikát a Zeus–Léda–hattyú motívum. Hangsúlyos esemény Paula születése s Imre akkori leveleinek rajongó hangütése: „Drága Pólám”, „Édes Pólám”. Az özvegy – aki többnyire negatívan szól Pauláról – megállapítja az első rész végén: „Paula csakugyan szerette Imrét, nemcsak mint pasit, hanem mint a férjét, mint igazi párját szerette.”

A levelezést Paula találta ki, Imre ugyanis nemigen hallgatta végig soha. Pedig volt egy különösen traumatikus jelenetük: „Végiglökdösve engem a Wesselényi utcán és a körúton a színházig – ismerősök is láthattak minket, a bemutatókon a közönség fele ismerősünk, jaj, de kínos!” S a folytatás: „Szerелеmből mentem Hozzád, és szeretetből, fel-feltámadó szerelemből élek Veled. Ahogyan Te értelmezted a képeimet, az teljesen fals személyeskedés.” Paula mint festőművész is ragaszkodik az autonómiához: „a szabadságvágy lett a legfőbb közölnivalóm festőként is”. Imre azt mondja, nemcsak tudatos hazugságok vannak, s a képekben igenis titkok lappanganak: a feleség titkai. Az özvegy közbeszól: „Paula túl nagy ügyet csinált abból, hogy Imre nem szerette a képeit, Imre meg abból, hogy Paula már nem olyan heves szerető, mint lánykorában volt.” Majd a súlyosbítás: „Ezek szerint a házasságuknak már szinte tizenöt évvel Paula elköltözése előtt bizonyos fokig vége lett. Imre kiszeretett Paulából, Paula meg más férfibe volt szerelmes.” S ezt Imre is tudja. Mégis: mindketten ragaszkodnának a másikhöz. Paula: „Szóval megerősödött a szeretetem irántad, és éledni kezdett a házastársi szerelem is.” De: „Mindketten jobban jártunk volna, ha nem válok monomániáddá.” Imre is betegesen érzékeny. Saját magának rögzíti a kórházban: „Itt, s ilyen esetben kellett megértenem, tudomásul vennem, hogy nem vagyok nélküled.” Majd: „életem fő értelmét látom abban, hogy veled élek”. Imre számára komoly *önazonossági* probléma ez az állapot Paulával. Úgy éli ezt meg, mint akit becsaptak, elárultak, megaláztak. Nemcsak ebben a házassági kapcsolatban. Holott ő gazdag, értékes, talán *alkotó* szellem. „Mi vagyok én? Művészettörténész, műkritikus, a művészeti intézményrendszer tisztviselője. Vagy mégis alkotó szellem? – Póla se lát alapjában véve. Nem látja, nem hitte el, hogy Questor vagyok, »Kereső«, akinek archetípusa a *Parsifalban*, a *Grálban*, a *Faustban* van [...]” *Alkotó szellem*: kulcsfogalom is lehet ebben a regényben. A házastársi megcsalattatást is elviseli (bár szeretné lemészárolni a vetélytársat) – sőt, újra szerelmes lesz Paulába. „S a legrettenetesebb: tudnom, állandóan éreznem, hogy nem szerelmes belém.” Már-már infantilisán ragaszkodik Paulához, mindenáron meg akarja ismerni az ő és a saját életének *külön* magyarázatát – amikor nincs külön magyarázat. Annak sincs „értelmes” magyarázata hogy Paula – az ő távollétét kihasználva – odaadta magát „ennek az »alternatívátlan és diabolikus« kapcsolatnak”. Egy ilyen örvénylő páros kapcsolatban alighanem csak soktényezős magyarázat lehetséges – gondolhatjuk. Imre konklúziója a házasságukról: „beláttam, hogy én a szerelmemben a szerelemnél is többre vágytam: meg akartam váltani egy másik életet”. Az özvegy egyszerű logikán nyugvó kérdése pedig ez: „Csak azt nem értem, hogy miért mondott el Paula minden részletet Imrének a Hitessel való összefekvésről.”

S a viaskodás története folytatódik. A felek játékos elemeket is bedobnak a terápiás levelezésükbe (fogadalom, házassági hirdetés, kérdőív), máskor meg hétköznapi természetes kíváncsiságokat, lehetőségeket. Imre például ekként. „Hosszú-hosszú éveken át, nemegyszer reményt veszítve álmodoztunk arról, amit most végre sikerült létrehozunk: emberhez méltó otthont, amelyben élhetnénk egymásért, egymásnak is [...] Most már tényleg csak az élet és a munka igazán fontos dolgaira figyelhetnénk, és a gyerekekre [...] – s ehelyett egymást kínozzuk-vágjuk, mint akiknek Isten elvette az eszüket. Mint akik jó dolgukban nem tudják, mit csinálnak.” Mire Paula: „Nem az a valóság, ami körülvesz minket, ami történik velünk, hanem azt éljük meg valóságnak, amit gondolunk róla, s ezt tekintjük igazságnak is. [...] Ne folytatódjon ez a szörnyű kényszerképzeteken és kényszerű önvédelmi reflexeken alapuló sorozat, amelyben kölcsönösen ártalmára vagyunk egymásnak.” Az özvegy is beleszól, Paulát marasztalva el: „A hiúság volt az oka. Nem volt képes megtörni, meghajolni, pedig mi, nők ezzel szoktunk győzni a pasijainknál.” Paula úgy gondolja, hogy Imre mohóságát, kérlelhetetlenül nyomasztó jelenléteit a saját meg nem oldott életproblémái motiválják. „Imre hozzám való kötődése hogyan tekeredhetett ennyire a torkom köré?” Miért kell, hogy Imre neki mindig „megbocsásson”, ezzel is növelve büntudatát, mintha tényleg bűnös lenne? „Követelődző, tekintet nélküli, belátás, tapintat, méltányosság nélküli, gyilkos belemarkolás ez az életembe.” Paula hivatása Imre szemében teher, a sajátja áldozat a családért. Imre tiltakozik: Paula csúnyán elrajzolja őt. Paula élére állítja a dolgokat: „Öreg vagy. [...] Gyáva vagy [...] Én sem szeretlek egyébként.” Paula betegesen érzékeny, nem nagyvonalú, a kákán is csomót keres. És talál is, mert van „csomó”. Imre minden egyes gondolatát, szavát továbbforgatja, s ezzel önmagát is sebzí.

A regény utolsó negyedében már inkább csak Paula szemével látjuk Imrét. S ez a megvilágítás talán a legkegyetlenebb. Ez elől nem lehet elszaladni, elbújni. „...az első perctől kezdve [...] saját kormányozhatatlanná vált indulataidnak vagy kiszolgáltatva.” S beugrik egy súlyos jellemhiba is: a ran-

gos képzőművészeti szakmai egyesülés egyik vezetőségi ülésén – mindketten tagok – Imre személyeskedve szól néhányszor: „Jobb lenne, Pólám, ha te ebbe nem szólnál bele, ehhez te nem értesz”; „Ugyan már, nem veszed észre, hogy hülyeséget beszélsz?”; „Jó, de inkább én folytatom, mert a többiek nem értik, mit akarsz kihozni ebből.”

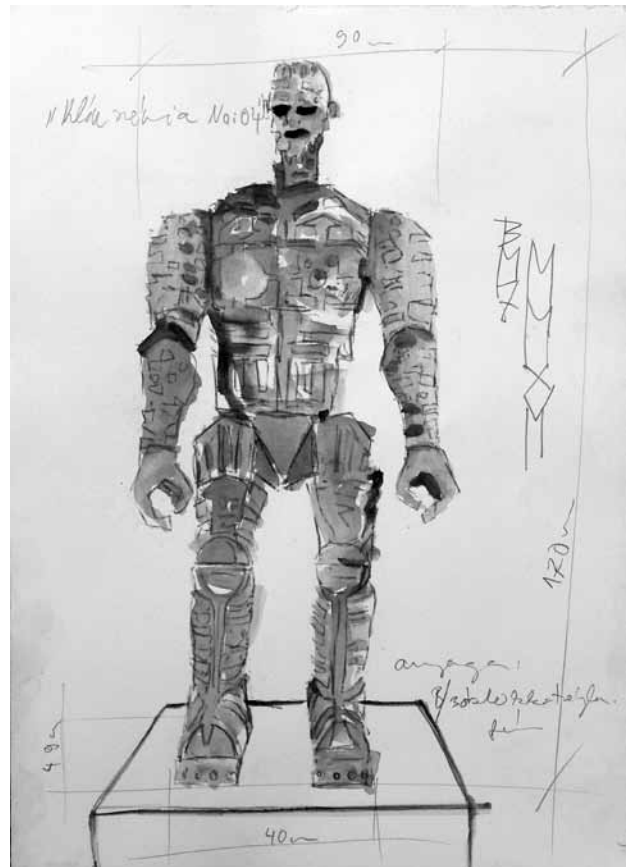
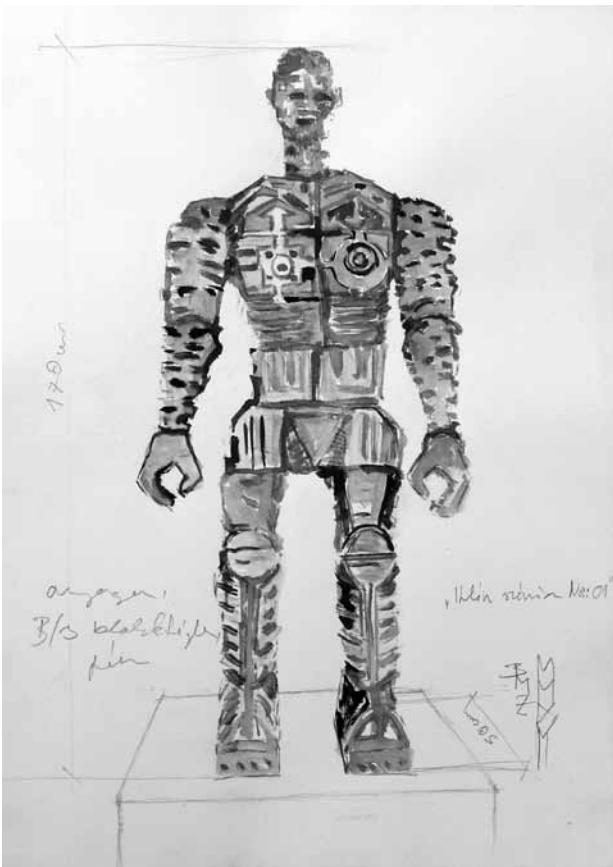
ZÁRÓ TÉTELEK

Innen következik a végjátzsma. Paula elköltözik: „A szó szoros értelmében a bőrömet mentettem, amikor külön váltam Tőled.” Majd: „semmi mást nem akartam, csak hogy elégedett legyél velem. S ezzel te visszaéltél.” És még szót kap Imre is. (Szépen kivitelezett írói megoldás ez a messziről szemlélődő értékelés, abszolút Imre stílusában.) „A leveledben foglaltakra a tőlem megszokott rabulisztikával válaszolhatnám azt is, hogy mindenben igazad van, kivéve az egészet, de azt is, hogy minden részlet súlyos és elfogult torzítás, csak az egész igaz – s mindkét állítás egyszerre volna/ lehetne igaz és hamis. Mert nem elméleti vita ez köztünk, ahol a steril logikáé a döntő szó, hanem harc az életért, amelyben ki-ki a maga életfelfogását akarja – erős természetek természetes erőszakosságával – érvényesíteni, s ebben benne van a másiktól alkotott kép is, amely a szándékoktól, a jóakarattól függetlenül sértheti, kínozhatja a másikat.”

Paula egy barátnőjének írt levelében teszi meg vallomását, már a válás után. S ebben érhető tetten a regényt záró *katarzisz*. „...rájöttem, hogy magyarázhatok én magamnak akármit: lelkifurdalásom van, mert egy életen át szenvedést okoztam egy embernek, aki nem szolgált rá. Nem adtam meg neki a feltétlen szeretetet. [...] a minap is egy szép álmot láttam vele. Vittem a két kitért tenyereimre fektetett testét, mint keresztelőre egy kisbabát, a súlyát nem éreztem, és valahogy egy nagy szekrény polcára helyeztem el lassan, könnyedén. Fehér lepedők, fehér ruhák voltak a szekrényben, és az egész jelenet fehéren, ünnepélyesen zajlott le. Nem is értem, hogy maradhatott meg bennem ez után a huszonöt év után ennyi szeretet.”

Bár a regény egy-két mozzanatában még folytatódik néhány lap terjedelemben, világos, hogy az itt utoljára idézett egy-egy levlérrészlet az író „utolsó szava” ebben a történetben.

S aligha kétséges: jelentős új regény született. (*L' Harmattan, 2016*)

HAMMERSTEIN JUDIT

A hátország szélhámosai

Munk Artúr: A hinterland

HAMMERSTEIN JUDIT (1969) Budapest

Jóllehet Munk Artúr (1886–1955)¹ – leginkább *A nagy káder*,² valamint *A hinterland* című háborús írásainak köszönhetően – a két világháború között a legolvasottabb vajdasági regényírónak számított, mára már jószérivel elfelejtett szerzőnek tekinthetjük. A vajdasági orvos-író Kosztolányi Dezső és Csáth Géza osztálytársa volt a szabadkai főgimnáziumban. Neve végső soron csak a Csáth Gézával és Havas Emillel közösen írt *A Repülő Vuicsidol*nak köszönhetően maradt fenn.³

Mind *A nagy káder*, mind *A hinterland* című kötet Munk első világháborús élményein, tapasztalatain alapul. Az 1929-ben megjelentetett *A nagy káder* című önéletrajzi naplójában Munk első világháborús szibériai hadifogolyélményeit örökíti meg. A kötet Markovits Rodion *Szibériai garnizonja* mellett a keleti fogságmemoárok legjobban sikerült darabjai közé tartozik⁴ – nyilván ezzel magyarázható, hogy a megjelenést követően teljes feledésbe merült visszaemlékezésekkel ellentétben többszöri kiadást is megért. *A hinterland* című regénye viszont a háborús hátország nézőpontjából mutatja be a nagy világégést. Ez utóbbi művét 1932-ben kezdi közölni a Bács megyei Napló, önálló kötet formájában pedig 1933-ban jelenik meg *A mögöttes országrész háborúja* alcímmel.

A hinterland a front mögötti világ valóságát tárja az olvasó elé, illetve azt az emberi lealjasulást, azokat a negatív viselkedésmintákat ábrázolja enciklopédikus igényességgel, amelyek Munk szerint a háború velejárói voltak a hátországban. A mű alcíme ironikusan értendő, hiszen a szerző nem a dicső helytállásnak, a bátorságnak, a hősiességnak, de nem is a kiszolgáltatottságnak, az áldozattá válásnak, hanem a gyávaságnak, a becstelenségnek, a képmutatásnak, a szimulálásnak, a gátlástalan korrupciónak és a spekulációnak állít emléket szarkasztikus hangvételű írásában. A nyilvánvaló írói intenció okán joggal állapítja meg Bori István az újvidéki Fórum 1981-es kiadásának utószavában, hogy *A hinterland* esetében irányregénnyel van dolgunk.

Munkot – ezt hadifogolynaplójából, *A nagy káder*ből tudjuk – az emberi jellem torzulásai a háborúban mélyen és kitaróan foglalkoztatják. „Csak szemesnek áll a világháború, a becsületes ember tönkremegy benne, elpusztul” – vonja le a következtetést Munk még a frontszolgálat tapasztalatai alapján memoárjában. Ugyanezt éli meg a hadifogságban is: „A fogságban, úgy látszik, az erősek, az élelmesekek, a szemfüles szélhámosok maradnak meg, a gyengék, gyámoltalanok elpusztulnak. Milyen furcsa: akárcsak a fronton...” Keserűen állapítja meg, hogy míg a lövészárkokban pusztulnak az emberek, addig a háborúval való üzletelés, a spekuláció hatalmas vagytonokat hoz létre. „Még megérjük, hogy a háború után az elesett hősök csontjából is üzletet csinálnak a vállalkozók: enyvet fognak főzni belőlük.”

A szerző *A nagy káder*ben is kitüntetett figyelmet szentel a háború emberi jellemet, erkölcsöket romboló erejének, sőt *A világháború szélhámosai* címmel külön fejezetben ír a szélhámoskodásokról, a hazudozásokról, a kegyetlenséget sem nélkülöző alakoskodásokról, a kisebb-nagyobb becstelenségekről. Ahogy a fronton a lógósok, a szimulánsok, a tisztí rangot színlelők, úgy a hadifogságban a parasztasszonyt szerelemmel hitegető, majd egy alkalmas pillanatban minden vagyonától megfosztó plenik (hadifoglyok) mind-mind a háborúhoz kapcsolódó emberi becstelenség markáns szimbólumai. Ez voltaképp Munk egyik nagy témája, amelynek ecsetelésekor, kisebb-nagyobb történetek, helyzetek felvillantásán keresztül a szerző írói erényeit leginkább megcsillogtatja.

Aligha véletlen, hogy a snájdig, bohém, ám velejéig romlott Bálint hadnagy figurája a feljegyzések majd minden fontos állomásán felbukkan. A nem létező előkelő családi háttérrel kérkedő, jóképű hadifogoly tiszt bármilyen furfangot, eszközt gátlástalanul latba vet a túlélés érdekében. Áldozatai pedig többnyire a jómódú, ám naiv orosz nők, akiket házasság ígéretével szédít, annak reményében, hogy a kapcsolat révén jobb szálláshoz, élelemhez és nem utolsósorban pénzhez juthat. Munk úgy látja, voltaképpen csak a Bálint hadnagyhoz hasonlóknak van esélyük az életben maradásra.⁵

Míg az emberi lealjasulás *A nagy kádernek* csak vissza-visszatérő motívuma, addig *A hinterland* című regénynek ez már központi, kizárólagos témája lesz, amit elsődlegesen a Bálint hadnagy-szálat kísérő keserű-szatirikus, gyakran humorral fűszerezett hangvétel határoz meg. *A hinterland* az első világháború teljes idejét felöleli. A cselekmény a könnyedén Szabadkaként azonosítható Porváros nevű vidéki kisvárosban indul az első világháború kitörésekor. A nyitó jelenetben egy „fülledt, fojtós júliusi napon” épp az első katonatranszportot búcsúztatják a pályaudvaron, miközben a város színe-java hatalmas csinnadrattával, cigányzenével, borospoharakkal, önfeledt harsánysággal éljenzi a háborút. A mű főhőse, a gyávaság megtestesítője, Stein Leó, egy fiatal, kellemes arcú, hízásra hajlamos zsidó bankárfiú, akit tartalékos hadnagyként Szabácsra, a frontra vezényelnek. Ám mielőtt a Monarchia hadserege megütközne a szerbekkel, keze „megsérül”, pontosabban megkarcolódik egy akácbokor tuskéjének jóvoltából, és ezzel hősünk „első szabácsi sebesültként” rögtön szabadságra, kórházi ellátásra küldeti magát, egyenesen vissza, Porvárosba.

Csalással, szimulálással, mankókkal álcázott nyomoréksággal, az orvosok lelkes közreműködésének köszönhetően egészen a végéig majdnem sértetlenül ki is bekkeli a világháborút a „drága, gyönyörű Hinterlandban”. Sőt, az iszapfürdői szanatóriumban a bátor helytállásért előléptetik, és róla készül az első díjjal jutalmazott *A halál torkában* című lövészárokkfotó a Hadügyminisztérium lapjában. Stein Leó gátlástalan, ugyanakkor korántsem hasonlítható *A nagy káder* Bálint hadnagyához: nem árt másoknak, nem csapja be a hiszékeny asszonyokat, feleségét őszintén szereti, és hűséges is hozzá. *A hinterlandnak* sem ő, messze nem ő a legnegatívabb figurája. A fiatal hadnagy ugyanis úgy tette magát betegnek, harcképtelennek, hogy közben folyamatosan gyötri a lelkiismerete: önmagát maga is árulónak, gazembernek tarja. Tisztársai és leginkább az orvosok azonban időről időre megnyugtatják: „Ugyan kérlek, te tiszt vagy, és tisztnek becsülete van. A közlegényekre mondhatjuk, hogy szimuláns, de egy császári és királyi tiszt sohasem szimulálhat...”

A háború végéhez közeledve azonban – ez gyöngye pontja a regénynek, dramaturgiaiailag meglehetősen előkészületlenül és a korábbi történések fényében hiteltelenül – Stein egyik percről a másikra leküzdí gyávaságát, erőre kap: „önkéntesként” az olasz frontra kerül, ahol meglepetten azt tapasztalja, hogy félelme maradéktalanul megszűnt. Egy repülőről ledobott bomba azonban hamarosan leteríti, hulláját katonatársai kifosztják, meztelenre vetkőztetik. Ezzel a jelenettel zárul a regény, amely nemcsak Stein Leó életére nézve végjáték, hanem a Monarchia szempontjából is: a fiatal hadnagy „bátorrá válása” akkor következik be, amikor már bármilyen hősi gesztus nemcsak eleve értelmetlennek, de nevetségesnek, szálnalmasnak is bizonyul. A Monarchia hadserege ekkorra már a teljes felbomlás, a szétszűllés állapotában van, mindennaposak a parancsmegtagadások és a dezertálások, az egykor bátrak is fejvesztve menekülnek.

Látjuk: Munknak sem a cselekményszövés, sem a lélekábrázolás nem erőssége. A cselekményes szál hevenyészett, Stein Leó és Kávé Amálka megismerkedése, negédes szerelme, majd házassága a mű felejthető, kevésbé jól megírt momentuma. A szerző Stein Leóval együtt visszatérő típusokat vonultat fel, olyan figurákat, akik a becstelenség egy-egy jellemző fajtáját hivatottak szemléltetni. A gyakran groteszkre karikírozott, beszélő (gúny)nevet (Kávé Mátyás, illetve Mötök Matyi, Tyukodi Teréz, doktor Csinos stb.) viselő típusok megrajzolásában a szerző láthatóan nemcsak kedvét leli, de írói kvalitásairól is tanúságot tesz.

Ilyen rendre visszatérő figura a magyar- és zsidógyűlölő Falta kapitány – kétségkívül ő a regény legmarkánsabban kimunkált alakja –, aki erejével és bátorságával harsányan kérkedik, kiválóan vív és előszeretettel becsületbíraskodik, ám a frontról már az első ütközet előtt gyáván hazamenekül kiújult aranyerére hivatkozva. Falta személyében látjuk a képmutatás mintapéldányát: úgy bizonyul gyávának, hogy közben a fegyelem, a kitartás és a bátorság hiányát beosztottjain a legkegyetlenebbül számon kéri – megtorol és rendre megaláz. A háború végén, miként Stein Leót, őt is az olasz frontra küldik, ahol a tábori csendőrségnél stílszerűen a katonaszökevények felkutatását kapja feladatul. Stein Leóval szemben azonban életben marad, „csak” a férfiasságát veszíti el; egy golyó épp ott találja el, ahol nemrég aranyérrel műtötték.

Más típusok is felvonulnak a regényben: a Mötök Matyinak csúfolt egykori cukorkaárus, Kávé Mátyás szédületes karrierje a gátlástalan nyereszkeskedést, ügyeskedést demonstrálja. Kávé és felesége, Tyukodi Teréz (neve bárdolatlanságára, paraszti származására utal) mindenből pénzt csinál. Gátlástalanul kufárkodik mások gyászával, tragédiájával. A pénzszerzésnek semmi sem szab gátat számára: ha tudja, kétszer is eladja ugyanazt a zsírt a hadseregnek. Mindennek meg is lesz az ered-

ménye: Kávé a háború végére Porváros leggazdagabb és legbefolyásosabb polgárává válik, minden rangos egylet élére megválasztják.

A spekulációban és csalásban Kávé tettestársa a ravasz és előzékeny, mindamelllett igen jóképű Áldori Emil (gúnynevéen dr. Csinos). A fiatal banktisztviselő krédója – „Az egyik ember a fronton vérzik vagy kolerában pusztul el az árok szélén... A másik vígan spekulál, szállít a hadseregnek, éli világát, vagyont gyűjt itthon” – szintén megtermi gyümölcsét: Áldori rövid időn belül a Földbank vagyonos és befolyásos vezérigazgatója lesz, a város leggazdagabb gyárosának lányát veszi el feleségül, szórja a pénzt, és szeretőket tart.

A műben egy feje tetejére állított, abszurd világ rajzolódik ki, ahol voltaképpen senki sem azt csinálja, ami a dolga lenne, és ahol könnyedén felcserélődnek a szerepek: a bivalyerősek aranyeret gyógyíttatnak, az ezredesek a hátországban seftelnek ahelyett, hogy a fronton harcolnának, a sebészek otthon maradnak, helyettük a fogorvosok és az urológusok operálnak, a szanitécek kiplopják a halottak szájából az aranyfogakat, az önkéntes vöröskeresztes ápolónők pedig a gyógyítás helyett a férfiakat szórakoztatják. A háború ugyanakkor az „új lehetőségek” időszaka is, a békebeli osztály- és vagyoni viszonyokat is átrendezi: így válhat Kávé nagyságos, ahogy Áldori vezérigazgató úrrá. Miként Kávéné Tyukodi Teréz lányát kioktatja: „...Porvárosban a paraszt az úr, az úr meg paraszt. Az apám is paraszt, korcos gatyában járó mezítlábos paraszt volt, az apád szülei is azok voltak, de az unokájuk már nagyságos asszony lesz.” Aligha véletlen, hogy a regény egyik leggroteszkebb részlete épp a már rendkívül vagyonos Kávé házaspár által adott estély, ahol a város összes, régi és új előkelőségei megjelennek. Munk konklúziója itt is ugyanaz: Miként a fronton és a hadifogolytáborokon belül, úgy a hátságban is csak az ügyeskedők és a gátlástalan csalók jutnak előre.

Iszapfürdő, a beszédes nevű intézmény, a „boldog Hinterland” egyik szimbolikus helyszíne, ahol életerős, fiatal tisztok nem létező betegségeiket gyógyíttatják. A „felépülést” elősegítendő báloznak, kártyáznak, ivászatokon vesznek részt, sőt még feleségeiket is beköltöztetik a gyógyfürdőbe: „Es wird mulatiert” – ahogy Falta kapitány találóan megfogalmazza. A „nagy mulatozást” és semmittevést csak az alkalmi tisztiorvosi ellenőrzések szakítják meg, ilyenkor minden elcsendesedik, a lakók pedig a múzeumból kölcsönvett mankókkal vonszolják látványosan magukat a folyosókon. „A frontokon nyomorékká lőtt katonák harcolnak, a hinterland meg tele van bikaerős dekkolókkal, protekciós fölmentett atlétákkal...” – állapítja meg az egyik ezredorvos.

Bár a körkép felettébb szatirikus, nem hiányoznak belőle a mélyen tragikus sorsok sem. Miközben a fiatal, életerős egyedülálló férfiak otthon maradnak, Bakai Antalt, a nemrég megözvegyült, tizenkét gyerekes családapát minden teketória nélkül a frontra küldik. Az iszapfürdői álmanókat pedig a Porváros aszfaltján kopogó valóságos falábak és az utcákon egyre nagyobb számban vándoroló rokkantak ellenpontozzák. Munk Stein Leó gyávaságával és szimulálásával a Krisztus-arcú Gulyás hadnagyot, valamint Nagy István zászlóst helyezi szembe. A hadnagy a háborúban súlyosan megsebesül, egyik lábát amputálni kell, ami miatt végső kétségbeesésében öngyilkos lesz. A hazafiúi érzéstől lelkesedő Nagy István többször megsebesül, mígnem egy gránátszilánk miatt egyik szemére megvakul, fél arca pedig vigyorgó halálfejjé roncsolódik. A két szereplő bemutatása érzéketlenül juttatja kifejezésre Munk álláspontját, hogy a bátorság, a becsületesség fizetsége minden esetben csak a balsors lehet.

Hinterland „hőseit” ezek az emberi szenvedések, a háborús tragédiák azonban korántsem hozzák zavarba, a mű világában mindent a cinizmus, illetve a képmutatás ural. A sebészorvos a nemrég feleslegesen elvégzett amputációról anekdotázik az egyik társasági eseményen, de az a plébános sem különb, aki a szegény Bakai Antalné temetésén a tizenkettedik gyermeke születésébe belehalt asszony és a fronton szolgáló férje áldozatvállalásáról papol ájtatosan. Ehhez a panoptikumhoz tartoznak a hadiárvák és a hadiözvegyek számára adományokat gyűjtő hölgyek és aggszűzek is, akik mindig mások pénzével gyakorolják a jótékonytságot.

A hátságot a front árnyékában keresztül-kasul áthatja a zabolátlan nemiség. A regénynek szinte alig akad olyan cselekményszála vagy figurája, ahol a testi vágyak gátlástalan kiélése ne lenne jelen. Falta, az ezredorvosok és Áldori falják a nőket, de még a hirtelen meggazdagodott Tyukodiné is agarak mellett fiatal szeretőt is tart. A nemiség nemcsak a testi vágy kielégítését szolgálja, nemcsak az unaloműzés, de mint azt Áldori csinos titkárnője példázza, a társadalmi előrelépés, a társadalmi presztízs kifejezésének eszköze is egyben.

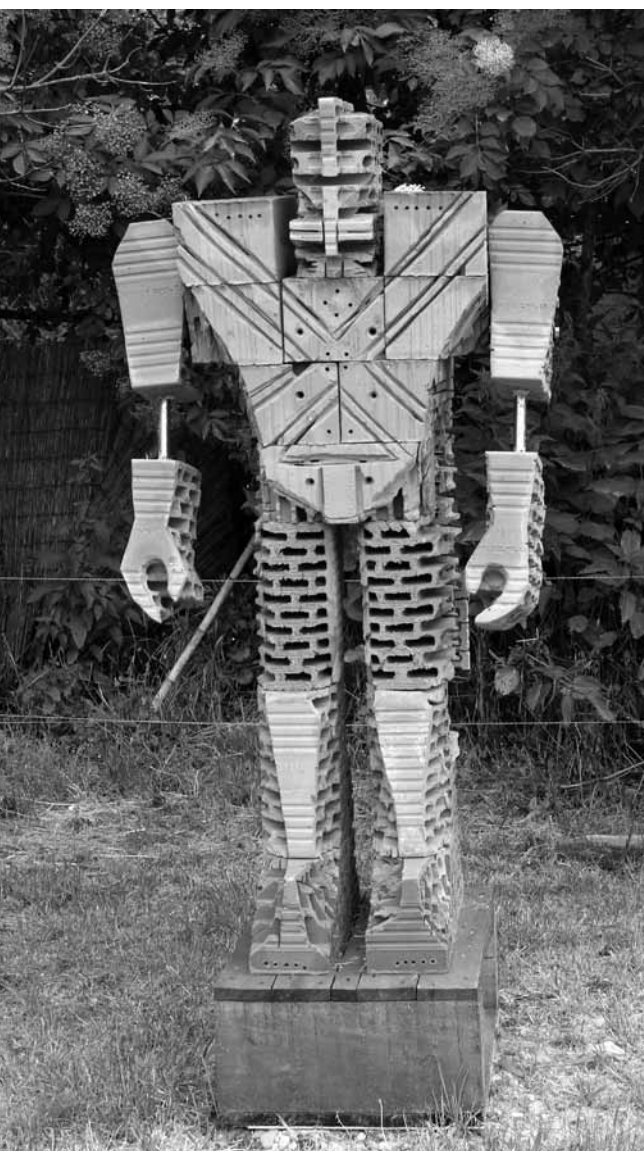
Munk helyzetteremtő képessége ragyogó: stílárisan is figyelemre méltóak a regényben megrajzolt helyzetkomikumok. A hasára fordított, épp az aranyeres műtétén tülesett, fájdalomban bömbölő Falta „szenvedése a hazáért”, vagy a Czirok Dani (gúnynevén Kehes Csicsi) kapcsán vaskos, paraszti stílusban előadott öreg, kehes ló fiatalként történő sikeres eladása, vagy az a regényrészlet, ahol a kórházban (ál)mankóval közlekedő Stein Leó in flagranti találja Bichler ezredorvost a szép Rudingernével – mind nagyszerűen kimunkált, igazi börleszkbe illő jelentetek.

Munk szatirikus, görbe tükröt tart a háborús hátországi társadalom elé, amely mélyen korrupt, képmutató, mereven hierarchikus, és híján van minden szolidaritásnak. Munk rendkívül éles kritikájának középpontjában érthetően elsősorban a Monarchia tisztikara áll, amely a regényben gyáva és felelőtlen, vezetésre, háborús győzelemre eleve alkalmatlan. Falta kapitány magyarázata, hogy miért nem akar a fronton szolgálni, arról is árulkodik ugyanakkor, mintha a tisztek már a háború kezdetétől fogva maguk sem hittek volna a győzelemben, sőt eleve lesújtó véleménnyel lennének a Monarchia életképességéről, katonai potenciájáról: „Ahogy vesszük. Trénkommandósnak vagy kórházparancsnoknak szívesen mennék. De századparancsnoknak? Ahhoz más hadvezetőség kell. Az osztrák hadvezetőség már az első hónapban levizsgázott. Minden fej nélkül megy. A mi hadtestünkben eddig két generálison konstatálták az agylágyulást.” A kapitány figurája továbbá arra is plasztikusan rávilágít, hogy a tisztek körében a kegyetlenség, a bakák megalázása, ahogy az antiszemitizmus sem volt ismeretlen jelenség.

Különös jelentősége van annak is, hogy a regény vidéken, egy kisvárosban játszódik. A Porváros,⁶ Iszapfürdő nevek, a fojtogató időjárásra, a fülledt levegőre, a hőségre történő utalások a regény világának nyomasztóan bénító atmoszféráját juttatják kifejezésre. És ez Szabácsra, illetve a Stein Leó által megjárt frontra is érvényes: „Pazar pompával bontakozott ki a bozontos, kiteljesedett nyár. Főlényesen terpeszkedett a fojtós, rezgő forróság a letarolt szerémségi földeken.” Munk a tespedtség, a benuultság érzékeltetésére szép, poétikus sorokban fogalmaz: „Az első háborús ősz bontogatta rozsdás szárnyait. [...] A helyőrségi kórház vacsorakiosztása után az unalom denevérszárnya terpeszkedett az ódon, kopott kőfalak között.”

Bár *A hinterland* című regény *A nagy káderrel* ellenében nem váltott ki különösebb visszhangot, azért jelent meg róla itt-ott egy-egy méltató kritika. Kázmér Ernő a *Nyugat* című folyóiratban közölt, jugoszláviai magyar könyvekről szóló rövid ismertetőjében az „első magyar hinterland-történetként” aposztrofálja a regényt, „hűen fotografáló, sohasem retusáló írói merészségéért” dicsérve a szerzőt.⁷ Szenteleky Kornél szintén 1933-ban megjelentetett írásában a nagyszerű, friss és találó (különösen a tiszti) jellemrajzokért méltatja a művet, ugyanakkor elmarasztalja azért, hogy nem ábrázolja a hátország atmoszférájának átalakulását: „Ez a regény típusokra épült, mert szerzője jobban ismerte az alakokat, mint az idő lelkét, az utolsó évek csúnya delíriumát.”⁸ Szenteleky úgy látja, hogy Munk írásművésze *A nagy káder* óta elmélyült, olyannyira, hogy szerinte *A hinterland* szerzőjének mint vérbeli délvidéki magyar íróknak végre a jelenben gyökerező és szűkebb pátriájához kötődő témához kellene nyúlnia.

Bori István *A hinterland* 1981-es kiadásához írt utószavában arra utal, hogy a mű megjelenése nyomán Szabadkán számos mendemonda, szóbeszéd, sőt rágalom keringett a szerzőről, illetve a regényéről: a műben leírtakat többen is szó szerint magukra vették, akadtak, akik becsületükben, tisztességükben, mások zsidóságukban, de voltak, akik magyarságukban érezték magukat megsértve.

Munk írása példátlanul kritikus, szarkasztikus panorámát rajzol a hátország valóságáról. A szerzőt nem a hivatalosan elvárt pozitív magatartásminták, erények, nem a bátor helytállás, a hazaszeretet és elsődlegesen nem is a tragikum érdekli. Tersánszky Józsi Jenő nagyszerű háborús kisregényeivel⁹ ellentétben nem is a lélekábrázolásban jeleskedik – ennek a regény kifejezetten híján van, ahogy bárminemű formai rafinériának is. Munk a minden időben meglévő, ám a háború idején végletekig kiéleződő, mi több, szinte normává váló emberi becstelenségek és brutális önérvényesítő mechanizmusok kendőzetlen, szarkasztikus megjelenítője. A *hinterland* éppen e realiztikus ábrázolásmód, a részletek fényképszerű megragadása, a rendkívül frappánsan megrajzolt típusok és a több ízben felvillantott helyzetkomikum okán mai szemmel is számos tanulsággal szolgáló, élvezetes olvasmány.

JEGYZETEK

¹ Munk Artúr 1886-ban született Szabadkán, mérsékelt vallásos zsidó családban. A városi gimnázium elvégzése után Budapesten szerez orvosi diplomát. Rövid cselédorvosi kitérőt követően, kiváló angol nyelvtudásának köszönhetően hajóorvosként dolgozik többek között a Fiume–New York között közlekedő óceánjárón, a Charpatían, amely elsőként siet a hajótörést szenvedett Titanic utasainak megmentésére. Az első világháború idején hadiorvosként teljesít szolgálatot. 1917-ben esik orosz fogságba, ahonnan csak 1921-ben térhet haza. Továbbra is orvosként dolgozik, miközben folyamatosan tesz közzé írásokat a Bácsmegeyi Naplóban, amelynek ő szerkeszti az *Orvosi dolgok* című rovatát. Az orosz hadifogságról szóló naplója, *A nagy káder* (1929) hozza meg az igazi ismertséget számára. Négy évvel később, 1933-ban jelenteti meg a hátország regényét, *A hinterlandot*. Hosszú betegség után, 1955-ben hal meg szülővárosában. *Bácskai lakodalom* című műve már csak halálát követően, 1961-ben jelenik meg. Az orvos-író fordulatokban gazdag életéről bővebben önéletrajzi írásában olvashatunk (*Köszönöm addig is...*, Minerva Lapkiadó, Újvidék, 1953).

² Munk Artúr *A nagy káder* című visszaemlékezése 1929-ben, nagyjából Markovits Aranyvonatával egy időben jelent meg. Nem váltott ki ugyan a *Szibériai garnizon*hoz mérhető szenzációt, de azért Munk műve is igazi közönségsiker: két év leforgása alatt négyszer, más források szerint ötször is kiadta Budapesten a Pantheon Kiadó. A kötetről a Nyugat is méltató kritikát tett közzé, méghozzá Schöpflin Aladár tollából. Jelen tanulmányomban az alábbi kiadásból idézek: MUNK Artúr, *A nagy káder. Egy pleni feljegyzései a forradalmi Oroszországból*, Pantheon, Budapest, 1930.

³ *A repülő Vuccsidol* szarkasztikus, fantasztikus történetét 1906-ban a Bácskai Hírlap tette közzé folytatásokban. A regény aztán könyv formában is megjelent: 1980-ban a Magvető, majd 2001-ben a Lazi Könyvkiadónak köszönhetően.

⁴ A szibériai hadifogságot feldolgozó visszaemlékezés-irodalomról lásd a cikk szerzőjének az Új Egyenlítőben megjelent tanulmányait: HAMMERSTEIN Judit, *Hadifogoly-memoárok az első világháború után. Emlékiratok az oroszországi hadifogságból, I. rész*, Új Egyenlítő, 2014/július–augusztus, 15–19.; *II. rész*, Új Egyenlítő, 2014/szeptember, 37–43.; *III. rész*, Új Egyenlítő, 2014/október, 37–41.; *IV. rész*, Új Egyenlítő, 2014/november–december, 52–63.

⁵ Erre a felismerésre Munk több alkalomra is kitér. Márvány „doktor” történetével Munk egyetlen pozitív, a köznek is haszonnal járó szélhámosságról tesz említést. A kresztiji hadikórház „orvosát”, az orvosi tanulmányokat soha nem folytatott Márványt nemcsak imádják a betegek, de egyenesen csodadoktornak tartják, mert kiválóan operál, és akit gyógyít, az rendre meg is gyógyul. Munk szerint Márvány végső soron nem is szélhámos, hanem inkább arra szemléletes példa, hogy mire képes a jó szándék és a kedvesség, az odaadás és a mosoly.

⁶ A mindent lebéntető, megbetegítő, fullasztó bácskai, illetve szabadkai porról mint a vajdasági irodalom meghatározó szimbólumáról lásd többek között: SZILÁGYI Zsófia, *Gombhoz a kabátot, címhez a regényt. Kosztolányi Dezső az alföldi porról*, real.mtak.hu/33089/1/PORtanulmány.pdf

⁷ „Munk Artúr »Hinterland« című új regényében Porváros háború alatti életét, nyüzsgő hangyabolyhoz hasonló társadalma képét, egy hüen fotográfáló, sohasem retusáló író merészségével adja. Ez az első magyar hinterland-történet, a front hőseinek valóságélete és az otthon maradtak pénzszerzése merész párhuzamával a »Nagy káder« írójának beváltott ígérete, aki ezzel az új regénnyel a háború élményének béklyójából végleg kikerülve komoly írói eszközökkel közeledik a mai élet témái felé.” KÁZMÉR Ernő, *Jugoszláviai magyar könyvekről*, Nyugat, 1933/24., <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00568/17741.htm>

⁸ SZENTELEKY Kornél, *Munk Artúr: A hinterland (Minerva. Subotica, 1933)*, Délvidéki Digitális Könyv- és Képtár, http://dda.vmmi.org/kal1933_05_20

⁹ Tersánszky számára is meghatározó volt az első világháborús élményanyag, amelynek több művet is szentelt. A formai újítások tekintetében is remek *Viszontlátásra, drága!*, illetve *A margarétás dal* című írások egyaránt a háborús hátországot mutatják be két női sorson keresztül, ragyogó lélek- és jellemrajzzal. Mindkét mű középpontjában egyébként többek között a nemiség áll, ám a *hinterland*dal összevetve jóval összetettebb, rafinált megközelítésben.

KEMSEI ISTVÁN (1944) Budapest

KEMSEI ISTVÁN

Villányi László: egyszer csak

Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút, 2016

Különösen érzékeny festők képein tud annyira egybejátszani az idő és a tér, a múlt és a jelen, az itt és az ott, a szemlélődők magáramaradottsága és a férfias magatartás, mint Villányi László legújabb kötetében. A Villányi-versben minden egyszerre van az egyetemes létezésben, a valóságos események sora otthonosan rendezkedik be a képzelet világában, a képzelet pedig a valósággal különös szintézisben testesül: „A másik kontinensen előtűntek gyerekkora hídjának macskakövei, / nem kellett várakoznia élete nőjére, megtalálta énje jobbik felét, / aki saját bevallása szerint szerzetes lányaként született, nem hiába / regélt kivételes labirintusról a horoszkóp, villamosra, vonatra szállva / az óceán partjára érkeztek, kertes házuk kulcsa rejtőzött a homokban” (*Híd*).

A versben – s Villányi más műveiben, például a *Kimmériában* – is említett *labirintus* maga az emberélet, amit ezerféleképpen le lehetett volna élni, szerelmek, amelyek százféle alakot ölthetnek, valóság, ami nagyon-nagyon sokféleképpen leírható. Az egyik versben is megidézett Borges számos változatban jegyzi a földi létben vándorló léleknek ezt a labirintusát: „...megigérem magának ezt a labirintust, amely egyetlen egyenes vonalból áll, és láthatatlan, végeérhetetlen” (*A halál és az iránytű*); „Semmi szükség labirintust építeni, hiszen maga a világegyetem is az” (*A bokharai Abenhakán, aki a maga labirintusában halt meg*); „a Mindenható úgy akarta, hogy most én mutassam meg az enyémet, amelyben nincsenek lépcsők, melyeken fel kellene menned, nincsenek ajtók, melyeket be kellene törnöd, nincsenek fáradságos folyosók, melyeket végig kellene járnod, és nincsenek falak, melyek elzárják utadat” (*Két király és két útvesztő*). Villányinál: „Borges labirintusában vezet végig / a legszebbiket” (*Labirintus*). Hogy melyik ebből Villányi magánhasználatú labirintusa? Mivel a *labirintus* az a legtökéletesebb létmetafora, ami kulcsszóvá válik a verstörténetek szövetében, talán mind egyik vagy egy sokadik, de lényegibb: „Ő maga volt a labirintus, amelyben tévelygett” – idézhetjük a *Kimmériából* (2014).

„A világ vagyok – minden, ami volt, van” – írta József Attila. „Ammonitesz a Tethys-óceánból; / nézi az én hatvan évemet, / nézem az ő százötven-

millió évét” (*Ammonitesz*); „Őzike közelít, / hosszan figyel, / én vagyok az első ember” (*Első*) – fogalmazza könyvében Villányi. A két rövid, mindössze háromsoros vers – azonkívül, hogy remek – egy világot, ha úgy tetszik: földtörténetet, életkeletkezést, bibliai teremtéstörténetet stb. fog össze, és tágít jelentéstartományában egészen a lehetséges végtelenig.

Ebben a rugalmas, hol táguló, hol összeszűkülő világban pulzálnak a versek. Bennük számosan elemi és kultúrélmények, a fantáziavilág teremtményei a Rába töltésén végigbicikliző (nem kerékpározó!) költő által számtalanszor megtapasztalt természeti szépségben: „nincs kétsége afelől, / a tócsában miatta áll a fekete gólya, ül az ágon a jégmadár, / az ő kedvéért szállnak, akárha angyalok, az ökörnyalak” (*Halhatatlan*). Az a megkapó ezekben az egyetlen körmondatból épülő költeményekben, hogy korántsem késéles megvilágításban, hanem némiképp elmosódottan, különös párában tárulnak szemünk elé.

Az eddig felsoroltak mind-mind alapvetések az *egyszer csak* kötethez. S ki ne felejtsük a kötet motóját, ami Vang Szeng-ta, 5. században, azaz Attila kortársaként, a catalaunumi csata idejében élt kínai írástudó talán egyetlen fennmaradt alkotásának, a *Trónörökös versének rímeire* című költeményének utolsó sora: „Öleld át sorsod, panasztalanul!” Nem lehet kétség afelől, hogy a kínai költő sztoikus bölcselőket megszegyenítő verszárlata szerves egységet alkot a kötet egészének mondandójával.

„Az élet álom” – írta le a sokáig művészeti alapigazságnak tartott mondatot a 17. századi spanyol költő, Pedro Calderón de la Barca. A 20. századi szent, Teréz anya pedig megtoldotta evvel: „tedd valósággá!”

Villányi – a költői pálya csúcán, a betöltött hatvan év létösszegző pillanatában, talán nem is ismerve ezt a Teréz anya-féle kiegészítést (bár ez kétséges, hiszen Villányi mindent ismer) – engedelmeskedik ennek a felszólításnak: „Gurult felé a labda, de képtelen volt belerúgni, / s az álom futni se hagyta, erőtlenül állt a pályán, / nap nap után úgy nézi az időjárás-jelentést, / a várható hőfokokat a világ városai mellett, / mintha holnap arra ébresz-

tenék a madarak, / hogy nem hatvanéves, most érettségizett éppen” (*Szív*) – és máris a valósággá tett álom birodalmában időzünk. Meglehet, hogy csak a győri Álom-közben, ebben a valóban létező kedves sikátorban, ahol a lét különös paradoxonaként művek-kötetek, gondolatok, elképzelések porlanak veszendőbe a kötet talán legkeserűbb darabjában (*Álom-köz*).

Ami eddig is gyanús volt, a vékonyka kötet többszöri elolvasása, a *labirintus* bejárása után már bizonyossággá vált: a sors panasztalan elfogadásának ajándékaként mégis megérkezünk Nakonxipánba, a szecesszió talán legnagyobb festőjének, Gulácsy Lajosnak fantáziaországába, „ami Japán és a Hold között fekszik, és amelynek nyelvét csak ő tudta beszélni az összes emberek közül” (Juhász Gyula), ahol nyáridőn, kánikulában is hull a hó: „datolyán, pálmán, kókuszon / zöld hópihék fehérlenek” (Kormos István). Vagy csak ide, a közeli *Kimmériába*, Villányi legutóbbi művének terrénumába, ami ugyanolyan metaforikusan meghatározható földi helyszínen, egy másik életben létező tatai Öreg-tó partján terül el, csakis Villányi által ismert-látott közösség lakja, csakis előtte ismerős hagyományokkal és szokásokkal rendelkezőn. Az az érzésünk, szomszédnépek ők a nakonxipániakkal; nyelvükben is, kultúrájukban, álmaikban is sok a közös vonás. A költő pedig – *A rózsalovag* alteregója: megint egy Gulácsy-kép! – az elmosódott háttér aranybarnájába húzódva szemléli a múltból a jelenbe, majd a jelenből a múltba kaleidoszkópszerűen csillogó időt.

Az *egyszer csak* talán (s ez a talán talán nemcsak talán!) Villányinak az eddig volt legjobb verseskönyve. Mindaz, amit az *Álom-közben* elveszettnek ábrázolt – „elveszett az alma / íze, nem találod a folyókat, / eltűnt városod, / idegenbe vándorolt az összes bicikli, köddé vált / az álmomás, sehonnan sem érkezik többé vonat, / megvénültek a lányok, nem kell ámulatod” –, a szövegbe rejtett kötetcímek, *Az alma íze*, *Folyótól folyóig*, *Győri idők*, *Ámulat*, korántsem veszték el, hanem szintézisbe kerültek az új kötetben, a haszonnal gazdagított költői eszköztárral egyetemben. De benne van az új könyvben bőséggel a *Vivaldi naplójából*-nak (*Tanú*) s a *Kimmériának* (*Kulcsszavak*) létérzés- és nyelvi készlete is. S hogy mik ezek? Például az eddig használtaknál jóval erősebb, a teljes versszöveget magába foglaló, költői képi kifejezőeszközöket a szövegbelsőben nélkülöző, másfajta, kitágított képiség.

Könnyű neki, hiszen megtalálta a *meg nem élt életek* labirintusának kulcsait: „Bármerre indult, minden egyes városban, valamelyik hídon / utcán, villamoson, buszon, bizonyosan rálelt egy kulcsra, / rá várahoztak, hogy sorjában elhelyezze őket a karikán, / ahogy telnek az évek, egyre otthonosabban mozog az idegen / lakások szobáiban ismeri lakóik megrögzött szokásait” (*Karika*). A kulcsok: megannyi sors, megannyi, akár meg is élhető élet. És hogy ne használjunk nagy szavakat: az esendő, saját labirintusában kényszerűn bolyongó ember. Megszámlálhatatlan a lelkeket kinyitni képes kulcs, megszámlálhatatlan mindegyik lehetséges otthonlét. S a kulcskarikán mi (ki) más lógna, mint egy *chiméra*...

Egy nagyszerű vers attól igazán szép, hogy minden ízében fáj, legalábbis: a lélekmélyig sajog. Azaz: az aktuális panaszaitól megfosztott sors képes olyan maradandó nyomokat hagyni az olvasó lélekben, amelyek egyetemes hatásúak. „Szemedben éles fény legyen a részvét” – írta a *Számadás*-ban Kosztolányi. A részvét – a Kosztolányi-értelmezésben – egy szemérmesen, a felismeréstől szinte gátlásosan háttérbe húzódó, ám mégis az egész környező világra irányuló érdeklődést, koncentrált figyelmet jelent (és persze ad absurdum: együttérzést is, de csupán mintegy mellékesen). A Kosztolányi-vers hőse második, a Villányi-versé többnyire harmadik személyű. Mindkettőben benne van a megfigyelő finom, elegáns távolságtartása. Persze, hiszen a költői ének, már csak a kötelező tisztesség látszatától sem, egyedül önmaga, önmaga sorsa iránt nem illendő részvétet éreznie. Érthető tehát a távolságtartás, a megfigyelői státus felöltése, ha harmadik személybe helyezhetjük a világértelmezés lehetőségeit: „Egy héten belül látja a férfit, amint egyre hangosabban sír, száraz / levelekre potyognak könnyei, míg söpri a járdát háza előtt, s a hídon / sírva bicikliző asszonyt” (*Sor*).

A Villányi-vers is természetesen a költői én „önmaga”, jobban mondva: ennek az önmagának a gondolata, el- és túlképzése, egészen egy lehetségesen túli világig, egészen addig, amíg a kör bezárul, vagyis a „Dzsuang Dszi álmodja a lepkét, / a lepke őt és mindhármunkat én” (Szabó Lőrinc) alaphelyzetéig. A sok összehasonlítás dacára – vagy éppen ezért – kivételes, többszörösen s egyre mélyebben átgondolható költői helyzet Villányié.

Még az sem baj, ha miatta egy egész könyvtárat kell a recenzensnek föllapoznia. Megéri a fáradságot. A memóriában elraktározott és a Villányi-szövegek egybeolvasásakor az elemi és a kultúrélmények olyan szimbiózisával találkozhat, ami a magyar költészetben a legkevésbé ismerős. Ha Villányi teljes életművére és az *egyszer csak* összegző mivoltára tekintünk, benne a poéta doctus

és a poéta natus lovagias kézfogását láthatjuk, amint egy hosszú küzdelem végén megkötik a fegyverszünetet.

S persze arról is meggyőződhetünk, hogy a sokáig harmadik személybe kényszerített én mind ezeket tudván tudja: „a magaslesről integet / a kivétel, őt nem nyelte el az átlag, nem ficamodott ki / ízlése” (*Sors*).

KOSZTOLÁNCZY TIBOR

Bánffy Miklós: Milolu

Helikon, 2015

KOSZTOLÁNCZY TIBOR (1967) Budapest

A jól működő bűnügyi regényekben olykor maga a nyomozó számol be a történekről, máskor a társa vagy a segédje. Leggyakrabban azonban egy hozzá közel álló személy, aki majdhogynem azonos vele: ott van a helyszínen, az utcán, a kihallgatásokon; a nyomozó terveit, gondolatait is ismeri. A konvenció része, hogy az olvasó a megoldást előre nem tudhatja meg, de korántsem ez az egyetlen eszköz, amivel a narrátor érdeklődésünket fenntartja. Győzőn meg arról, hogy ismeri az életet, hogy a világról olyan dolgokat tud, amelyeket mi nem! Mutakozzék intelligensnek! – másként hogyan látná át, hogyan is közvetíthetné zseniális *főnöke* esze járását? Ekként tehát ne terheljen felesleges részletekkel, legfeljebb érintse a kitérőket, a közbülső kudarccokat.

Bánffy Miklós *Milolu* című kisregényében elébb a narrátor összefoglalja azt, ami a bűntény körülményeiről tudható. Budapesten vagyunk, az 1930-as évek elején: a Szépművészeti Múzeumból ellopott egy Leonardo-vázlatot. A kép azután megkerül, de egy múzeumi restaurátor kideríti, hogy az eredetinek csak megtévesztően hű másolatát kapták vissza. Az esetet eltitkolják, tehát ez a narrátor, aki összerakta a részleteket, amolyan múzeumi belső ember lehet, mondjuk, a grafikai osztály vezetője.

Eztán viszont hirtelen Vida Tibor szicíliai naplójából következnek bejegyzések. Vida sikeres és gazdag operettszerző; Palermóban, az Excelsiorban szállt meg, a lakosztályába zongorát hozatott, és önmagával is felettébb meg van elégedve. Naplója sem pusztá emlékeztető, mintha ezzel is másokat kívánna szórakoztatni. Némi felszínes országismetetről ugyan tanúságot tesz, de önálló gondolatok híján közhelyeket sorol Itália örökké kéklő égboltjára,

az ultramarin tengerről, a balzsamos levegőről, arról, hogy az olaszok „bármikor roppant szolgáltatékészek”, amúgy pedig „roppant fogékonyak a szépségre”. Szólásokat vegyít, képzavarokba botlik, miként feltűnő az egyes bejegyzések időnkénti poentírozottsága is. A szerző célja a *jellemzés* – szavakkal, tettekkel, gondolatokkal (iskolában így tanítják), de az eredmény itt kevésbé hatásos, mint inkább szegényes és idegesítő. Sablonos kedélyeskedés, nyelvi panelek cserélgetése. Arra gondoltam: vajon van-e itt valami írói csavar, amit nem vettem észre? Nincs. Ez a Vida tényleg egy öntelt majom. Amikor megismerkedik Millával, és elnevezi Milolunak, a naplójába ezt írja: „Én mindig átkereszteltem a nőt, ha viszonyom van velük, és igazán ízlenek. Mintha az új névvel igazán az enyém volna. Talán valami ősi atavizmus ez. A vad népeknél még ma is a név tudása birtokba vevést jelent. Valahogy én is így érzem. Más mindenkinek ő Milla volt, más férfiak már így szólították. Profanálták ezt a nevet. Két ölelés között virult ki az új neve: Milolu! Milla, azt meleg hangon, hálásan nem lehet mondani. De: Milolu! – az jó, az simogatós, és így nem hívta őt senki.” Nem hiszem, hogy ennyi laposságot (és ízléstelenséget) ki lehetne *gondolni*: ez csak úgy működik, ha magától árad. És ha *árad*, az nagy baj.

Milolu egy palermói árverésen megvásároltatta Vidával az ott felbukkant eredeti Leonardót. Vida nem tudja, miről van szó (ő tubákosszelencére vágyott volna) – igaz, általában sem ért semmit, mi több, ezt kedvvel hangoztatja. Közben a maffia is érdeklődni kezd a kép iránt. Ám Milolot valójában Radák Máriának hívják, és a foglalkozása rendőrségi riporternő. Ekként tehát távirati úton Budapestről

egy detektívet rendel Palermóba, viszont a detektív is teljesen idióta: két útlevelel jön, és a hamisat a panzióbéli szobájában hagyja. Miért hozza magával, és miért hagyja a panzióban? Azért, hogy az olasz rendőrség letartóztathassa. Ezt a történetrészlet megint az a narrátor mondja el, akit az elején bennfentesnek mondtunk. Amikor a magyar detektívet elviszik a csendőrök, a kocsiban figyelmeztetik: „Silenzio!” – ezt a narrátor gyorsan lefordítja: „Csönd!” Itt nyilván hangulatfestés volna a cél, hiszen a párbeszéd többi része magyarul van. Kivéve azt, hogy „ungarese” [!] – ezt viszont nem fordítja le. De miért nem fordítja le?

Közben szaporodnak a baljós jelek. Egyik éjszaka a maffia kloroformmal tölti meg Vida szállodai szobáját. Történt pedig ekként: midőn Vida aludt, valaki átmászott az erkélyére a szomszédos balkonról – a távolság másfél méter, tehát nyilván egy vasalódeszka segítségével –, egy kis darabon betörte az üveget, és bepumpálta a kloroformot... Aztán befedte az ajtót, és átkutatta Vida lakosztályát. Gondolom, gázmaszkban. Mindez a harmadik emeleten: Vida alszik, kint zajlik a nyári éjszaka. (Az aneszteziológiai vonatkozásoktól most tekintsünk el.) Óh, és Vidának később eszébe is jut, hogy előző este, amikor mosakodott a saját fürdőszobájában, hirtelen, csak úgy, megjelent [!] ott egy férfi, aki angolul beszélt (rossz kiejtéssel), azt állítván, hogy eltesztelte az ajtót, aztán még kérdezett valamit „tán az árakról vagy a kosztról”. De nincs baj, mert Vida a képet már korábban átvitte Miloluhoz, és azt a gonosz maffiózók nem találhatták meg.

Most rövidítünk. Vida és Milolu másnap tanácskoznak. Egy jóakarójuk figyelmezteti őket, hogy sűrűn meneküljenek. Erre újra tanácskoznak. Igen, már menekülnének, de előtte Vida mindent bejegyez a naplójába (öt oldal, most ő fordítgatja az olasz kifejezéseket). Bejelentik a szállodában, hogy néhány napra autóval elmennek Trapaniba. Vida kifizeti a szobaszámlákat, „Nyilván semmi gyanút sem foghattak” – írja. Nyilván. És már menekülnek is! De nem Trapaniba mennek, hanem Messinába, ahol hajóra szállnak. Közben egy Bodoki nevű magyar fiatalember csatlakozik hozzájuk, aki gyanúsán viselkedik, és leróla, hogy a maffia ügynöke. De ők hagyják. Milolu Lipariban epret kap, „itt meleg források folytán korai gyümölcsöt termesztenek” – köszönjük, ez fontos információ

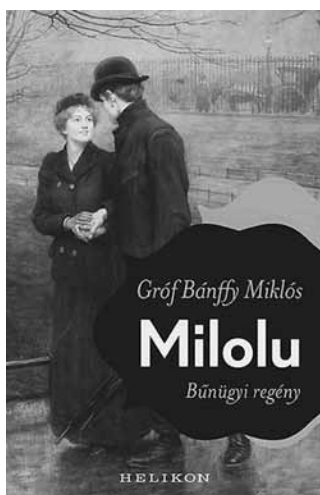
volt. S noha életveszélyben vannak, Nápolyban az egész délelőttöt a régészeti múzeumban töltik, andalognak a márványszobrok előtt.

A délutáni csendespihenő alatt Milolu külön programot bonyolít le, és este diadalmasan beszámol Vidának, hogy kivallatta Bodokit, aki végre bevallhatta, hogy valóban a maffiának dolgozik. Aztán mindezt jóval részletesebben elmondja a bennfentes narrátor is, mert Milolu „azzal a néha csodálatos ösztönrel, amivel gyakran bírnak a nők” (néha vagy gyakran?), rájött arra is, hogy Bodoki volt a múzeumi tolvaj. Mert vékony, fiatal, szőke, és csapott válla van: „Olyan bizonyos volt benne, akárha mellette állt volna abban a képtári szobában.” Bodoki letérdel, és az életéért könyörög. Milolu megkegyelmez neki: „Szótlanul haladtak fel a lépcsőkön. A nő győzelmesen, Bodoki pedig mögötte, mint a megvert kutya.”

Milolu és Vida Rómán megállás nélkül hajtának át, mert ott megtalálnák őket. Inkább Viterbóban szállnak meg, a főtéren, de az autójukat – bölcs előrelátással – „elrejtik” egy szűk mellékutcában. S valóban, másnap reggel a Piazzán áthajtanak a maffiózók, és lám, Vida felismeri közöttük a kloroformos szállodai szomszédot. Olyan ez az egész üldözés, mintha Biatorbágy és Bicske között, a régi 1-es úton játszódna, és nem az akkor negyvenmillió lakosú Olaszországban. És Vida még papír rendszámtáblát is fest, és felragasztja az autóra. És még... és még... Hagyjuk. Hiszen már Messinából elhajózhattak volna Fiuméba, Triesztbe, akárhova. Legalábbis Kogutowicz Manó iskolai atlaszában így látom. De akkor nincs *rózsás labyrinth*, nincs autós hajsza.

A szerző más irányú érdemei nyilván elvitathatatlanok. És a bűnügyi regény is rettenetesen nehéz műfaj. A legfontosabb a hitelesség, úgy is mondhatnánk: realizmus a legapróbb részletelig.

A műfaj klasszikusainak, Dashiell Hammettnek, Ellery Queennek (ők valójában ketten voltak), sőt Georges Simenonnak is adódtak melléfogásai. De a mondanivalónak nem voltak híjával. Amikor Raymond Chandler *Hosszú álm*ójából a filmforgatókönyvet írták, a legenda szerint külön embert kellett szerződtetni, aki emlékezett az egyes történetszálakra. Ilyen feladatkör itt nem akadna. A *Milolu* könnyed és könnyű, mondhatni, egészen súlytalan munka.

UDVARDY ZOLTÁN (1964) Budapest

UDVARDY ZOLTÁN

Szakolczay Lajos: Korunk farsangja

Magyar Napló, 2016

„Vidal, bárkihez nyúl, maszkját leveszi. Permanens szentségtörésben él. Nem is tud mást csinálni, csak mindenkihez odamegy, és a maszkot leveszi” – Hamvas Béla *Karneválja* jut eszünkbe, ahogy végigtáncolunk, végigsöprünk Szakolczay Lajossal „Korunk farsangján”. A mérvadó kritikus legújabb kötetének széles spektruma Sík Sándortól József Attilán át Csoóriig és Krzysztof Vargáig elemzi, méltatja irodalmunkat, fel-felillantva festmény- és fotókiállításokról írt kritikáit is.

Bár 1974-es vagy 1981-es műveket is olvashatunk, a kötetbe foglalt, esszéket és tanulmányokat, sőt verseket is tartalmazó írások a rendszerváltástól napjainkig terjedő időszak terméséből szemlélnek. A diktatúra évei után a hidegtelelős rabságtól végre megszabadult esztétikai szemlélet elgémberedett nyújtózása végig tetten érhető Szakolczay kötetében. Keresi a régi-új kategóriákat, vizsgálja a szabaddá vált országban lehetségessé vált alkotói tobzódás határait keresgélő, kitöltő műveinek értékrendszerét.

A rendkívül széles merítés szétesne, színes darabjaira hullana Szakolczay határozott koncepciója, stabil értékrendszere nélkül. A szerző nem titkolt, ám nem is deklarált szándéka, hogy egyfajta stabil nézőpontból szemlélje a felvonultatott alkotásokat. Kísérletet tesz arra, hogy megjelenítse a hiányzó, történelmi okok miatt csak „búvópatak-nemzedékek” (Lezsák) fel-felbukkanó kísérleteként létező magyar konzervatív kritikai szemléletet. Miben áll, hogyan fogalmazható meg ez az értékrendszer? Vasy Géza *Bajza utca* című kötetéről írva az Írószövetség legendás házának egykori „gazdája” tevékenysége kapcsán fogalmazza meg Szakolczay: „Amikor lassan Ady és Babits is a posztmodern *blabla* által kovácsolt szegénypadra kerül, Vasy szembemenvén a *divatos* árral, nem győzi hangsúlyozni a kitagadott életművek – irányzattól független – értékét” (*Megerősödve megmaradni*). Az irányzattól független értékek felillantását komolyan veszi a szerző. Kötetében tanúi lehetünk, hogy az elmúlt időszakban éppúgy beszámolt

Baricz Katalin érzékeny, erotikus „képi gyónásairól”, mint az író és fotós kettőse, Kis Pál István és Tamási Gábor „Csepel-rekviemjéről”.

Mégis, az irodalomé a főcsapás. Szakolczaytól, aki külön kötetet is szentelt már annak, hogy felidézze, miként vallanak költők József Attiláról, nem meglepő, hogy kiemelt figyelmet fordít arra, hogyan jelenik meg korunkban „a világnak gyémánttengelye”, ez a különös, megismételhetetlen költői életmű. A kötet közel száz oldalon gyűjti egybe a József-életművel kapcsolatos kiállításokról írt beszámolókat vagy éppen a szerzőnek egy kutatóval készített beszélgetését.

Szomorú tény: újdonságnak számít továbbra is az egyetemes magyar irodalomban való gondolkodás. Szakolczay frissességének, újszerűségének egyik titka, hogy reflexiói akadálytalanul cikáznak oda-vissza a trianoni határokon. A hatvanas évek erdélyi magyar irodalmának kutatása ma is példát mutathat, jóval több, mint egy adott korszak „bogárszása”. Az élethalálharcra kísért, sístergő feszültségektől és tehetségektől terhes korszak azért is figyelemre méltó, mert ezek az értelmiségiek a börtönnel, elhurcolással, sunyi megfélemlítéssel terhes korban meg tudták őrizni „a tartás méltóságát” (*Kronosz vonagló teste*). Király

László *Készülés Pazsgába* című kötetének remekbe szabott ismertetője (*Bűvölet s bűvölő*) az, ahol elérkezünk a szembesülés pillanataihoz: „Kincses Kolozsvár a fertőben” merül el. Izgalmas témát kínál a *Kós Károly, a prózaíró* is. Szakolczay keresi az építész, képzőművész, író és közíró művészetének összekötő kapcsát: „A szavaknak, akárcsak Kós linómetszetein az alakzatoknak, házaknak, kapuknak, kemencéknek, erős kontúrjuk van. Tartásuk.” A kulcsszó a *tartás*, és ez talán társítható az anyaországi Vasy-nál is kiemelt „megerősödve megmaradni” elvével. Így ad támaszt a megmaradáshoz az „ötágú síp” zenéje.

Fontos ez a zene azok számára, akiket elcsúggeszt néha a „*Bányásötét*”. Székely Csaba *Bányavidék* című, három egyfelvonásosának Szakolczay által épp e hasábokon egyszer már megjelent s most

kötetben is helyet kapott ismertetése szintén a hiánypótló kritikai szemlélet példája lehetne. Nevezetesen, hogy képes lerántani azokat a márvánnyá merevedett maszkokat, amelyek mögött „nem modern színházi habitus, hanem egy mértéket nem ismerő író” rejtőzik. Egy olyan erdélyi faluban játszódó darabról van szó, ahol „mindenki idióta”, mindenki iszik vagy fölakasztja magát, a magyarok rovásírással akarják kitölteni az űrlapot, s mindezt irtózatos trágársággal kísérvé adják elő. Hasonló nézőpontból elemzi Szakolczay a *Turulpörkölt* című,

Krzysztof Varga által írt „furcsa indíttatású szocioregényt” (*Turulpörkölt? Saspörkölt?*). Szakolczay megkísérli, hogy értelmezze azt a művet, amely így láttatja hazánkat: „...a magyarok azért nem szeretik egymást, mert még nem szoktak hozzá a nomadizáláshoz”, illetve „A magyar kultúra története az öngyilkosságok története”. Szakolczay kétli, hogy „bármely nép mítoszába [...] érdemes-e belerondítani”. A farsang végeztével elcsöndesedés jön – Szakolczay kellemes olvasmányt kínál a „böjti” időszakra.

PAPP MÁTÉ

Papp Tibor: emlékmeder

Parnasszus – P'art könyvek, 2016

„A költő megállítja az időt. A vizuális költemény pedig a befogadás pillanatát időtleníti” – írja Papp Tibor *Avantgárd szemmel költészetéről, irodalomról* című kötetében, nem kényszerítve be a képversek kategóriájába az általa *látható nyelvnek* nevezett kísérletező költői közeg alakzatait. Az itthon Kassától induló európai avantgárd hagyományaira, illetve a széles körben kevésbé ismert vizuális költészet (már a 16. századtól kezdve alkotó) formaművészeire támaszkodva Papp egy elfeledett, legalábbis kevésbé hivatkozott lírai vonulat megelevenítésén keresztül lép fel az újító, frissítő szándék igényével. Az *emlékmeder. vizuális költemények* című összeállítással pedig valóban olyan esztétizált érzethalmazokat nyit meg – nemcsak az olvasó, hanem a szemlélő befogadó előtt is –, amelyek nem simulnak bele a kortárs költészet kontextusába, s amelyek elsősorban nem a lineáris szövegszervezés mentén hozzák létre sajátos időstruktúrájukat.

Ám a versek fölötti elidőzés nem feltétlen eredményez egyfajta kontemplatív állapotot, a szokatlan formák és tipográfiai megoldások első körben zavart, értetlenséget is okozhatnak, így fosztva meg a műveket attól a szerző által minden bizonnyal áhított aurától, amely provokatív volta mellett egyfajta szertartásosságot is magában hordoz, sokszor a részletekben bújtatva el a kibontásra szánt üzenetet. A versek *poétikus anyaga* néhol úgy tűnhet, mondvacsinált hírt hoz, hiszen rendszerint a költői koncepció van a hangsúly, amely nem törvényszerűen szervesül a hozzá kiválasztott „szószedettel”. Nyilvánvalóan nem találomra előhívott

szavakkal, kiemelésekkel van dolgunk, miközben az automatikus írás jegyeit is felfedezhetjük a szövegekben. Kérdés, hogy az *emlékmeder* sodrának gazdag hordaléka – visszatérő motívumainak, a szerző kedvelt szófordulatainak felcsillanásával, összecsengésével együtt – hogyan ülepedhet le a befogadóban, aki a nyelvi-vizuális érzeteken túl a költemények belső ritmikájára, hangzóosságára is rezonálhat. (Az egyébként hangköltéssel is foglalkozó Papp Tibor verseszménye érezhetően valamiképpen a Weöres-féle zeneiséggel is kapcsolatban van.) Hogy milyen vezérfonalat találhatunk, gombolyíthatunk fel a kötet olvasása során, szintén kérdéses marad, ugyanakkor nem feltétlenül kell mindenáron konkrétan levezethető intenció után kutatnunk.

Ha mindenekelett érzékileg viszonyulunk az érzékiséget egyébként tematikusan is megjelenítő betűkompozíciókhoz, sorról sorra (majd visszaugorva egy-egy acrostichonhoz, betoldáshoz) szakadhatunk ki az általában vett lírai beszédmód „egyirányú folyamatából”, vagy akár mi magunk is ide-oda cikázhatunk különböző alkotói fordulatok között (például az ún. cubus quinquepartitus szó táblázatán belül, ahol a vízszintes és függőleges összeolvasás során is ugyanaz a szövegdoboz felett kiemelt ötsoros költemény „jön ki”). A matematikai gondolkodásmód logikai lépései, illetve a digitális világ (ld. a *Számítógéppel generált disztichonok* végeérhetetlen sorának pár, kötetbe emelt darabját) által nyújtott generatív műveletek látszólag a költészet kiszámíthatóságát, programozhatóságát

teszik lehetővé, a szerző által meghatározott szabadságfokokon belül téve véletlenszerűvé a művek megszületését. Az így létrejövő alakváltozatok természetesen nem elidegenítő effektek eredményei, hiszen a belső, megformálódó folyamatok analizésére is szolgálhatnak, miközben éppen azt a kiszámíthatatlanságot kísértik meg, amely a szövegszinten nehezen kikövetkeztethető élményanyag narratíváját bizonyos esetekben termékenyebb módon segítheti elő, mint bármely más bevett költői közlésforma. Papp Tibor poétikai merészségének egyik reprezentatív példázata, mintája az *emlékmeder*, amelynek végiglapozása során különböző kizökkenés-kísérleteinek lehetünk tanúi, résztvevői; kicsit úgy is érezhetjük magunkat, mint egy bemutató előadáson, esetleg kiállításán. A költemények kétségbevonhatatlan attraktivitása, vizuális vonzereje ellenére – a mindenkori avantgárd ars poeticájához hűen – persze korántsem zökkenőmentesen végigkövethető kötetről van szó, bár ez nyilvánvalóan a befogadó nyitottságán is múlik, akiben a kötet *megtelő/apadó mondat csatornája* váratlan képzettársításokat, kulturális asszoci-

ációkat hozhat felszínre, működésbe léptetve a személyes és kollektív emlékezetet, elfedve ugyanakkor a mindezek fölött álló rendszerező hajlamot. Az irodalmi közlés konkrétságának, didaxisának ily módon történő relativizálásával viszont megvalósulhat a fogalmi-képi művészet primer, érzéki észlelése és a – szerző szavai-

val élve – „szellemileg bénító ítéletek” felszámolása is, amelyek persze poétikai elvárásokra is vonatkozhatnak.

Személy szerint az volt az érzésem, mintha ebben a szövegtérben a „befogadó-idő” egyre inkább szűkülne, hiszen a különleges formák (cubus quinquepartitus) és kiemelések (telesztichon) felfedezésén, a megidézett szellemi holdudvar (Kafka Margit, Bartók Béla, Marsall László, Moesch Lukács, Mátis Livia, Bohár András, Prágai Tamás) körüljárásán, illetve a megszokottabb irodalomfelfogás komfortzónájából való ideiglenes kimozduláson túl kevésbé sikerült közel kerülnöm az *igével foncsorozott képek* belvilágához. De a látható nyelv kaptatóin mindenképpen érdemes felkapaszkodni, bármelyik pillanatban kizökkenhet az idő.

SÁJTER LAURA (1962) Budapest

SÁJTER LAURA

Mózes Huba: Fényes körútjain a végtelennek

Bíbor, 2016

„Fényes körútjain a végtelennek” – a magyar nyelv-, költészet- és művelődéstörténet széles csapásain jár a szerző, aki e kötet esszéit jegyzi. A rá jellemző szintetikus, egybefoglaló látásmódnak köszönhetően térben és időben távoli művelődés- és irodalom-, főleg költészettörténeti magyar „érdekeltségek” merülnek fel a múltból – az Apor-kódektől Gyarmati Fanni *Naplójáig*, az ütemhangsúlyos versformák megszilárdulásának korától a KAF-szonett nyelv- és formatanáig, Eötvös József regényének irányzatosságától *A Második Eljövétel* fordításkísérletéig –, hogy összetartozásukat jelentsék, hogy a magyar kultúrtörténet színpompás gazdagságát ismételtelen megmutassák.

A szerző bevisz egy hatalmas erdőbe (a magyar nyelv, irodalom és művelődés erdejébe), a kezünket fogva biztonsággal vezet benne, egyre nagyobb örömmel fedeztet fel velünk újabb és újabb, eddig észrevétlen csapásokat. Egyre otthonosabban mozgunk a rengetegben, ugyanis a szerző által teremtett műfaj (az esszéisztikus széljegyzet) iránytű, amely a tájékozatlanul bandukolóknak is magabiztosságot ad.

Az elmúlt és a jelen évszázad erdélyi költészetének Dsida Jenő, Reményik Sándor és Kovács András Ferenc nevével fémjelzett ösvényeiről kiderül, hogy ugyanaz a „fény” („valamely belső, lelki erő, érzés, képesség tükröződése”) ragyogja be,

mint az *Ómagyar Mária-siralom*tól nyomon követhető magyar líra nyolc évszázados történetének ösvényeit. A Szabó Lőrinc rangos rokonaként említett Dsida Jenő verseinek ízeletgetése során múlt és jövő költői találkozásának csodájára figyelhetünk: egyik vers „régmúlt idők alkotásaiból” merít, mások „későbbi évtizedekben született alkotásokat juttatnak eszünkbe”. Reményik Sándornak a költőtestvériség jegyében keletkezett vallomásairól olvasva az egymáshoz (Olosz Lajos, Áprily Lajos, Dsida Jenő, Babits Mihály) fordulások, jelképes kézfogások idézésének köszönhetően otthonossá válunk a költőbarátok körében. A szerzővel együtt rácsodálkozunk, hogyan alakítja KAF *Ötvenkilencces szonettje* a shakespeare-i szonettformát aranymetszéses-keretessé, és hogyan lüktetnek soraiban a József Attila gondolati verseiből ismert megfogalmazások.

Ámulattal követjük a szerzőt az erdő mélyébe akkor is, amikor valamely nyelv-, irodalom-, illetve művelődéstörténeti aktuális esemény hatására ismeretlen csapások felkutatására vállalkozik. Ilyen aktuális apropó az Apor-kódex új hasonmásának és betűhű átiratának 2015. évi, a *Vadrózsák* második kötetének 2013. évi megjelenése, a Helikon írói munkaközösség életre hívásának 90. évfordulója, Scheffler János vértanú püspök boldoggá avatása, a kolozsvári Szent Mihály-templom tornyának harangszava, a 140 éve (1876-ban) alakult első erdélyi irodalmi egyesület (a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság) évfordulója, Ferenc pápa *Laudato si'* kezdetű enciklikája magyar fordításának megjelenése, Reményik Sándor 2012-ben napvilágot látott összes versének gyűjteménye, Radnóti Miklósné 2014 végén közreadott *Naplója*, az 1990-ben megjelent új fordítású Biblia exegézisen alapuló fordítás-reviziója vagy a 12. magyar helyesírási szabályzat 2015. évi kiadása.

Az ismeretlen csapások követése egyrészt izgalmas kalandot, másrészt a felfedezés újdonságát jelentő befejezést ígér, amelynek konklúziója önmagában is megtalálta kincs, de a magyar kultúra-, nyelv- és költészettörténet vérkeringésébe való csatlakozással válik igazán öntudatunkat tápláló forrássá. Ilyen konklúzió az, amelyet a Kriza János gyűjtötte klasszikus székely népballadák hatására született alkotások számbavétele után mond ki: „művelődésünk e gyűjtőmunka kisugárzása nélkül nehezen elképzelhető, de mindenképpen összehasonlíthatatlanul szegényebb volna”. Vagy: számba veszi az anyanyelvű irodalom folytonosságát a re-

neszánsz korában biztosító nyelvűvelők és fordítók tevékenységét Sylvester Jánostól Balassi Bálintig, hogy a konklúzió erejével kijelentse: „Erről a magaslatról visszatekintve, az előző évszázadoknak az önazonosság teljes értékű kifejezésére törekvő nyelvi-irodalmi alkotásai még több tiszteletet parancsolnak.” A Trianon utáni erdélyi irodalmi élet intézményhármásának a megmaradásért vívott küzdelemben vállalt szerepe részletes bemutatása után a következtetés kimondja, hogy az Erdélyi Szépművéses Céh máig ható érvénnyel szolgálta az 1926-ban megfogalmazott célt: „termelni akarjuk a közös birtokunkká tenni a lélek kenyérgabonáját”. Vagy: a Reményik Sándor összes költeményét tartalmazó kétkötetes gyűjtemény (2012) hiányzó darabjainak számbavétele után a következtetés így hangzik: „a tiltásokban tobzódó történelmi korszakok kártevői milyen nehezen hozhatók helyre – akár az irodalomban is”.

Zarándoklatunk élményét emlékezetesebbé teszik az „első” jelzések: a kereszténység talán legelső himnusza, az első eredeti magyar dráma, az első egészében magyar nyelvű nyomtatott könyv, az első magyar nyelvű szépirodalmi mű, az első magyar novelláskönyv, a modern értelemben vett magyar folklórtudomány első kimagasló képviselője, az első erdélyi könyvkiadó vállalat, az első írói közösség Erdélyben.

Zarándoklatunk emberi varázsát az élmények személyessége („Elképzelhető, mennyire büszke voltam, hogy a torokszorítóan szép Radnóti-versek Fannijától levelet kaptam”), a lépten-nyomon kitapintható jobbító szándék („a bizonytalan nyelvérzékre valló megfogalmazások a munka egészére árnyékot vethetnek. Jó volna tehát egy újabb levonatban javítani őket”) biztosítja, amely szerves természetességgel harmonizál a költői vallomások szövegépítő eljárásait (aranymetszés, ismétlés, intertextualitás) kutató verselemzések tudományos stílusával.

Ha Eötvös József írói művészetét politikai céljainak szolgálatába állította, Mózes Huba az esszéisztikus széljegyzet műfaji lehetőségeit nyelv- és művelődéspolitikai célok érdekében használja. Sikerrel.

A sűrű erdőben egyre otthonosabban mozgunk, csapás csapást követ, ösvény ösvénybe kapaszkodik, mígnem bizonyossággal tudjuk már: a magyar nyelv, költészet, irodalom, kultúra épp szövevényességében megtartó ereje közösségünknek.

GÁBOR SÁMUEL (1985) Budapest

GÁBOR SÁMUEL

Nádas Péter: Az élet sója

Jelenkor, 2016

A különlegesen szép kiállítású, Forgách András ceruzarajzaival bőségesen díszített, vékonyka Nádas-kötet címe két dologra biztosan utal. Egyrészt a könyv középpontjában álló, „sójáról híres” német kisvárosra – a város neve egyszer sincs kimondva, de a település a szövegben felbukkanó, minden esetben valós földrajzi és tulajdonnevek alapján kisebb kutakodással azonosítható –; másrészt arra, hogy az interneten havonta publikált tárcákból összeállított, műfajilag nehezen behatárolható szöveg valamilyen módon az élet értelméről, nagy kérdéseiről is szólni próbál. A tizenkét fejezetben konkrét és elvont, leíró és értelmező, időtlenül közömbös és az eseményeket történelmi perspektívából értékelő beszédmódok váltakoznak, az eredmény pedig (a hátsó borító megfogalmazása szerint) „egy délnémet kisváros keletkezésének, történetének és szokásainak élvezetes és rendhagyó leírása: valós mese, városlegendárium és világtörténelmi esszé egyszerre”.

Időnként a Nádas-regényekből megszokott hosszú, feszes és pontos mondatokat olvassuk, máshol azonban a szöveg játékosabb, lazább, helyenként meglepően modoros. A könyv nyelvezetére rögtön a hatodik mondat kínálkozik példaként: „Én ugyan nem mártóztam meg a hírös vízben, mert hajlott koromra immár megvallhatom, hogy egész életemben utáltam a közös pancsikolásokat, de a Hotel Hohenlohe erkélyéről nézve a két szememmel látom, hogy a sóoldatban boldogan úszkálnak az emberek.” A „hírös”, a „pancsikolás” és a „sóoldat” egyaránt meglepő, a mondat egyszerre jelez iróniát az elbeszéléssel és az elbeszélés tárgyával szemben, távolságtartást a fürdőző emberektől, és villant fel egy, a jeleneten kívül álló, a látvány mélyére tekintő elbeszélői perspektívát.

Nádas írói életművéből leginkább ez utóbbi ismerős, a hosszú és cizellált, a világot nemcsak emberi összefüggéseiben, hanem fizikalitásában is megragadó leírások sok művének önmagában megálló, maradandó értékű részei: az eladó vasúti talpfákra a *Párhuzamos történetek*ből, az erdei futásra az *Évkönyvből* vagy a malac születésére az *Emlékiratok* könyvéből sok év után is élénken emlékszem. Itt azonban ilyen erejű, plasztikus leírások csak elvétve akadnak, inkább a Nádas-esszék (pl. *Az égi és a földi szerelemről* kötet) beszédmódja uralkodik. A sóról szóló, ígéretesen kezdődő oldalak

végül a tárgy szempontjából teljesen fölösleges kommentárok és közbevetések – „természetesen”, „nem tudom, miért van így” és hasonlók – miatt sehová nem vezető elmélkedéssé válnak. A harangok láttató bemutatása helyett felsorolásukat, majd a harangöntés misztériumát ecsetelő mondatokat olvasunk: „Annyi biztos, hogy a szép és hosszan kizengő haranghoz isteni szikra kell.” Később a dóm leírása mégis nagyon is érdekes, és ennek is köszönhető, hogy az utolsó fejezeteknek végül sikerül a könyvet egyetlen egészé összerántaniuk. (A dómleírásra még visszatérek.)

A tizenkét fejezet („folytatás”) egyikében sem távolodunk el a választott tárgytól, a német kisvárostól, azonban a megközelítésmód és a szűkebb téma is fokozatosan változik. Így haladunk kisebb kilengésekkel a történelmi ismertetéstől (alapítás, dokumentálatlan, történelem előtti idők, városiasodás stb.) a főtér és a templom fizikai leírásán keresztül az egyház, a reformáció, valamint az egyházi és a városi vezetés, az anyagi környezet és a világnézet viszonyának elvontabb kérdései felé.

Az első rész a történelmet a körülmények és főként az érdekek által meghatározott, de összességében kiszámíthatatlan és céltalan folyamatnak mutatja: „Kockázatos vállalkozásokhoz csöndesen munkálkodó érdek vezet, ezen túl terülnek el az eszmék hegyvidékei. A történelmi tájon az érdekkövetések kis erecskéiből csorog össze a nagy emancipációs folyam, s hozza hátán a reformációt.” A történelmi fókuszú részt azonban ennek a sémának részben elmentendő vagy legalábbis ezt árnyaló, és már a könyv zárlatát is előrevetítő mondat zárja le: „A következő folytatásban majd belépünk a templomba, ahol minden mellékoltár, oltárkép, szobor, áldozati ajándék, felirat és síremlék a mai napig fennmaradt. S így a fogas kérdésre is válaszolni kell, hogy mindezt évszázadok felfordulásától ki vagy mi védte meg. Én nem hiszem, hogy csupán a szerencse.”

A második szakasz lényegében a város egyetlen épületéről, a dómról, avagy Szent Mihály-templomról szól, és ugyanahhoz a „fogas kérdéshez” vezet, amelyet az előbb idézett mondat vetett fel, és amelyet végül az utolsó rész fog megválaszolni. A templom leírásának vezérfonalát a templomba belépő elbeszélő többszörös rácsodálkozása jelenti az előtte feltáruló belső térre. Az első rácsodálko-

zás a román külső és a gótikus belső ellentmondásának szól: a masszív román stílusú torony, majd a szűk és mély kapu után váratlanok a magas oszlopok, az ívek, az oszlopokon álló szobrok stb. A látvány bemutatása itt már pontos és plasztikus, híven adja vissza a templomba belépő néző pozícióját, majd követi a feltáruuló látványt fokozatosan felfogó és értelmező tekintetet. Az „igazi nagy meglepetés” azonban a lutheránus templomban található rengeteg díszítés és kegytárgy: táblakép, szobor, freskó, sírhely, áldozati emlékhely, epitáfium stb. És ezzel elérkezünk a harmadik, befejező részhez. Itt az elbeszélő élménye, a templom leírása és a város történelmének megértése egyetlen pontban találkozik, a reformáció előtt és után a templomban elhelyezett képek és szobrok nézegetése a rácsodálkozás mozzanatán keresztül egyetlen történelmi személyhez, Johannes Brenzhez vezet, aki maga a „fogas kérdésre” adott válasz.

Brenz, a Luther hívéül szegődő fiatal prédikátor az utolsó rész főszereplője, a Nádas-könyv „hőse”. A város vezetői az 1520-as évek elején azért hívják meg Heidelbergből, mert „torkig lettek már azokkal az egyházi férfiakkal, akiket a hatalmasságok ültettek a nyakukba, s nemcsak tűnniük kellett, hogy miként hordanak össze tücsköt és bogarat a szószéken, hanem még fizetniük is a botrányos idomtalan-ságokért”. A város tehát nem az egyháztól kért prédikátort, hanem saját magának választott, miután „próbapredikációt” tartatott a jelöltekkel. A város irányítóinak bölcsessége ebben a kivételes történelmi pillanatban összetalálkozott a reformáció törekvéseivel, az önálló prédikátorválasztás a város vallási életének és ezzel együtt működési mechanizmusainak teljes megváltozásához vezet. Az új, racionális és társadalmilag érzékeny protestáns vi-

lágban a 16. században tanulási lehetőséget adnak a nőknek, betiltják a boszorkányüldözést, segélyt adnak a nehéz helyzetben lévő lakosságnak stb.

A Brenz által a városiak érdekében működtetett vallási közösség, amely a prédikátor vezetésével egyszerűen figyelmen kívül hagyja a hivatalos képromboló ideológiát, Nádas interpretációjában kiemelkedő példával szolgál a világ, a történelem és saját jelenünk számára is: az új uralkodó eszmék nem arra valók, hogy a múlt lerombolását, a más-ként gondolkodás nyomainak és szimbólumainak eltüntetését megalapozzák, hanem hogy az adott világtörténelmi keretek között, az adott közösségben a világ jobbításához járuljanak hozzá.

E már-már gyanúsán pozitív, de kétségtelenül aktuális történelmi példa bemutatásával Nádas persze megint nem a történelem célszerűségére, hanem esetlegességére hívja föl a figyelmet. „Mert akadnak korszakok, amikor a maga helyét és formáját minden szépen megtalálja, míg bőségben jönnek aztán más korszakok, amikor semmi nem pászentes többé semmivel, senki és senkivel nem tud meggyezni semmiben, hanem mindenki körkörösén védekezik és mindenkit körkörösén leharcol.”

Nádas könyve furcsa olvasmány. Az elbeszélő alapélménye: a kívülről román, belülről gótikus, külseje szerint katolikus, lényege szerint protestáns templomra való rácsodálkozás valóban világtörténelmi, vallás- és társadalomfilozófiai távlatokat kínál, és egy izgalmas esszé anyagául szolgálhat. A kérdésből született könyv azonban ennél kevesebbet nyújt: fontos meglátások és közhelyek, magával ragadó és semmitmondó leírások elegyét, amelyek végére érve az olvasónak meg kell küzdenie érte, hogy a tanulságot ne pusztá didaxisként, hanem érdemi gondolatként fogadja be.

HEGEDŰS IMRE JÁNOS (1941) Budapest

HEGEDŰS IMRE JÁNOS

Deák Ernő: Az Öreghegytől a Schneebergig. Utam állomásai

Magyar Napló, 2016

A recenzens él a feltételezés jogával, állítja, hogy Deák Ernő életutat összegező könyvének címe jóval a mű megszületése előtt jelen volt a tudatalattiban. Már kiskorában lerakódott a jelkép: az Öreghegy szülőfalujának, Peresztegnek szakrális ma-

gaslata, a Schneeberg az országhatáron túl, Ausztriában az elérhetetlen föld, ahol a jólét és a szabadság lakik.

Milyen óriási szimbólummá nőtt egy-egy csúcs, magaslata a világkultúrában! Csak megkezdeni lehet

felsorolásukat, befejezni nem: Sínai-hegy, Ararát, Olümposz, Tábor-hegy, Varázshegy, Mont Blanc, Fudzsi, Kilimandzsáró, Tibet...

Hogy jutott fel Deák Ernő a csúcsra?

Küzdelmes, sok fázisában tragikus életfa az övé, csak a ritka szerencsének köszönhető, hogy nem zuhant szakadékba.

Hatványozottan érvényes rá Móricz Zsigmond híres vallomása: „Tízéves koromig több történt velem, mint azóta ötven év alatt.”

Kedves falujára, a dunántúli Peresztegre akkor zúdult a háború, amikor éppen eszmélkedni kezdett, 1943-ban jelentek meg a magyar, német, majd az orosz katonák, csataterré változott a békés falu, még bombát is dobtak rájuk.

A krónikában itt nincs benne az akadémikus, a szerkesztő, a hetvenen túl járó bölcs, a közéleti ember. Ő valóban peresztegi gyerek, úgy nyilvánul meg a könyvben, ahogy csak három-négy éves emberpalánta tud megnyilvánulni. A gyerek nem ismeri az előítéleteket, szeme nem filmszalagot, hanem pillanatfelvételeket készít – összefüggések nélkül.

De az ő személyiségében nem a világégés, hanem az édesapa elvesztése hagyott végzetes nyomokat. „Szinte állati ösztönösséggel ragaszkodtam hozzá – írja –, rajta csüngtem, még mozdulatait is megjegyeztem, utánoztam.” És ez a görcsösen szeretett édesapa eltűnt, elnyelték a lövészárkok, s gyermekében örökre benn maradt a düh, a fájdalom. Az apai intellektus sem volt kisebb tehertétel: Ne hagyjátok a birtokot!

És ő nekigyürkőzött az özvegyen maradt édesanyjával: szántás, vetés, állatgondozás, őszi betakarodás, favágás, cséplés. Legszebb szövegfutam ebben a könyvben a mezei szorgalom eufóriás örömdórája:

„Ha valakit örömmel töltött el a paraszti munka, akkor én voltam az: az aratást követte a tarlóhántás, a második, majd harmadik szántás, boronálás, gurgatás, vetés, boronálás. Miközben szedtük a krumplit, törtük a kukoricát, leírhatatlan boldogság töltött el a kelő vetés láttán. Végre horgonyt vethettem kedvenc helyemen, az Öreghegyen: ott akartam telepíteni gyümölcsöst meg szőlőt, a kettő közé építve fel házamat, ahol télen majd olvasással töltöm az időt.”

Úgy nézett ki, hogy súly alatt a pálma nem roppan össze, hogy a kisgyerek József Attila konokságával („neked, én, konok, még csirkét is szereztem...”) időnap előtt tagja lesz a felnőttek világának, de nem így történt. Roppant a pálma – ismét költő szavával szólva –: „S végül a legnagyobb parancs jött: / Tessék a tüdőt kiköhögni” (Ady).

A „magyar betegség” megtámadta fiatal szervezetét, s csak a körülmények váratlan alakulásának köszönheti, hogy életben maradt. A magyar for-

radalom, 1956 menekültjeivel kisodródik Ausztriába, abban a konok hitben, hogy őt ott meggyógyítják. Kamaszfejjel családi gondokat örölt, sőt családfőnek léptette elő a félszárnyú élet (Anyám „13 éves koromtól minden gondját megosztotta velem...”), és most, halálos betegen, kilépett az Öreghegy árnykából, megindult a Schneeberg irizáló fénye felé.

Meg kell keresni az életútban (és a könyvben) azokat a szálakat, amelyek Ariadné-fonallá válnak, s elvezetnek a lélek, az érzelmek, a gondolati szférák, a ráció tektonikus rétegmozgásaihoz. A „sáfárkodás” Deák könyvének egyik kulcsszava. Miképpen sáfárkodott ezek után a kamasz, a kamaszból ifjúvá serdült szerző az apai intelligenciával, mennyire maradt hű vagy vált hűtlenné az Öreghegyhez? Ha van igazi tétje életútjának, akkor az a sajátos hűség, a hűtlenségben is hű magyar írástudó attitűdje. Deák Ernő oeuvre-je nem kötetek sokaságából, nem publicisztikai trapézmutatványokból áll össze, hanem a közélet, mégpedig az Ausztriába szakadt magyarság életének konok, szívós, sokszor reménytelennek tűnő vállalásából. Szavajárása: „A közügy hétszentség!” Ezt a pogánynak tűnő, de nemes célt mutatta számára mindvégig a lelki terráriumban működő iránytű, nem vakította el a Schneeberg ragyogása, hűséges marad az Öreghegyhez.

Miközben tökéletesen integrálódott az osztrák társadalomba, megállt az asszimiláció határán, a nyelvsorvadás, az identitásvesztés sivatagára nem hágott rá. Úgy vált osztrák polgárrá, hogy megmaradt, akárcsak Liszt Ferenc, derék *hungarusnak*. Az egész nyugati magyarság számára modellértékű Deák Ernő példája; a magyarságtudat olyan ötvözetét hozta létre, amelyik a befogadó nemzettel szemben korrekt, de az elhagyott hazát is szolgálja. Kettős identitástudatának pontos definícióját könyve zárófejezetében olvashatjuk: „Ahogyan eddigi életem, egységgé ötvöződött bennem az osztrák a magyarral, mindkettőt fenntartás nélkül vállalom olyannyira, hogy féllábúnak képzelem magam, ha bármelyikről le kellene mondanom.”

Hibátlan hát a két hazához való viszonyulása, de még ebbe a nehezen létrehozott egyensúlyba is belerondított a politika. Fogadalmat tett, hogy „addig, amíg Kádár lesz a hatalmon, és szovjet csapatok tartózkodnak Magyarországon, nem megyek Magyarországra. Ez a makacsságom 1989. június 16-ig tartott, amikor először léptem át küldöttség tagjaként a határt, hogy részt vegyünk Nagy Imre és társai újratemetésén.”

Úgy tűnik, Deák Ernő életútjának izgalmas szakaszai felnőttkorára befejeződtek, és – ha óriási küzdelmek árán is – a továbbiakban sínpáron futott az élete. Az ötvenhatos emigránsoknak magyar gimnáz-

ziumokat létesített az osztrák állam, elvégezte iskoláit Kammerben, Bad Iselbergben és Innsbruckban, az egyetemet Bécsben, kutatóálláshoz jutott a Tudományegyetemen, később az Osztrák Tudományos Akadémián, várostörténész lett, doktorált.

Így néz ki egy átlag értelmiségi életútja Ausztriában és a Nyugat más országaiban.

Csakhogyan Deák Ernővel több minden történt tízéves koráig... Feltételezhetően néma, szavak nélküli párbeszédet folytatott az Öreghegygel, és ez a dialógus meghatározó erő volt kétfrontos küzdelmeiben. Egyrészt az osztrák hivatallal kellett elfogadtatnia magát és szervezetét, másrészt a heterogén, Nyugatra kiömlő magyarság intrikáival, áskálódásaival, széthúzásával kellett megküzdenie.

Akadtek barátai, igaz hívei is, emberi kapcsolatainak boncolása kiteszi a könyv háromnegyedét. Számíthat az olvasó tiszteletére amiatt, hogy ezekről az ellentmondásos kapcsolatokról páratlan őszinteséggel ír.

Küzdelmeinek végeredménye, a *lettár* imponáló, fajsúlyos. Deák Ernőnek köszönhetjük, hogy a bécsi magyarságot elfogadta népcsoportnak az osztrák kormány, ő hozta létre és tartja ma is egyben az Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetségét, ő szerkeszti a kéthavonta megjelenő Bécsi Naplót, a szervezet székhelyén konferenciákat, tudományos és kulturális előadásokat szervez, kísérti a lehetetlent: kimozdítani globalizációs kábulatából a fővárosban és az országban élő magyarságot.

És a könyv? Mint a kultúra, mint a (szak)irodalom produktuma?

Az események görgetésében nagymester, az élőbeszéd logikáját, ritmusát követi. Úgy ír, ahogy be-

szél, szabadon bánik az idővel, fittyet hány a kronológiának, a lineáris szerkesztésnek, azt írja meg, ami éppen eszébe jut. Vannak adatokkal túlszűfolt részek, vannak váratlan fordulatok, éles kanyarok, nem unatkozik az olvasó. Egy rövid részlet kívánczik ide. Másfél oldalba zsúfolja beszámolóját a szomorú eseményről, elmeséli, hogy betegsége kiújult, tüdeje újból bevérzett, közben behívót kap, el akarják vinni katonának, az osztrák hadügyminiszterig kilincsel a felmentésért, anyagi gondokkal küzd, állást keres, eközben pontot tesz disszertációja végére.

„Helyesbítenem kell, a pontot feleségem tette ki, ugyanis ő gépelte le a szöveget, ő készítette a térképeket. Éppen december 1. volt: az írógép mellől vitte be a mentő a kórházba, ahol megszülte Előd Marcus fiunkat.”

A hályogkovács művészete? A láthatáron sem mutatkozott ez idáig semmiféle nőszemély, feleségét, aki különben nagyszerű asszony, itt említi először, aki kapásból fölváltja az írógépet a szülőágygal.

Érdemes búvárkodni a könyv nyelvi anyagában, stílusában. A történész szakíró minden erénye kimutatható, hisz harmincöt évig volt kutató történész, doktori értekezésének témája az őrvidéki-burgenlandi Lánzsér. Az adathalmazok, nevek tömekelege azok számára érdekes, akik szeretik a történelmet, de ő rutinos publicista is, s ebből az ötvözetből jó nyelvi szövet keletkezett: a szakíró a publicistát, a publicista a történészt támogatja.

S van még egy nyelvi réteg. Stílusán átsejlik a szülőfalu, Pereszteg lakóinak szójárása, a Dunántúl emberének talányos, képekben gazdag szóforgatása, ami jól megfér a tudós író intellektualizmusával.

Fanyar humora, öniróniája remek ráadás.

MAYER ERZSÉBET

Papp Endre: Vári Fábián László

MMA, 2016

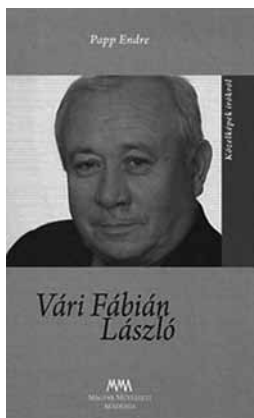
A Magyar Művészeti Akadémia *Közelképek írókról* című kismonográfia-sorozatában látott napvilágot a Vári Fábián László kárpátaljai költőről, íróról szóló kötet. A sorozatban eddig megjelent monográfiákhoz hasonlóan az életmű ismertetése itt is kiegészül válogatott bibliográfiával és képmelléklettel. A sorozat összefoglaló címe: *Közelképek írókról*. Eh-

hez igazodik Papp Endre is, aki ugyanakkor az életműre való ráközelítéseit térben és időben távolról, nagyobb látószögből indítja: a monográfus minden bizonnyal fontosnak találta, hogy az olvasót Vári Fábián László személyes életeseményeihez és alkotói tevékenységéhez kötődően beavassa Kárpátalja „zivatáros” történelmébe, illetve a térség kultúrtör-

ténetébe, kiemelve néhány jeles személyiség munkásságát. Megemlíti mindenekelőtt Munkácsy Mihály, Csontváry Kosztka Tivadar nevét, Feszty Árpádét *A magyarok bejövetele* körkép kapcsán, szóba kerül Hollósy Simon mint a nagybányai festőiskola megteremtője – ők együtt fémjelzik a színvonalat és a minőséget. A történelem viharai szünni nem akaró módon állítják az ott élőket újabb és újabb megpróbáltatás elé. Trianon sokkja nehezen múlik. A győzedelmes ellenség mindennapi megnyilvánulásai, a szovjet lét máig fel nem tárt „sokoldalú”, rettegett tettei testet-lelket próbálók voltak. Az ilyen paradoxonokról nem is beszélve: „.....mert hogy kerül egy magyar anya fia a szovjet hadseregbe, s ha már egyszer homlokára vette a vörös csillagot, miért pont német földön kell védenie a szovjet hazát?”

A hétköznapi külső kényszerként rátelepülő történelmi valóság erőteljesen befolyásolja a kulturális élet folyamatait – építi tovább a gondolatait Papp Endre. A kötelező művelődési, oktatási elvárások szinte ellehetetlenítik a kisebbség törekvéseit. Majd továbbgondolva a következményeket, Papp Endre rámutat a kárpátaljai magyar irodalmi és kulturális élet belső ellentéteire, belső feszültségeire, személyes indíttatású szembenállásaira is. Balla László neve többször is felbukkan a monográfiában. Ő az a prototípus, mintegy ellentéte Vári Fábián László példaadó helytállásának, aki mindig az éppen aktuális politikai szelek szerint hajlong. Ő képviselte a szovjet ideológiát a magyar nép érdekeivel szemben, a rendszerváltáskor mint a magyar kulturális élet egykori képviselője nehezen volt elmozdítható. Később viszont fia, mintegy családi hagyományként, a jó tollú Balla D. Károly lesz az, aki a posztmodern híveként éles bírálattal illeti a kárpátaljai költői szárnypróbálgatásokat, és elutasítón fordul szembe a népből-nemzetből gondolkodó, határon túl élő kortársakkal. Elvárása szerint az irodalom legyen csak irodalom. Azt azért hozzá kell tennem, hogy nem ő az egyetlen, aki ebben az újonnan felállított irodalmi kórusban szólistaként énekel. Papp Endre szerencsésen írja felül ezt a kreált, de bántóan hatékony ellentétezt. Pécsi Györgyi eligazító szavait idézi megszívlelendő tudásként kötetében. Pécsi Györgyi ugyanis felhívja a figyelmet arra, hogy a diktatúrában a nyelv, az egymáshoz, egymásról való szóolás a gyógyszer szerepét tölti be. Az, hogy az irodalom csak irodalom legyen, az idegen hazába kényszerült nemzeti kisebbségek esetében nem kivitelezhető (a recenzens meggyő-

ződése: más esetben sem), hiszen az írók nem csupán irodalmat művelnek, hanem társadalmi szereplők, akik alávetettjei a diktatúra kemény elvárásainak, mint ahogy köti őket a sorsközösség elvárása is. Pécsi Györgyi azt is hangsúlyozza, hogy a népi epigonizmus veszélyénél fenyegetőbb a posztmodern epigonizmus zsákutcája. Papp Endre is kiemeli, hogy éppen a külső körülmények okán tér el a határon túli irodalom az anyaországi tendenciáktól és meg-

nyilvánulásoktól, továbbá hogy a szükséges intézményi rendszer és folyamatos szellemi kapcsolatok híján nem tud szervesen fejlődni a kultúra, de mindezzel együtt a kárpátaljai irodalom is része az egész magyar kultúrának. Az idegen hazába került és az anyaországtól elszakított kisebbség élete szükségképpen hív elő betegségeket, lelki zavart, például a Papp Endre által is sokat emlegetett identitásvesztést, az önazonosság labilitását, a belső szorongást és a meghasonlás különböző szintű állapotzavarát, a különállásból, az egyedülvalóságból adódó félelmeket.

A kötet második részében találjuk a költői életmű összegző áttekintését. A könyvsorozat alcíme, összetartó sajátossága a *Közlekedések*. Papp Endre esetében ez akár közelhajolásként is értendő. Tisztelettel Vári Fábián Lászlóban a költőt, s tisztelt benne az embert. Mint tudjuk, a szó megerősítő, eligazító szerepe mindenki számára nélkülözhetetlen, a lezorítottság állapotában különösen. S ehhez nem kell határon túlra kerülni. Vári Fábián László versei a szó szoros értelmében mélyre hatolók, így Papp Endre igyekszik ennek a mély kulturális gyökérzetnek valamennyi ágát szemügyre venni. Amikor csokorba szedi a Vári Fábián költészetére tett megjegyzéseket, megállapítja: „Nagy hatású az a költő, aki még méltatón is képes lírai szárnyalásra bírni – ahogy azt a fenti idézethalmaz is bizonyítja.” Ez történik Papp Endrével is, aki gyakorta költői nyelven nyilatkozik tárgyáról, s leíró-értekező nyelvhasználata változatos – a szóbeli kommunikáció kötetlenebb fordulataival tarkított – nyelvi megnyilvánulásokat eredményez.

Az irodalom belső ügyeire rátérve Papp feleleveníti a hajdan volt és vége soha sincs urbánus-népi vitát, valamint a szembenállás változatait: anyaországi kontra határon túli irodalom; másképpen: konzervatív kontra haladó szellemiség; még másképpen: csupán nyelvi irodalom kontra történelmi tematikus beállítódás szembeállítását. Közvetlenül nem mondja ki, csupán érzékelteti, hogy

Vári Fábián László életműve meghaladja ezt a mesterségesen fenntartott lövészárók-szemléletet. A költő nemcsak a történelmi, politikai helyzet rácszozata mögül érzékeli az emberi életet és létet, hanem az egyetemesség egét is kémléli.

Papp Endre jó füllel, jó szemmel talál rá Vári Fábián költői-emberi létszemléletének kulcsszavára: a *versabortumokra*. Ez a véresen komoly metafora egyszerre szól a költői szerep korábban kanonizált és elvárássá emelkedett feladatkörének megingásáról, beleértve akár életrealitás-nélküliségét is, mint ahogy szól népének, családjának további sorsáról is, mert „az emberi élet szövete csupaluk, s ezeken át a hiábalóság látszik”. Az élet per sze mindezek ellenére is élni akar: szeretni muszáj, a mámor vágya ott bujkál az emberben, ahogy ezt Vári Fábián László költészete is bizonyítja. Esetében az éltető, megtartó erő a költőelődök tiszteletéből, a mesterek követéséből, a volt korok eszményeinek elfogadó, értő tiszteletéből fakad. Versmanufaktúrájából viszont nem holmi utánzatok kerülnek elő, hanem a szakmaiság fedezetével ellátott egyéni művek. A kivitelezésnél, a formába öntésnél az ökori harmóniaeszményét valósítja meg, ügyel a részek arányára, a szépség esztétikai és a jóság morális összekötésére, alkalmazza a rímek és az idő-

mérték fegyelmező erejét. A költészet örök témáit – természet, példaképek, utazás – ő is megverseli, a műfajok sokaságán keresztül adja hírül állapotát, hétköznapi megpróbáltatásait. Nagy László lesz vezérlő csillaga, Balassiban rálel a kardot és pennát egyaránt ügyesen forgató költőtársra. A népköltészetben ott rejtőzködő archaikus tudásra a balladakon keresztül tett szert. Mikes Kelemenben rátalál a bujdosás keserűségének hangnemére, Adyban a perlekedő, átkozódó emberre. Jeszenyin, Majakovszkij, József Attila pedig az önként halálba menők sorsát, a kibírhatatlan szellemi kínokat tudatosítja benne. S hosszasan áll Szervátiusz Tibor *Dózsa*-szobra előtt, mélyen elgondolkodva az áldozathozatal értelmén és szükségességén.

Vajon a remény és a reménytelenség, az értelem és a hiábalóság súlyos ellentétei között milyen válaszok születnek Vári Fábián és a többi hasonló sorsú alkotó tollából? Ki tudja-e mondani, hogy lesz még egyszer ünnep a világon, s ha kimondja, mivel érvel? A csendes estéli zsolttár elegendő ír-e a sebekre? Vári Fábián a békítő örök időben bízik, hiszen tisztában van vele, az oldozás joga nem az övé. Azért az Úrtól kérhet – mondjuk – újratervezést. A meghallgatásban sokan bízunk.

BERETI GÁBOR

Juhász Tibor: Ez nem az a környék

FISZ, 2015

Az olvasás során az olvasó óhatatlanul is két, a valós és egy fiktív világ részese. Ám míg az olvasott világnak csupán értelmezője, addig a valóságosnak egyben szereplője, alanya, jobb esetben akár alakítója is lehet. Kérdés, hogy egy mű ismerete hogyan s miképpen befolyásolja olvasóját utóbbi szerepkörében. Juhász Tibor *Ez nem az a környék* című verskötetét épp ebbéli funkciójára figyelemmel érdemes áttekinteni. Már csak azért is, mert a fiatal szerző könyvében egy izgalmas kísérletre vállalkozik: egy város, Salgótarján elmúlt évtizedeinek szociálisan érzékeny, átvilágító ábrázolására, éspedig a költői szónak mint posztmodern nyelvi jelenségnek az alkalmazásával. E kettősség különös fénytörésbe helyezi a kötet verseit, hiszen szemünk előtt bontakozik ki a város és hazánk elmúlt harminc évének egybetűrtötetett – a folyamatokat alulnézetből megközelítő

– története, a rendszerváltás után született nemzedék írói anyanyelvén, az erősen önreflexív, a fikció horizontján kívüli világra alig-alig reflektáló, úgynevezett posztmodern nyelviség alkalmazásával. Itt jegyzem meg, Juhász Tibor kötete mintegy válasz is arra a nyelvfilozófiaiak tetsző dilemmára, hogy vajon a szerző alkotja-e meg műve nyelvét, vagy a mű nyelve alkotja meg szerzőjét. Avagy: az író, az olvasó olvassa-e a művet, vagy inkább a mű olvassa szerzőjét, olvasóját. Nos, aligha vitatható, Juhász Tibornál a modernitást követő idők nyelve az, amely a fikciót láttató eszközzé válik. Verseivel – ahogy azt a hátsó borítón olvashatjuk – „az a célja, hogy egy sajátos, narratív hangot alakítson ki, mellyel karaktereket bemutatva és történéseket elméselve olyan problémákkal tud foglalkozni, melyek személyessége sokakat érinthet”.

BERETI GÁBOR (1948) Miskolc

A kötet öt ciklusból áll. Az első *A város felé*, a második az *Ez nem az a környék*, a harmadik *Egy kisváros lételemei*, a negyedik a *Városom*, míg az ötödik a *Kitartó* címet viseli.

A város felé, címéhez híven, a könyv azon verseit tartalmazza, amelyekkel a szerző mintegy a főszólam bevezetőjeként a város környékének kisebb-nagyobb részeit, telepeit a líra láttató erejével térképezi fel. Itt bádog- és faviskókról, putrikról, berogyott tetőkről, kitámasztott házfalakról olvashatunk. S a kötet első, *A harangszót várják* című versében a megidézett tárgy, pontosabban a harangszó jelensége az, ami a maga szakrális voltából adódóan mindjárt olyan, a kötet egészét át-lengő, a könyv utolsó soráig ható hangulatot indukál, amely fikció és valóság egymásra találásának igazí, poézisbeli élményét ígéri. „A tekintetek nem akadnak fenn / a megroggyant házak közötti / szemétdombokon, alig rebbenve / átsiklanak a félig földbevált / autóröncsonkon, a sárba fulladt utcák / tengerén, a telep mögötti völgyön, / dombokon, s egy messzi templom / csúcsára szegeződnek. // A harangszót várják, gondolom.” A reménytelenségnek s a várakozásnak ez a remek, a szimbolizmusra emlékeztető sorokkal érzékeltetett kettőssége a kötetben végig érezhető és eleven marad.

Alighanem a könyv legerősebb verseit olvashatjuk ebben a ciklusban. Juhász Tibor mondatai fiatal kora ellenére is nagyfokú költői erudícióról, nyitottságról tanúskodnak, nyelve meggyőző, a posztmodern beszédmód ábrázoló lehetőségeinek eddig rejtett vagy alig ismert regisztereit bontják ki akkor, amikor kortársai többségénél a színrevitel inkább elszürkülő, prózai, szövegszerű változataival találkozhatunk. Juhász Tibor kötetében ezzel szemben az alábbi módon megformált sorokat olvashatjuk: „Az öregasszony háta mögötti befóliázott / ablakban két kisgyermek arcát lobogtatta / a szél. Nem bírtam levenni róluk a szemem. / Úgy tűnt, talán a fólia miatt, mintha a düledező / ház részei lennének, biztos voltam benne, / hogy a hámló falakkal együtt testük is elengedte / bőrüket” (*Ami nem hajlik*). Vagy: „És láttam [...] lábast tesz az asztal / középre, szedni kezd, tőlem haladva maga / felé, majd, mint akit tetten értek, / kifejezéstelenül a legkisebb fiára mered” (*Legkisebb*). Az ilyen s ehhez hasonló mondatokat ízlelgetve valóság és fikció, nyelviség és szocializáció egymást feltételező, egymást átható viszonyán tűnődöm, s olykor nem tudom eldönteni, versei a lemondás, a beletörődés tanúsítvá-

nyai-e, vagy inkább egy-egy konok j'accuse, vádirat. Versei egyszerre leíró és analitikus jellegűek. S épp ebben az eldönthetetlen kettősségben rejlik erejük. A következő, egyben a címadó ciklus opusai – amihez hozzávehetjük még az *Egy kisváros lételemei* és a *Városom* fejezeteket is – nyelvi kifejezőerejüket tekintve mintha kissé visszafogottabbak lennének, intellektuális töltésük azonban súlyosabb. Ahogy valóság és fikció, úgy tartalom és kifejezése is híven követik a változást. A környezet itt már lakótelepivé, városiasá válik, a kiszolgáltatottság azonban marad, ahogy azt a *Részletek* című versben is olvashatjuk: „Kinyitnak, becsuknak egy-egy / ablakot, mögöttük az emberek / jövedelmekből napokat és heteket / tervezgetnek”. Majd néhány, a miliőt érzékeltető skicc: „Egy erkélyről félig szívott cigaretta / esik a járdát szegélyező virágágyásba”. „kontyba csavart nő áll egy festésre váró / buszmegálló oldalának dőlve”. Vagy: „A váróterem régi portréit nézed [...] [a] dobogós / műszakok túlélői ók,

amiket még / azokban a működő gyárakban / húztak, amik Salgótarján múltjának / fekete felhőiként oszlanak / a város iparformái felett” (*Padló*). Idekiváncozik Mizser Attila fülszövegben olvasható megjegyzése: „Juhász Tibor sorai stigmaként égnek a helyre. [...] Hogy végül kíméletlen pontossággal tudatosuljon bennünk a felismerés, amit a költő bemutatkozó kötete már tud: ez nem az a környék!”

Számomra Juhász Tibor versvilága a 20. századi magyar költészeti hagyomány egy olyan változatának tűnik, amelyben a vátesz-szerep elnémul ugyan, ám a szimbolizmus újra helyzetbe kerül. Beszédmódját talán ezért érzem erőteljesen metaforikus, allegorizáló stílus kísérletnek, szinte már posztmodern realizmusnak. Ezzel elkerüli a nyelvi ezotéria zsákutcáit, miközben a líra teljes eszköztárát képes mozgósítani az ábrázolás, esetünkben a közösség egzisztenciális és szociális állapotának minél érzékletesebb megjelenítése érdekében. Ugyanakkor az is érezhető, hogy a fikcióban zajló történés ideje elkülönül, valószínűleg az élményszerűség hiánya miatt, önmaga történetiségétől, előzményei, azok a fogódzók, amelyek ismerete segíthetné az összehasonlító értelmezést, s amelyek fellelhetők a valóságban, alig érzékelhetőek, ezért a narráció kvázi-valósága jóval inkább képszerűnek, mint folyamatszerűnek hat. S ez hátráltatja az adottnak tekinthető igazságon túli értelem megnyílását. Hogy említsek néhányat a történetet történelemmé segítő, itt-ott azért fellelhető irányjelzők kö-

zül: „Nem kell játszani / a [...] sorsával elégedetlen / hőst, aki elindul, és [...] közben legyőzi a pénzszerű / óriásokat”. Írj arról, hogy a családot / nem látszik a hitelek között. / Hogy apád bejárta egész Európát, / de a kamionosokra vonatkozó / törvények miatt nem látott mást, / csak az autópályát”. „halkra veszik a tévét, hírek / és olcsó filmek történeteit bámulják” (kiemelések tőlem – B. G). A szövegben tehát találunk az igazságszóródás jelenségére utaló részleteket, de ezek nem válnak a szöveg áramlatokat kezdeményező részévé, így az ábrázolt (poétikai) helyzettel való tágabb összefüggésük rejtve marad.

A kötet végén a *Kitartó* című ciklust olvashatjuk, amit akár önéletírásnak is tekinthetünk. Noha „A Kitartó eldugott kiskocsmá állandó vendégekkel”, a vers, ahogy azt már többértelmű címe is jelzi, egy átfogó korrajz. Ez a hétoldalas hosszúvers a kötet talán leginkább szövegszerű, mondhatnám, legszínesebb darabja, ám a szerző így is mélyen érzelmetli, bensőséges vallomása. Egyúttal jelzi, hogy a szociális és nemzeti közösség most kollektí-

ven nem, de az egyes ember egyénileg kikerülhet a rossz helyzetben tartottak sokaságából. A környék ebbéli állapotát így aposztrofálja: ők, akik számára „mindez élet volt. Látták, ahogy a semmiből / falak emelkednek, és a gyárkérmények mögötti / naplementék fényében fekete gyémántként / üzemelnek. Aztán legtöbbjüket bezárták, és / megszülettem én, akit ugyanúgy kúsztak be / különféle növények, mint az elértéktelenedett / drágaköveket.” A versszöveg nem csupán a fikció hőst, de a környék, sőt egy egész ország lakosságát érintő odisszeát sejtet. Az opus vége felé úgy a saját, mint szociális és nemzeti közössége egymásba tükröződő sorsáról vall: „Szerettem / őket, bármilyen ridegek is voltak. Közöttük / hangja volt a verseimnek, bár egyszer sem / olvastam nekik. Éreztem, hogy értenek”... „[De] nem lehetett / otthonom, ahol éltem. Új voltam itt, fiatal, / velük ellentétben, akikkel a történelem esett / meg. A Kitartó olyan volt, mint egy romok alá / szorult, lélegző test, mely túl sebzett ahhoz, / hogy segítségért kiabáljon, viszont túl erős, hogy / feladja.”

BAÁN TIBOR

Láng Csaba: A madarak alkonyi hangja

Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút, 2016

A költészet a meglepetések műfaja. A számos nyelvi eljárással, nem utolsósorban iróniával hatástalanított érzelem, amit nem kis erőfeszítéssel kidobtak az ajtón, most visszajön az ablakon. Az egymásra csúszó nemzedékek, a fiatal vagy a nem is annyira fiatal, a középnemzedékhez sorolható, negyvenes éveik végén s az ötvenesek elején járó költőnemzedék is szép lassan visszaperli az érzés jogát. Jó példa erre a filozófia és a költészet összefüggéseit kutató Láng Csaba első verskötete, amely – úgy vélem – nem egyszerűen a költői magánérzelem miatt fontos, hanem azért a nemzedéki életérzés miatt is, amely a posztmodern akadálypályán haladva visszaperli az én természetes jogát, hogy érezni, gondolkodni merjen. Túl a kliséken, a receptesztétika elvárásain. Ezzel kapcsolatban érdemes felidézni Prágai Tamás egykori dolgozatát, amely elsőnek vállalkozott arra, hogy hidat verjen az idősebb és a fiatalabb nemzedékek elválasztó szakadék fölé. Elméletileg is megalapozott felvetései közt különösképpen hangsúlyos volt az a megállapítása,

amely a tágabb világkép, elkötelezettség, a képviselői költészet elutasítását többek közt azzal indokolta, hogy a fiatalok kiábrándultak a létező szocializmusból, amelyben viszonylag kevés időt töltöttek. Tény, hogy a közéletiség mint téma s ezzel együtt a magyar sorskérdések is (leszámítva bizonyos kivételeket) ad acta kerültek. Prágai másik, ugyancsak sarkalatos eszmefuttatása Nietzsche-re hivatkozva magyarázta az új nemzedék semmi-élményét, amely Isten elve(szt)ésével valósággal kihullott, fogalmazok így, a modernitás kínálta humanizmus hit- és érvrendszeréből. Az ilyesféle szabaddalusi kísérlet, nem fogom elemezni, meglehetősen veszélyes. Az erkölcsi keretek, a tartalom és forma egyensúlyának megbontása, az elszabadult dekonstrukció, amely sokáig menlevelet adott (és ad) a művészet szellemétől idegen formátlanságnak, azt eredményezte (sok egyéb, az irodalom egészét érintő változásokkal), hogy a líra elvesztette korábbi pozícióit. A világitótoronyban kialudtak a fények?

Erről a pontról szemlélve érthető, hogy Láng Csaba már nem akar verset írni. A vers gyanús lett. („Verseim nem versek, variációk könnyekre.”)

Sikerült lejártni a lírát. Sikerült-e? A líra, ha eretnek utakon is, de megkísérli visszahódítani a költői megszólalás jogát. A hitelességet. A feladat nehézsége, mint egyfajta tehetetlenség, a semmi présében vergődő én szenvedéseként értelmezhető. A *pacsirtadal árnyéka* című monológ szavaival: „Ha az igazságról beszélsz, akkor hazudsz legjobban.” A paradox fordulat ebben az, hogy erről még mindig érdemes beszélni. Az igazságról, a jószágról, a szépségről, az ideákról, szóval csupa olyasmiről, ami a hitvesztés szélviharában elveszni látszott.

Látszat és valóság azért különbözik.

Az erkölcs mint az emberi életműködés alapját jelentő hardver mindennek dacára megkerülhetetlen. A felszámolási kísérletek (relativizálás) alapvetően rossz közérzethez, instabilitáshoz vezetnek. Többek közt azért, mert a létezés működési rendjének felrúgása a pokol bejáratát, a káoszt nyitja meg. Láng Csaba verseiben ennek veszélyeit érzi. Az emberi elszemélytelenedés ellen harcolva a szellem (nemhiába a hivatkozás Nietzsche) önmagát sebzí meg. A tét az, hogy a személyiség újra önmaga legyen. Lírai alany. Az a lírai én, aki önmaga megváltásával másokat is megválthat. Nagy szavak ezek. Az emberi igazság és a végső Igazság közt a „Semmi sodra” (József Attila). „De költő az – visszhangozza Láng Csaba –, aki az égbe tekint és a földre ír.” Az emberi alaphelyzet következetes megértése és megélése kell ahhoz, hogy a visszaperelt én birtokolja önmagát. Valahogy úgy, ahogyan ez az *ars poetica*-ban olvasható: „Csak azt a verset fogadhatom el, / ami olyan, mint a véletlen vércsepp / a kövön. / Amit nem leírni akartak, / nem is elmondani. // Csak élni akart vele valaki.”

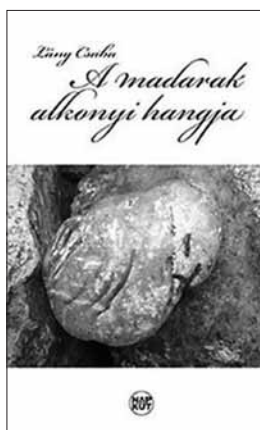
A költő módszere lényegében szómágia, amely a semmi határvidékén bolyongva, akarva-akaratlan a transzcendencia útját járja, a végső csillagokat keresi. A határoltban a határtalanságot. Azt a misztikusok, szentek és költők és írók ál-

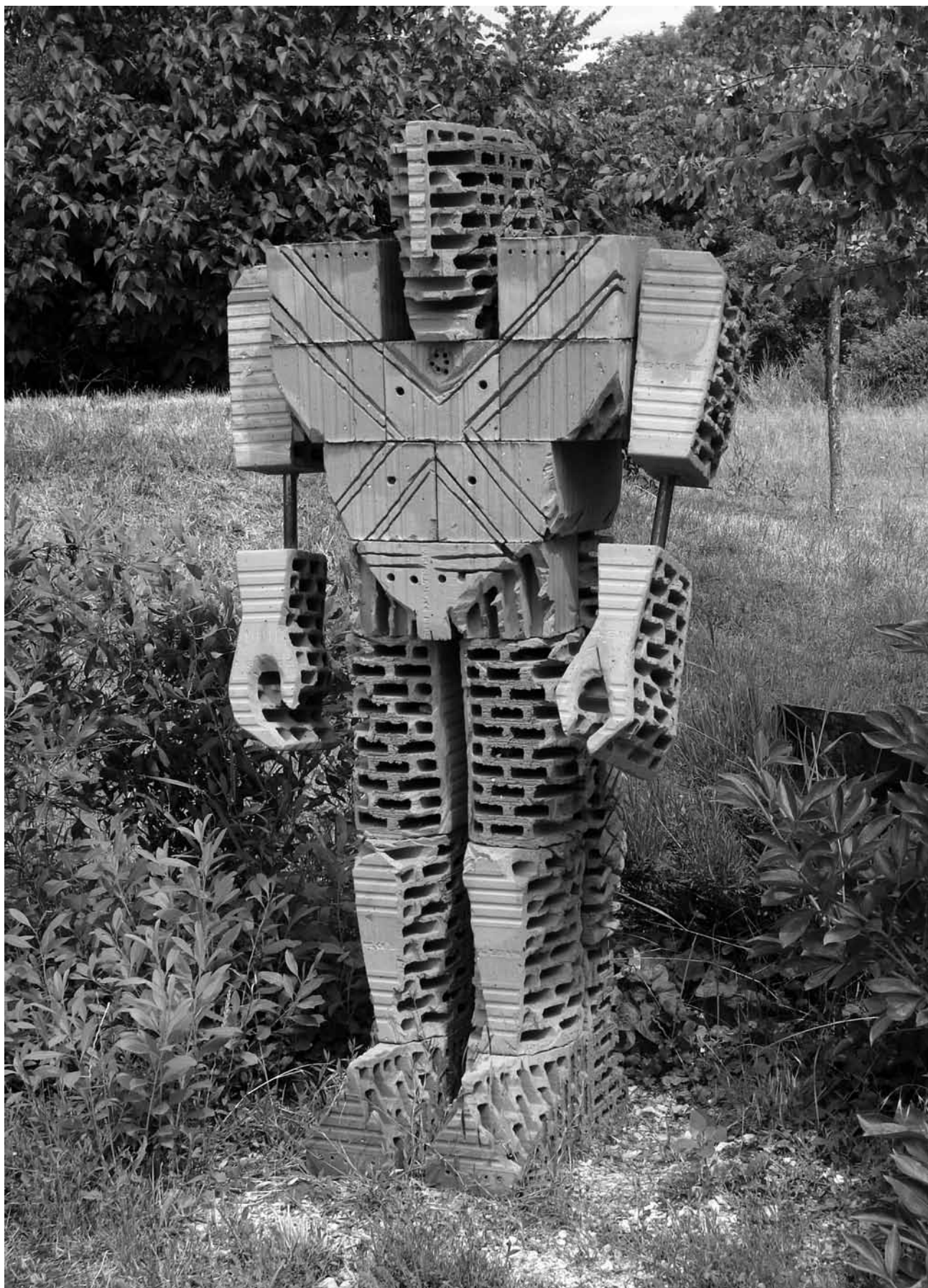
tal megélt hitet, amelyben az izolált én kiszabadul a partikuláris határoltságából, hogy mámoreként élje meg az Univerzum csodáit, a létezést működtető, mindenkit magába foglaló hierarchiát. Önmagát mint kozmoszt. Ez a költészetben mindig is jelen lévő élmény, amely szükségképp kilóg a világból, gyakran tragikusan, mégis katartikusan, mint Trakl és Paul Celan esetében (nem véletlen, hogy épp ezeket a költőket szólítja meg), szükségképp lépi át a hétköznapi nyelv konvencióit. A költő a hideg és forró, de mindenkor megrendítő érzelmei kifejezésére a maga képére és hasonlatosságára formálja a nyelvet. A paradoxonokat szikrázó költői képek feszültségeivel ragadja meg az önmaga

kereteit meghaladó reményt. Álljon itt mindezek illusztrálásra néhány példa. A *(ha írni akarsz)* így érvel: „ha írni akarsz / dobj el magadtól mindent // a zenék mostantól benned szóljanak / ne a kristálytűk hegyén / ahol egy vízcsepp felszárítja a napot / fogd vissza szemedbe a ragyogást // még nem láttad a tengert”. A *Georg Trakl* című helyzetértékelés, kapcsolódva a költői eszmélés hálózataként felfogható versvilághoz, így: „Az igaz szomorúság / szavakat talál a rejtelem

szívéhez. / Költők szaváig terjed a lét határa. / Egy véletlen képre majdnem / válaszol az Isten. / Egy véletlen képben Isten / hiánya szól. / Mintha Ő maga mondaná. / A vers ajkáról isszuk a könyörtelent.” De szólni kell a *Pilinszky*hez című, rilkei felütéssel kezdődő, a Pilinszky utáni líra helyzetére reflektáló alkotásról is: „Ugyanannyi életünk van, mint neked. / Hogy merjük elkezdeni? // A bibliában felütni a poros fényt, / és szeretni az asztalnál ülve. // Az idők mélyére lehajló fővel, / múltból felénk imádkozók / arcába nézni. / Mint halott csillagok fényébe.”

A verspéldák tanúsítják, hogy igazi eszmélés zajlik Láng Csaba lírájában. A tét, nem véletlen a mesterségre reflektáló művek nagy száma, hogy a költő eljusson ahhoz a hitelességhez, kikezdetetlen költői tömörséghez, ahonnan – az *(Olykor...)* szavaival – „a létezésre látni”.

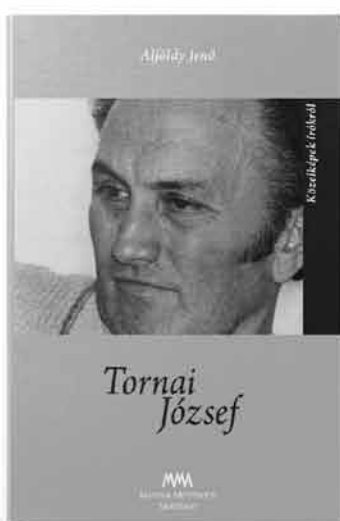
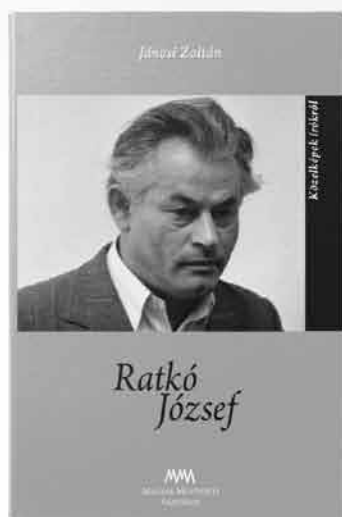
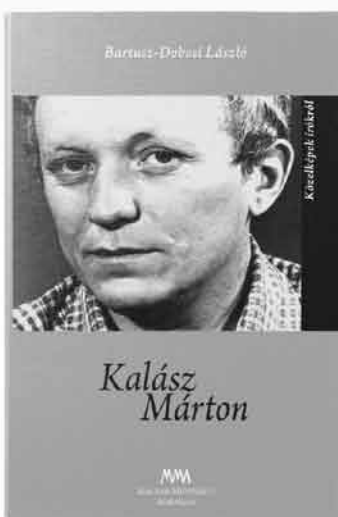

BMZ, Őrzők – új klón-sorozat (Vágott kezű), 2015–16

Közelképek írókról

KISMONOGRÁFIA-SOROZAT

A Magyar Művészeti Akadémia *Közelképek írókról* című kismonográfia-sorozata olyan szerzőkről kínál pályaképet, akik ugyan már teljes életművet tudhatnak maguk mögött, mégsem született még róluk könnyen hozzáférhető, az oktatást is segítő összefoglaló feldolgozás. Az Ács Margit által szerkesztett sorozatban a mostaniakkal együtt eddig tizenöt kötet született meg.

